

SLOVENSKO
KEDYSI A TERAZ

7-3-10

K. ...
Dra KARLA LAŠTOVKY

11-C-169

JÓZA ÚPRKA : SLOVENSKÉ DIEVČA

SLOVENSKO KEDYSI A TERAZ

POLITICKÝ PREHĽAD

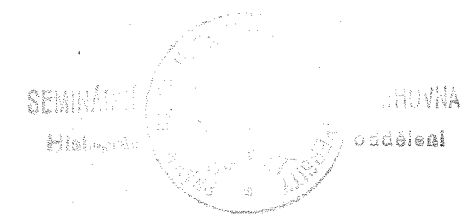
SO SLOVENSKÝMI AUTORMI

SPRACOVAL

R. W. SETON-WATSON

K VYDANÍ PRIHOTOVIL

MSGRE DR ALOIS KOLÍSEK

PRAHA 1931

NAKLADATEĽSTVO ORBIS A. S.

PRVÝ RAZ VYŠLO ROKU

1931

SLOVENSKO TERAZ

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PRÁVNICKÉ FAKULTY I.
STARÝ FOND 0557
Č. inv.:

Koupil od	fr. Karlovac
Dalším od
Inv. č.:	36. 344
Sign.

Všetka práva vymienene
TLAČILA TLAČIARENĚ A. S. »ORBIS«
V PRAHE

O B S A H

	STRANA
PREDMLUVA	I
ÚVOD: ČESKOSLOVENSKO A SLOVENSKÝ PROBLÉM. Napísal R. W. Seton-Watson, profesor dejín strednej Európy na Masarykovej stolici pri univerzite v Londýne	5
I. Nová republika	6
Nová ústava	9
Pozemková reforma	10
Politický vývin	11
Nábožensko-cirkevné problémy	16
Nemecká menšina	20
II. Slovensko	24
Prvá správa	30
Nové budovanie	32
Trenice medzi Slovákami a Čechmi	33
Náboženské rozdielnosti	34
Hospodárska kríza na Slovensku	35
Centralizmus a autonómia	36
Rothermereovská kampaň	44
Tukov proces	47
Ďalšie úvahy o otázke revízie hraníc	50
Stážnosti maďarskej menšiny	55
KAPITOLA I	
POLITICKÝ VÝVOJ SLOVENSKA. Napísal Milan Hodža, poslanec, bývalý minister unifikácie, zemedelstva a školstva	63
KAPITOLA II	
SPOLUPRÁCA ČECHOV A SLOVÁKOV VO VÁLKE A ZA REVOLÚCIE V ZAHRANIČÍ. Napísal Ivan Markovič, bývalý minister unifikácie	88
KAPITOLA III	
KULTÚRNY POKROK NA SLOVENSKU. Napísal Dr. Vavro Šrobár, senátor, bývalý minister pre správu Slovenska	104
KAPITOLA IV	
ŠKOLSTVO V PREDVÁLEČNOM UHORSKU A NA DNEŠ- NOM SLOVENSKU. Napísal Dr. Anton Štefánek, bývalý minister školstva a národnej osvety	112

KAPITOLA V	STRANA
SLOVENSKÁ LITERATÚRA PO VOJNE. Napísal Rev. Štefan Krčméry, tajomník Matice Slovenskej	135
KAPITOLA VI	
SLOVENSKÉ VÝTVARNÉ UMENIE. Napísal Vladimír Wágner	149
KAPITOLA VII	
ČRTA O SLOVENSKEJ HUDBE. Spracoval Svätopluk Štúr	154
KAPITOLA VIII	
VLIV NÁBOŽENSTVA A KATOLICIZMU NA ŠTÁT Y A JEDNOTLIVCOV. Napísal Msgre Andrej Hlinka, predseda slovenskej ľudovej strany	164
KAPITOLA IX	
KATOLÍCKA CIRKEV NA SLOVENSKU KEDYSI A DNES. Napísal Rev. K. A. Medvecký, bývalý poslanec, prepoš	171
KAPITOLA X	
MODUS VIVENDI A JEHO VLIV. Spracoval Monsignore Dr. Karol Kmeňko, biskup nitriansky	178
KAPITOLA XI	
EVANJELICKÁ A. V. CIRKEV NA SLOVENSKU. Rev. Fedor Ruppeldt	186
KAPITOLA XII	
ADMINISTRÁCIA V PREDVOJENNOM UHORSKU A PRVÉ ČASY POPREVRATOVÉ. Dr. Milan Ivanka, poslanec	204
KAPITOLA XIII	
ORGANIZÁCIA VEREJNEJ SPRÁVY. Spracoval Dr. Jozef Kállay, bývalý minister pre správu Slovenska	212
KAPITOLA XIV	
ZÁNIK ŽÚP A KRAJINSKÉ SRIADENIE NA SLOVENSKU. Napísal Ján Drobný, prvý zemský prezident na Slovensku	226
KAPITOLA XV	
PRÁCA SLOVENSKÝCH PRÁVNÍKOV PRED PREVRATOM A V PRVOM DESAŤROČÍ REPUBLIKY. Napísal Dr. Vladimír Fajnor, bývalý minister unifikácie, predseda Vrchného súdu v Brne.	232

KAPITOLA XVI	STRANA
SÚDNICTVO NA SLOVENSKU. Napísal Dr. Martin Mičura, bývalý minister pre Slovensko, prezident Vrchného súdu v Košiciach	244
KAPITOLA XVII	
HOSPODÁRSKY ROZVOJ SLOVENSKA OD R. 1918. Napísal Kornel Stodola, predseda Obchodnej komory v Bratislave	257
KAPITOLA XVIII	
VEREJNÉ PRÁCE NA SLOVENSKU. Napísal Vojtech Kállay	273
KAPITOLA XIX	
BANKOVNÍCTVO A PEŇAŽNÍCTVO. Spracoval Fedor Houdek, bývalý minister unifikácie	279
KAPITOLA XX	
OTÁZKY ROBOTNÍCTVA A SOCIÁLNE ZÁKONODARSTVO. Napísal Dr. Ivan Dérer, bývalý minister pre správu Slovenska, teraz minister školstva a národnej osvety	290
KAPITOLA XXI	
POZEMKOVÁ REFORMA NA SLOVENSKU. Napísal Ing. Štefan Janšák	299
KAPITOLA XXII	
ÚLOHA MIEST A MUNICIPALNA SPRÁVA. Napísal kanovník Ludevít Okánik, bývalý starosta Bratislavy	334
KAPITOLA XXIII	
NÁRODNOSTNÉ MENŠINY NA SLOVENSKU. Napísal Method Bella, bratislavský župan	340
KAPITOLA XXIV	
ÚČASŤ ČECHOV PRI TVORENÍ NOVÉHO SLOVENSKA. Napísal Dr. Emil Stodola	347
KAPITOLA XXV	
MIESTO SLOVENSKA V NOVEJ EUROPE. Spracoval Dr. Štefan Osuský, československý vyslanec v Paríži	354

SOZNAM VYOBRAZENÍ

JÓŽA ÚPRKA: SLOVENSKÉ DIEVČA

T. G. MASARYK, prezident Československej republiky

R. W. SETON WATSON, pôvodca tejto knihy

DR. EDVARD BENEŠ, minister zahraničných vecí

DR. VAVRO ŠROBÁR, prvý minister pre Slovensko

MSGRE ANDREJ HLINKA, predseda Slovenskej ľudovej strany

DR. MILAN HODŽA, poslanec, bývalý minister zemedelstva a školstva

GENERÁL MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK

MSGRE DR. ALOIS KOLÍSEK

DR. ŠTEFAN OSUSKÝ A VLADIMIR HURBAN

JÁN MASARYK A BOHDAN PAVLŮ

DR. VLADIMIR FAJNOR, prvý prezident najvyššieho súdu v Brne

FEDOR HOUDEK, bývalý minister zasobovania

DR. JURAJ SLÁVIK, terajší minister vnútra

DR. ANTON ŠTEFÁNEK, bývalý minister školstva a národnej osvety

DR. IVAN DÉRER, terajší minister školstva a nár. osvety

DR. IVAN MARKOVIČ, bývalý minister unifikácie

DR. MARTIN MIČURA, prezident Vrchného súdu v Bratislave

DR. JOZEF KÁLLAY, bývalý minister pre správu Slovenska

DR. LUDEVÍT LABAY, DR. MAREK GAŽÍK, DR. JOZEF TISO

SVETOZÁR HURBAN-VAJANSKÝ, PAVEL ORSZÁGH-HVIEZ-

DOSLAV, MATEJ BENCÚR

I N M E M O R I A M

DR. ALOJZ KOLÍSEK

ROZLIČNÉ príčiny ma donútily anglické vydanie tejto knihy oddať verejnosti čím skôr a nečakať na dohotovenie slovenského vydania, ktoré som sveril povolaným rukám Monsignore dr. Alojza Kolíska. Jeho náhla tragická smrť v tej chvíli, keď sa tlačily už posledné hárky, oddialila dohotovenie tohto vydania a zároveň uložila mi smutnú povinnosť vložiť do knihy pietnú spomienku na zosnulého.

Keď hľadím nazad na naše dvadsaťštyriročné priateľské styky, prerušené len piatimi rokmi svetovej vojny, v celej tej dobe nepamätám sa ani na jeden disharmonický tón medzi nami. Neznám človeka, v ktorom neúnavná energia a svedomitost v podrobnostiach práce spojovaly by sa s takým prekypujúcim radostným a žartovným temperamentom, v ktorom by bol taký cit povinnosti, taká praktická pohotovosť, taký primeraný takt a taká pečlivá psychologická pozornosť voči iným a so všetkým tým taká až chytľavá „radosť zo života“, ktorá robila ho mimoriadne milým spoločníkom a bola by mu mohla zaistiť skvelé úspechy, keby pri voľbe životného povolania bol poslúchol hlas svojho hlbokého a pravdivého hudobného a vôbec umeleckého citu. Ale základný tah jeho povahy a prísna rodinná tradícia viedly ho k službe cirkevnej a mne sa vždy tak zdalo, že i bol vzorom toho, čím kňaz má byť: prísny v zbožnosti a mravoch, vieru mal vždy za svrchované pravidlo svojho života a konania, ale nikdy nenatískal svoju mienku iným a bol obdivuhodne snášanlivým voči odchýlnej mienke iného, založenej na úprimnom presvedčení. Nado všetko: nábožnosť a národný cit byly v ňom nerozlučne spojené. Mnohé roky neúnavnej práce venoval tomu, aby budoval porozumenie medzi Čechmi a Slováckmi, tlumočil slovenské smýšľanie v Čechách a na Morave, bol obrancom slovenskej

veci vtedy, keď maďarizovanie bolo najzúrivejšie. Horlivá a obratná činnosť, ktorou sa zastával Hlinku nie len pred českou verejnosťou ale i za kulíšami rímskej kúrie, bola veľká služba, ktorá však nie vždy našla na Slovensku takého bezpodmienečného uznania, akého si zasluhovala. Ale nič nemohlo podkopať jeho vrúcu dôveru v lepšiu budúcnosť Slovákov a jeho literárna, umelecká a politická činnosť bola verná až do konca. Odišiel od nás, majúť v srdci ideály a energiu nenarušene, ale šiel predčasne, keď ešte mal vôľu a nádej k mnohej cennej práci. Všetci úprimní priatelia Slovenska, bez rozdielu vyznania a strany, zachovajú jeho pamiatku s láskou na dlhé časy.

1. septembra 1931.

R. W. Seton-Watson.

Predmluva

Rozličné nepredvídané veci a najmä moja dlhá choroba minulého roku čiastočne zapríčinili, že vydanie tejto knihy sa zapoznulo; pôvodný úmysel bol vydať ju k oslavám desiateho výročia československej samostatnosti v októbri 1928. Oddialenie vydania o dva roky však nijako neumenšuje hodnotu jej obsahu, ba tak sa mi zdá, že vývin vecí v poslednom čase skôr len lepšie odôvodňuje jej vydanie. Pôvodný plán bol podať dielo len v angličtine. Ale Slováci sami nemajú takého súhrnného prehľadu svojho stavu, preto sa rozhodlo vydať dielo odrazu v angličtine i v slovenčine.

Úvodom treba niekoľko slov na vysvetlenie. Hneď zprvu treba zdôrazniť, že ja som sám zodpovedný i za pôvod knihy i za jej celkový rozvrh. Všetci prispievatelia písali svoje články na moje osobné vyzvanie a podľa smerníc, ktoré som im navrhol. Pisatelia patria k rozličným smerom politického smýšľania a sú zodpovední len za to, čo podávajú so svojim vlastným podpisom.

Idea tejto knihy povstala z mojej vlastnej skúsenosti. Bol som v úzkom spojení so slovenským národným pohybom pred svetovou vojnou a s pohybom za československú jednotu a neodvislosť včas vojny. Na tom základe došli mi vyzvania s rozličných strán, aby som skúmal situáciu, ktorá nastala na Slovensku v rokoch po veľkom prevrate 1918. Výsledok mojho skúmania bola neveľká knižka: *Nové Slovensko*, vydaná odrazu anglicky i slovensky (Borový, Praha, 1924), ktorá bola mienená ako úprimná kritika vtedajšieho centralistického systému. V ďalších troch rokoch prevládlo triezvejšie smýšľanie; roku 1927 uvedený bol nový krajinský administratívny systém a odtedy ide konsolidácia Slovenska rýchlym krokom vopred, ačkoľvek, rozumie sa, je vážne zadržiavaná všeobecnou hospodárskou krízou, ktorá je v celej

strednej a juhovýchodnej Európe. Tento pozoruhodný vývin je málo známy za hranicami, ba je i povedome zatajovaný vytrvanlivou propagandou, ktorá chce pošpiniť dobré meno republiky. Preto mi napadlo podať cudzozemskej verejnosti podrobný prehľad skutočného stavu, ktorý prehľad vo všetkých bodoch zakladá sa na porovnaní: v akom stave bolo Slovensko v predvojnovom Uhorsku a ako sa jeho stav vyvinul za jedno desaťročie v samostatnosti. Jesto mnoho Čechov, ktorí by mohli veľmi dobre opísať slovenskú situáciu, ale niekto by ich prípadne mohol obviňovať istou predpojatou, že chcú dokazovať úspechy podujatia, ktoré sa týka ich vlastnej prestýže. Cudzia verejná mienka chce vedieť, nie čo Česi myslia o novom stave, ale čo myslia *sami Slováci*. Preto všetci dvadsiatipiaty prispievatelia tohto diela sú Slováci a to podľa možnosti takí, ktorých činnosť v posledných dvanástich rokoch bola viac pozitívna než negatívna a ktorým nijako nemožno vytýkať, že by nemali oprávnenosti hovoriť o svojom predmete. Celkový obraz ukáže, že Slováci sami mali omnoho väčšiu účasť pri znovubudovaní svojej vlasti, než ako sa to často tvrdí.

Krátky prehľad mien svedčí, že všetci prispievatelia sú zároveň i povolanými predstaviteľmi patričných smerov. Sú medzi nimi siedmi aktívni poslanci a dvaja senátori, ktorí patria do piatich politických strán. Jeden (dr. Dérer) je aktívny úd terajšieho ministerstva, a nie menej ako siedmi boli za istý čas ministrami. Sú medzi nimi i jeden rímskokat. biskup, traja významní rímskokatolícki a dvaja evanjelickí kňazovia, dvaja sudcovia vyšších súdov, dvaja pravotári, bankový odborník, inžinier, tajomník najvýznamnejšej slovenskej literárnej spoločnosti, jeden z vedúcich diplomatov republiky, prezident slovenskej obchodnej komory a napokon, ale nie posledne, i prvý krajský prezident Slovenska.

Významná otázka menšinová je mimo kruhu tohto diela, ktoré chce byť štúdiou o Slovákoch samých. Ale aby ma nikto neupodozrieval, že si nevšímam sťažností maďarskej menšiny, pokúsil som sa shrnúť ich na krátko na stranách 54—59 a poukázať i na možnosti, ako by sa dali umeniť trenice medzi Maďarmi a Slovákami.

Vďakou som zaviazaný všetkým, ktorí mi pomáhali pri shotovení tejto knihy, ale obzvlášte mojmu priateľovi Monsignore dr. Alojzovi Kolískovi v Bratislave, za jeho vytrvanlivú a taktickú spoluprácu, ako i Matici Slovenskej za láskavosť, že mi dovolila podať farbistú reprodukciu.

R. W. Seton-Watson

Úvod

ČESKOSLOVENSKO A SLOVENSKÝ PROBLÉM

Napísal R. W. Seton-Watson

KTO pozoruje stav ťažko zkúšanej Európy roku 1930, môže bez zveličovania tvrdiť, že Československo dosiahlo vyšší stupeň konsolidovanosti a je bližšie k normálnym pomerom, než ktorýkoľvek iný štát z tých, ktoré majú pôvod v revolučnom prevrate roku 1918, alebo než i niektoré omnoho staršie štáty európske. Tento úspech je tým viac hodien pozornosti, že nová Československá republika má nevhodné zemepisné složenie a že je ďaleko od mora, — a túto nevýhodu iste len veľmi málo vyváži fakt, že republika má prístup k riekam Dunaju a Labe. Budovatelia československej samostatnosti, i tí, ktorí najjasnejšie videli, v akej miere je ich osud spojený so západnými demokraciami a s Amerikou, predpokladali, že v budúcej Európe, podľa ich predstáv, vždy bude na východe mohutné Rusko a že vždy sa budú môcť spoliehať na jeho mravnú pomoc a na jeho slovanské sympatie. Ale keď prišla najkritickejšia chvíľa, Rusko bolo v úpadku a oni mohli dosiahnuť svoj úplný program i bez neho, na základe svojej vlastnej práce a mocou politiky, ktorá vo významnej miere slučovala realizmus a idealizmus.

Československo je založené, — a to treba otvorene uznať, — na dvoch zásadách, ktoré sú nie vždy v súlade: voči starému Rakúsku na historickom práve a voči Uhorsku na zásade národnostnej. Podľa svojho pôvodu je to štát národný a je prirodzeným výsledkom dlhého a jedinečného dejinného vývinu, o ktorom sa v západnej Európe málo vie. V skutočnosti je to však dnes rôznorodý štát, v ktorom Česi a Slováci predstavujú „snahu o štát“ („štátotvornosť“) a voči tomu existencia významných menšín: nemeckej a maďarskej, ktoré len proti svojej vôli prijaly hotový stav, znamená veľmi chýlostivý

problém, a na jeho riešení ešte vždy treba pracovať. Tento pôvod z dvojitej politickej teórie môže sa však časom stať prameňom sily, lebo štátnici československí odprvu uznali mravný záväzok zaistiť politickú rovnosť a najúplnejší kultúrny vývin, a to pokladajú za jednu z hlavných požiadaviek vnútorného súladu a konsolidácie. Z toho ide, že rozdiel medzi teoriou a praxou sa s roka na rok stále umenšujú.

Problémy, ktoré republika má dnes pred sebou v domácej i v zahraničnej politike, sú neobyčajne spleť a ľahko by ich bolo možno vo viacerých smeroch zle vysvetlovať. Ale hneď na začiatok treba zdôrazniť jedno. Nie je náhoda, že nepriateľská propaganda, ktorá chce prevrátiť status quo v strednej Európe, sústreďuje svoje nápady na Československo. Naopak, je to vlastne logické, lebo toto je jediný štát, ktorý úplne dal za pravdu nádejiam a očakávaniam svojich priateľov, a hrajúc stále, už od roku 1918, konštruktívnu úlohu v európskej politike, stal sa jedným z pilierov nového štátneho usporiadania. Ak by sa podarilo v zahraničí vzbudiť nedôveru práve k Československu a priviesť jeho bývalých spojencov k mienke, že je to štát neprirodzeného útvaru, ktorého osudom je, aby sa v prvej kríze rozpadol: tým by sa pripravila pôda pre základnú revíziu mierových smlúv a obzvlášť pre obnovenie predvojnových hraníc Uhorska.

Tento krátky úvodný prehľad je pokus ukázať povojnovú situáciu v Československu v pravom svetle, ukázať, že napriek mnohým ťažkostiam, chybám a nedokonalostiam je tu stály a ohromný pokrok k cieľu v smere demokracie, ktorý cieľ si vodcovia štátu povedome vytýčili a ktorý veľká väčšina mysliacich občanov nie menej povedome prijala za svoj.

I

NOVÁ REPUBLIKA

Československo skladá sa, politicky i zemepisne, z týchto častí: 1. Česko-Morava-Sliezsko: takzvané „Zeme koruny Sv. Václava“ (tiež „historické zeme“). Tieto tri zeme (spolu s územím, ktoré roku 1740 stalo sa pruským Slezskom), tvorily stredoveké Kráľovstvo české, ktoré utratilo svoju neodvislosť, ba i národnú samobytnosť po bitke na Bielej Hore

roku 1620. — 2. Slovensko, ktoré odtedy, ako výbojní Maďari koncom IX. storočia rozbili krátko trvajúcu Veľko-moravskú ríšu, tvorilo podstatnú časť kráľovstva uhorského; jeho hranice sú na severe presne vyznačené vysokým pohorím Karpat a na juhozápade tokom Dunaja, ale na juhu a juhovýchode sú omnoho nejasnejšie určené a tu slovenské obyvateľstvo temer nebadateľne prechodí do maďarského. — 3. Podkarpat-ská Rus, ktorá pozostáva z častí štyroch predošlých žúp severo-východného Uhorska, s obyvateľstvom zväčša rusínskym; mierové smluvy ustálili pre toto územie zvláštne samostatné postavenie v rámci republiky, ale ono je do teraz do istej miery v mimoriadnom a prechodnom stave.

Československo má zemepisne dosť nepriajnú polohu, ale v porovnaní s ostatnými nástupníckymi štátmi odprvu malo isté veľké výhody. Vo vojne bol jeho ľud nútený bojovať za vec, ktorá mu bola krajne nesympatická, jeho celý politický a intelektuálny život bol za štyri roky ochabnutý, musel pri-nášať obeť tak, ako i rakúska vládnúca trieda. Ale aspoň jeho územie nebolo tak vojnou zasiahnuté a pustošené, ako Srbsko, Rumunsko alebo Poľsko, a nedostatkom potravín a hospodárskym rozkladom trpelo menej než nemecké kraje Rakúska. Proklamovaním neodvislosti dňa 28. októbra 1918 začalo celkom nový beh a tak mohlo sa razom oslobodiť od omnoho viac nepotrebného ballastu, než jeho juhoslovanskí alebo rumunskí spojenci. Razom sa oslobodilo od nepriateľskej dynastie a od aristokracie, ktorá, s výnimkou niektorých pozoruhodných, ale zriedkavých prípadov, na nešťastie, celkom bola utratila súvis a sympatie s národnou vecou; podarilo sa mu vypudíť i z hierarchie niektoré zlopestné protinárodné elementy. Česi v tom čase mali nie len silnú národnú tradíciu a disciplínu, ale i veľký počet školovaných ľudí, a naproti tomu negramotných mali tak málo, ako aj ich nemeckí susedia. Z Rakúska zdedili i početné odborné osobníctvo, ktoré razom poskytlo jadro cvičeného úradníctva. Títo úradníci doniesli sebou, možno, i hodne hatiacej pedanterie, ktorú sa naučili za Rakúska, ale vcelku boli to ľudia veľkej výkonnosti a čistých rúk, a to môže byť náhrada za mnohé hriechy.

Hlavná vec je, že nová republika mala ženiálnych a energických vodcov, ktorí nie len že získali pre svoju vec potrebnú

zahraničnú podporu, ale i spravovali jej osudy v najkritickejšom čase po vojne. Národný pohyb v novodobom Česku opieral sa hlavne o dva prvky: o nižšie meštianstvo a o triedu roľníkov, ktorá však už za dlhší čas bola v úpadku. Pri tom treba si dobre upovedomiť, že triumvirát, ktorý národnú vec priviedol k víťazstvu, pochádzal z tých dvoch národných složíek a v každom smere skutočne reprezentuje celok. Uvažujúc z dejín, akých mužov uznal český ľud za svojich hrdinov, jasné je, že, — s výnimkou slepého husitského vojvodu Žišku a „dobrého kráľa Václava“, trochu hmlistej to postavy,¹⁾ — hrdinovia národa boli všetci skôr učenci a myslitelia než mužovia meča. Ján Hus: kňaz, univerzitný profesor a reformátor reči, Komenský: učenec a kňaz, priekopník moderných pedagogických zásad, Palacký: historik a politický vodca: všetci sú prirodzenými predchodcami Tomáša G. Masaryka, filozofa, Eduarda Beneša, mladého profesora národohospodárstva, a Milana Štefánika, hvezdára a letca, ktorí traja mužovia organizovali roku 1918 prvú dočasnú československú vládu; i väčšina uznaných vodcov národného obrodzenia v XIX. storočí boli, ako na pr. Palacký, učenci a spisovatelia. Je zaujímavé mimochodom konštatovať, že traja vodcovia pohybu za neodvislosť rodom i osobami svojimi predstavujú tri hlavné složky nového štátu: Masaryk Moravu, Beneš Čechy a Štefánik Slovensko.

Je mimo rámcu tejto úvahy opisovať prácu Masaryka a jeho druhov pri Československej Národnej Rade za svetovej vojny. Jeho významná kniha: Svetová revolúcia, ako i ešte úplnejšie a sotva menej zaujímavé dielo dr. Beneša: Svetová vojna a naša revolúcia, vzbudily v Anglii veľký záujem, keď boli pred niekoľkými rokmi anglicky vydané; tie diela podávajú podrobný opis udalostí. Možno tvrdiť bez zveličovania, že Masaryk, ktorý zásade „realizmus v politike“ bol dal už predtým nový a idealistický smysel, je jediný štátnik v Európe, ktorý s plným porozumením skutočných síl už roku 1914 vyznačil plán budúcej Novej Európy a ktorý, po štyroch rokoch dôslednej a namáhavej práce na oboch hemisférach: v Rusku a v Amerike, v Paríži i v Londýne, mohol

¹⁾ Narážka na veľmi populárnu anglickú vianočnú pieseň, ktorá hovorí o tomto českom kráľovi. Prekladateľ.

uvidieť, že jeho politické sny sa splnili až do podrobnosti. V decembri 1918 vrátil sa do Prahy ako Otec svojho národa a zvláštny ústavný zákon, ktorý jemu jedinému povoľuje, aby bol za prezidenta volený tretí i štvrtý raz, je len uznaním faktu, že kým žije, sotva môže mať rivála.

Masaryk nie len sám je prezidentom republiky od jej založenia do teraz, ale stojí na tom, aby i svojho druhu z triumvirátu, dr. Beneša, udržal ako ministra zahraničia, cez všetky kabinetné zmeny v posledných dvanásť rokoch. Tak sa stalo, že dr. Beneš je jediným štátnikom sveta, ktorý podpísal všetky mierové zmluvy ako i pakty Locarnský i Kelloggov, ani nehovoriac o celom rade menších smlúv o veciach strednej Európy. Tragická smrť generála Štefánika pri leteckom nešťastí v máji 1919 bola ťažkým úderom pre jeho dvoch druhov, tým viac, že Slovensko pevne stálo za nim a že on, keby žil, bol by temer iste znemožnil niektoré nedorozumenia, ktoré za čas kalili pomer medzi Slovákmi a Čechmi. Ale spoločná práca Masaryka a Beneša dala určitý cieľ, jasný smer a kontinuitu politike nového štátu v jeho prvej seba-tvoriacej dobe a udrela pečať na jeho ústavný, sociálny a hospodársky vývin.

Nová ústava

Keď tri veľké dynastie východnej Európy padly, republikánska forma dávala jedinu možnosť riešenia. Nová ústava československá, ktorá slučuje zásady francúzskej a americkej ústavnej praxi, odzrkadluje zároveň i stav, v ktorom nové triedy sa dostaly k politickej moci a v ktorom roľnícke a mestské složky majú temer rovnakú silu. Zásadu ľudového zastupiteľstva sotva možno úplnejšie realizovať, ako je tu, kde spočíva na všeobecnom priamom a tajnom volebnom práve všetkých dospelých, s povinným hlasovaním a s pomerným zastúpením v poslaneckej snemovni i v senáte. Od ostatných nových štátov, v ktorých sa uviedla podobná demokratická ústavnosť, líši sa Československo v tom, že tu sa ústavnosť od prvu dodržiava a že volebná korupcia: klamy a falšovanie pri hlasovaní, je tu vlastne úplne neznáma vec. Slabá stránka je systém „viazaných kandidačných listín“, ktorý obmedzuje voľnosť jednotlivého voliča, vytvára náhradné voľby (s ich

užitočným významom, že sú zkuškou politickej verejnej mienky v štáte) a ešte väčšmi umožňuje rozkolnícke tendencie politických strán.²⁾

Podobné demokratické zásady sa uplatňujú i v obecnej, okresnej i v zemskej správe. Spravedlivá rovnováha sa udržiava medzi agrárnymi a mestskými záujmami; agrárne sú zaistené pozemkovou reformou a colným systémom, ktorý, treba priznať, často presahuje svoj vyznačený cieľ: chrániť domácu výrobu; mestské sú zaistené rozsiahlym sociálnym zákonodarstvom, najmä v smere poisťovania robotníctva, podporovania stavebného ruchu a verejného zdravotníctva. Nie menej základného významu bola finančná reforma dr. Rašína, ktorý uvedením novej československej valuty, neodvislej od Rakúsko-uhorskej cedulovej banky, zahátil infláciu, a smelým zasiahnutím: zdanením kapitálu, zmôhol ťažkosti mimoriadne veľkých potrieb v rozpočte nového štátu. Pred svojou tragickou smrťou roku 1922, — strelil na neho polo-pomätený mladý bankový úradník, — postavil úver Československa na pevné základy a zaistil preň pravidelný hospodársky vývin, ktorý mu odtedy závidia všetci susedia.

Pozemková reforma

Tu možno spomenúť len najvypuklejšie faktá pozemkovej reformy, ale jej význam sotva možno preceňovať. Bola dosť neúprosná, ale jednako je najmenej drastickou v dlhom rade podobných reforiem, ktoré zmenily sociálnu tvárnosť Európy od Baltu až po Egejské more a ktoré súhrnne predstavujú najväčší sociálny prevrat novej doby. Je jedinečnou v tom smysle, že bola robená postupne a podľa určitého plánu. Do januára 1928 zasiahla na 1730 majiteľov zeme, 483.282 žiadateľom bol priznaný nárok na prídely, z toho 279.619 už i dostali prídely nové alebo na doplnenie. Celá plocha, do toho času vykúpená, je do 379.626 hektarov za Kč 1.469,105.598 (Kč 3800 za hektar). To znamená, že najmenej jeden a pol miliona ľudí (rátajúc len päť duší na rodinu) získalo touto

²⁾ Spravedlivosť vyžaduje však pripomenúť, že hlavný dôvod za prijatie systému veľkých volebných okresov a „viazaných listín“ bola snaha zaistiť, aby menšíny mohli byť čím úplnejšie zastúpené.

premenou a boli zachránení od núdze a vystahovania, poťažne celé kraje boli zachránené od ťažkostí preľudnenia. Treba doložiť, že takýto poistný ventil stal sa potrebným tým viac, že Spojené Štáty zaviedly kvotu a veľmi obmedzily prípustný počet prisťahovalcov z Československa. Zbytočné je dokazovať, že táto ďalekosiahla reforma doniesla so sebou aj isté ťažkosti pre jednotlivcov, nerovnosti a protekcie pri pridelo- vaní, a v istých prípadoch i korupciu. Výkupné, ustálené pre predošlých majiteľov, rátané podľa hodnoty pozemkov z roku 1913 a doplnené hodnotou meliorácie a strojového zariadenia, podľa pochopov západu a ako sa i všeobecne uznáva, nebolo primerané, ale iste bolo také, aké noví maji- telia mohli dať a aké, podľa očakávania štátnych úradov, dalo sa sohnáť. Pri tom byly ponechané takzvané „zbytkové ma- jetky“, ktoré pozostávajú hlavne z vnútorných pozemkov a z príbytkov na veľkých majetkoch a ostaly po parcelovaní a vydelení vonkajších pozemkov. Systém „zbytkových ma- jetkov“ iste možno kritizovať a i dal podnet k celému radu politických škandálov; možno, že na napravenie jeho chýb budú potrebné nové zákonité ustanovenia.

Ale vcelku pozemková reforma dosiahla svojho cieľa: kon- solidáciu sedliackej držby majetkov, na koľko bolo možno, v čiastkach od 6 do 12—15 hektarov a tým bola utvorená mocná bašta proti sociálnym nepokojom a prevratným na- ukám.³⁾ Pozemková reforma bola ešte doplnená systémom lacného hospodárskeho úveru pre roľníkov, urobilo sa mnoho na zdokonálenie výroby, na zväčšenie obrábateľnej plochy komasovaním a vysušovaním, na zlepšenie celkového stavu dedín a na uvádzanie družstevníckych metod.

Politický vývin

Na porozumenie situácie na Slovensku potrebný je krátky prehľad politického vývinu v celej republike. Dvanásťročnú dobu od roku 1918 možno zadeliť do štyroch úsekov.

³⁾ Z 1,468,430 predvojnových sedliackych majetkov 43% byly od 1 do 5 hektarov veľké, ale spolu tvorily len 21% celej plochy. V Čechách roku 1896 majetky vyše 50 hektarov veľké tvorily 41%, majetky vyše 2000 hektarov 28% celku. Samy majetky Schwarzenbergovské byly spolu 248.000 hektarov.

I. 1918—1920: doba prvého Národného Shromaždenia mala revolučný ráz, čo sa i otvorene uznávalo, a bola úplne pod vlivom politického vrenia európskeho. Začala sa nekrvavým proklamovaním novej neodvislej Československej republiky dňa 28. októbra 1918 a zkončila sa rozpustením revolučného Národného Shromaždenia. Celková situácia bola v najvyššej miere abnormálna, veľká časť mužského obyvateľstva nebola ešte doma, preto o všeobecných voľbách nemohlo byť ani reči. Jednako revolučné Národné Shromaždenie malo dostatočne zastupiteľský ráz, aspoň v českých zemiach, lebo bolo zostavené podľa „kľúča“, na ktorom sa všetky strany dohodli a podľa ktorého boli mandáty stranám pridelené presne v tom pomere, v akom boli strany zastúpené, na základe všeobecného volebného práva, v poslednom rakúskom parlamente. Pravda je, že slovenské miesta boli zaplnené menovaním do istej miery ľubovoľným, ale nedalo sa inakšie robiť, lebo pod maďarskou vládou Slováci vôbec nemali možnosti, aby boli v parlamente skutočne zastúpení. Menovanie poslancov ani sám Slovenský Klub v skutočnosti nikdy nezazlieval, a Klub sám, ačkoľvek sa skladal z veľmi odlišných prvkov, pod tlakom zovnútorného nebezpečenstva držal sa roku 1919 spolu a rozpadol sa len neskôršie. Hlavná vada revolučného Národného Shromaždenia bola, že nemalo nemeckých a maďarských poslancov, ale toto treba napísať na vrub nie len českému šovinistickému vzplanutiu, ale temer práve tak i negatívne a nesmieriteľnému stanovisku menších, ktoré zprvu nechceli uznať hotový fakt a dúfali nový obrat vo svojom osude.

V tejto prvej dobe ľavé strany mali silné vývodiacie postavenie a pod ich vplyvom bolo utvorené hodne pokrokových sociálnych zákonov: osemhodinový pracovný deň, podporovanie nezamestnaných podľa gentského systému, podporovanie vojenných invalidov, veľkorysé podporovanie stavebného ruchu a pozemková reforma, o ktorej už bola reč. Po dlhom debatovaní a vyjednávaní odhlasovaná bola i nová ústava štátu zo dňa 29. februára 1920. Podľa nej politická moc sa sústreďuje v sneme, ktorý má dve komory, volí sa na základe všeobecného volebného práva a pomerného zastúpenia, pri tom však prezidentovi, ktorý je volený na sedem rokov

a — s jedinou výnimkou osoby Masarykovej — môže byť znovu volený len raz, zaisťuje sa značne väčšia moc, než akú majú prezidenti iných európskych štátov, na pr. má právo veta voči jednotlivým zákonom, ktoré, pravda, môže ztratiť účinnosť, ak parlament sotrvá na svojom rozhodnutí, ale jednako slúži za brzdu proti prenáhlenému vynášaniu zákonov, alebo v prípadoch, keď väčšina nie je dostatočne presvedčivá. Prezident má právo i prepustiť ministrov, či celý kabinet či jednotlivcov; jemu sa priznáva i funkcia vybrať nového ministerského predsedu, a tento fakt je obzvláste významný v štáte, v ktorom, v dôsledku systému koalície strán, často je ťažko určiť, kto by mal nasledovať pri vládnom vesle. Bolo by predčasné tvrdiť, že ústava ráta so všetkými možnosťami, ale je isté, že dlhá doba Masarykovho prezidentstva a fakt, v akej veľkej miere on vo svojej osobe spojuje teóriu a prax vládnej správy, a povedome výchovný smer, ktorý si on pokladá za povinnosť sledovať vo svojej práci: toto všetko už zaistilo prezidentskej hodnosti isté tradície a spôsoby, od ktorých jeho nasledníkom bude ťažko sa osvobodiť, a to tým ťažšie, lebo je sotva možné, aby ktorýkoľvek z nich mohol si vyzískať takú ohromnú osobnú prestíž.

Táto prvá doba bola označená i ostrou napnutosťou medzi zápasiacimi silami klerikalizmu a proti-klérkalizmu, prepiaťmi centralistickými chůtkami a rozvratnými snahami veľmi činne a výbojnej komunistickej strany, z Moskvy posmeľovanej. Nakonec však musel sa najst kompromis medzi smermi, ktoré boli za rozlukú cirkvi a štátu, poťažne za nový konkordát; krajný centralizmus, Prahou zprvu podporovaný, musel ustúpiť rozumnejšiemu smeru a komunizmus v dôsledku rýchlo postupujúceho pokrokového zákonodarstva začal ztrácať pôdu.

II. Rudo-zelený blok. Táto druhá doba trvala asi od prvých všeobecných volieb v apríli 1920 do pádu prvej koalície v marci 1926. V tejto dobe „ľaví“ pomaly slabnú a rovnováha prešla do rúk agrárnikov; klerikáli sú už nie v opozícii, ale za heslo si postavili „Byť pri všetkom“ s nádejou, že budú aspoň brzdiť krajnosti. Celá sústava vlády nového štátu odzrkadlila sa v povestnej „Petke“: v koalícii piatich československých strán: agrárnici, národní demokrati, lidáci (kato-

líci), sociálni demokrati a národní socialisti, ktoré strany sú nútené robiť kompromisy rad za radom, aby mohli zaistiť pracovnú väčšinu v sneme. Zdržanlivosť a negatívna politika Nemcov, neprístupné stanovisko slovenskej klerikálnej Ludovej strany ako i mocnej a výbojnej komunistickej skupiny, pod vplyvom Moskvy stojacej, len stupňovali politickú neistotu. Dva razy: v septembri 1920 a v marci 1926 ukázala sa potreba ustanoviť kabinet z vysokých úradníkov pod vodcovstvom dr. Černého (dr. Beneš v oboch prípadoch podržal si zahraničný resort), až zápasiace stránky musely sa vžiť do myšlienky ďalších vzájomných koncesíí. Do ťažkého postavenia sa dostali obzvlášte socialisti, ktorí dotedy už mnoho boli realizovali z toho, čo sa z ich programu dalo hneď realizovať, a pocítili, že ostatné by mohli dosiahnuť len rozvratnými metodami, v tých však beznádejne zostávali za komunistami. Napokon sa ukázalo, že na vyjasnenie situácie treba voliť medzi dvoma možnosťami: utvoriť pevnú koalíciu česko-slovenských strán na národnom základe, čo by znamenalo podriaďiť sociálne záujmy národným, alebo zrieknuť sa prísne národnej základne a urobiť nové zoskupenie, sociálnym cieľom primerane.

III. Meštiacky blok. Všeobecné voľby v novembri 1925 vypadly tak, že ľavičiarci boli premožení stránkami stredú a prave, socialisti vystúpili zo Švehlovho kabinetu a rudo-zelený blok sa rozpadol (v marci 1926). Po potrebnej prechodnej dobe s ministerstvom mimostranných úradníkov, na miesto pôvodnej koalície vstúpilo nové, čisto meštiacke zoskupenie. Ale to nebolo všetko. Po prvý raz sa stalo, že obe socialistické skupiny dostaly sa do opozície, naproti čomu zo siedmich nemeckých strán štyri prijaly aktívny program a dostaly v novej vláde dve ministerstvá, za čím, o niekoľko mesiacov i slovenská Ludová (klerikálna) strana nasledovala ich príklad. Toto znamenalo v dejinách republiky medzník v nejednom smere. Znamenalo, že najvýznamnejšia národná menšina (Nemci) sa rozhodla spolu pracovať pri budovaní štátu a bola k tej práci prijatá na základe úplnej rovnosti s Čechmi a Slovákmi. Znamenalo, že strana, ktorá stále mala za sebou veľkú väčšinu slovenských hlasov, zriekla sa negatívnej obštrukcie. Ale túto spoločnú prácu bolo možno dosiahnuť len za cenu, že

sa opustila krajná centralistická politika, ktorú Praha dotedy sledovala a že bola prijatá mierna forma zemskej (krajinskej) samosprávy, ktorá síce slovenským krajným autonomistom nedala všetko, čo žiadali, ale bola aspoň čestným kompromisom. Ďalšie dva následky tejto premeny boli: uzavretie dlho odťahovaného dorozumenia s Vatikánom (Modus vivendi), ako výsledok stupňovanej váhy katolíckych strán, a vyššie clá v záujme agrárnikov, najmocnejšieho to člena novej koalície. Slovom: decentralizácia, politický aktivizmus, ochranné clá a cirkevno-politický pokoj boli štyri významné ťahy pri tomto presunutí politickej rovnováhy.

IV. Zeleno-rudý blok. Spomenutý meštiacky blok mohol však byť len dočasnou výpomocou; zodpovední vodcovia jasne poznali, že spoločná práca so socialistmi je žiadúca, ak by len bolo možno dosiahnuť rozumného kompromisu. Choroba Švehlu, majsterského vodcu agrárnikov, pomáhala priosťriť krízu a tretie voľby do Národného Shromaždenia v novembri 1929 znovu premenily rovnováhu politických síl tak, že dva krajné smery: komunisti na ľavej a klerikáli na pravej strane, utratily v prospech socialistov poťažne agrárnikov. Čo sa teraz stalo, možno označiť najlepšie tak, že na miesto meštiackeho bloku prišiel nie starý rudo-zelený, ale nový: zeleno-rudý blok, v ktorom sú zúčastnení agrárnici, socialisti a českí klerikáli a ku ktorému pridali sa krem nemeckých meštiakov i nemeckí socialisti, čo bol zasa krok, ak aj menší, v správnom smere. Ale podstatné zmeny z tretej doby: decentralizácia a dohoda s Rímom, ostaly v platnosti a dva krajné smery byly soslabené na jednej strane úpadom komunistických hlasov a na druhej vypadnutím slovenskej klerikálnej strany z vlády. Krajná ochranárska politika agrárnikov bola, pravda, len v malej miere hatená spoločným postupom socialistov a ministra financií dr. Engliša, ktorý je uznávaný odborník vo všetkých hospodárskych a finančných otázkach.

Od roku 1929 všeobecné tóny v politike sú hodne miernejšie a výpady nezodpovednej tlače, ako i malej, ale bojovnej skupiny pseudo-fašistov stretajú sa vo všetkých vážnych kruhoch len s rozhodným odmietnutím. Slovom, konsolidácia stále postupuje, ačkoľvek, pravda, ťažko by bolo povedať, že ostrá hospodárska kríza, ktorá zatažuje celú Európú a tak

i Československo, či a nakoľko môže prípadne zapríčiniť istý úpadok a nepokoj. Hľadiac na celé politické zloženie republiky, ťažko je veriť, že by na miesto koaličného systému mohol kedy prísť nejaký systém dvoch strán; je tu primnoho navzájom sa križujúcich národných, sociálnych a hospodárskych záujmov, z ktorých každý vyžaduje vlastné zastúpenie. Toto je nevýhoda, ktorú nikto nezatajuje, ale ktorej zodpovední činitelia odprvu smelo sa postavili zoči-voči, tá však robí demokratickú správu tým potrebnejšou a isteže dodáva zaujímavosti hlavným problémom štátnického umenia.

Nábožensko-cirkevné problémy

Hlavné politické, hospodárske a sociálne problémy, ktoré nová republika má, bolo možno označiť na predošlých stranách len v hlavných rysoch. Treba ešte uvážiť tri ďalšie problémy, ktoré v prvom desaťročí boli nie menej v popredí, a to sú problémy: administratívny, nábožensko-cirkevný a národnostný. Je prirodzené, že prvý z nich sústreďoval sa okolo otázky unifikácie medzi dvoma územia, ktoré prv patrily k Rakúsku poťažne k Uhorsku; inými slovami: jadro problému tvoril stav Slovenska, ktorý v prvých osem rokoch bol predmetom zápasu medzi dvoma protipostavenými smermi centralizmu a decentralizácie. Uváženie tejto otázky je lepšie ponechať, až bude reč o zvláštnom postavení Slovenska v rámci republiky. Prv však na správne porozumenie posledných dvoch problémov treba podať niekoľko všeobecných poznámok.

V zápätí prevratu roku 1918 v mnohých čiastkach Európy zjavila sa, z rozličných príčin, i vlna protiklerikálneho cítenia a jej účinky boli v Československu obzvlášte mocné. Nesvobodno zabúdať, že v starom predvojnovom Rakúsku veľká časť akademicky vzdelaných a intelektuálnych tried bola sa katolíckej cirkvi odcudzila a protiklerikálne cítenie bolo silné najmä v kruhoch učiteľstva. Tak to bolo temer v rovnakej miere u Nemcov i u Čechov, ale u Čechov boli proticirkevné tendencie zostrené i faktom, že katolícka cirkev sa do istej miery stotožňovala s dynastiou, v ktorej Česi čím ďalej tým väčší videli len svojho nepriateľa, a že tá cirkev už od času

T. G. Masaryk.

PREZIDENT ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

R. W. SETON WATSON

PŮVODCA TĚJTO KNIHY

Dr. E. Benes

MINISTER ZAHRANIČNÝCH VECÍ

Konkordátu požívala mnohé výhody. Úradný tlak, ktorý za Habsburgov stále sa robil v prospech katolíckej cirkvi, teraz v dôsledku revolúcie odrazu prestal, štát sa stal v náboženských veciach celkom neutrálnym a otázka rozluky cirkvi a štátu stala sa predmetom verejnej diskusie. Veľké masy, spolu hodne vyše miliona duší, odpadly od rim. katolíckej cirkvi; veľkú pozornosť budí pohyb novej Československej cirkvi, ktorá začas váhala medzi smermi starokatolicizmu, pravoslávia a protestantizmu, ale hneď odprvu povolila manželstvo kňazov a uviedla bohoslužbu v národnej reči.⁴⁾ „Voľná myšlienka“ stala sa veľmi výbojnou a počet ľudí „bez vyznania“ veľmi vzrástol. Istá časť legionárov z vojny a bývalých vojenných zajatcov, bolševickými naukami dotknutí, stali sa horlivými hlásateľmi protiklerikalizmu. Tu a tam staly sa poľutovania hodné výtržnosti, na pr. že luza zvalila sochu Nepoškvrneného Počatia v Prahe, postavenú v dobe jezuitov, inzultovala kňaza pri hlavnom oltári v Týnskom chráme a v istom čase bolo sa čo obávať, že i socha Sv. Jána Nepomuckého, ktorého kult je zvláštnym dielom protireformácie v Čechách, bude shodená do rieky, tak ako sa to stalo roku 1394 i so samým patričným svätým. Všeobecne sa žiadalo odstrániť krucifix zo škôl, učitelia boli osvobodení od všetkých konfesiónálnych záväzkov, Národné Shromáždenie zrušilo rakúsky zákon, ktorý, na základe rímskeho kanonického práva, rozsobáš dotedy zákonite neuznával. Zároveň však štát i ďalej vyplácal značné sumy na kongruu, to jest na doplnenie platu kňazstva.

Pri prvom nápore revolúcie tak sa videlo, že i vec náboženstva samého je vážne ohrozená; ale skoro sa ukázalo, že táto obava je bezzákladná. V prvom rade i cirkev rim. katolícka,

⁴⁾ Pri prvom sčítaní ľudu v Československu roku 1921 nábožensko-cirkevné rozvrstvenie bolo takéto: celé obyvateľstvo 13,613,172, z toho: rim. katolíci 10,384,833 (76.3%), grécko-katolíci (uniati) (hlavne Rusíni) 535,543, Československá cirkev 525,333, pravoslávni 73,097, židia 354,342. Protestanti sú: 1. Cirkev Českobratská 233,868, 2. Evanj. a. v. cirkve v historických zemiach 150,687, 3. Evanj. a. v. cirkve na Slovensku 384,695, 4. Kalvínska cirkev na Slovensku a Podk. Rusi (hlavne Maďari) 204,826, 5. iné reformované cirkve 13,163. Až 724,507 sa zaznačili ako „bez vyznania“. Možno pokladať za isté, že od roku 1921 nastaly nemalé zmeny, najmä ohľadom počtu príslušníkov novej Československej cirkvi a osôb „bez vyznania“. Výsledky sčítania ľudu z roku 1930 očakávajú sa s veľkým záujmom. (Vid' 18. stránku.)

Náboženské vyznanie (cirkev) podľa sčítania z roku 1930	v zemi Českej	v zemi Morav- skosliezskej	na Slovensku	na Podkarp- Rusí	v celom Československu	v celej ČSR. v ‰/100
rímsko-katolícke	5,316,340	3,061,679	2,386,264	69,140	10,833,423	735,3
grécko-katolícke	7,968	4,130	213,794	359,514	585,406	39,7
arménsko-katolícke	25	4	4	—	33	0,0
českobratrské evanjelické	199,677	92,656	5,943	909	299,185	20,3
nemec-evanjelické (Č. M. Sl.)	99,453	28,256	1,496	85	129,290	8,8
augsb.-evanjelické (v Sliezsku)	288	47,936	135	24	48,383	3,3
evanj. a. v. (na Slovensku)	3,802	1,578	400,232	1,654	407,266	27,6
reformované	1,456	1,154	145,862	70,879	219,351	14,9
jednota bratrská (ochranovská)	5,524	170	57	3	5,754	0,4
pravoslavné	14,828	9,695	9,073	111,987	145,583	9,9
československé	617,927	161,358	11,575	2,232	793,092	53,8
starokatolícke	17,827	4,749	147	24	22,747	1,5
baptistov	1,105	1,003	1,745	553	4,406	0,3
unitárov	925	43	42	5	1,015	0,1
izraelské	76,348	41,278	136,668	102,474	356,768	24,2
ostatné	18,846	4,039	2,049	1,099	25,033	1,7
neudané	798	681	642	71	2,192	0,2
bez vyznania	727,084	104,768	16,903	4,962	853,717	58,0

odkázaná na svoje vlastné sily, rýchlo sa prispôbila k novému stavu. Už i pred tým mala veľký počet národne cítiacich a činných kňazov, po vojne sa i jej hierarchia značne posilnila a na Slovensku sa úplne obnovila, tak že dnes ani jej nepriatelia nemôžu ju obviňovať, že by nemala dosť horlivosti za národnú vec. Čo viac, skoro sa dokázalo, že odpadnutie ľahostajných alebo tajne nepriateľských prvkov nie len že nebola škoda, ale znamenalo skôr, že sa cirkev oslobodila od neúčinného ballastu. Nijako nemožno pochybovať o tom, že rímsko-katolícka cirkev v Československu okolo roku 1930, v novom stave voľného závozenia, je omnoho silnejšia a zdravšia, než akou bola v postavení rastliny, v skleníku umele pestovanej. Zároveň však i protestantizmus urobil veľký pokrok. Starobylá cirkev Českobratrská (Unitas Fratrum), so svojou slávnou tradíciou učenia a misijnej horlivosti, znovu ožila a má styky s menšími protestantskými cirkvami skrze Svaz; styky evanjelikov nemeckých s protestantmi doma i v zahraničí sú srdečnejšie, než aké boli kedykoľvek pred tým; nová sila bola pridaná osamostatnením a pokrokom Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. Husova protestantská teologická fakulta v Prahe je skutočným strediskom bohosloveckej učenia. Nová Československá cirkev postupom času, po prvej dobe propagandy, dostala sa do pokojného vývinu a dala sa do ťažkej práce vnútornej organizácie a sociálnej činnosti. Najviac je však hoden pozornosti fakt, že bojovná „Voľná myšlienka“ z roku 1919 značne oslabil a niektorí z jej hlavných predstaviteľov verejne doznali, že úloha kresťanských cirkví je naskrze nie ešte zkončená.

V lete 1925 hrozilo obnovenie cirkevných zápasov, keď pápežský nuncius, na protest proti účasti vlády pri Husových oslavách, opustil Prahu. Trvalo istý čas, kým sa spor urovnal, ale konečný výsledok bol uspokojujúci pre obe strany. Ukázalo sa, že protiklerikálny smer je nie dosť silný, aby vynútil rozlučku cirkvi a štátu, na druhej strane však, že pre Rím je výhodnejšie a ľahšie zaistiť si trvanlivé riešenie otázky skrze dr. Beneša, lebo ten má moc i ľavé krídlo zaviazat k rešpektovaniu ním ponúkaných záväzkov, hoci i menších; kdežto menej výhodné by bolo zaistiť si to skrze nejakého pravičiarkeho ministra zahraničia, ktorého dielo môže byť neskoršie

zavrhnuté. „Modus vivendi“, na ktorom sa Praha a Vatikán v januári 1928 dohodly, znamená čestné prímerie medzi katolíckou cirkvou a československým štátom; zakladá sa na uznaní nepochybného faktu, že Československo je prevážne katolíckym štátom, ale i že veľká väčšina jej obyvateľstva je proti klerikálnemu panovaniu a pevne stojí za náboženskú svobodu a rovnoprávnosť. Zvláštnou českou mentalitou možno vysvetliť fakt, že Jána Husa, ačkoľvek ho cirkev rim. katolícka odsúdila ako kacíra, mnohí dobrí katolíci uctievajú ako národného vodcu, a že mnohí dobrí katolíci oddávna radšej oddávajú svoj hlas niektorej z nekonfesionálnych strán, než takej, ktorá stojí výslovne na katolíckom základe. Bolo by veľkým omylom počet cirkvi svojej skutočne oddaných katolíkov v Československej republike chcieť odhadnúť podľa počtu volebných hlasov, oddaných katolíckym stranám. Oslava na počtu Sv. Václava v júli a septembri 1929, ktorých vrcholom bolo dobudovanie nádhernej stredovekej katedrály Sv. Víta v Prahe, podaly výmluvné svedectvo o sile náboženského cítenia širokých máss ľudu. Ak možno povedať, že v Československu je ideálna politická rovnováha medzi krajnými pravičiarskymi a ľavičiarskymi smermi, toho základom je, že rim. kat. cirkev má dosť sily znemožniť úplné víťazstvo ľavice, ale je nie dosť mocná uviesť konzervatívnu nadvládu.

Nemecká menšina

Treba ešte na krátko uvážiť otázku národných menšín, ktorej kľúč je v pomere Čechov a Nemcov. Z celého obyvateľstva 13,613.172 je Nemcov 3,123.568, čo je 23.4%.⁵⁾ Udržanie historických hraníc Čiech, Moravy a Sliezska, a v dôsledku toho i zahrnutie takej veľkej nemeckej menšiny, nijako by nebolo možno ospravedlniť v smysle zásady národného sebaurčenia, ale výlučne len na tom základe, že Československo bez tých hraníc by sotva bolo „života schopné“ a že hospodárske záujmy spájajú nemecké kraje skôr s Čechmi, než s nemeckými rečovými príbuznými za pohraničným pohorím. Potvrďuje sa to i nemožnosťou, aby nemecké kraje

⁵⁾ Podľa sčítania ľudu roku 1921. Nové sčítanie v decembri 1930 vykáže pravdepodobne číslce: vyše 14 milionov, poťažne asi 3.300.000.

v českých zemiach mohly dakedy tvoriť nejaké jednotné územie, ako i faktom, že náhle by tie kraje chceli oddeliť svoj osud od Čechov, automaticky by sa rozpadly na štyri, viacej-menej izolované zlomky: kraj Chebu a Karlových Varov na severo-západe, okolie Liberca a Trutnova na severo-východe, moravsko-sliezsky nemecký vidiek od Olomúca po Opavu a pásmo na rakúskom pohraničí južne od Budejovic. Posledná časť by potom pripadla k Rakúsku a ostatné tri, keďže by nemohly existovať ani spoločne ani od seba oddelene, pripadly by Bavorsku, poťažne Sasku a Prusku.

Bolo len prirodzené, že nemecká menšina v prvej dobe existencie Československa zaujala k nemu negatívne stanovisko. Tento štát bol stvorený proti ich vôli, ako výsledok rozhodného víťazstva Slovanov a ich spojencov nad štátmi germánskymi. Títo Nemci boli prv jedným z dvoch národov, ktoré panovaly vo veľkej ríši s 52 milionmi obyvateľov, politickým prevratom staly sa národnou menšinou v novom štáte, ktorý má len 13 milionov. Niektoré šovinistické smery medzi Čechmi byly v pokušení chcieť sa „odplácať“ Nemcom za ich vystupovanie v čase svetovej vojny, a v revolučnom Národnom Shromáždení mnoho takého sa povedalo a urobilo, čo skôr len umenšovalo náklonnosť Nemcov spolu pracovať v štáte. K tomu Nemci sami boli v tejto veci hatení nesmieriteľnosťou a krátkozrakosťou svojich vodcov a predčasnou smrťou socialistického vodcu Seligera, ktorý bol jedinou výnimkou. Výsledok bola negácia, nesvornosť, bezvládnosť a politická rozorvanosť na sedem strán.⁶⁾ Ale ani táto rozbitosť a nesvornosť nemohla podkopať ich prítulnosť k Čechám („Bohemia“), založenú na viacstoročných tradíciách, ktoré nie sú také, že by sa nedaly srovať s lojalitou k Československej republike.

Nespokojnosť Nemcov bola do roku 1922 veľmi činná a hlasná, ale ako sa povojnové smýšľanie v oboch táboroch upokojilo, tak sa i napnutosť pomaly uvoľnila, k čomu dôsledne smerovala i činnosť prezidenta štátu a mnohých osvietených

⁶⁾ Národná strana (meštiaci, industriáli a krajní konzervatívci), pokrokoví (meštiacka inteligencia, čiastočne židovská), strana obchodníkov, Svaz hospodárov (alebo agrármici), s 24 mandátmi roku 1925 i 1929, soc. demokrati, národní socialisti a kresťanskí socialisti, — tri posledné strany na základoch podobných strán v predvojnovom Rakúsku.

a rozhladených Čechov a Slovákov. Ale keď konečne došlo k definitívnemu politickému dorozumeniu, to sa nestalo skrze socialistov, ako sa všeobecne očakávalo, ale na základe kooperácie meštiactva, skrze agrárnikov a kresť. socialistov. Roku 1926 tri zo siedmich nemeckých strán začaly „aktivistickú politiku“ a dvaja ich vodcovia: prof. Spina a dr. Mayr-Harting, vstúpili do kabinetu. To neznamená, že by boly prestaly všetky trenice medzi Čechmi a Nemcami, alebo že by všetky sťažnosti Nemcov boly odstránené. Ale zásada úplnej rovnosti a spoločnej práce sa uskutočnila a možno povedať, že nemeckej kultúre nehrozí v republike viac nijaké nebezpečenstvo. Nemci majú úplné zastúpenie v oboch komorách Národného Shromaždenia, v správe obecnej, okresnej i krajinskej, ich reč sa primerane uplatňuje v miestnej správe a pri súdoch, požívajú právo svobodného shromažďovania, spolčovania a svobodnej tlače, nič nie menej ako ich českí spoluobčania.

Najlepší dôkaz, ako sú Nemci zaistení v republike, podáva sa púhym soznamom ich školstva. V školskom roku 1927/28 mali nemeckú univerzitu v Prahe, 3 iné vysoké školy, 1 hudobnú akademiu, 80 reálok a gymnázií, 10 učiteľských ústavov, 284 odborných škôl (hospodárske, obchodné, remeselnícke), 481 nižších takých škôl, 10 škôl pre rozličné ženské povolania, 436 meštianok, 3289 ľudových škôl, 579 materských škôl, 17 škôl pre deti defektné.⁷⁾ Čo viac, Nemci na Slovensku dostali práve v republike prvý raz nemecké školy, ktorých im uhorský systém nikdy nedoprial.

Nemci majú aj osobitných svojich úradníkov v ministerstve školstva, ale doteraz sa nevyhovelo ich žiadosti o úplnú školskú autonomiu; táto žiadosť sa stretá so značným odporom i u tých, ktorí ináče s najväčšou úprimnosťou chcú odstrániť všetky sťažnosti Nemcov. I to je pravda, že na niektorých miestach nemecké školy boly zavreté a že na poli školstva viac sa urobilo pre české menšiny v nemeckých krajoch než pre nemecké menšiny v českých okresoch.⁸⁾ Takéto, v podstate

⁷⁾ Statistický přehled RČS. 1930., strany 227—228. Prekladateľ.

⁸⁾ Pri tom však spravdliivosť vyžaduje poukázať na fakt, že ešte i dnes priemerný počet dietok na jednu triedu je v ľudových školách: 38.2 u Čechov a len 37.1 u Nemcov, a v meštiankach 36.8, poľažne 35.2.

menšieho významu otázky sú vítaným predmetom politickej propagandy, ale s trochu dobrou vôľou daly by sa úplne riešiť.

Prepašť, ktorá bola medzi Čechmi a Nemcami v predvojnovom Rakúsku, sa pomaly, ale stále vyrovnáva; ak boly prv prípadly, že sa niekto povedome odoprel učiť reč riválneho národa, dnes sú také nesmysly čím ďalej tým zriedkavejšie; vyvíňujú sa pomaly i vzájomné styky na poli literárnom, hudobnom a vedeckom a, aby som spomenul malý, ale nie bezvýznamný príklad, dnes sa už nepokladá za národnú zradu navštíviť národné divadlo alebo operu druhej národnosti. V československom vojsku je už značný počet nemeckých dôstojníkov a nováčkovia skladajú prísahu každý vo svojej reči. Otvára sa pre Nemcov i diplomatická služba republiky, čoho dôkazom je, že za vyslanca v Číne menovaný bol nedávno Nemec, dr. Feitscher. Nemci v Čechách majú podstatný záujem na tom, aby Československo vyhýbalo akejkoľvek politike, ktorá by ho mohla voviesť do otvoreného sporu s Nemeckom, a tento pokoj bol do teraz i zachovaný, a to i pri smluve republiky s Francúzskom a napriek srdečnému priateľstvu medzi Prahou a Parížom. Dr. Beneš vo svojich obdobných zprávach o zahraničnej politike má možnosť neraz zdôrazniť dobrý pomer s Berlínom a pripomenúť fakt, že v Ženeve často spolu pracuje s nemeckými štátnikmi; bolo znakom času, že po riešení chúlостivej otázky východných reparácií v máji minulého roku nemeckí poslanci v Prahe stali si na jeho stranu proti kritikám národne prepíatých poslancov jeho vlastnej českej národnosti.

Nehľadiac ani na mravné záväzky, ktoré malý, divným obratom osudu osvobodený národ povinný je uznať, Československá republika vo veciach svojich menšín viazaná je aj ustanoveniami zvláštnej smluvy, ktorú — odrazu s mierovou smluvou St. Germainskou — podpísala ona i päť hlavných a sdružených mocností dňa 10. septembra 1919, ako i ďalším zákonom o menšinách, ktorý je jedným zo základných zákonov novej ústavy z roku 1920.

Čo sa týče nemeckej menšiny, možno povedať, že tie záväzky sú splnené i väčšmi, než doslovne. Pri tom však priatelia Československa nikdy neprestanú upomínať, aby sa republika neobmedzovala len na vyplnenie litery menšinových

práv, ale aby dala svojim menšinám radšej maximum politických a kultúrnych práv, než minimum. O postavení maďarskej menšiny, ktoré sa v mnohých veciach líši od postavenia nemeckej menšiny, bude lepšie hovoriť v súvisi s otázkou Slovenska. Stav Podkarpatskej Rusi nevpadá do rámca tejto úvahy; táto malá provincia predstavuje jeden z najkomplikovanejších problémov v celej Európe a možno ho porozumeť len na základe veľmi podrobného rozboru. Od prvu má istú samosprávu a administratívna reforma z roku 1927 i mala ohľad na jej zvláštny právny status. Ale sriadenie samosprávnych ustanovizní na základe ľudového zastupiteľstva, ktorých vrcholom by bol snem, ako je to ustanovené v smluve St. Germainskej, je až do teraz odročené následkom vnútorných nedorozumení a je do dnes predmetom vyjednávania medzi Prahou a Užhorodom.

II SLOVENSKO

Predchádzajúci náčrt hlavných problémov, ktoré republika ako celok má, nech slúži za rámec, v ktorom možno umiestniť a študovať zvláštne problémy Slovenska. Je temer zbytočné zdôrazniť, že pomery na Slovensku sa podstatne líšili od pomerov v západnej časti republiky a otázky a úlohy, či a nakoľko sa podarí dosiahnuť duchovnú jednotu medzi Slovenskom a Čechami s Moravou, ktoré sociálnym, náboženským, duchovným i hospodárskym životom boli za tisíc rokov jedno od druhého oddelené, staly sa od prvu zkušobným kameňom českého štátnického umenia. Možno úprimne priznať, že problém sjednotenia je ešte nie definitívne a úplne riešený a že v posledných dvanástich rokoch staly sa mnohé taktické chyby i v Prahe i na samom Slovensku. Jednako nie je zveličovaním tvrdiť, že premena, ktorá sa stala na Slovensku od roku 1918, patrí k najviac pozoruhodným kultúrnym dielam v povojnovej Európe, premena, ktorú úplne zhodnotiť môžu len tí, ktorí znajú pomery zpred roku 1914. Čitateľ tejto knihy si najlepšie sám urobí mienku o správnosti tohto tvrdenia.

Priatelia i nepriatelia dávno pred zkončením vojny jasne videli, že ohromná väčšina Čechov bola už získaná pre

myšlienku vlastného samostatného štátu. Fakt, že ani najväčší úradný tlak z Viedne nemohol od českých vodcov vynútiť nejaké osvedčenie proti Masarykovi a proti zahraničnej Národnej Rade, a ešte viac samo tvorenie československých légií v Rusku a ich zasiahnutie do boja vtedy, keď sa ruské vojsko okolo nich rozpadávalo, boli dôkazy svrchovane prekvapujúce a jasne hovoriace; demonštrácie českých spisovateľov a poslancov, kongresy v Prahe a v Lubľani, ako i celý rad smelých českých prejavov v rakúskom parlamente potvrdzovaly všetky tie snahy. Že poslanci, ktorí takto vystupovali, boli opravdu predstaviteľmi českého ľudu, to nikto nemohol tajiť, lebo všetci boli zvolení na základe systému všeobecného hlasovania, — a rakúska vláda bola by iste s radosťou vítala akýkoľvek inakší hlas.

Ale nebolo tak ľahko zistiť smýšľanie Slovákov, nie len preto, že uhorská vláda držala nemaďarské národy Uhorska pod svojim tlakom pevne temer až do poslednej chvíle, ba i hodne dlho za tým, keď tlak v Rakúsku už popustil, ale aj preto, lebo celý predvojnový systém na Slovensku zakladal sa na povedomej snahe: zamedziť, aby Slováci boli v sneme zastúpení národne cítiacimi Slovákmí, ba priamo na snahe: časom úplne ich odnárodniť. Táto maďarizačná politika systematicky vládla od štyridsiatych rokov minulého storočia a najmä od vyrovnania roku 1867. Slovákom, a vlastne všetkým nemaďarským národom Uhorska, všetky postate verejného života boli uzavreté a dostať sa na ne bolo im možno len za cenu národného odpadlícva; zároveň aj ich vzdelanostný vývin bol v každom smere hatený, ich školstvo bolo zmenšené na minimum, ich reč nebola trpená ani len na poštovom úrade, na železničnej stanici a na cimiteri. Treba doložiť, že kým Rumuni, vďaka vytrvavej sile ich dvoch národných cirkví (pravoslávnej a uniatskej), mali spôsob, hoci s ťažkosťami, pevnejšie sa zastať, Slováci, u ktorých cirkve: katolícka, evanjelická i reformovaná, pod tlakom budapeštianskej vlády staly sa mocnými nástrojmi maďarizácie, národne postupne slabli, a obzvlášte od roku 1907, keď gróf Apponyi dal vyniesť svoj povestný školský zákon, maďarizačný proces postupoval rýchlym tempom najmä v krajoch na južnom rečovom rozhraní.

Vzrast takzvaného „maďarónskeho“ ducha v kňazstve a úradníctve mal svoj základ vo vybičovanej propagačnej horlivosti na maďarskej strane, a na druhej strane v zmalátnelosti Slovákov, tomu podobnej, keď hynie organizmus, ktorý nedostáva dostatočnej výživy. Sotva možno pochybovať, že porážka Dohody vo svetovej vojne a zmarenie českých snáh za oslobodením bolo by znamenalo i úplné zničenie slovenskej národnosti už v najbližšom pokolení. Povedomie, že vytýčený cieľ národnej asimilácie bol už taký blízky, vysvetľuje zvláštnu trpkosť, ktorou sa maďarskí nacionalisti dívajú na povojnovú situáciu na Slovensku. Korist im bola z rúk vytrhnutá v poslednú hodinu. V takých pomeroch ani nemohlo byť inakšie, ako že hlas Slovákov bolo omnoho menej počuť, než hlas ich českých bratov a že v zahraničí tu a tam boli isté pochybnosti o tom, aké sú ich žiadosti. Králik, ohromený pohľadom číhajúceho hada, sotva má sily veľmi nahlas žiadať, že chce žiť. Ale i tak nebolo ojedinelým prípadom, keď Štefánik, syn slovenského evanjelického kňaza, hral takú veľkú úlohu ako verný spolupracovník Masarykov. Osuský, Pavlů a Markovič, reprezentanti mladšieho pokolenia Slovákov, všetci mali významnú účasť v zahraničnom odboji; Stodola, Hodža, Dérer a iní udržiavali vo Viedni tajný styk s revolučnou organizáciou pražskej Maffie. Shromáždenie a dôverná porada slovenských vodcov dňa 1. mája 1918 v Liptovskom Sv. Mikuláši postavily sa bezpodmienečne na stanovisko česko-slovenskej jednoty. Treba dôrazne pripomenúť, že medzi vodcami doma vynikali v rim. kat. kňazstve Andrej Hlinka, najvýrečnejší a najsmelší hlásateľ slovenského nacionalizmu, a dr. Šrobár, jeho druh v povestnej politickej prave roku 1906, ktorý v poslednom čase podal sa k ľavému smeru. V lete 1918 verejné prejavy ešte neboly možné, ale stačil už sám fakt, že Budapešť nemohla najst ani jedného závažného slovenského vodcu, ktorý by bol náklonný býval verejne sa odrieknuť toho, čo sa v zahraničí robilo v mene Slovenska. Konečne dňa 19. októbra 1918, keď Národné Rady razom sa začaly zjavovať vo všetkých končinách Monarchie, rim. kat. kňaz Juriga, jeden z dvoch slovenských poslancov v uhorskom sneme, verejne ohlásil, že existuje i Slovenská Národná Rada, že Slováci nemôžu uznať rozhod-

nutia uhorského snemu a že nárokujú si osobitné zastúpenie na mierovej konferencii. Podobný prejav urobil dr. Vajda-Voevod v mene Rumunov; Horvati, Srbi a Slovinci vtedy už začínali organizovať svoje národné sjednotenie. Medzitým dr. Šrobár, ktorý pre svoju reč v Mikuláši bol celé leto internovaný, vymohol sa z väzenia a dostal sa do Prahy, a keď dňa 28. októbra revolúcia v Prahe vypukla, bol tam i on, ako vynikajúci Slováč, hoci vtedy tam jediný. Tak sa stalo, že dočasná vláda jeho vyzvala, aby za Slovákov podpísal prvé revolučné zákony a proklamácie.

Možno porozumeť, že Československá Národná Rada v zahraničí, keď proklamovala národnú jednotu a neodvislosť (vo Washingtone dňa 18. októbra 1918), podľa podstaty veci ani nemala a nemohla mať nijakého formálneho poverenia, a že Spojenci, keď ju uznali za československú vládu, urobili tiež revolučný krok. Z toho nasleduje, že Štefánik, keď pracoval v tom ako predstaviteľ slovenských snáh, bol ešte odvážlivejší, ako jeho českí druhovia, ktorí už od dávna boli v tajnom styku s organizovanou pražskou Maffiou a vedeli, že majú za sebou volených zástupcov národa. Preto bolo svrchovane významné, aby sa čím skôr sišlo svobodné a reprezentatívne shromáždenie Slovákov, ktoré by dalo svoj súhlas k historicky významným rozhodnutiam vo Washingtone a v Prahe. To sa stalo na shromáždení v Turčianskom Sv. Martine dňa 30. októbra 1918, ktoré svolal Matúš Dula, ako predseda ústrednej Slovenskej Národnej Rady a ktorého sa zúčastnili zástupcovia zo všetkých strán Slovenska. Deklaráciu, tu po dôkladnej debate prijatú, schválily miestné Rady, počtom vyše sto, a to bolo istotne takým hodnoverným a výrazným plebiscitom, aký len bolo možno urobiť vo chvíľach krízy a revolúcie, keď udalosti sa valily jedna na druhú a nebolo bezpečné preťahovať rozhodnutie.

Významné je doložiť, že prípravná debata tam v Martine odohrala sa vtedy, keď zprávy o revolúcii v Prahe a o nôte grófa Andrásyho, ktorou Monarchia prijala podmienky prezidenta Wilsona (v tom i neodvislosť československú a juhoslovenskú), ešte neboly došly na Slovensko. Preto i Deklarácia vo svojom prvotnom znení vyslovila len to, že „slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného

československého národa“ a žiadala pre tento národ, ako celok, absolútne právo sebaurčenia a neodvislosti. Ale keď dr. Hodža došiel z Budapešti a doniesol zpravu, že československá neodvislosť bola už proklamovaná, že nie len víťazní Spojenci, ale i zahraničný minister Rakúsko-Uhorska priznal nárok na ňu, a že i v samom Uhorsku vypukla revolúcia, vtedy v rýchllosti pridaný bol dodatok k Deklarácii, ktorým sa nový československý štát uznáva ako hotový fakt a vynechala sa požiadavka osobitného zastúpenia na mierovej konferencii. O niekoľko rokov niektorí bojovní kritici pokúsili sa vytknúť kapitál z faktu, že Deklarácia bola v poslednej chvíli zmenená a že niektorí z tých, ktorí podpísali pôvodnú osnovu, neboli už prítomní pri prijatí definitívneho textu. Ale každý Slovák, ktorý má aspoň minimum zdravého úsudku a dobromyseľnosti, vie, že táto, ináč verejne soznaná zmena bola nevyhnutná a podmienená samou podstatou veci a že vtedy sa na nej ani nikto nepozastavil. História o „tajnej klauzule“ je zlomyseľné falsum, vymyslené na propagandu a na pomýlenie verejnej mienky.

Nasledovala doba „bez vrchností“, plná zmätkov. Nová maďarská vláda pod vodcovstvom grófa Károlyiho pokúsila sa zachrániť z trosiek, čo bolo možno, a fakt, že Oskár Jászi bol ustanovený za „ministra národnosti“, mal slúžiť za dôkaz, že na miesto starej odnárodňujúcej politiky príde smer svobodomyseľnej tolerantnosti. Ale, pravda, tieto pokusy prišli už neskoro; ich dobre mienené návrhy staly sa bezcennými voči udalostiam, Slovenská Národná Rada ich odmietla a obrátila zraky na západ, tak, ako i sám dr. Hodža, týždeň pred tým, odmietol ponúknutie Károlyiho vstúpiť do jeho kabinetu, vtedy práve utvoreného. Šrobár, Blaho, Dérer, Kornel Stodola a Štefánek s niekoľkými četníkmi a legionármi prišli na Slovensko a v Skalici dňa 6. novembra vydali prvú proklamáciu o československom spojení, dr. Hodža však dostal poverenie byť zástupcom v Budapešti. Situácia bola veľmi obťažaná tým, že ani vyjednávanie o prímerie na talianskej fronte z 3. novembra, ani generál Franchet d'Esperey pri belehradskom vyjednávaní s Károlyim o zvláštne prímerie s Maďarskom, nepodali nijakého ustanovenia o nových hraniciach medzi Maďarskom a Slovenskom, a až celkom ku koncu roku 1918

sa stalo, že na energickú intervenciu dr. Beneša u Najvyššej Rady v Paríži, podporovanú i dlhým radom telegramov od Hodžu z Budapešti, konečne ustálená bola definitívna demarkačná čiara a toto rozhodnutie bolo sdelené i protestujúcej maďarskej vláde.

Medzitým však, kým sa nový štátny stroj v Prahe nedal do pohybu, ani faktické obsadenie Slovenska nemohlo sa robiť. Národné Shromaždenie sa prvý raz sišlo dňa 14. novembra a jeho prvý akt bol, že vyhlásilo sosadenie Habsburgovcov a zvolilo Masaryka za prezidenta novej republiky. Českí poslanci zaujali miesta podľa kľúča, na ktorom sa všetky strany dohodly, ale slovenské zastupiteľstvo bolo, nevyhnutne, omnoho viac ľubovoľne zostavené, lebo na Slovensku nebolo nijakého primeraného volebného systému, k tomu, pre prítomnosť maďarských vojenských oddielov v polovici slovenských žúp, na nejaké všeobecné voľby nedalo sa ani myslieť. Jednako, navrhnutý soznam poslancov stretol sa so všeobecným súhlasom, keďže zahrňoval najčinnjších členov miestnych Národných Rád, rozumie sa, bez tých, ktorí boli určení na zaplnenie miest vo verejnej správe. Na vyjadrenie zvláštnej úcty i dr. Alice Masaryková (vlastne tiež slovenského pôvodu) a štyria uznani českí bojovníci za slovenskú vec (Rotnagl, Kolísek, Pilát a Záruba-Pfeffermann) boli zahrnutí v Slovenskom Klube a počet slovenských poslancov bol neskôršie zvýšený so 40 na 54.

Minulo niekoľko týždňov, kým sa vydal zákon, potrebný na úpravu pomerov na Slovensku (10. dec.). Tento zákon stvoril nový resort „ministra pre Slovensko“ a zaistil mu zvláštnu mimoriadnu právomoc. Ale až v druhej polovici decembra došlo k tomu, že dr. Šrobár mohol zostaviť prvý dočasný rámeč vlády pre Slovensko a i to najprv len v Žiline, v krajnom severozápadnom uhle krajiny. Až 4. januára 1919 zaujaly československé vojská Bratislavu, budúce to administratívne centrum nového Slovenska; Košice, uzolný bod východného Slovenska, hly obsadené šesť dní prv.

Konfúzia, ktorá nastala, a spôsob, ako Najvyššia Rada Spojencov, zaujatá tisíci inými súrnymi otázkami zkončenia vojny, len kuso a váhava sdeľovala svoje rozhodnutia do Budapešti, maly nedobrý účinok na vývin vecí v Maďarsku; konečné rozhodujúce sdelenie, ktoré podľa úpravy z Paríža

predložil plukovník Vyx (v marci 1919), podstatne urýchlilo pád Károlyiho vlády, za ktorým nasledoval zlovestný bolševický režim Bélu Kúna. Táto udalosť zanechala trváce stopy v pomere medzi Maďarskom a Československom a obzvlášte Slovákmii.

Nový „vládny úrad“ v Bratislave pod vodcovstvom dr. Šrobára stal sa sprostredkujúcou stolicou medzi 17 župami Slovenska a ústrednou vládou v Prahe. Mal 13 oddelení, na čele každého stál referent (administrácia, hospodárstvo, financie, obchod, železnice a pošta, súdobníctvo, národná obrana, školstvo, katolícke veci, evanjelické veci, sociálna pečovosť, zásobovanie, verejné práce) a v prvej kritickej dobe republiky minister pre Slovensko bol, podľa všetkých intencií a moci, i opravdovým slovenským premierom, ktorý mal akýsi svoj vlastný kabinet, pravda, s tým podstatným rozdielom, že všetky významnejšie veci politické sa predkladaly prezidentovi, predsedovi ministerstva a kabinetu v Prahe. Ale tento prvotný vývin, smerujúci k zdravej decentralizácii, bol, na nešťastie, až razom zahatený dvoma významnými faktami: veľmi citeľným nedostatkom kvalifikovaných slovenských úradníkov a celým radom pokusov, ktorými Maďari chceli obnoviť svoju vládu. Z toho nevyhnutne nasledovalo, že sa postupne osilňoval vplyv Čechov a ústredných ministerství nad Slovenskom. Pravda, dnes, hľadiac do minulosti, ťažko je vidieť, ako by sa bolo dalo tomu vyhnúť.

Prvá správa

Trinásti referenti v Bratislave a župani 17 žúp boli všetci, bez výnimky, Slováci, vybraní z nevelkého kruhu mužov, ktorých národovectvo a vernosť boli vyzkúšané v ohni maďarského útisku. Nebolo mnoho tých, z ktorých sa dalo vyberať, lebo „počet národne povedomých školovaných Slovákov, nerátajúc neškolované a zanedbané masy, roku 1918 bol odhadovaný na 750—1000“.⁹⁾

Keď sa zaplnily miesta referentov, županov a poslancov,

⁹⁾ Tieto číslice som udal v knihe Nové Slovensko roku 1924, na základe dôkladných informácií od zodpovedných vodcov a nikto vážne nepoprel správnosť tohto čísla.

pre ostatné úrady ostalo z radov popredných národovcov veľmi málo ľudí, i keď tu a tam niektoré zodpovedné miesta zaplnili istí vynikajúci kňazi. Tak to bolo obzvláste na východnom Slovensku, kde za maďarskej vlády slovenská inteligencia proste nebola trpená¹⁰⁾ a tu sotva sa našiel i len jeden kandidát na úrady. Prví župani v Spiši, Šariši, Zemplíne, v Košiciach, majú okolo seba len niekoľkých dobrovoľných pomocníkov, zväčša právnických osnovníkov, našli pred sebou herkulesovskú úlohu: stvoriť, takrečeno z ničoho, úradníctvo a celý administratívny stroj; tak v prvej chvíli ani nemohli mať iné na mysli, ako „vydržať“, až kým príde pomoc od inam. Spomeniem len faktá, že za starého uhorského režimu prihlásilo sa za Slovákov: zo všetkých 12.447 štátnych úradníkov len 35 a na slovenskom území: z 948 župných úradníkov len 18, z 823 mestských úradníkov len 11, z 1133 obecných a obvodných notárov len 33, zo 660 stredoškolských profesorov len 10 a zo 464 súdcov a štátnych zástupcov — ani jeden! Čitateľ porozumie i bez ďalšieho vysvetľovania, že administratívne, sudcovské a učiteľské miesta proste nebolo možno zaplniť kvalifikovanými Slovákmii a že od prvu v Čechách a na Morave bolo treba hľadať ľudí na tie úrady.

Pri tom, keď nový režim mal plné ruky práce s bezodkladnými úlohami organizácie, stal sa veľmi rozhodný pokus zastaviť beh celej správy na Slovensku a tak pripraviť obnovenie Uhorska. Tento pokus, ktorý sa sústredil okolo všeobecného štrajku železničných a poštových zamestnancov, stroskotal sa na energii Kornela Stodolu, referenta železníc, a na ochote viac tisíc českých národovcov, ktorí na jeho súrne povolanie razom a hneď došli z Čiech a Moravy, v najkratšej dobe zaujali uprázdnené miesta a tým odvrátili katastrofu celej premávky. Je všeobecne známo, že štrajkujúci konali na zvláštne úpravy z Budapešti a na sľub dvojnásobnej pláce a že ich úloha bola znemožniť spojenie Slovenska s českými zemiami; vo väčšine museli i to jasne vedieť, že neúspech bezpodmienečne znamená prepustenie zo služby, lebo nijaká

¹⁰⁾ Keď pri snemových voľbách roku 1906 urobil sa pokus postaviť slovenských kandidátov v prevažne slovenských okresoch v Šariši a Zemplíne, úrady ich proste vykázaly a odprataly. Slovenskému advokátovi bolo temer nemožno robiť prax v mestách ako Košice, Prešov a iné.

vláda pri zdravom rozume by nemohla ponechať v službe *takých ľudí v takých kritických pomeroch.*

Cesta návratu pre nich bola definitívne zavretá maďarským vpádom v prvých dňoch júna 1919, ktorý zasiahol hlboko do stredu Slovenska a na čas zaplavil východné župy i nove sa tvoriacu krajinu Podkarpatskú Rus. Nemožno pochybovať o tom, že maďarský národný cit podal si k tejto príležitosti ruky s bolševickými nádejami, že azda sa im podarí cez Slovensko a Halič dostať spojenie s Ruskom a zároveň ráтали i na to, že československé vojsko je ešte len v začiatkoch. Konečne však Najvyššia Rada Spojencov vynútila vyprázdnenie slovenského územia; nebezpečenstvo celkom prestalo, keď prenáhlený útok Kúnových bolševíkov na fronte rieky Tisy sa nezdaril a Rumuni obsadili Budapešť, čím sa urobil i koniec odpornému a neschopnému režímu Bélu Kúna.

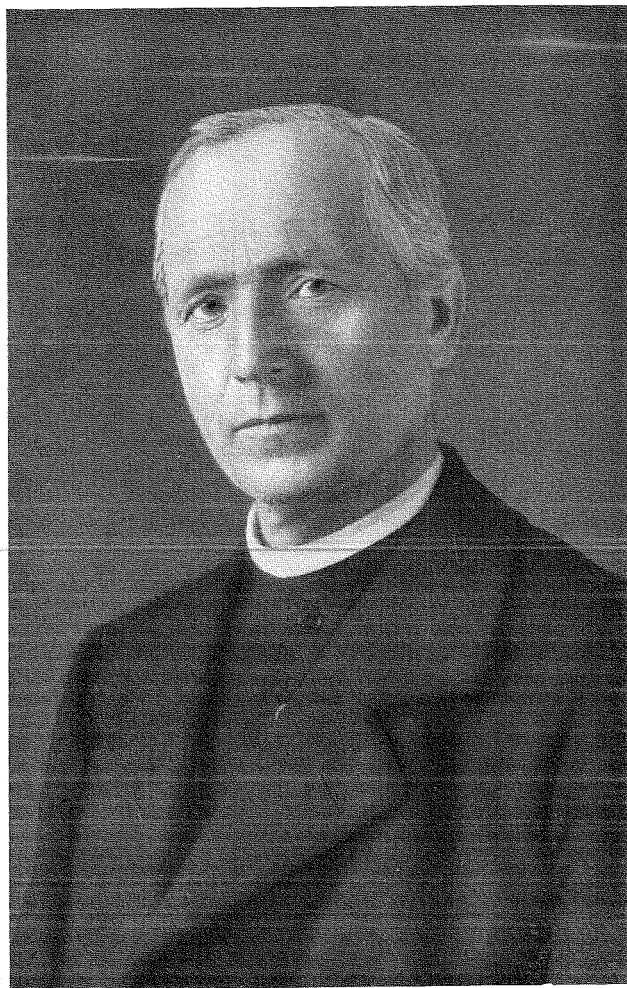
Nové budovanie

Táto krátka črta azda objasnila, že kým v českých zemiach temer hneď odprvu nebolo možno pochybovať o pevnosti nového poriadku, Slovensko ostalo v stave neistoty až hlboko do leta 1919 a trpelo pod protirevolučnými pokusmi, akých Česi boli úplne ušetrení. Preto i cesta zotavenia bola dlhá. Možno a treba doložiť, že maďarská menšina na Slovensku, ako i v Sedmohradsku, až do podpísania mieru v Trianone v júni 1920 nijako nechcela uveriť, že starého Uhorska viac niet a že miesto neho prevzaly moc nástupnícke štáty; táto krute sa pomstiaca ilúzia, povedome podnecovaná z Budapešti, ale vo veľkej miere zapríčinená i váhajúcou politikou víťazných mocností, mnohým Maďarom znemožňovala, aby prijali občianstvo v novej republike a tak ich neskôršie priviedla do veľmi nejistej a trápnej situácie a zapríčiniла mnoho nepotrebného utrpenia a rozhorčenosti.

Ale ani nehľadiac na tieto ďalšie komplikácie v národnostných veciach, je jasné, že kým historické zeme republiky už mali všetky prvky sriadenej štátnej správy a bolo treba len ďalej budovať na existujúcich základoch, na Slovensku bolo treba celú sústavu správy od základov znovu zostaviť; nie len preto, aby sa Slovensko dostalo do jednej čiary vývinu so

DR. VAVRO ŠROBÁR
PRVÝ MINISTER PRE SLOVENSKO

MSGRE ANDREJ HLINKA

západnou polovicou republiky, ale v prvom rade preto, aby Slovensko mohlo byť reorganizované na národnom základe a aby slovenská reč, po dlhých vekoch utlačania, prišla k svojim právam. Ďalší vývin znamenal tedy, prirodzene, úplné odklonenie od minulosti, a keď sa to dialo práve v dobe sociálneho a hospodárskeho prevratu v strednej Európe, z toho všetkého povstalo veľké kvasenie duchov. Niet sa tomu čo diviť, veď Slovensko malo za dva alebo tri roky prejsť cez väčšiu premenu než pred tým za osem storočí.

Za prvým radostným revolučným opojením, v ktorom Slováci a Česi padli si do náručia, skoro nastalo vytriezvenie i nedorozumenie. Uhorská vláda prv všetkými možnými spôsobami znemožňovala užšie styky česko-slovenské; na pr. v Rakúsku nadobudnuté diplomy neboly platné v Uhorsku a výsledok bol, že Slováci nemohli študovať v Prahe; českým návštevníkom maďarské úrady obťažovali pobyt na Slovensku, neraz ich priamo vyhánaly. Keď tieto ťažkosti konečne prestaly, skoro sa ukázalo, že duša jedného z týchto dvoch bratov je neraz zapečatenou knihou pre druhého. Novoprišli českí ľudia často nedokazovali dosť potrebnej taktičnosti, Slováci zasa mali vidiecke náhľady a boli prílišne citliví voči kritike. Domáce a uskromnené spôsoby českého úradníka, jeho nedbalosť na zovnútorň lesk, neraz sa nezdaly slovenskému ľudu, navyknutému na okázalejšie, hoc i vyzývavé a márnivé vystupovanie maďarskej malej džentričkej triedy, ktorá v starom Uhorsku mala temer monopol na celú verejnú správu.

Trenice medzi Slovákmi a Čechmi

Rozličné príčiny napomáhaly tvoriace sa trenice. Bol to v prvom rade zápas o úrady. Bolo absolútne treba, aby verejná správa očistila sa od starých maďarsko-šoviných prvkov, ktoré stály v čele maďarizácie; mnohí z tých ľudí riešili problém sami tak, že odišli do Maďarska, alebo odopreli složiť prísahu vernosti republike. Smelo možno tvrdiť, že bez pomoci veľkého počtu českých úradníkov, najmä na vyšších stupňoch súdobníctva a školstva, osamostatnenie Slovenska bolo by bývalo úplne nemožným a že vhodných slovenských kandidátov na tie úrady bolo málo a poriedku. Zároveň však

nemožno sa diviť, že medzi Slovákmi boli mnohí, ktorí neuznávali za správne, keď Česi požadovali vyššiu úroveň a kvalifikáciu a že tak cítili, že sú vo vlastnom rodnom kraji odstrkovaní. K tomu, keď sa ukázala pevnosť nového režimu, mnohí, ktorí dotedy cítili „maďarónsky“, alebo držali sa v opatrnej rezervovanosti, teraz razom stali sa až prílišnými národovcami a začali priamo osočovať českých „votrelcov“, v nádeji, že sa dostanú na ich miesta. Na druhej strane boli Česi, z ktorých mnohí pôvodne skutočným národným oduševnením vedení opustili svoje pohodlné a zaistené miesta doma a keď neskoršie zbadali, že tie miesta sú už zaplnené, celkom prirodzene somkli sa spolu, aby bránili svoje nové pozície na Slovensku. Do toho prišlo, že, na nešťastie, niektoré politické strany, aby upevnili svoj vplyv v jednom alebo druhom odbore verejnej správy, doviedly viacerých svojich českých prívržencov na Slovensko a usadili ich do mnohých nižších úradov, ktoré si miestni slovenskí ľudia, podľa svojej mienky, právom, nárokovali. Sudcov, univerzitných profesorov a iných vyšších úradníkov nemožno zo zeme vydupať a kým sa nové slovenské pokolenie nevychová, proste nemožno sa zaobísť bez Čechov; ale toto, celkom prirodzene, nemôže sa vzťahovať na nižších železničných úradníkov a zamestnancov, a na vrátnikov.

Náboženské rozdiel'nosti

Trenice, takto zasiate, vzrastaly i vyhranenými rozdiel'nosťami v náboženských náhľadoch. Je základným omylom predstavovať vec tak (čo neraz robí nepriateľská propaganda), že Slovensko je baštou nábožnosti a historické zeme sú koristou výbojného bezbožníctva a proti-cirkevnictva; aspoň Morava je iste oddávna známa ako zem horlivého ale osvieteného katolicizmu. Je však úplne pravda, že Slováci, i katolícka väčšina i evanjelická menšina, boli vždy veľmi nábožensky založení a i v tom môže byť mnoho pravdy, že ich utlačené národné cítenie uplatňovalo sa v oddanosti k svojej cirkvi. Maďarská politika veľmi úspešne uzavrela Slovensko od svetových prúdov myslenia a špekulatívneho skúmania a to i na poli politiky a sociálnych reforiem, i v teológii a filozofii. Na druhej strane veľká časť Čechov chopila sa

znovu husitských ideí svojich predkov a, vidiac v Habsburgovcoch i v Ríme rovnako nepriateľov národnej veci, upadli do náboženskej ľahostajnosti, alebo dali sa na výbojný protiklerikalizmus. Prax za starého Rakúska, že od učiteľstva sa vyžadovalo akési náboženské osvedčenie, mala za účinok pravý opak svojho cieľu a len pomáhala odcudziť učiteľstvo od všetkého náboženstva. Tak sa nedalo vyhnúť ani tomu, že v prvom záchvate revolučného ohňa medzi Čechmi, na Slovensko došľými, boli mnohí veľmi hlasní predstavitelia takých krajných mienok: úradníci, učitelia, legionári, a v prvých niekoľko rokoch i boly vo veciach náboženských ustavičné trenice a stal sa celý rad vzrušujúcich prípadov. Zbytočne doložiť, že nevoľu Slovákov rozduchovalo i kňazstvo a obratne ju využívaly i maďarónske kruhy, ktoré stále ešte očakávaly návrat maďarskej vlády. Keď štát prevzal katolícke gymnázia, čo — temer s istotou možno tvrdiť — bola taktická chyba so strany školskej politiky, ináče veľmi rozhladenej, to tiež vzbudilo veľkú nevoľu a nespokojenci robili z toho až priveľkú vec. K tomu všetkému nedostatok slovenských katolíckych biskupov v prvých troch rokoch znamenal, že nebolo závažnej autority na utíšenie myslí.¹¹⁾

Hospodárska kríza na Slovensku

Nepokoj, vyvolaný spomenutými rozličnými príčinami, veľmi sa priestroval i hospodárskou krízou, ktorá vtedy už zasahovala celú Európou a, celkom prirodzene, ešte väčšmi sa komplikovala pádom nemeckej a rakúskej valuty. Československá republika, majúc okolo seba vysoké colné ohrady na všetky strany, octla sa v situácii, že mala za dedictvo tretinu, ba temer polovicu priemyslu starého Rakúska, ale na colnom území, ktoré miesto predošlých 52 má len 13 milionov obyvateľov, musí hľadať nové odbytné trhy, má súseďov, ktorí ani zďaleka nemôžu toľko kupovať ako prv; k tomu všetkému jej hospodársky život bol v mnohom ohľade hatený práve upevnenosťou jej vlastných financií a vysokou hodnotou jej valuty.

¹¹⁾ Za Uhorska katolícki biskupi boli hlavnými exponentmi maďarizácie; po prevrate tri biskupské stolice sa uprázdnily smrťou, poťažne odchodom do Maďarska, tri ostatné diocézy boly novými hranicami rozdelené.

Tieto abnormálne pomery a nevyhnutné vnútorné hospodárske premeny, vyvolané novými hranicami, znamenali citelné zaťaženie aj v českých zemiach, i pri všetkej ich výkonnosti a bohatstve prostriedkov; ale trojnásobne zaťažili na Slovensko, kde priemysel bol krehkou rastlinou, ktorú uhorská vláda pre politické ciele umele pestovala, tak že tento priemysel vo veľkej miere závisel na nehospodárskom subvencionovaní a podporovaní, čo teraz prestalo. Slovenský robotník nemohol konkurovať s českým, slovenský továrnik našiel sa zoči-voči novým ťažkostiam, keď zastaralé ustanovenia bývalého Uhorska vo veciach, ako byty robotníctva, pracovná doba, dozor nad továrňami, poisťovanie, musely byť nahradené modernými zákonami, aké vyžadovaly už české zeme. Skoro sa ukázalo, že životné potreby v zemiach, prv rakúskych, sú hodne lacnejšie než v kraji, ktorý prv patril k Uhorsku. Toto všetko, ako i zemepisná oddialenosť Slovenska, nedostatok železničného spojenia na západ, neprajné železničné tarify, znamenali pre Slovensko ešte väčšie ťažkosti a zapríčinili veľkú nezamestnanosť. Treba doložiť i to, že ešte i presnosť, zavedená pri inkasovaní daní, v ostrej protive proti povrchnosti, nepresnosti a favoritizmu za starého maďarského režimu, stala sa tiež hodne neoblíbenou na Slovensku, najmä, keďže prešlo niekoľko rokov, kým sa dosiahla istá unifikácia patričných odborov medzi dvoma časťami republiky. Medzi tým však nespokojenci a maďarskí propagandisti všetky nerosovnosti, pochádzajúce z rozdielnosti zákonov, pripisovali údajnej povedome čechizujúcej politike.

Centralizmus a autonomia

Takéto tvrdenia stávaly sa tým viac pravdepodobnými, lebo vedúce strany v Národnom Šhromaždení mali smer rozhodne centralistický a ministerstvá v Prahe dostávaly bratislavský vládny úrad pomaly úplne pod svoju moc. Ďalší stupeň bol, že zrušená bola hodnosť referentov, ktorá mala pôvodne politický význam, a na miesto referentov prišli šéfovia odborov, ktorí nemali mnoho iniciatívnej moci a povinní boli vyžiadať si rozhodovanie ústrednej vlády. Vrchol centralistického smeru znamenal župný zákon z roku 1921,

ktorý chcel správu Slovenska a tiež českých zemí sriadiť podľa jedného vzoru. Na miesto 17 žúp zo starého Uhorska, ktoré v celku alebo v čiastke pripadly republike, ustanovené bolo šesť omnoho väčších „veľžúp“; ich župani, ačkoľvek len významní a zaslúžilí Slováci boli menovaní na tieto miesta, sami skoro prišli na to, že vo všetkých veciach, vyžadujúcich súrne riešenie, najmúdrejšie je obrátiť sa priamo na Prahu a nie na Bratislavu. Minister pre Slovensko úradoval ďalej, ale jeho výnimečná právomoc sa postupne a stále zúžovala a pomaly sa obmedzila len na čisto administratívne povinnosti.

Od 1920 sa postupne šírila nespokojnosť na Slovensku, prepriaty centralizmus Prahy a horlivosť mnohých jeho miestnych exponentov vyvolaly silný a útočný autonomistický pohyb. Tento pohyb sa sústredil v slovenskej Ľudovej strane pod vodcovstvom kňaza Andreja Hlinku, ktorý od roku 1906 bol azda najvypuklejšou a najrázovitejšou postavou v nerovnom boji slovenského národa proti maďarizácii. Hlinka je muž obdivuhodnej energie a veľkej výrečnosti, impulzívny, až bezohľadný v reči i konaní; pred vojnou dostal sa bol do ostrého sporu so spišským biskupom, zaťatým exponentom maďarského vládneho systému a neraz si odsedel trest za politické prečiny. V jeho cirkvi je Černová, kde sa stalo povestné vraždenie roku 1907. Statné obhajovanie slovenskej národnej veci, na prísne katolíckom základe, vyzískalo mu pred vojnou zvláštne sympatie v moravských katolíckych kruhoch, na ktorých pomoc sa on vždy úprimne spoliehal. Za vojny i on bol nútený byť pasívnym a mlčať, ale úplne sa stotožňoval s pohybom za československú jednotu, zúčastnil sa dôverných porád v Mikuláši roku 1918 i na poradách Národnej Rady 29. a 30. októbra 1918, a bez všetkej pochybnosti mal nárok na vedúce postavenie v novom režime. Keď sa v Žiline tvorilo prvé vládne teleso na Slovensku, Hlinka bol medzi prvými, ktorí sa tam ponáhľali, ale, na nešťastie, nedostalo sa mu tam takého srdečného prijatia, akého si zasluhoval; osobná revnivosť medzi nim a dr. Šrobárom, jeho predošlým priateľom a v zlých časoch druhom, iste hrala veľkú úlohu v tom, že sa v Hlinkovi vzbudilo prvé znechutenie voči novému režimu, — daromné by bolo zakrývať tento fakt.

Hlinka sa stal poslancom, pri tom však, ani nehľadiac na city osobnej urazenosti, jeho, do istej miery úzky kňazský rozhľad predstavoval mu čím ďalej tým viac vecí v novej situácii v takom svetle, že sa pre ne znepokojoval. A keď zbadal, že malý slovenský svet, prv tak zapadnutý, v ktorom dotedy žil, teraz razom dostal sa do víru svetových udalostí a zoči-voči novým, neraz rozvratným ideám, náruživě sa obrátil proti „prišielcom“ a utiahol sa do hradieb slepo a bezpodmienečne hlásaného programu „Slovensko pre Slovákov“.

Je vlastne nešťastím pre neho samého i pre Slovensko, že pomery ho vohnaly na politickú arénu. Jeho vynikajúce a cenné vlastnosti sú skôr pre stredovekého muža cirkvi, než pre vodcu politickej strany v čase svetovej krízy a veľkých prevratov. Prenáhlené metcdu a úplný nedostatok politickej rozvahy urobily ho priamo korisťou niektorým nesvedomitým ľuďom, ktorým poľutovania hodný nedostatok talentov a zkušenských mužov v novej Ľudovej strane dal príležitosť dostať sa na povrch.

Najprv prišiel Jehlička, ctižiadostivý kňaz nevyrovnaného temperamentu, ktorý prv bol zvolený za poslanca do uhorského snemu ako slovenský národovec, ale pod tvrdým maďarským tlakom zriekol sa poslanectva a teraz v novom stave vecí dostal nádej, že sa mu podarí zaistiť si niektoré uprázdnené biskupské miesto. Na jeho podnecovanie Hlinka urobil nerozvážený krok, že poza chrbát Prahy odvolal sa na mierovú konferenciu a pomocou protičeskej propagandy v Poľsku našiel si cestu do Paríža. Tento skutok dokázal, že Hlinka je skôr citom vedený ochotník v politike, neobznámený s vnútornou situáciou, než zkušenský národný vodca. Pri tom však Hlinka mal i zriedkavú smelosť, že prijal svoj nezdar i jeho politické následky; a keď sa vrátil domov, vtedy zasa pražská vláda bola dosť rozumná a umiernená, že nechcela drastickým trestaním urobiť z neho mučedníka, hoci i tak Hlinku v prvej chvíli postihly nedôstojné urážky so strany nezodpovedných fanaticov, a vhodná príležitosť k vyrovnaniu protiv sa, na nešťastie, nevyužila. Jehlička sám bol však odhalený a šiel svojou cestou, najprv do Varšavy, potom do Budapešti a Viedne, a odtiaľ stále až do teraz vedie svrchovane ostrý a

neslušný boj proti Československej republike s programom, aby Slovensko bolo nazad pripojené k Maďarsku.

Sotva sa Ľudová strana osvojila od Jehličku, jej vodcovia boli dosť nepozorní, že padli do moci o mnoho jemnejšiemu a lživému vplyvu profesora Tuku, ktorý, ačkoľvek pôvodom Slováč, mal katedru na maďarskej univerzite bratislavskej od jej založenia roku 1913, ešte i pri prvom sčítaní ľudu v Československu roku 1921 zapísal sa za Maďara a hovoril radšej maďarsky než svojou materinskou rečou. Tuka sa skoro stal hybnou silou: spiritus rector Ľudovej strany, dostal moc nad jej orgánom (Slovák) a hlavne on je zodpovedný za takzvané Žilinské memorandum z 3. augusta 1922, ktoré Ľudová strana vydala v štyroch alebo v piatich rečiach, a to tak, že jeho text bol v každom preklade zvláštne zmenený, aby bol lepšie po chuti patričným obecnstvu. Ťažko rozumeť, ako mohlo 560 delegátov Ľudovej strany podpísať listinu, obsahujúcu také nehorázné zveličovania a nepravdivosti; len tento fakt ma núti, aby som sa trochu zaoberal s jej obsahom. V čase, keď odmaďarčenie celého školstva robilo sa všetkou silou, keď už 2000 slovenských ľudových škôl a 35 slovenských stredných škôl bolo založené, toto Memorandum malo odvahu osočovať nový školský systém, že je, vraj, nástrojom odnárodňovania! Obsahuje i také groteskné tvrdenie, že, vraj, Česi donútili 50.000 Slovákov vystahovať sa a to sa napísalo vtedy, keď skutočná ťažkosť bola práve v novom obmedzení prisťahovalectva so strany Ameriky, do čoho, pravda, Československo nemalo nijakej moci zasiahnuť. Memorandum sa vytasila i s tou celkom zjavne absurdnou mienkou, že slovo „Čechoslovák“ bolo vynajdené len na to, aby Slováci utratili postavenie ako národná menšina, kdežto v skutočnosti tento výraz existoval už dávno pred svetovou vojnou a Masaryk ho úradne prijal práve na zdôraznenie úplnej rovnosti Slovákov a Čechov. Celé Memorandum je pretkané neúprimnými frázami, ako: „opravdová vláda terroru“ a „národ v poslednej agonii“.

Že Tuka a jeho priatelia povedome chceli zavádzať zahraničnú verejnú mienku, o tom najlepšie svedčí jeho tvrdenie, že, vraj, ani jeden Slováč nebol pripustený k vládnemu úradu v republike. A keď sa poukázalo na to, že nebolo ani jedného

ministerstva, v ktorom by nebol býval aspoň jeden Slováč, ale obyčajne boli až traja, odpoveď bola, že ľudia, ktorí sa pripojili ku ktorejkoľvek zo strán, neobmedzujúcich sa výlučne na úzku slovenskú bázu, — a sem patria i mužovia takých rozličných smerov ako Hodža, Dérer, Mičura, Kállay, — pre to samo, vraj, nezasluhujú mena Slováč! Takto chápúc vec na pr. ani Rosebery, Campbell-Bannerman, Balfour a Macdonald by sa nemohli viac menovať Škóťmi!

Sotva sa možno diviť, že takéto vyzývavé spôsoby nie len že vzbudily veľkú nevoľu v mnohých vlasteneckých kruhoch, ale potvrdily v mnohých ľuďoch podozrenie, že Tuka, svojou priznane maďarskou minulosťou a svojim záhadným a nevy-svetliteľným vplyvom nad Ľudovou stranou povedome pracuje na rozbití jednoty republiky a že pripravuje, aby Slovensko bolo nazad pripojené k Maďarsku. Ďalšie príčiny k podozreniu poskytol Tukov návrh ústavy pre Slovensko, takej, ktorá by bez otázky len napomáhala rozkolníctvu, ďalej fakt, ako si zahrával s myšlienkou federatívnej unie s Poľskom a Maďarskom, konečne nadovšetko boj, ktorý na stĺpcoch Slováka viedol vo veci Pittsburskej Dohody a Martinskej Deklarácie. Už sme videli, že povesť o tajnej klauzule Deklarácie je púhy výmysel, a to sa konečne dokázalo i pred súdom na základe výpovedí nie menej ako 36 sprisahajúcich svedkov, ktorí mali účasť pri osnovaní a prijatí pôvodnej Deklarácie, naproti čomu nebolo možno najst svedka, ktorý by bol kedy videl nejakú takú klauzulu.¹²⁾ Ale Tuka až do roku 1928 rozširoval tú legendu a chcel ňou dokazovať, že súhlas, ktorý martinské shromaždenie dalo novému režimu na Slovensku, mal byť platný len na desať rokov a že po uplynutí tejto doby má nastať „vacuum juris“, v ktorom by Slovensko malo slobodu vo všetkom odnova rozhodovať. Hádka okolo Pittsburskej Dohody, — je to listina, ktorú prezident Masaryk a vodcovia Slovenskej Ligy v Amerike dňa 30. mája 1918 podpísali, — mala za cieľ dokázať, že Česi, a nie na poslednom mieste i sám prezident, zrušili slovo, keď nepovolili Slovensku úplnú autonómiu a osobitný snem. V skutočnosti však všetko to podrobné dokazovanie zakladá sa na hesle „non sequitur“, lebo posledný bod Dohody nad všetku pochybnosť jasne

¹²⁾ V pravote Koza-Matejov contra Hušek, pre urážku na cti.

hovorí, že akékoľvek definitívne rozhodnutie o forme správy má závisieť od toho, ako ho zákonití zástupcovia národa po osvobodení udobia, — a to pre príčiny veľmi jasné, lebo ani Slováci v Amerike ani Masaryk v dobrovoľnom vyhnanstve neboli oprávnení poviazať ruky svojim rodákom doma. Že hádka môže sa ďalej pokračovať i napriek tomu jasnému fakt, to je najlepší dôkaz politickej nezrelosti a naivnosti mnohých Slováčkov.

Nie v najmenej miere bol podozrivý i ten ťah v Tukovom konaní, že ačkoľvek vždy zdôrazňoval katolícke záujmy a usiloval sa získať sympatie zahraničných katolíkov pre Slovenskú Ľudovú stranu, jednako on je vo veľkej miere zodpovedný za roztržku, ktorá sa stala roku 1921 medzi slovenskými a moravskými katolíckymi stranami, a v dôsledku toho i za oslabnutie katolicizmu ako politickej moci v republike.

Ďaleko mi je, aby som zaujal stanovisko v hádkach politických strán republiky. Ale politickú situáciu v Československu nemožno pojednávať a tým menej vysvetliť, ak sa nepoukáže na tieto poľutovania hodné rozopry a na divný, temer hypnotický vplyv, aký Tuka mal nad vodcami Ľudovej strany, ba i nad samým Hlinkom. Ktokoľvek skúma udalosti posledných dvanástich rokov, nemôže vyhnúť úsudku, že všetky Tukove snahy smerovali dôsledne k tomu, aby sa otravoval pomer medzi Slováčmi a Čechmi, aby sa obťažovalo vnútorné stabilizovanie a aby, i mocou tlače, udržiavala sa verejná mienka v trápnej neistote. Obzvlášte vypuklá bola jeho snaha znevážiť pred verejnosťou všetkých mužov, ktorí boli známi ako predprevratoví národovci, a podporovať v rámci strany záujmy takzvaných „tichých Slováčkov“.¹³⁾ Všetci vodcovia Ľudovej strany, s výnimkou troch veľmi významných mužov: Hlinka, Juriga a Tománek, patrili do tej druhej kategórie a je charakteristické pre Tuku, že kým na jednej strane — a veľmi múdre! — vystríhal sa kritizovať Hlinku, hoc neraz si ho jemnými, nepriamymi prostriedkami vedel nakloniť pre svoje záujmy, na druhej strane jeho pomer k tým dvom druhým vodcom stával sa čím ďalej tým napnutejším, náhle totiž oni začali poznávať jeho, v podstate nevlasteneckú čin-

¹³⁾ „Poprevratových“, ktorí len po prevrate roku 1918 priznali sa verejne k slovenskej veci.

noš. K tomu Tuka stále osočoval i legionárov, pri čom, pravda, protiklerikálny smer niektorých z nich mu to iste len obľahčoval.

Prepíatosti centralistického režimu, úplné rozladenie sociálneho a hospodárskeho života na Slovensku, ostrý zápas o úradnícke miesta a vytrvanlivá podkopná propaganda zo zahraničia: všetko dopomáhalo k tomu, že stále trval stav akejsi neistoty a roztržkov. Ale okolo roku 1926 vývin sa začal obracať smerom k decentralizácii, a to tiež v českých zemiach; obzvlášte treba spomenúť i taktiku slovenských agrárnických vodcov, ktorí nešli za nedosažiteľnými predstavami, ale volili radšej spolu pracovať s Prahou, pri čom však, neopomenúc nijakej príležitosti, sami od dola tísli do popredia záujmy Slovenska a tak dostávali čím ďalej tým väčšiu váhu podľa toho, ako rástol ich vplyv v ústrednej rade Republikánskej strany. Utvorenie meštiackeho bloku, s čím zároveň vstúpili do ministerstva i zástupcovia aktivistických nemeckých strán, a v dôsledku toho i odsunutie krajného centralizmu, poskytlo prijateľný základ na kompromis i so slovenskými klerikálmi, ktorých väčšina v tom čase bola už úplne zunovala svoje postavenie na pustatine politickej opozície. Tak sa stalo, že začiatkom roku 1927 zásady novej administratívnej reformy stretly sa so všeobecným súhlasom a slovenská Ľudová strana dostala dve miesta v Švehlovom kabinete. Hlinka sám uznal za lepšie neprijat' nijaký úrad a na dve ministerské miesta dostali sa dr. Tiso, kňaz, prv tajomník nitrianskeho biskupa, a dr. Gažík, mladý advokát z Trenčína, ktorého o krátky čas zamenil dr. Labaj, tiež pravotár z Hlinkovho rodného mesta Ružomberka.

Reformou z roku 1927 nové veľžupy z roku 1921 (počtom šesť) boli zasa zrušené a štát bol zadelený do štyroch „zemí“: Čechy, Morava (so Sliezskom), Slovensko a Podkarpatská Rus (ktorá má zvláštny a čiastočne ešte nevyjasnený právny status); každá časť má svojho zemského prezidenta a námestného prezidenta, volený zastupiteľský sbor a zemský výbor a, v presne ohraničenom rámci, i vlastný autonómny rozpočet. Označenie „snem“ bolo povedome pomínuté; na nápravu ničím neobmedzenej zásady všeobecného volebného práva slúži ustanovenie, že jedna tretina zastupi-

teľstva je vymenovaná; v skutočnosti nové zastupiteľské sbory vo svojom zostavení a vo svojej právomoci málo sa líšia od zemských snemov (diet) v predvojnovom Rakúsku. Kritiky s maďarskej strany proti týmto zastupiteľským sborom, ako, vraj, nedemokratickým, nemálo prekvapujú, veď treba len pripomenúť, že v župných a obecných zastupiteľstvách v starom Uhorsku, — a tak je to i teraz v povojnovom „okyprenom“ Maďarsku! — virilisti tvorili nie tretinu ale polovicu členstva¹⁴⁾ a volení voličovia boli stále v menšine, už i preto, že i významní úradníci v istom počte boli z úradu členmi tých sborov. Omnoho oprávnenejšie možno kritizovať zrušenie slovenských veľžúp, ktoré mohli slúžiť za veľmi dobrú sprostredkujúcu inštanciu medzi zemským úradom a 73 okresmi. Sú obavy, že sústredením celej správy v Bratislave, v najkrajnejšom juhozápadnom kúte Slovenska, môže nastať i nutnosť rozdeliť Slovensko na dve polovice s administratívnymi strediskami v Bratislave a v Košiciach, kdežto podržaním žúp a odbremením ústrednej správy bolo by sa vyšlo takému vývinu; tieto obavy, najmiernejšie povedane, aspoň len ľahko možno uveriť. Veľmi pozoruhodné a presvedčivé dôvody sa prinášajú v istých kruhoch i za to, aby sa slovenské hlavné mesto založilo nie v Bratislave, na politickej a rečovej hranici, ale v Turčianskom Sv. Martine, ktoré malé mesto bolo baštou národnej myšlienky v ťažkých dňoch pod Maďarmi a kde celé okolie je čisto slovenské. Ale odpoveď na to dáva sám prekvapujúci vzrast Bratislavy od roku 1918, čoho príčinou je nie len sústredenie úradov, ale nadovšetko i vzrastajúci význam Dunaja, ako obchodnej brány a cesty pre celú republiku. Treba doložiť, že bola to Ľudová strana, ktorá svojou mocou sklonila vážky v prospech zrušenia žúp, pri čom rozhodujúcim dôvodom pre isté citové zadosťučinenie bol fakt, že Slovensko takto po prvý raz v histórii stáva sa jasne ohraničeným politickým telesom.

Od roku 1928, keď zemské sriadenie vstúpilo do života, táto samospráva sa vcelku stále dokazuje a i tí, ktorí v nej vidia len prvé nedokonalé „záblesky“, uznávajú, že jej účinkom uvolnila sa napnutosť medzi Slovákmi a Čechmi, že problémy samosprávy sa tu masám národa prvý raz vážne

¹⁴⁾ Virilisti sú majitelia najväčších pozemkov a najviac dane platiaci.

predstavujú a že celý ústroj tohto sriadenia môže sa neskoršie prispôsobňovať, ak bude treba, a to i bez revolučných precedentov a bez narušenia vývinu ostatných častí štátu. Toto skoro videli a uznali všetci zodpovední mužovia, pravda, demagogovia nechcú toho uznať. I nastalo značné utíšenie myslí. Poslúžil veci i fakt, že v januári 1928 uzavretý bol s Vatikánom Modus vivendi, ktorý nie len znovu upokojil slovenskú katolícku verejnú mienku, ale dal i nádej, že mnohé neriešené cirkevné otázky, Slovenska sa týkajúce, budú skoro upravené. V tomto stave vývinu prišli, na nešťastie, dve udalosti, ktoré znovu priliali oleja na zhasínajúcu pahrebu, a to sú: Rothermereovská kampaň a Tukov proces.

Rothermereovská kampaň

Verejná mienka v Maďarsku sa odprvu nechce vžiť do myšlienky, že staré Uhorsko je rozkúskované, a mierovú smluvu Trianonskú podpísali Maďari len s protestami, ktorých smysel vyjadrený je v povestnom hesle: „Nem, nem, soha!“: Nie, nie, nikdy! Tento, v podstate negatívny pohyb už slabnul, keď v lete 1927 dva články v anglickom denníku Daily Mail, s podpisom Lorda Rothermerea, znovu zelektrizovali revizionistické hnutie.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Tie články: Miesto Uhorska na slnku (21. júna) a Výbušný bod Európy (30. augusta 1927), sú písané bez akejkoľvek bezprostrednej znalosti bývalého Rakúska-Uhorska a jeho problémov. Lord Rothermere urobil len jednu trojdňovú návštevu v Budapešti roku 1926 a nepokladal za hodné navštíviť tri hlavné mestá susedných štátov, ani územia, o ktoré chce viesť spor. Jeho články sa hemžia nesprávnymi a nedokázanými tvrdeniami, ktoré pred ľuďmi, skutočný stav vecí čo i len povrchné znájúcimi, samy podvrcajú svoju vieryhodnosť. Najhrubší príklad podávajú dve mapky pri tých článkoch. Prvá vykazuje Maďarov v Juhoslávii pozdĺž celého južného brehu rieky Drávy od rakúskych hraníc až po Belehrad, druhá sa už múdre uchránila tejto kriklavej nesprávnosti. Ale to je nie azda púhy omyl kresliča mapy, lebo prvý článok výslovne hovorí o „400.000 Maďaroch, ktorých väčšina býva v uhle riek Drávy a Dunaja, patriacom k predošlému Horvatsku“, a ďalej, vraj, že „medzi nimi žije smiešane asi 300.000 Nemcov...“ Inými slovami: mapa a text si proti-rečia a oboje je nesprávne.

Druhý článok poukazuje na „kompaktnú masu jedného miliona Maďarov v Československu“, tvrdenie, s akým sa len najdivšia maďarská propaganda môže vytasiť. Práve tak je zavádzaním hovorí o „kompaktnej mase“ 600.000 Maďarov na rumunských hraniciach, lebo je všeobecne známe, že kraje, kde Maďari bývajú v Rumunsku najkompaktnejšie (tri sikulské župy), sú najďalej od hraníc, úplne v strede Veľkého Rumunska.

Otvorené vyzvanie Lorda Rothermerea „na veľké finančné kruhy Londýna a New-Yorku“, aby bojkotovaly tri nástupnícke štáty, kým len nepristanú na základnú revíziu hraníc, prirodzene vzbudilo veľkú nevoľu v Prahe, Bukarešti a Belehrade, spolu i nie menšie poľutovanie, že takéto nezodpovedné nápady hodil do sveta práve brat Lorda Northcliffea, ktorého práca za vec utlačených národov v čase vojny sa s vďakou spomínala. Ale všetky správne informované kruhy v tých štátoch dobre poznaly, že Lord Rothermere i pri svojom veľkom bohatstve a celej sieti svojich časopisov, nemá nijakého vplyvu na britskú zahraničnú politiku a že vlastne pracuje na vendette: robiac pomstu proti konzervatívnym vodcom, pri tom že je i nesmieriteľným protivníkom robotníckej strany, a že liberáli zasa s oprávnenou nedôverou hľadajú na neho. Fakt je, že v samom Britsku jeho články nemaly vôbec nijakého úspechu, lebo tu ľudia informácie o zahraničnej politike nečerpajú z Daily Mail-u Lorda Rothermerea. Napriek tomu však v Maďarsku obnovila sa prudká revizionistická kampaň, čo pôsobilo i nové vrenie medzi maďarskými menšinami na Slovensku a v Sedmohradsku, a to práve vo chvíli, keď tie menšiny sa už boly začaly vžívať do skutočnosti. Z Maďarska poslali Lordovi Rothermereovi adresu vďaky s vyše miliónom podpisov a jeho syn, Esmond Harmsworth, prijatý bol v Maďarsku v máji 1928 ako na víťaznom pochode, temer s kráľovskými poctami, všade, od hraníc až do hlavného mesta. Temer neuveriteľné a bezhraničné lichotenie, akého sa dostalo Rothermereovi v Maďarsku, ilustrujú najlepšie dva prípady. Eugen Rákosi, povestný redaktor a dramatisť, veľká osobnosť vo verejnom živote, išiel tak ďaleko, že porovnával so Sv. Trojicou: vraj, Otec poslal svojho Syna do Maďarska a Ducha Sv. bolo mu vidieť nad hlavou! Dr. Földes, pred tým minister hospodárstva, v Pester Lloyde zo 16. mája 1928 vyhlásil, že Lord Rothermere svojimi článkami urobil skutok podobný tomu, keď Luther pribil svoje články na dvere chrámu vo Wittenbergu!

Že sjednotenie Čechov so Slovákmi „uskutočnilo sa len v dôsledku jedného zrozenia v Pittsburghu“, toto tvrdenie možno vážne brať len tak, ako i ďalší výrok, že „nebyť žurnalistickej pomoci Daily Mail-u a jemu pridružených časopisov, bolo by otázné, či by existovalo Československo tak, ako ho dnes známe“!

Podstatná neznalosť Lorda Rothermerea o veciach historického a politického vývinu v Uhorsku dokazuje sa najlepšie jeho pomerom k Rákosimu. Ak kto, tak Eugen Rákosi svojim fanatickým šovinizmom otravoval celý národnostný spor medzi Maďarmi a Nemaďarmi a tak pripravoval pád starého Uhorska. Ale tragické sklamanie nádejí mu neprekážalo, aby sa nepostavil na čelo ultra-šovinistickej revizionistickej kampane po svetovej vojne. Pred tým hlásal fantastický program, ktorého vrcholom bolo: stvoriť „Veľké Maďarsko“ s 30 miliónami maďarského obyvateľstva, čo, pravda, bolo by sa mohlo stať, len keby každý Maďar, vtedy na svete žijúci, pomaďarčil najmenej dvoch Nemaďarov! Po vojne hlásal cieľ: späť ustanoviť staré hranice Uhorska, čo by znamenalo 10—11 miliónov Nemaďarov priviesť nazad pod maďarskú vládu. Sochu tohoto človeka poslal Lord Rothermere darom Maďarsku a tak sa vidí, prijal i jeho politický program na miesto svojho vlastného pôvodného návrhu čiastočnej revízie, ktorý návrh, pravda, Rákosi sám pokladal za absolútne nedostatočný.

Rozličné demonštrácie, tu spomenuté, v ktorých hystéria spojovala sa s blasfemiou, vzbudily veľkú nevoľu v susedných štátoch a ich verejná mienka sa priostrovala proti Maďarsku. Na Slovensku usporiadaly sa spontánne proti-demonštrácie, a vyjednávania, ktoré už boli v behu o tom, aby Maďari na Slovensku vstúpili na pole aktívnej politiky, beznádejne ztroskotaly. Treba zdôrazniť i skutočnosť, že kým Rothermereovská kampaň stvorila len nové ilúzie v Maďarsku a dala ťažký úder myšlienke spoločnej práce Maďarov s ich susedmi, týchto posledných zároveň len k tomu mohla viesť, aby boli menej shovievaví k svojim menšinám. Pri tom treba si upovedomiť i to, že, v značnej miere práve v dôsledku tej kampane, hlavný protest proti maďarským iredentistickým chůtkam ide teraz skôr so strany Slovákov než Čechov a dnes vlastne Česi sú pravdepodobne viac náklonní k shovievavosti ako Slováci. Pravda je, že obe strany by len vítaly, keby napnutosť s Maďarskom po 12-ročných sporoch prestala, ale za cenu revízie hraníc toho nikto nechce.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Krátkozraká taktika Hlinkovej strany akosi zatemnila tento fakt, umenšujúc dielo všetkých iných Slovákov, ktorí nepatria do jeho strany.

Tukov proces

V tomto horúcom ovzduší, rozpaľovanom Rothermereovskou akciou, prepukol vred Tukovskej aféry. Článok, v ktorom Tuka nadhodil „vacuum juris“, bol uverejnený 1. januára 1928 a znamenal rozhodný nepriateľský útok na republiku; jeho cieľ bol robiť zmätok a nesvornosť práve v tej chvíli, keď nastávaly oslavy desiateho výročia neodvislosti; úmysel bol ukázať zahraničnej verejnosti, že v republike nenastáva konsolidácia, ale hrozí rozvrat. Pokus jeho predošlého spoločníka: kňaza Kozu-Matejova, dokázať existenciu udajnej tajnej klauzuly Martinskej Deklarácie, úplne zlyhal, ale Tuka napriek tomu s celou autoritou, ktorú mu jeho predošlá univerzitná katedra medzinárodného práva mohla dať, drze vyhlásil, že taká klauzula jednako existuje a že, ak len do 31. októbra toho roku (1928) ústava štátu nebude zmenená a Slovensko nedostane autonómiu, zákony republiky automaticky ztratia platnosť na území Slovenska, úradníci sa stanú súkromnými osobami, platenie daní bude možno odoprieť bez urážky zákona a Slováci budú mať úplnú voľnosť znovu rozhodovať o svojom osude. Tendencia Tukova stala sa úplne jasnou. Úrady vtedy ešte nezakročili, ale dr. Ivanka, dobre známy slovenský pravotár, brošúrou „Proti tajnej iredente“ verejne obvinil Tuku, že je zradcom v službách Maďarska. Tuka i teraz, a to nie prvý raz, držal sa politiky: neodpovedať na nápad, ale Ivanka bol rozhodnutý nenechať vec zapadnúť, cítil sa núteným obnoviť útok a tak vo svojom vlastnom mene zadal žalobu proti Tukovi (28. mája 1928). Výsledky svojho súkromného pátrania sdieľal úradom; ale tie sa len ťažko rozhodly úradne stíhať človeka, ktorý bol poslancom jednej z vládnych strán! Ľudová strana za celý tento čas prejavovala trapnú neschopnosť objasniť si význam celého prí-

Ale jeden prípad z posledného času dostatočne objasňuje skutočné smýšľanie. V jednom interview, danom londýnskej tlači, prezident Masaryk predstavený bol tak, že hovoril, vraj, o možnosti priateľského rozhovoru o revízii hraníc; toto dalo podnet k takým horkokrevným diskusiám v celej krajine, že vláda úradne sa osvedčila proti takému predstavovaniu vecí. Na to Monsignore Hlinka na jednom verejnom shromaždení sa vyslovil, že nikto, čo ako vysoko postavený, nemá práva bez súhlasu Slovákov miešať sa do otázok slovenských hraníc a že Slováci nikdy nepristanú na ztratu hoci i len jednej piade slovenského územia.

padu i nebezpečenstvo, ako tá vec môže poškodiť jej politickému dobrému menu. Konečne v zime koncom roku 1928 Národné Shromaždenie vyzdvihlo imunitu Tukovu a 3. januára 1929 Tuka bol daný do vyšetrujúcej väzby, s nim spolu i Snacký, bývalý dôstojník, a Mach, tajomník Ľudovej strany. Vyšetrovanie trvalo cez jar a pravota sama, — politická „cause célèbre“ Republiky, — trvala v Bratislave za desať týždňov (od 29. júla do 7. októbra 1929). Prirodzený účinok bol, že slovenská verejná mienka sa hlboko rozvírila a rozštiepila sa na dva nepriateľské tábory. Na nešťastie, slovenská tlač, až na veľmi málo výnimiek, bezohľadným písaním rozduchovala plamen ešte viac. Obzvlášte poľutovania hodný, spolu však i svrchovane charakteristický bol pokus predstaviť nápad na Tuku ako intrigu so strany evanjelikov proti katolíckej Ľudovej strane, na tom základe, že Ivanka je vynikajúci evanjelik. Ale fakt je, že Tuku napádali nie menej radikálne i vedúci katolícki kňazia ako Juriga, Tománek, Medvecký, a na druhej strane, jeden z najčinnjších jeho zástancov bol dr. Bazovský, ktorý za dlhé roky bol jedným z najpoprednejších laikov v slovenskej evanjelickej cirkvi. Táto konfúzia v chápaní veci sa úplne rovnala samej podozrivej taktike Tukovej, že stotožňoval katolicizmus s opozíciou proti novej republike a, kde len bolo možno, fakticky oslaboval prirodzené sväzky medzi slovenskými katolíkmi a ich spoluveriacimi na Morave a v Čechách.

Tukovi sa konečne dokázalo špionstvo, ďalej, že zradzoval vojenské tajnosti cudziemu štátu, že plánoval odtrhnutie Slovenska od republiky, že formoval takzvanú „rodobranu“ na podporovanie svojich snáh; pri pojednávaní sa i to presvedčivo objasnilo, že peniaze, ktoré Tuka, sám celkom bezmajetný človek, mal k dispozícii, mohli prísť len z Maďarska. Dokázalo sa, že bol v najužšom styku nie len so zradcom Jehličkom a so zahraničnou maďarskou propagandou, ale — dosť podivne na takého horlivého katolíka! — i so sovjetským vyslanectvom vo Viedni. Tuka podporoval i zahraničný časopis „Correspondance Slovaque“, ktorý sa snažil podkopať dobré meno Československa v zahraničí (pri tom však svojim surovo neslušným tónom sám si podkopával vlastnú pôdu). Mnohí ľudia veľmi lutujú, že vôbec došlo k tomu procesu,

DR. MILAN HODŽA

nejeden svedok na oboch stranách opustil sieň s naštrbenou reputáciou, a množstvo špinavého prádla, ktoré sa tu pred verejnosťou vypieralo, vzbudilo neprajnú mienku o mravnom ovzduší na Slovensku. Ale na druhej strane: uváziac zaľatosť Tukovu, bezohľadnosť jeho strany a vytrvanlivosť propagandistov v zákulisí, ťažko je pochopiť, ako by sa bolo dalo tomu procesu vyhnúť a ako by sa bol mohol inakšie zkončiť. Tí, ktorí tvrdia, že Tuka je vinný, nemôžu vytýkať, že trest na 15 rokov väzenia je príliš vysoký, a môžu najviac to povedať, že československý štát je dosť mocný, aby dokázal milosť voči človeku, ktorý proti tomu štátu použil niektoré z tajných zbraní, vo veľkom zápase rokov 1914—1918 tak úspešne upotrebovaných.

Akokoľvek, je isté, že Tukov proces mal účinok, ako búrka po dlhom sparne. Rozhodnutie vypísať nové voľby do Národného Shromaždenia sa stalo, keď sa proces končil a Ľudová strana, hoci sa vopred osvedčila, že sa zriekne Tuku, ak ho všetky tri súdne fora pre zradu odsúdia, jednako postavila ho za kandidáta na prvom mieste v takom významnom volebnom okrese, ako sú Košice. Toto pokračovanie, pravda, nemohlo sa srovnáť s účasťou strany vo vláde a keď sa utvoril nový kabinet Udržalov, Ľudová strana vypadla z neho; miesto nej prišli slovenskí sociálni demokrati, ktorí pri voľbách (v októbri 1929) značne vzrástli, a dostali i ministerstvo školstva pre svojho vodcu dr. Dérera. Taktická chyba Hlinkova, že pridrižoval sa Tuku i po jeho odsúdení, mala za následok, že Tuka nedostal mandátu ani v druhom skrutiniume a ešte viac to, že Ľudová strana utratila päť mandátov, tak že už nemôže sa vydávať za zastupiteľku väčšiny slovenských voličov.¹⁷⁾

¹⁷⁾ Hlinkova strana dostala viac hlasov než ktorákoľvek iná strana na Slovensku, to jest 403.680 (k tomu ešte 21.372 na Morave a v Čechách). Ale ostatných šesť strán dostalo spolu 678.372 hlasov: agrárici 280.790, komunisti 152.385, soc. demokrati 105.506, národní demokrati 53.470, národní socialisti 42.975, ľudová strana (Mičura) 36.707, stredostavovská 30.139, Nemci 13.711. I keď odrátame komunistov, ako rozvratnú stranu, ešte vždy ostáva 525.987 hlasov pre strany, ktoré sú za Republiku na jej terajšom základe, voči 403.680 hlasom Hlinkovej opozície. Krem toho opozičné sú i 226.776 hlasov maďarskej kresťansko-sociálnej strany. Sotva možno pochybovať o tom, že i niektorí Slováci hlasovali za túto stranu, a naopak, že i mnohí Maďari hlasovali radšej na soc. demokratickú, agrárnu alebo komunistickú stranu, než na svoju vlastnú národnú.

Od novembra 1929, za tým, ako vylúčila zo seba Tukovskú otravu, Ľudová strana sa zotavuje, prispôsobuje svoje náhľady skutočnému stavu a znovu žiada účasť pri tvorivej politickej práci; možno to vybadať z obdobných zpráv, že onedlho má sa utvoriť „slovenská fronta“ zo všetkých straníckych skupín na obranu osobitných slovenských záujmov. Pri tom vzbudzuje dobré nádeje i fakt, že Ľudová strana ostala hluchou voči súčasným návrhom, ktoré maďarská opozícia robila Hlinkovi v nádeji, že sa jej podarí utvoriť niečo, čo by malo peknú firmu: Sväz praobyvateľov Slovenska, čo by však v pravde nebolo iným ako frontou proti-českou.

Pri tom však iste možno bez zveličovania tvrdiť, že v minulom roku 1930 konsolidácia na Slovensku pekne postúpila a že pomery by bolo možno konečne pokladať za približne normálne, keby nebola prišla hospodárska kríza, ktorá zachvátila priemysel i hospodárstvo rovnako, a to nie len v Československu, ale i vo všetkých krajinách strednej a východnej Európy, a ktorá, prirodzene, je priostrená i udalosťami v Rusku a v Amerike. Ako roku 1923, tak i teraz najdu sa ľudia tu a tam na Slovensku, ktorí sú náklonní nevidieť ďalej od záhumnia, ale jednako posledných dvanásť rokov poslúžilo k tomu, že sa rozšíril obzor mnohých a že ľud slovenský začína chápať, ako veľmi je osud jeho spojený s osudom jeho širšej vlasti, ba i Európy ako celku.

Ďalšie uváženia o otázke revízie hraníc

Ešte treba niečo povedať o agitácii za revíziu mierových smlúv, čo niektorí rozumejú ako obnovenie územnej integrity starého Uhorska, iní zasa ako viacej-menej základnú premenu terajších hraníc podľa čiary rečovej, nakoľko len možno. Bezpochyby najdú sa i mnohí Maďari, ktorí celkom úprimne myslia, že keby Československo, Rumunsko a Jugoslávia vrátili niektoré pohraničné okresy Maďarsku, — v celku v hodne menšom rozsahu, než ako je návrh Rothermereov, — to by hneď pripravilo cestu k smiereniu. Ale jesto o mnoho viac takých, ktorí vedľa, že apetít rastie s jedním a ktorí schvaľujú Rothermereovské návrhy len ako prvý stupeň na rozbitie a rozvrat nových štátov, za ktorým by skoro mal nasledovať

úplný obrat v smere ku status quo ante. Ako málo premyslel Lord Rothermere sám svoje pôvodné návrhy, a ako málo sa cíti nimi viazaný, to prejavil minulého leta v reči k jednej z deputácií, ktoré ho v Londýne s času na čas navštevujú. Vyhlásil svoju nádej, že sa stvorí „Veľké Maďarsko“, ktoré musí mať najmenej 14 miliónov obyvateľov miesto terajších osem, čo znamená, že na uspokojenie nárokov Maďarska najmenej tri alebo až štyri milióny Nemaďarov treba zo susedných štátov nazad pripojiť.

Odpoveď na všetku túto agitáciu možno shrnúť nasledovne. Úloha urobiť dokonalé etnografické hranice pre Maďarsko je taká nemožná, ako Shylockov problém: oddeliť mäso a krev. Akokoľvek by sa hranice ustálily, vždy ostanú „hranaté okraje“,¹⁸⁾ inými slovami, značné národné menšiny musia vždy ostať „na druhej strane“, a to pre tú prostú príčinu, že národy v tejto časti Európy sú na mnohých miestach neoddeliteľne smiešané. Je zvláštny fakt, že tí istí ľudia, ktorí celú národnostnú otázku v predvojnovom Uhorsku bagatelizovali, ba išli za úplnou a násilnou maďarizáciou, dnes sa najviac stavajú na etnografické dôvody, ako na jediný, vraj, základ riešenia celej otázky. Pri tom zabúdajú spomenúť, že ešte i terajšie, tak veľmi zmenšené „okypťené Maďarsko“ je ani zďaleka nie čisto národným štátom, lebo z jeho sotva osem miliónového obyvateľstva je podľa úradného popisu roku 1921 asi 550.000 Nemcov a 140.000 Slovákov, roztratených medzi Maďarmi.

Nie menej divným je fakt, že ačkoľvek mierové smluvy St. Germainská a Trianonská boli urobené podľa rovnakých smerníc a mali podobné následky pre Rakúsko tak ako i pre Uhorsko, revizionistický boj sa vedie len proti Trianonskej smluve a nie i proti St. Germainskej. Toto možno vysvetliť nie tak rozličnosťou spôsobov, ako sa zachádzalo s tými dvoma premoženými štátmi, ako skôr rozdielnosťou povojnového režimu v Rakúsku a v Maďarsku. Rakúsko odvrhlo väčšinu ľudí, ktorí boli zodpovední za katastrofy v minulosti a loyálne prijalo nové poriadky v strednej Európe, kdežto

¹⁸⁾ Tento veľmi vhodný výraz („ragged edges“) upotrebil Sir Edward Grey v máji 1915 v rozhovore so mnou o budúcich hraniciach medzi Talianmi a Juhoslovanmi.

Maďarsko je viac, než kedykoľvek pred tým, v moci starých vládnúcich tried, ktoré svojou politikou tak veľmi zapríčinili konečnú katastrofu a ktoré ešte stále kľčovite sa držia posledných miznúcich nádejí, že si nazad vydobyjú svoje staré stavovské výsady.

Revizionistická propaganda dnes sústavne prednáša ešte i takú sťažnosť, že smluva Trianonská bola dielom povrchných a autokratických štátnikov, ktorí, vraj, sotva mali dosť vôle a trepezlivosti informovať sa o faktoch a preto kopili hriechy a chyby jednu na druhú. Ale skutočná pravda je, že niet v novších dejinách smluvy, pri ktorej by sa bolo vynaložilo toľko odborníckych znalostí a podrobného prípravného študovania, ako pri Trianonskej a tieto práce robili vyberaní zástupcovia mnohých národov, obzvlášť práve i z Ameriky. Ludia, ktorí, — ako i ja sám, — postavili si za zvláštnu úlohu zistiť, aká pozornosť sa venovala na mierovej konferencii problémom bývalej Monarchie, môžu dostatočne svedčiť, že patriční odborníci boli zaplavení materiálom každého druhu a v každej reči a že za mnohé mesiace rokovali o tých problémoch i medzi sebou i s delegátmi zo všetkých národov, konfesií a strán, ktorí sa nahnuli do Paríža, aby zastupovali svoju vec.

Významné je doložiť, že ich uváženie zakladalo sa vždy na pred-vojnovej uhorskej štatistike, nie proto, že by ju boli pokladali za úplne správnu a nestrannú (lebo bolo povestné, že je nie takou!), ale proste preto, lebo inakšieho štatistického materiálu nebolo.¹⁹⁾ Pravda je, že konečné rozhodnutie prišlo veľmi pozde, lebo vysokí štátnici museli prv riešiť omnoho súrnejšie veci na západe. A toto preťahovanie vyvolalo mnohé komplikácie v Maďarsku i v susedných štátoch, ktorým by sa ináč azda bolo dalo vyhnúť. I to je pravda, že niektoré delegácie napokon vymohly isté menšie zmeny

¹⁹⁾ Na toto stanovisko som sa bol postavil i ja už roku 1908 v knihe *Národnostná otázka v Uhorsku*, v ktorej som tvrdil, že samy úradné vydania maďarské „tomu, kto ich pozorne študuje, podávajú najporážajúcejšie dôkazy proti svojim sostaviteľom (maďarským vládnym kruhom)“ a že preto „upotrebovanie nie-maďarských štatistik je vlastne nie podstatne potrebné, a môže slúžiť skôr len na doplnenie“. Podľa tejto zásady som pracoval vo všetkých svojich ďalších knihách a v mnohých článkoch v rokoch 1916—1920 a toto stanovisko som odporúčal i všetkým odborníkom na tomto poli, ktorých poznám.

pôvodne ustálených hraníc. Ale treba uznať, že v konečnom výsledku terajšie hranice vcelku predstavujú najlepší možný kompromis medzi protipostavenými a často zápasiacimi nárokmi historickými, národnostnými, zemepisnými a hospodárskymi.

Ak by skutočne bolo možno vyznačiť novú hraničnú čiaru, takú, pri ktorej by prípadne ostala na Slovensku len celkom nepatrná maďarská menšina, ale tak, že by nemusely tisíce Slovákov nazad prísť pod maďarskú vládu, to by dalo nejaký základ, aby sa nehľadelo na závažné hospodárske dôvody, ktoré vyplývajú z prírodných podmienok krajiny. Ale je až veľmi jasné a známe, že hlavnú masu maďarského obyvateľstva na terajšom Slovensku nazad pripojiť k Maďarsku bolo by možno len nejakou takou novou hranicou, ktorá by odobrala Slovensku jeho dve prirodzené hlavné centrá: Bratislavu a Košice a tak i jeho prístup k Dunaju, ktorá hranica by preťala premávku medzi jeho západným a východným krajom a tak by postavenie poslednej časti v rámci Republiky urobila hospodársky priamo nemožným. Že medzi Slovákami a Maďarmi tu niet jasne oddelujúcej čiary, to je výsledok dlhej asimilačnej politiky áno i kolonizácie, ktorú Maďari robili na Slovensku. Preto „hranaté okraje“ nijako nemožno vylúčiť.

Zásadu: vrátiť sa k historickým hraniciam, nikto nemôže prijať mimo Maďarov, dokonalú hranicu národnú nemožno ustáliť a preto každé ďalšie mudrovanie o hraniciach ustálených v rokoch 1918—1920, — i keď sa uznáva ich nedokonalosť, — môže len prehlbovať existujúce rozopry a vyvolať novú všeobecnú konflagráciu. Nie v revízii hraníc, ale v iných smeroch treba hľadať prostriedky, ako riešiť sťažnosti menšín, ktoré sú hranicami oddelené od kmeňa svojich bratov podľa krvi a reči.

Hlavnou úlohou v dnešnej Európe, a to so stanoviska politického, hospodárskeho, i kultúrneho, musí byť: kde len možno a nakoľko len možno redukovať význam existujúcich hraníc a napomáhať čím voľnejšie styky cez ne. Ale toto je možné len, ak rozličné národnosti, ktoré sú v postavení menšiny, budú mať v patričnom štáte možnosť najúplnejšieho kultúrneho vývinu vo vlastnej reči a nebudú sa musieť obávať od-

národnosti, keď však zároveň uznajú, že ako patričný štát má povinnosti voči nim, tak i ony majú nie menšiu povinnosť byť lojálnymi voči štátu. Tí, ktorí v dôsledku prevratu roku 1918 ztratilí moc, pozíciu a majetok a sú teraz už na druhom svahu ľudského veku, ostanú vždy viacej-menej nesmieriteľnými. Ale najbližšie pokolenie sa už prispôsobňuje novému demokratickému svetu, v ktorom žije, a chápe, že starý systém, ktorý uznával len jednu panujúcu rasu a celý rad „cudzorečových“ („idegenajkú“) národností, len trpených, pomínul na veky; toto je to pokolenie, pre ktoré treba rozmýšľať a budovať.

Keď sa od tohoto zásadného uváženia obrátime ku konkrétnym zjavom, jasné je, že to, čo sťažnostiam maďarskej menšiny na Slovensku dáva podklad a čo zároveň i podnecuje revizionistické snahy v terajšom Maďarsku, je strach, že Slováci, predošli poddaní Maďarov, môžu prípadne s úspechom uplatniť proti Maďarom tie isté metódy odnáródňovania, ktoré oni sami prv takou zimničnou horlivosťou upotrebovali proti Slovákom od tridsiatych rokov minulého storočia až do konca roku 1918. Podatť skutočne účinné záruky na zaistenie maďarskej národnosti, a revizionistická kampaň hneď utráti najmocnejší hybný podnet; pravda, iste by pokračovali v nej tí, ktorí túžia za návratom predošlého režimu, ale ozvena by slabla s roka na rok.

Hľadať a najstť také záruky, potrebné i samo v sebe, slúžiace i za prvú podmienku priateľskejších stykov medzi Maďarskom a jeho susedmi: to je mojou snahou, ktorá ma viedla skúmať sťažnosti maďarskej menšiny a označiť na krátko spôsoby na ich odstránenie. Prvé dva body môžu sa zdať prílišne abstraktnými, ale, keby sa všeobecne prijaly, to by podľa mojej mienky stvorilo nové a prajnejšie ovzdušie pre riešenie konkrétnejších bodov.

Presne by sa mali rozlišovať dva veľmi rozdielne pochopy: „občianstvo“ a „národnosť“, a každý jednotlivec by mal mať takú svobodu prejavovať a udržiavať svoju národnosť, akú vo väčšine štátov má na prejavenie a udržanie svojho náboženstva. Pokusy odnáródňovania sú len inou formou barbarskej zásady „Cuius regio, illius religio“, ktorá v XVI. a v XVII. storočí viedla Európou z jednej vojny do druhej.

Československý štát sa úplne odriekol tejto zásady a ostáva len úloha, aby tomu primerane dôsledne konal ďalej.

Zároveň štát by mal verejne prehlásiť ako politickú zásadu, že odnáródňovanie, ako je proti záujmom menšiny, tak je nie ani v záujme väčšiny a že sa protiví eugenickým zásadám. Rasová výmena v manželstve v prípadoch jednotlivcov môže mať svrchovane dobrý výsledok, ale asimilácia vo veľkom spotvorí národný charakter oboch národov.

Sťažnosti maďarskej menšiny

I. Otázkou štátneho občianstva, známu pod menom „bezštátnosť“ (nepríslušnosť k nijakému štátu), ktorá zapričinuje tak mnoho nepotrebného utrpenia a horkosti a ktorá sa odprvu komplikuje rôznosťami vo vysvetľovaní zákonov, bolo by treba definitívne vyriešiť tak rýchlo, ako len možno. Je priamo krikľavý škandál, že dvanásť rokov po vojne jesto v Európe tisíce ľudí, ktorých štátna príslušnosť je nie upravená a tak podľa litery zákona sú v právnom smysle „páriami bez vlasti“. Československo má takých nešťastníkov v nadpomernom počte. Hlavná ťažkosť povstala z rozdielov medzi smluvami St. Germainskou a Trianonskou, čo, pravda, zakladalo sa na rozdielnostiach rakúskych a uhorských zákonov vo veci domovskej príslušnosti a občianskeho práva. Čo sa týče Slovenska, zákonný podklad na ustálenie štátneho občianstva uznane je uhorský zákon XXII. z roku 1886, ktorý hovorí, že domovskú príslušnosť v patričnej obci dosiahne *automaticky* alebo *mlčky* každý, kto za štyri roky nepretržite býva v tej obci a v tom čase platil dane aspoň raz. Ale výnos československého Najvyššieho správneho súdu zo 6. októbra 1923 ustálil nové interpretovanie, viac v súhlase s rakúskou praxou, že, keď niekto osadí sa v obci, príslušnosť v nej nedosiahne *automaticky* splnením podmienok podľa zákona XXII., ale musí mať i výslovné osvedčenie patričnej obce, že obec si žiada, aby patričnému bola priznaná príslušnosť. Slovákom, ktorí mnohí tiež nemali svoje listiny o príslušnosti v poriadku, pod novou vládou ľahko bolo usporiadať si veci, ale pre Maďarov, a najmä pre tých, ktorí mali minulosť obťažujú šovinistickými prejavmi, bolo to celkom inakšie, a zbytočné je

vyvetlovať, akú zbraň dalo toto nové interpretovanie do rúk úradníkom. Ťažkosti a škandále, ktoré povstali, viedly k tomu, že v júni 1926 vydaný bol takzvaný „Lex Dérer“ a na základe toho zákona počet neusporiadaných prípadov sa hodne zmenšil. Ale i tak roku 1928 bolo ešte 20—30 tisíc osôb, ktorých občianstvo nebolo vyriešené. Na ukážku, aké sú tu ťažkosti, treba spomenúť štyri krikľavé prípady z posledných rokov, kde patričným štátné občianstvo bolo odopreté: 1. Körmeny-Ékes, ktorý nie len že bol uznaný ako poslanec Národného Shromaždenia v Prahe od roku 1920 do 1925, ale je majiteľom domu v Košiciach už 25 rokov a bol tam mestským úradníkom za 13 rokov. 2. Palkovics, ktorý je rim. kat. kňazom v Gute od 1886 a bol poslancom v Prahe od 1920 do 1926. 3. Štefan Varga vo Vári, ktorému odopreli štátné občianstvo na tom základe, že pred tým bol uhorským četníkom. 4. Jozef Javorszky, od 1. apríla 1905 obyvateľ v Rimavskej Sobote, ktorému nedali občianstvo preto, lebo plnoletým sa stal len v septembri 1906. Medzi kňazmi maďarskej kalvínskej cirkvi na Slovensku ešte i roku 1928 našli sa 34, ktorí nemali usporiadané štátné občianstvo. Na ilustráciu zúfalej situácie tých ľudí treba povedať, že na pr. bez občianskej listiny nemôžu ani opustiť krajinu (ak sú len nie vypovedaní), ani vykonávať isté povolania, a, ačpráve nemajú práva hlasovať pri voľbách do Národného Shromaždenia a v obci, povinní sú konať vojenskú službu. Od volieb roku 1929 ministri Slávik a Dérer venujú mnoho pozornosti podrobnostim tejto otázky, mnohé jednotlivé zastaralé prípady sa vyriešili a temer je akási nádej, že otázka bude i bez tvorenia nových zákonov definitívne vybavená. Ak sa tak stane, bude to pozoruhodný príklad, čo môže s trochu dobrou vôľou spraviť minister, ktorý je nie otrocký byrokrat.

2. Otázka penzií je tiež príčinou veľkých ťažkostí a treníc. Keďže vyjednávania medzi Prahou a Budapešťou vo veci istých penzijných fondov bývalého Uhorska sa stále stroskotávajú, mnohí jednotlivci utratili penziu, ktorú si zákonite zaslúžili a tak upadli do núdze a biedy. Počet takýchto prípadov sa do roku 1928 umenšil na 1547, z čoho 843 boli železniční a poštovní úradníci a učitelia so službou vyše osem ročnou. Nespokojnosť, ktorá z toho povstávala, je ďaleko nadpomerne

väčšia, než sú toho hodny záväzky, o ktorých je reč, a možno len ľutovať, že pražská vláda nemala dosť sily urobiť veľkodušne pekné gesto, aké v podobných pomeroch urobila vláda Maniuova roku 1929 v Rumunsku, čím sa tam razom uvoľnilo napnutie.

3. V školstve niet nijakých väčších neriadov. Maďari na Slovensku mali roku 1928 až 756 rozličných čisto maďarských škôl a sriadenie asi 25 ďalších ľudových škôl by pravdepodobne úplne vyhovelo podľa pomeru počtu maďarského obyvateľstva. Ale veľmi chýbia maďarské priemyselné a ešte viac roľnícke školy a ešte vždy ani zďaleka nie je dostatočne postarané o vychovávanie budúceho pokolenia maďarských učiteľov. Maďari na Slovensku sotva môžu mať prijateľný nárok na osobitnú univerzitu, ale pre hlavné študijné predmety mali by mať osobitnú maďarskú fakultu v Bratislave s katedrami a lektorátmi, na ktorých by učili Maďari. Toto je tým súrnejšie, odkedy sa stalo potrebným zariadenie, že diplomy, zadovážené na maďarských univerzitách, sa v Československu neuznávajú.²⁰⁾ Slovom, veľmi záleží na tom, aby mladšie pokolenie maďarské malo možnosť primeraného školovania vo svojom jazyku a aby bolo možno vychovávať dostatočný počet učiteľov a kňazov.

4. Terajšie obmedzovanie dovozu maďarských kníh a časopisov bolo by treba veľmi uľaviť. Teraz je obmedzený dovoz nie len výslovne iridentistických publikácií, ale aj rozličných beletristických a vedeckých vydaní podľa dobrej vôle policajných pedantov.

5. Je už čas uvoľniť i novinársku cenzúru, ktorej v Čechách a na Morave vlastne už ani niet, ale na Slovensku je ešte vždy dosť prísna. Hlavná príčina, že ešte je, väzí bez otázky v nezodpovednej, ba surovej taktike miestnej tlače, slovenskej nie menej ako maďarskej, a odstránenie všetkej kontroly by razom viedlo k nestrpiteľnej výstrednosti. Toto nemôže nikto tajiť, kto zná všeobecný tón takej tlače. Ale náprava sa dosiahne skôr sprísnením a rúznym uplatňovaním zákona proti tlačovému osočovaniu, ako „bielením novín“, a nič by tak ne-

²⁰⁾ Toto ustanovenie, ktoré bolo priamym následkom revizionistickej a iridentistickej kampane v Budapešti, je len obnovením praxi, akú Uhorsko voči rakúskym univerzitám pred vojnou robilo.

osožilo pozdvihnutiu politickej mravnosti nie len na Slovensku, ale v celej republike, lebo revolverový žurnalizmus pražský stáva sa už vážnym nebezpečenstvom.

6. Liberálnejšie by sa malo zachodiť s maďarskými kultúrnymi spolkami. Vyzdvihnutie takých spolkov v Rimavskej Sobote a v Prešove Najvyšší súd zrušil, ale jednako našly sa spôsoby znemožniť ich obnovenie. Stanovy zakladanej Maďarskej pedagogickej spoločnosti za roky nedostali schválenia a iné spoločnosti, ako Sväz žien a Literárna spoločnosť Kazinczyho, boli tiež zahatené. Najnovšie rozhodnutie prezidenta Masaryka, ktorým venoval značnú sumu na založenie maďarskej učenej spoločnosti na Slovensku, je presvedčivým dôkazom liberálnych náhľadov vysokých kruhov pražských, s ktorými úplne súhlasia i zodpovední slovenskí muži, i voči spomenutým už šovinistickým smerom.

7. Právo maďarčiny pri súdoch sa zákonom primerane uznáva, ale ten zákon sa doteraz ešte neuplatňuje úplne. Maďari majú veľmi vážny dôvod k sťažnostiam i pre nové rozdelenie súdnych okresov z roku 1926, ktorým štyri sedriálne kraje: Bratislava, Nitra, Rimavská Sobota a Košice, kde sú Maďari obzvlášte silní, boli zúmyslné a neprirodzene znovu zadelené, tak, aby Maďari boli zredukovaní na pomer nižie 20percentový, ktorý im dáva zákonitý nárok na menšinové práva.

8. Jedna z nesprávností, ktorú v starom uhorskom režime najviac bolo možno vytykať, bol stav, že vo všetkých verejných oznamoch a nápisoch, ešte i na poštových úradoch a pri železniciach, upotrebovala sa maďarčina jedine a výlučne. S výnimkou Bratislavy, kde všetky oznamy sú v troch rečiach, inde na Slovensku ukazuje sa poľutovania hodná snaha upotrebovať len slovenskú reč a bolo by iste spravедlivou vecou, keby v budúcnosti maďarčina a nemčina dostaly svoje primerané miesto.

9. Bolo by treba úradne vyšetriť tvrdenie, že maďarské obyvateľstvo nemá primeranej účasti pri pozemkovej reforme; v mnohých prípadoch ešte je nie neskoro napraviť, čo treba.

10. Veľmi je potrebná primeraná rečová kvalifikácia pri verejnej správe, aby sa zaistil dostatočný počet úradníkov (notárov a iných), ktorí by znali maďarskú reč a tak by sa

dobře mohli stýkať s ľuďom; toto sa vzťahuje i na četníctvo, obzvláste v južných okresoch. Je to tým potrebnejšie, lebo, — v protive so Sedmohradskom, kde mladšie pokolenie rumunské i ďalej sa učí maďarsky tak ako i svoju materinskú reč, — nové pokolenie Slovákov temer celkom zanedbalo sa učiť maďarsky. V tejto veci išli Slováci príďaleko a už sa i ukazuje, že mladí Maďari, ktorí sú dosť vtípní, aby si dôkladne osvojili obe reči, týmto faktom o krátky čas budú mať značnú praktickú výhodu nad svojimi slovenskými rovesníkmi pri závození o úradnícke miesta.

* * *

Tento súhrn svedčí, že jesto hodne čo urobiť, aby postavenie maďarskej menšiny bolo možno pokladať za uspokojivé, spolu však, že 90 percentov ich sťažností možno úplne uspokojiť bez akéhokoľvek ohrozenia prestíže a záujmov Československej republiky. Možno i to tvrdiť, že keby republika urobila potrebné koncesie, to by zahraničná verejná mienka pokladala za znamenie nie slabosti, ale sily a úprimnej svobodomyšlnosti.

Je temer čosi odporného v kriklavých spôsoboch, ako mnohí Maďari zo starej školy, ktorí prv schvaľovali, ba sami činne robili politiku najkrajnejšej maďarizácie, teraz si požadujú, ako vec púhej spravodlivosti a samo sebou sa rozumejúcu, mnohé také práva, z ktorých i len desatina bola by pred vojnou uspokojila nešťastných Slovákov. Porovnajúc s politickými právami, ktoré Slováci mali v predvojnovom Uhorsku ako i s tými, ktoré slovenská menšina má v terajšom Maďarsku, práva Maďarov v Československu sú svrchovane veľké. Ale toto samo v sebe je vlastne celkom nepravé merítka porovnávaní; opravdové vyrovnanie nikdy nebude možno dosiahnuť na základe takých porovnaní, ale jedine na základe zásadnej spravodlivosti a mravných záväzkov republiky voči samej sebe a voči Europe. Tento dôvod spomínam nie pre maďarských „nesmieriteľných“, ale pre povstávajúce nové pokolenie Maďarov na oboch stranách hraníc, ktoré si úplne upovedomuje márnosť asimilačnej politiky a hotové je k výmene myšlienok so susedmi, ovšem, jedine na tom základe, že kultúrny vývin bude najúplnejšie zaručený.

Čo sa týče zaobchádzania s menšinami, Československo i doteraz ďaleko predstihlo väčšinu iných štátov. Ak odstráni niektoré stínné zjavy v terajšej politickej praxi na Slovensku, má možnosť stať sa štátom, v tejto veci vzorným, ako je Švajciarsko.

* * *

Z rozmanitých úvah, ktoré tvoria túto knihu, čitateľ pozná, aká významná konsolidácia nastala na Slovensku v posledných niekoľko rokoch. Premenu badať obzvlášte na poli všeobecnej vzdelanosti. Stačí pripomenúť, že kým roku 1918 len 30.000 slovenských detí chodilo do slovenských škôl, roku 1926 bolo ich už 277.000 vyučované v materinskom jazyku v ľudových školách a že 35 nových stredných škôl bolo pre nich sriadené, po dobe temer dvoch pokolení, v ktorej takých škôl vôbec nebolo. Slováci teraz majú úplný systém školstva vo všetkých odvetviach a stále väčšia pozornosť sa venuje i odbornému vzdelávaniu rozličného druhu. Ale to je nie všetko. Na doplnenie slúžia kurzy pre vzdelávanie dospelých a ľudovýchovné prednášky, celá sieť dedinských knižníc (vyššie 3000), čítacie spolky, ochotnícke divadelné a hudebné združenia, ľudná spisba pre ľud, národné divadlo a opera, široko rozvetvené jednoty Sokola, Orla a robotníckych spolkov, ktoré všetky slúžia telesnej a telocvičnej výchove. Niet pozoruhodnejšieho a potešiteľnejšieho zjavu, než je fakt, ako rýchle nachodí nové slovenské pokolenie dôveru v seba a ako sa osvobodzuje od starého maďarónskeho ducha, v ktorom jeho rodičia žili.

Tak mnoho pustých rečí sa hovorí o českej centralizácii a o tom, ako českí úradníci zaplavujú Slovensko, že ešte vždy si mnohí ľudia neuvedomujú jasne, koľko tvorivej práce urobili na Slovensku v týchto dvanástich rokoch práve jeho vlastní synovia, mužovia ako Šrobár, Hodža, Kállay, Dérer, Štefánek, Ruman, Zoch, Stodola, Okánik, Blaho, Tiso a mnohí iní. (Ale bolo by nemiestné podávať tu len výber niekoľkých mien.)

Pri tom všetkom bez hojnej pomoci českej oni sami by iste neboli mohli ani snívať o tom, že stvorila a udržia v behu

celý nový štátny stroj a tým menej, že by mohli udržať potrebnú úroveň správy. Iste staly sa prípady netaktičnosti a politických intrig, našli sa i prašivé ovce v stáde, ale vcelku vernosť v plnení povinnosti, vytrvanlivosť v nekonečných pokúšeniach a provokáciach, organizačnú schopnosť, ktoré vlastnosti Česi na Slovensku v tých kritických rokoch dokazovali, nemožno dostatočne chváliť. Teraz je už ustálená istá úroveň; pri zaplňovaní úradov nemožno obísť potrebnú kvalifikáciu, a slovenské školy vysielajú rok po rok ľudí, ktorí správu svojej rodnej zeme čoskoro prevezmú do svojich rúk. Ale len nezodpovední demagogovia môžu neuznať, že ešte vždy musí prejsť značná doba, kým všetky vyššie úrady bude možno zaplniť Slovákmi. Treba spomenúť, že mnohé roky sa vyžadujú, aby sa vycvičil sudca vyššieho stupňa alebo univerzitný profesor; pri tom však hodne znepokojuje i fakt, že na niektoré významné dráhy sami mladší Slováci nevstupujú v dostatočnom počte. Aby som spomenul len tri dráhy: nápadne málo jesto slovenských technikov, lekárov a aspirantov dôstojníctva a tomuto stavu sa ani doteraz nepodarilo odpomôcť; právnici zasa radšej robia privátnu prax ako advokáti, než aby vstúpili do štátnej služby ako notári, sudcovia. Inými slovami, i tu sa javí tendencia, známa aj v iných krajinách po vojne, že ľudia radšej volia dráhy, kde príprava je kratšia a nie taká ťažká a na ktorých je nádej na rýchle zbohatnutie. Mnohí myslia, že svoboda padla Slovákom do lona príliš ľahko a razom, a isteže mnohí sú náklonní očakávať, že pečená hus im sama padne do úst a sťažovať sa, keď ich predbehne húževnatý a menej náročný Čech.

S uspokojením možno povedať, že náboženské rozopry, ktoré boli takým tvrdým orechom v predošliých rokoch a neraz boly zo strannických príčin i umele rozduchované, teraz sa už stále umenšujú, keď sa českí a slovenskí bratia lepšie poznávajú a keď vlny sociálnych nepokojov sa pomaly utišily; tomuto vývinu poslužil aj vplyv nových biskupov a nových kňazských seminárov, Modus vivendi s Vatikánom a konstruktívna účasť českých katolíkov v politickom živote. Ale toto utíšenie má nadovšetko i príčiny psychologické: znamená návrat rovnováhy po bezpríkladnej rozbúrenosti duchovných síl v prevrate, ktorý pre Slovensko v mnohom ohľade zname-

nal prudký skok zo stredovekej izolovanosti do víru moderných pomerov a ideí.

Toto sa stane zjavným, keď študujeme hoci i len čisto hmotné premeny za posledných dvanásť rokov. Nové sociálne zákonodarstvo, s povinným poisťovaním a pomocou pre nezamestnaných, so stupňovaným dozorom nad továrňami a ochranou proti úrazom, — sociálne pomocná práca, ktorú štát a organizácie Červeného Kríža konajú s dediny na dedinu, rozšírenie nemocníc, tvorenie ambulančných staníc, ozdravovní pre deti, pre tuberkulózných, — zveľaďovanie ženských škôl vôbec a obzvlášte pre ošetrovatelky, — pozemková reforma, ktorá i pri všetkých chybách radikálne zmenila stav sedliacky, zdvihla úroveň jeho života, odstránila mnohý podnet vysťahovalectva a sriadila lacný úver pre roľníkov, — s tým rovnobežne i celý rad melioračných prác, vysušovanie rólí, regulovanie vôd, získavanie novej pôdy, — budovanie nových dráh, ciest a mostov, — a nadovšetko veľký stavebný ruch, ktorý premenil výzor nie len Bratislavy, Košíc, Žiliny, Nových Zámkov a iných miest, ale i polovice dedín na Slovensku: to všetko za pravdu dáva môjmu pôvodnému tvrdeniu, že pretvorenie Slovenska je jedným z najpozoruhodnejších diel kultúrnej práce, ktorá sa v povojnovej Európe robí. Jej podrobnosti sa predkladajú v nasledovných úvahách. Všetky sú písané Slováckmi, ktorí sú uznaní odborníci na svojom poli práce.

Z anglickej pôvodiny preložil Fedor Ruppeldt.

KAPITOLA I

Politický vývoj Slovenska

*Milan Hodža**

I

SLOVENSKO má pre našu republiku o mnoho väčší význam, než vyplýva z jeho troch miliónov obyvateľov a 48.900 km² rozlohy. Naše Slovensko prostredkuje republike územnú súvislosť s východom a juhovýchodom Európy. Bez Slovenska by historické zeme, Česko a Morava, vnútrozemským štátom nielen bez mora, ale i bez Dunaja. Tento podiel na hlavnej vodnej ceste novej strednej Európy je pre Československo podstatným záujmom politickým i hospodárskym. Sme štátom s pozoruhodnou priemyslovou výrobou, ktorú do značnej čiastky vždy bude treba vyvážať. Keby náš vývoz a dovoz bol zbavený voľného priechodu na Dunaji a keby stále a vo všetkých smeroch bol odkázaný na drahšie železnice, zvlášť však keby závisel od dobrej vôle iných štátov na strednom toku Dunaja, na pr. na dobrej vôli Nemecka, alebo Maďarska, bola by v tejto závislosti iste veľmi vážna nesnádz obchodnej politiky a tak celého národného hospodár-

* Narodil sa r. 1878 v Sučanoch, župe Turčianskej, jako syn evanjelického farára a prasynovec dobre známeho slovenského vodcu Michala Miloslava Hodžu v r. 1848. Bol poslancom uhorského snemu za slovenskú národnú stranu od r. 1905 do 1910 a redaktorom „Slovenského Týždenníka“ v Budapešti. V novembri 1918 vyslaný bol prvou samostatnou československou vládou do Budapešti, aby vyjednával s revolučnou maďarskou vládou. On prvý zastával novo-utvorený úrad ministra unifikácie v Tusarovom kabinete v r. 1919. Neskôršie bol ministrom zemedelstva a školstva a národnej osvety (r. 1922—1929). Je najpoprednejším slovenským členom agrárnej strany. Od r. 1921 je profesorom dejín na Komenského Univerzite v Bratislave a je autorom „Rozkolu“ a mnohých úvah o hospodárskych otázkach. Je predsedom Zemedelskej Akadémie v Prahe a činným podporovateľom spolupráce medzi agrárnymi stranami v strednej a juhovýchodnej Európe. Je predsedom Britského spolku v Československu a Československo-juhoslovanskej Ligy.

stva i našej medzinárodnej pozície. V tomto smere prispelo sjednotenie Slovenska s Českom a Moravou k politickej a národnostnej rovnováhe v strednej Európe a zvlášť na hornom a strednom toku Dunaja.

Ačkoľvek Slovensko náležalo po dlhé storočia k bývalému Uhorsku, predsa tkvie mnoho slovenskej národnej tradície v mravnom a osvetovom spoločenstve s Čechmi. V IX. a v X. storočí tvorilo Slovensko stred prvého štátneho útvaru, ktorý v národnostnom smysle možno označiť ako československý; od roku 1025 patrilo síce k Uhorsku, ale slovenské a české styky neprestaly ani po túto dobu rozluky. Feudálni páni Slovenska nachodili v Čechoch už v XIV. storočí spojencov vo svojom odpore proti uhorským kráľom. V storočí XV. vnikli českí Husiti na Slovensko a ľud Slovenska bol v značnej miere s nimi. Jednotnosť jazyka, ktorú pestrily len bezvýznamné úchyľky rázu nárečia, bola silným pojítkom a v stotoletí XVII. a XVIII. mali vzťahy oboch rodákov už určitú kultúrnu základňu. Český protestantizmus, premožený a utisnutý rakúskou protireformáciou, našiel útočisko na Slovensku; tu ho zachovávalo od zániku vyše 30 kníhtlačiarňí. Po dobu XVII. a XVIII. storočia, a v istom smere i v prvých desaťročiach veku XIX., bývalo na Slovensku občas viac československej literárnej produkcie nežli na pôde českej. Prvý významný český gramatik prišiel zo Slovenska, práve tak ako potom celý rad veľkých postáv českej renaissance.

Nielen svojimi českými vzťahmi, ale i ako súčiastka starého Uhorska rástlo Slovensko v XVIII. storočí na skutočné útočisko rôznych kultúrnych snáh. Slovensko bolo jedným z málo úsekov starého Uhorska, ktoré unikly dlhému tureckému záboru a jeho dôsledkom, takže sa k nám zachraňovalo i mnoho maďarských kultúrnych činiteľov z obsadených území. Dokonca i zednárske lóže Uhorska mali tu svoje ohniská, ako i prvé, trebárs zmarené demokratické pokusy súdobých uhorských radikálov (s Martinovichom a Hajnóczym).

Začiatok XIX. storočia bol pre centrálnu a východnú Európu veľkým obdobím prudko rastúceho národného povedomia a jeho prejavov vo formálnych programoch. U Čechov bol práve skončil svoje filozofické dielo veľký vedec Dobrov-

MSGRE DR. ALOIS KOLÍSEK
PRIHOTOVIL K VYDANI TÚTO KNIHU

ský, keď potom dvaja Slováci, Kollár a Šafárik, vybudovali prvé osnovy československej a čiastočne i všeobecnej slovenskej civilizácie.

* * *

Zanedlho na to sohralo Slovensko v starom Uhorsku svoju rolu v konštruktívnej práci za politický pokrok. Rok 1848 bol v istom ohľade zkuškou národov, v akom dosahu budú schopné prispieť ku všeobecnému vývinu. Zpravidla si historikovia len Maďarov zvykli stavať do popredia bojov za slobodomyselnosť a pokrok. Celý rad vynikajúcich súdobých stúpcov a činiteľov liberalizmu a demokratizmu pozeral na Maďarov a zvlášť na Ľudvika Košuta ako na hlavného činiteľa pokroku a Slováci a vôbec všetky ne-maďarské a nemecké plemená v Rakúsku a v Uhorsku zdali sa byť európskym demokratom tých dní vyloženými zpiatočníkmi. Tento optický klam sa vysvetľuje tým, že Maďari stáli v odpore proti Metternichovi a proti viedeňskému centralizmu a od roku 1815 si bol vedomý celý svet, že Viedeň a Metternich boli skutočnými hradbami zpiatočníctva. Tak silne boly upreté oči Európy na Viedeň, že dlho zostaly nezapozorovanými iné, v skutočnosti ešte tvrdošijnejšie hradby reakcie v Budapešti. Palmerston preukazoval Košutovi svoju priazeň proti Viedni nie preto, že by bol ručil za jeho liberalizmus, ale proste preto, že to bol hodne drastický spôsob ukazovať chrbát habsburskej dynastii a jej štátnikom.

Novodobé bádanie, čiastočne i medzi samými Maďarmi, podrobuje už veľmi prenikavej revízii starú tézu, že roku 1848 bola maďarská šľachta liberálna a Slováci a Juhoslovania a Rumuni v Uhorsku že boli zpiatočníkmi. Na Košuta a jeho priateľov padá teraz obvinenie z veľmi povážlivej neúprimnosti čo do všeobecného programu liberalizmu a zvlášť čo do zrušenia poddanstva. Acsády, maďarský historik, ktorého iste nemožno obviňovať z nedostatku vlasteneckej úcty k veľkým postavám maďarskej minulosti, preukázal jasne, že uhorský parlament ešte v prvých dňoch parížskeho povstania, kým beh udalostí ešte nebol plne známy, nemal v úmysle oslobodiť sedliakov. Rakúsky historik Anton Springer tvrdí, že rozhodnutie v tomto smere padlo náhle preto, že Košut a

jeho priatelia sdielali obavy veľkostatkárov a že sa všetci báli sedliackych vzbúr. Isté je, že Košut váhal previesť reformy až do posledného dňa.

Dňa 28. februára 1848, keď kríza bola na vrchole, podal britský konzul v Pešti, Blackwell, lordovi Ponsonby túto zprávu: „Výkup roboty je jednou z najnaliehavejších otázok dňa, nielen v Uhorsku, ale i na Morave, v Česku a iných zemiach rakúskej ríše. Na Morave ide výkup veľmi rýchle a v Česku sa už siahlo k predbežným opatreniam, ktoré mu majú získať platnosť. Od krvavých udalostí v Haliči sú si veľkostatkári vedomí, aké vážne nebezpečie číha na nich, mal-li by terajší systém trvať ešte dlho. Napriek tomuto presvedčeniu, sdielánu i zákonodarcami uhorskými, došlo nuncium (posolstvo), osnované na usnesení nižšej snemovne zo dňa 6. decembra, ktoré bolo žiadalo ustaviť v tej veci zvláštny výbor, do vyššej snemovne až 3. februára a uplynuly ešte ďalšie mesiace, kým návrhy magnátov vzali delegáti v úvahu. Bolo tedy treba troch mesiacov na ustavenie výboru v záležitosti, ktorá nijako není otázkou straníckou a v ktorej nebolo v samej veci medzi členmi oboch snemovní žiadneho podstatného rozdielu. To samé možno povedať o výbore daňovom, lebo návrh Szemereho bol podaný 29. novembra a výbor o ňom nie je definitívne ustavený ani do dneška.“¹⁾

Acsády tvrdí,²⁾ že v uhorskom parlamente nebolo pre reformu (zrušenie poddanstva) väčšiny až do konca februára 1848.

* * *

V starej snemovni z r. 1847 až 1848 bol Ludevít Štúr jediným slovenským poslancom. Už vo svojich Slovenských Národných Novinách, vydávaných v Bratislave v r. 1845—1848, žiadal zrušiť poddanstvo a ustanoviť všetky občanské a národné svobody bez ohľadu na národnostné rozdiely. Jedine takto mohli Uhorsko začať vystupovať zo svojich stredo-vekých pomerov a poskytnúť celému národu účasť v zákono-

¹⁾ Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847—49. London, 1849, pp. 21—22.

²⁾ Jobbágyáság története, 499.

darstve a správe, ktoré až do tej doby boli monopolom šľachty. Štúr nebol radikálom; bol prísny protestant a Hegelov žiak. Jeho zásady sú blízko príbuzné konzervatívnej demokracii dneška. Prijal ovšem mnoho základných rysov zo súdobého programu liberálneho a právom ho možno pokladať za najopravdovejšieho liberála predmarcového starého uhorského parlamentu. V rôznych rečiach, prednesených medzi decembrom 1847 a februárom 1848,³⁾ žiadal zrušenie poddanstva v dobe, keď Košut v polemike proti nemu vyhlásil svoju povestnú vetu: „trpeť je osudom ľudu“. V ostrom rozpore s Košutom žiadal Štúr rozšírenie politických práv za spoločenskú medzu šľachty — ale bol v snemovni sám.

Nebol ovšem sám mimo snemovňu a mimo rámec uhorskej šľachty. Medzi Srbmi a Rumunmi starého Uhorska nedošlo ešte v tej dobe k demokratickému prejavu na parlamentnej tribúne, ako so strany Slovákov, ale v skutočnosti niesol sa v tej dobe myšlienkový vývoj už i u nich podobným smerom. Už r. 1848 boli sme v starých Uhrách my a Srbi a Rumuni, tedy uhorské súčiastky všetkých troch národov Malej Dohody, spojení solidaritou nielen vo veciach národných, ale i vo veci demokracie.

Po marci 1848, keď Košut podnikol svoj revolučný úkol a keď bol do času pánom situácie, Štúr už nemal viac možnosti hlásať svoje politické názory. Spolu s M. Hodžom stál i on za slovenským programom z mája 1848, ktorý žiadal pre Uhorsko občiansku svobodu, národnú autonómiu a všeobecné hlasovanie a pre tento program bol na nich oboch, i na Hurbana, vydaný zatykač. Všetci traja odišli za hranice, aby sa o nedlho vrátili ako organizátori povstania.

Možno sa pýtať, bol-li maďarský liberalizmus doby revolučnej a predrevolučnej v r. 1848 púhym zjavom politickej oportunity. Oportunizmus, dávajúci sa viesť živelným silám vývoja, môže byť proti kritikám z mravných hľadísk obrnený, ba možno ho pokladať i za záchranný a štátnický; ovšem s predpokladom, že prúd nevládne, ale že je ovládaný a že vec pokroku, ktorej sa dovoľáva, stane sa skutočnosťou. Na teorii, že takýto bol prípad s Košutom, pozerá dnes s vážnym skepticizmom nielen rad historikov cudzích, ale i moderní

³⁾ Diaria uhorskej diety (snemu), december 1847, reč Lud. Štúra.

historikovia maďarskí, počínajúc Acsádym. Najráznejšie zdôrazňovali túto skepsu spisovateľa socialistickí, obzvlášť Ervin Szabó a maďarskí „radical philosophers“ na začiatku XX. storočia. Zákon osnovy o zrušení poddanstva vstúpil do života v celku proti vôli maďarskej šľachty a s pomocou úradníkov rakúskych, medzi ktorými bolo i mnoho Čechov.

Dnes je jasné, že maďarská revolúcia bola len vo dvoch smeroch opravdove liberálna: vo svojej opozícii proti Habsburgom⁴⁾ a vo svojom boji za občanské svobody, kým sa týkali tradičnej šľachtickej triedy. V starom Uhorsku r. 1848 bol každý dvaciaty človek šľachtic. Šľachta, tu i tam i so svojou chudobou, ale zároveň i so svojím odporom ku práci, nedôstojnej — vraj — „pána“, a so svojou spupnou pýchou proti všetkým nešľachticom, — tento populus hungaricus, — pôsobila často dojmom až groteskným. Historickou chybou Košutovou bolo, že v udielaní i vo vymáhaní svobody nikdy nechcel prekročiť hraníc tohoto historického uhorského národa. A na tejto chybe mali účasť všetci jeho vrstovníci. Zpomedzi maďarských revolucionárov r. 1848—49 boli demokratmi v europskom smysle len básnik Petőfi a novinár Táncsics. Už na jaseň r. 1847 vypukol prudký boj o zastúpenie miest vo snemovni: tá myšlienka, že by sa mestská stredná trieda a zvlášť sedliak a robotník mali čo i len čiastočne pripustiť do oblastí ústavy, bola maďarskému revolučnému liberalizmu nepochopiteľnou.

Odpor maďarského parlamentu a maďarskej politickej verejnej mienky proti svobode občanskej a sedliackej potvrdil intelektuálnu a sociálnu rozluku starého Uhorska od vývoja iných oblastí strednej Európy. Potvrdil, lebo zahájili a v skutočnosti previedli takúto rozluku vodcovia starého Uhorska už v XVIII. storočí, tým, že odmietli opatrenia Márie Terezie a Jozefa II., smerujúce ku zrušeniu poddanstva a k zavedeniu rovnosti pred zákonom i v daňovej politike. Uhorsko, vedené maďarskou šľachtou, šlo od tejto doby svojou cestou dôsledného sociálneho zpiatočnictva. I Košutov liberalizmus sa obmedzoval na spoločenskú vrstvu šľachty a preto nemohol mať dost sily odvrátiť staré Uhorsko od reakcie a ho priviesť k opravdovej demokracii, ktorá by mu

⁴⁾ Podľa ojedinelých maďarských názorov i to len podmienične.

snáď bola mohla získať dôveru ne-maďarských národov i samých maďarských roľníckych a robotníckych vrstiev.

* * *

Ale na brány starého Uhorska neklepala len demokracia. Ako Rakúsko, tak i Uhorsko skladalo sa od dávnych století z celého radu rôznych národov, menovite Srbov a Horvatov (dnes patriacich do Juhoslávie), zo starouhorských a sedmohradských Rumunov (dnes v Rumunsku), zo Slovákov a karpatských Rusov (dnes oboch v Československu). Tieto nemaďarské národy tvorili v tej dobe dvojtretinovú väčšinu celej krajiny a od r. 1848 si začaly vymáhať národné svobody a národné autonómie na demokratických základoch. Mohlo-li v tej dobe prispieť niečo podstatne ku katastrofe Uhorska, bolo to iste stanovisko Košutovo a vôbec stanovisko maďarské proti ne-maďarským národom.

Ešte i maximálne požiadavky Slovákov a iných Nemaďarov, formulované v r. 1848, uznávaly štátnu jednotnosť starého Uhorska. Italská teória o rýdzom nacionálnom štáte bola pozdejšieho pôvodu a Slováci osnovali svoj program na základe domácich skutočností. Prijímali svrchovanosť uhorského parlamentu pre všetky otázky záujmu spoločného a len pre záležitosti miestne, ktoré sa blízko dotýkali ich jazyka a národnosti, ale nie štátu ako celku, vymáhali zvláštny národný snem, t. j. národnú samosprávu. Taký program, i keby nebol býval prevediteľný vo svojom celku, iste poskytoval dobrú základňu na diskusiu a kompromisy. Ale Košut a s ním celý maďarský národ ukázal sa v týchto kritických okamihoch naprosto neschopným riešiť národný problém. Štúrovi, Hodžovi a Hurbanovi, vodcom slovenského autonomistického programu, odpovedal zatykačom: ceny boli vypísané na ich hlavy. A podobné požiadavky ako Slováci stanovili na svojom národnom zhromaždení v Karlovciach v máji 1848 i uhorskí Srbi a keď ich deputácia v čele so Stratimirovičom dostavila sa do Budapešti, odmietol ich Košut vetou:

„Medzi nami rozhodne meč.“⁵⁾

⁵⁾ Viď Jozef Thim: O Svetozáru Miletičovi, Budapešti Szemle, 1894, str. 61.

A tak sa i stalo. Rumuni tiež vymáhali národnú samosprávu. Ovšem nemali nádeje, že by Košut jednal s nimi slušnejšie než so Slováckmi a Srbmi, a pripravovali sa na ozbrojený odpor. Rakúska vláda využila roztrpčenia u Nemaďarov, domáhajúcich sa svobody, a našla v nich proti maďarskej revolúcii užitočných pomocníkov.

Až v júli 1849, keď už bol porazený a keď potom o niekoľko dní utekal z Uhorska, chopil sa Košut myšlienky improvizovať zákon o právnych zárukách pre Nemaďarov a predložil ho uhorskému snemu v Debrecíne, už zachvátenému hrôzou a nachodivšiemu sa pred rozkladom. Už bolo pozde. Už mu neveril nikto. Ťažkú Košutovu zodpovednosť za túto nedôveru sotva zmenšuje, že medzi tými, ktorí mu doporučovali tento prehnaný a neúprimný gest, bol gróf Julius Andrásy. Tento pozdejší zahraničný minister Františka Jozefa a blízky spolupracovník Bismarckov bol v tej dobe Košutovým vyslancom v Belehrade, s poslaním získať Srbov proti Viedni. Andrásy musel v Srbsku počuť výčitky pre nemožnú Košutovu politiku proti uhorským Srbom a Nemaďarom a radil tedy svojej vláde, vydať Srbom a Horvatom ohlas so sľubom národných svobôd. Andrásy písal Košutovi: „Taký prejav, osnovaný všeobecnými sadami, nás nebude k ničomu zaväzovať a môže pôsobiť záračným účinkom. Neriskovali by sme nič. Zvíťazíme-li, všetko sa dá zmeniť; budeme-li porazení, ničoho sme svojimi sľubmi neztratili.“⁶⁾

Tedy už v revolučnej válke r. 1848—49 získala maďarská národnostná politika tú svoju zlú tradíciu, ktorá po 70 rokoch doviedla Uhorsko ku katastrofe.

Ešte v 60. rokoch ponúkala sa Maďarom príležitosť napraviť chyby. Zase to boli Slováci, vedení Daxnerom, ktorí r. 1861 vo svojom turč.-sv.-martinskom prejave našli na riešenie národnostnej otázky v starom Uhorsku šťastnú formulu. Žiadali uznať svoju národnú osobitosť a na slovenskom území používať slovenčiny ako jazyka úradného a menovať Slovákov na úradné miesta. Maďari odmietli. Srbskí vodcovia Svetozár Miletič a Polit-Desančič volali: „Dajte nám naše župy!“ — inými slovami: miestnu samosprávu s národnostným ohraničením. Ale Maďari si nevšimli ani takéhto minimálnych po-

žiadavkov. Po vyrovnaní s Rakúskom r. 1867 zahájili politiku bezohľadného sústavného maďarizovania. Nikdy sa nezneuzilo francúzskych centralizačných zásad z XVIII. storočia na oblastiach tak nevhodných: staré Uhorsko bolo priamo stvorené pre vývoj k federatívnym autonomiam, ale Maďari boli k svojim možnostiam úplne slepí. Osudný prúd maďarizácie, ktorý ich niesol od konca XVIII. storočia, strhol ich r. 1848 definitívne a nezastavil sa ani r. 1861, ba od roku 1867 zosilnený ubieral sa šialeným tempom, aby potom r. 1918 priviedol k ztroskotaniu tých, ktorí sa mu dali unášať.

Bol ovšem od roku 1861 ešte iný úradný program na riešenie národnostných problémov. V tej dobe javil cisár František Jozef a jeho dôverníci nápadné porozumenie pre slovenských vodcov a pre ich politické a osvetové požiadavky. Keď hrozilo toto nebezpečie súčinnosti panovníckeho rodu s Nemaďarmi, maďarskí štátnici Eötvös a Deák nielen preukázali dobrú vôľu, ale i navrhli zákon o národnostiach, ktorý nepostrádal niekoľko zdravých myšlienok. Ovšem, ačpráve vtedy päť nemaďarských národov tvorilo v starom Uhorsku väčšinu obyvateľstva, oba títo štátnici sotrváli na falošnej téze, že možno uznať len práva individua a nie práva národov. Týmto zneužitím liberalistickej zásady kodifikovali fikciu „jednotného uhorského politického národa“ a priznali Nemaďarom len isté jazykové práva. Návrh zákona nemohol ani zďaleka vyhovovať ako „home rule“ pre nemaďarské národy starého Uhorska. Napriek svojim nedostatkom však mohol byť považovaný za via facti prisľúbenie upraviť jednu zo životných otázok zeme. Žiaľbohu, sľubovali maďarskí vodcovia len v dobe svojho jednanja s cisárom, zrejme za tým účelom, aby sa vyhli dorozumeniu medzi cisárom a Nemaďarmi. V tej miere, ako dozrievala maďarská dohoda s cisárom, ztrácal návrh národnostného zákona i svoju skromnú štedrosť. Po pruskej vojne r. 1867, keď maďarská vláda mala pocit istoty a bezpečnosti, stal sa z pôvodného liberálneho návrhu zákona z r. 1861 známy, veľmi úzko vymedzený zákon o národnostiach z r. 1868. A ešte i tento zákon, ačpráve naprosto nevyhovoval, bol by mohol byť pokladaný za dočasnú úpravu, keby boly bývaly splnené dve podmienky, t. j. keby miestne samosprávy v župách boly bývaly živou skutočnosťou a nie púhym nástrojom

⁶⁾ Alter: Auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1849.

maďarskej vládnucej triedy a predovšetkým keby maďarské vlády boli bývaly národnostný zákon uviedly do praktického života. Ale od tohoto postupu boli maďarskí vládcovia ďaleko. R. 1870 upravila maďarská snemovňa celý súdny systém novým zákonom, ktorý ustanovil maďarčinu ako úradný jazyk súdnictva. To bolo priamou urážkou národnostného zákona a úderom do tváre všetkým Nemaďarom. V politickej správe zatlačovali jazyk menším čím diaľ tým dôraznejšie rôzne vládne nariadenia, ktoré sa priamo protivily zákonom. Na úradné miesta boli ustanovovaní len Maďari alebo ešte tí, ktorí boli ochotní sa pomaďarčiť. Táto prax stala sa povšechným pravidlom a nemaďarskí intelektuáli mali len voľbu buďto sa zriecť svojej národnosti, alebo so svojou vedou a so svojou kvalifikáciou utiekať sa ku svojim rodákovi v Česku, Srbsku alebo Rumunsku. Školy podliehali bezohľadnej maďarizácii a povestný zákon grófa Apponyiho z r. 1907 nasadil tejto politike korunu. Takéto boli stupne vývojových etáp, od ktorých očakával zavádzaný maďarský národ svoje veľké národné rozpätie a ktoré ho v skutočnosti viedly k záhube. Zákon z r. 1868, zaručujúci všetkým národnostiam rovnaké jazykové práva, zostal skoro bez výnimky len na papieri a slúžil len maďarským delegátom za predmet rečníckej výmluvnosti na rôznych medzinárodných sjazdoch, kde nebolo ťažko zavádzať neinformovanú cudzinu.

Po celé desaťročia, plné kritických bojov, bola by mohla úprimnosť a dobrá vôľa ešte vždy získať spoluprácu s Nemaďarmi, avšak maďarské vedúce triedy daly prednosť dôslednému plemennému sobectvu proti akejkoľvek svobodomyšľenejšej dohode, ktorá by štátu bola vykonala platnú službu. Dokázala tedy maďarská vládnúca trieda svoju naprostú neschopnosť riešiť oné základné národné problémy, ktoré boli a sú stále ešte hlavným úkolom konštruktívneho štátnictva v strednej Európe. Jejich útočná národnostná politika bola jednako osudná i vo svojich hospodárskych a osvetových výsledkoch. Keď sa Slováci roku 1918 konečne stali pánni svojho osudu, videli, že zdedili od starého Uhorska na 30% negramotných a karpatskí Rusi vyše 80%, popri čom ešte vyše polovice, nie-li tri štvrtiny miliona jejich rodákov vynhala sociálna a hospodárska bieda do severoamerických

Spojených Štátov. K tomu všetkému zaostali na všetkých úsekoch civilizácie a naša republika mala potom mnoho starostí a práce naprávať zlo. Staré Uhorsko sa zase ukázalo neschopným ešte i len pochopiť, nieto splniť, osvetové záväzky moderného štátu.

Nemožno zamlčať, že staré Uhorsko dopúšťalo sa hriechov proti osvete, svobode a hospodárskemu rozvoju i samého maďarského ľudu. Celý jeho štátny stroj staval celý rad prekážok proti všeobecnému pokroku. Volebný systém, veľmi umelkovaný ešte i v dnešnom Maďarsku, bol pred vojnou priamo škandalóznym. Vážnejšie demokratické nábehy bolo pozorovať u Maďarov až začiatkom tohoto stoloetia, hlavne u malej skupiny filozofických radikálov. Vskutku, bezpečne možno tvrdiť, že Slováci a iní Nemaďari osnovali už r. 1848 programy na rozlúštenie národnostnej otázky účinnejšie a že si uvedomili nutnosť a možnosti demokratizmu ďaleko lepšie, nežli sami Maďari. V roku revolučnom bolo jednou z vedúcich zásad jejich programu značné rozšírenie a zovšeobecnenie snemového volebného práva, ďaleko poza medze šľachty, aby sa do neho vmestily tak drobná buržoázia miest ako i sedľáč, — delníckej triedy v Uhorsku vtedy skoro nebolo. Tak sa zdá, že Slováci v tej dobe lepšie rozumeli vnútornému dosahu veľkej volebnej reformy v Anglii než Maďari.

Nie je bez zájmovosti, že vo zvláštnom bode svojho mikulášskeho programu žiadali Slováci aj osvobodenie poľských politických väzňov, pozatváraných do rakúskych žalárov po haličskom povstaní r. 1846. Boly tedy jejich hľadiská pevne demokratické, v plnom súčasnom smysle tohoto slova. Jejich iniciatíva, v tých pomeroch ovšem čiste teoretická, by bola mohla tvoriť východisko k pozitívnej politike účelného prestrojenia štátu, iste skôr než tá politika, ktorú prevádzaly vládnuce maďarské strany, keď sa potom dostaly k moci.

Cudzí čitateľ tu ľahko príde do pokúšenia tázať sa, či zákonite zvolení predstavitelia slovenskí a vôbec nemaďarskí nemali úkol a povinnosť vynútiť si prevádzanie národnostného zákona jednak vo strediskách štátu, jednak v miestnej správe. Vskutku takýchto možností nebolo. Zastúpenie ľudu bolo v starom Uhorsku znemožnené temer na celej čiare, a to tak zastúpenie v snemovni, ako aj v miestnych zastupiteľstvách.

Až do vypuknutia svetovej vojny malo z obyvateľstva volebné právo len asi 6%, a ešte ani tento zlomok sa neskladal úmerne z rozmanitých spoločenských a národných vrstiev. Volebný cenzus pohyboval sa medzi 50 hal. a 109 K priamych daní. Miestne vrchnosti mali možnosť vysvetľovať a aplikovať ešte i tento elastický zákon podľa svojho dobrozdania. Sťažovalo-li takéto hlasovacie právo každý pokus o zastúpenie ľudu, a to i roľníctva a delníctva maďarského, dovŕšil iluzórnosť volieb ešte známy sústavný volebný terror, v ktorom často mali posledné slovo četníctvo a dokonca i radové vojsko. Takto si zachoval starouhorský snem až do vojny vcelku tú samú spoločenskú štruktúru, jakú mal snem britský pred veľkou reformou z r. 1832.

Voči tomuto systému utiekali sa nemaďarskí predstavitelia z počiatku k politickej pasivite. Starouhorskí a sedmohradskí Rumuni neúčastnili sa úradne volieb od r. 1869 až do 1903 a jejich príkladu boli nasledovali zprvu v rokoch 1882 a 1884 i Slováci a Srbi. Teprve mladšie pokolenie nechalo pasivitu a prebojovalo sa v rokoch 1898—1905 k aktivizmu, ovšem kombinovanému s programom prenikavej demokratickej reformy celého vnútorného stroja starouhorského štátu. Tak došlo v rokoch 1905 a 1906 k osnovaniu snemového klubu nemaďarských poslancov, počítavšieho zprvu 10, potom 26 starouhorských Slovákov, Srbov a Rumunov. Tento snemový klub viedol dobrý boj za demokraciu a za národné svobody, predovšetkým na sneme, ale našiel spôsob kráčať za svojim cieľom i politickými spojenectvami mimo snemu. Roku 1908 uzavrelo sa formálne spojenectvo Slovákov a jejich nemaďarských priateľov s maďarskými pokrokovými a socialistickými skupinami, ktoré následkom skúpeho volebného práva v skutočnosti neboli na sneme zastúpené. S Františkom Jozefom nebolo možnosti ani politickej diskusie, tým menej súčinnosti. Došlo však k dohode s následníkom trónu Františkom Ferdinandom. Slováci, Rumuni a niektoré maďarské politické skupiny, v tom čísle i socialisti, tvorili jednotnú politickú frontu za demokratizáciu hlasovacieho práva a štátnej ústrojnosti a jejich snahy František Ferdinand schvaľoval a podporoval. Toto bol po r. 1848 a 1849 prvý praktický pokus spolupráce s habsburským panovníckym rodom. Ovšem, Slováci a jejich

nemaďarskí spojenci a vskutku i sám následník žiadali viac, než púhé všeobecné hlasovanie pre ľud starého Uhorska. Všeobecné hlasovanie predstavovalo len najbezpečnejší spôsob zaistiť politický výraz všetkých skutočných ľudových síl starého Uhorska. Slováci a jejich priatelia postavili do popredia svojich ústavných snáh základnú zmenu dualizmu, aby sa uvoľnila cesta ku sriadeniu ústredného zákonodarstva pre celú habsburskú ríšu. To by bol býval prvý krok ku habsburskej federácii autonómnych národov.

Vládúci Maďari ovšem nepripustili takéto tendencie ku slovu a šli svojou cestou, ktorá pochopiteľne viedla ku katastrofe. Jejich ztreštená maďarizačná politika neomylnne musela zlyhať: Slovákov nespokla a dala len čerstvé impulzy čechofilskému prúdu medzi nimi. Svetová vojna odlúčila od Uhorska Slovensko, Sedmohradsko s rumunskými krajinami, i partes adnexae Horvatsko-Slavonsko, i Vojvodínu, jejž loyálnu nabídku Košut r. 1848, poukázuc na meče, surove odmietnul. Právom možno v tom vidieť logiku a zadostučinenie historie.

II

Česká orientácia na Slovensku, ktorá jako historický činiteľ mohutnela v tom pomere, ako rástol vo svojej intenzite maďarský tlak, samozrejme musela a mohla sa v dobe vojny len vystupňovať.

Vnútoro-politické válečné ciele rakúske, ale ešte patrnejšie uhorské, smerovali výslovne proti ne-nemeckým a ne-maďarským národom dunajskej monarchie. Gróf Tisza a jeho priatelia neboli osihotení v nádeji, že, menovite keď už nebolo Františka Ferdinanda, im vojna donesie všetko, čo im ešte schádzalo k plnému rozvinutiu jejich nadvlády nad nemaďarskými národmi.

Snadno domysleť účinky takejto politiky na Nemaďarov, ktorí mali bojovať v rakúsko-uhorských válečných radoch za válečné ciele, namerené proti nim samým. Účinky tieto dostavily sa onedlho. Jako jejich rodáci, vojaci Česi, úplne tak začali smýšľať revolučne i Slováci. Nálada táto nemohla sa prejavíť doma, ale tým drastičnejšie sa prejavila medzi válečnými zajatými v Rusku. Československé legie, ktoré hraly úlohu

tak nevšedne významnú i na Sibíri i na frontách italských a francúzskych, prijímaly svoje najušľachtilejšie nadšenie a svoje prvé organizačné formy z podnetov Milana Štefánika. Tento Slovák-učenec, pracujúc ruku v ruke s Masarykom a Benešom, predstavoval slovenský živel v tom slávnom triumviráte, ktorý viedol za našu národnú samostatnosť diplomatický zápas v strediskách Veľkej Dohody.

Ešte i v udalostach svetovej vojny bola Štefánikova dráha vo svojej romantike i vo svojích výsledkoch priamo jedinečná. Bol synom chudobného slovenského evanjelického kňaza, prebiedil sa ako študent v Prahe a v Paríži, až sa konečne vypracoval na astronoma dobrého mena a svojou prácou si vybojoval pozíciu vo vedeckom a spoločenskom svete cudzieho veľmesta. Vo svetovej vojne stal sa najpútavejším zjavom československej emigrácie. Začal jako obecný vojak a pilot francúzskej leteckej armády a rýchle sa vyšvihol po stupňoch vojenskej hierarchie na generála. Jeho diplomatická dovednosť a iniciatíva ho kvalifikovala na organizátora a na prvého vodcu malej, ale zdatnej armády o 160.000 mužoch, ktorá napokon zaistila veci československej podobný diplomatický úspech, jako tá ešte menšia armáda o 10.000 mužoch, ktorú bol poslal Cavour z Piemontu na Krym. Tak ako vojsko piemontské, bolo i vojsko československé konečným a rozhodujúcim argumentom vo veľkom spore o samostatnosť národa. Osud povzniesol skromného mladého astronoma na prvého ministra vojny v oslobodenom národe a stvoril z neho legendárnu postavu s vrchovanej romantiky v moderných dejinách. Po skončenom diele oslobodenia letel z Talie na Slovensko, ale jeho stroj, keď sa vzniesol cez hranicu, vzplanul, a Štefánik zomrel hrdinskou smrťou. Na jednom kopci Malých Karpat má pomník, dôstojný jeho genia a jeho diela.

Ale Štefánik nebol jediný Slovák, vykonavší v československej emigrácii veľký úkol. Štefan Osuský, od viac než desaťročia československý vyslanec v Paríži, pracoval počas poslednej krízy svetovej vojny ako náčelník švajciarskej informačnej kancelárie československej Národnej Rady a obstarával informačnú službu proti rakúskej a uhorskej propagande v dohodových štátoch; on podal rozhodujúce zprávy v rozhodujúcom okamžiku o Rakúsko-Uhorsku profesorovi Herronovi,

dôvernému poradcovi presidenta Wilsona. V Rusku v dobe kritických bojov československých legionárov proti bolševikom bol najzdatnejším diplomatickým pracovníkom československej Národnej Rady Bohdan Pavlů, dnes československý minister v Kodani.

Následkom hromadného vystahovalectva zo starého Uhorska v posledných desaťročiach pred vojnou bola vo Spojených Štátoch kolónia snáď až do $\frac{3}{4}$ miliona duší. Táto kolónia sa ujala spoločnej československej veci, vtedy už totožnej so záujmom Veľkej Dohody. Kým Amerika bola neutrálnou, hľadali a našli početní americkí Slováci cestu do rôznych spojeneckých armád jako dobrovoľníci; keď nastúpily vojská americké, bojovali americkí Slováci v jejich radoch, naplnení túžbou dať účinnú odpoveď starému Uhorsku, jehož národnostná a sociálna politika ich bola vyhnala z ich rodnej zeme. Koncom války došlo medzi nimi a terajším prezidentom republiky k takzvanej pittsburghskej dohode, jejž úkolom bolo zaistiť Slovensku samosprávu. Obe smluvné stránky si úplne boly vedomé svojej zodpovednosti a práve toto povedomie im dalo morálne právo uzatvárať dohody, ktoré v budúcnosti zrejme bolo treba predložiť príslušným zákonitým činiteľom ku formálnemu schváleniu. Americkí Slováci hovorili o autonómii pre Slovensko, ale mali dosť politickej múdrosti, že pričlenili k dohode doložku, odkazujúcu konečné podrobnosti ústavným zástupcom českým a slovenským doma. Po vojne bol na Slovensku istý prúd — a ovšem zároveň prúd o mnoho silnejší v Budapešti —, ktorý sa vynasnažoval zneužiť pittsburghskú dohodu a tvoriť z nej základňu pre politickú rozluku Slovenska od ostatných zemí republiky. Tento ruch a tento pokus bol od prvopočiatku odsúdený na neúspech nielen preto, že bol sám o sebe vo svojom myšlienkovom chode nesmyselný, ale i preto, že republika po niekoľkých odkladoch a experimentoch poskytla administratívnu samosprávu všetkým svojim zemiam.

* * *

Spolupráca predstaviteľov slovenských a českých v dobe vojny bola historickou skutočnosťou, nielen všade medzi emigrantmi, ale i doma.

Na staro-uhorskom sneme zastúpení boli Slováci i Rumuni v dobe vojny zase len chatrnou hŕstkou poslancov. Slováci, ač ich bolo vyše dvoch miliónov, mali r. 1918 len dvoch, vzdor tomu, že patrili jeden poslanec asi na 50.000 obyvateľov. Pochopiteľne nebol tedy uhorský snem ani z ďaleka vhodnou pôdou na vindikácie národných práv. Česi ovšem boli na rakúskej ríšskej rade zastúpení úplne a po jej svolaní v máji 1917 mohli bojovať i bojovali svoje boje na kolbišti snemovom, keď i s istými obmedzeniami.

Medzi slovenskými a českými politickými vodcami bol po dobu vojny tesný styk a z tejto skutočnosti vyplynulo pre českých mluvčích morálne oprávnenie a možnosť hovoriť zároveň i v mene Slovákov, bez toho, že by ich zo Slovákov ktokoľvek a kedykoľvek bol desauoval. Roku 1918 bola ich súčinnosť už obecne zrejmá. V tomto smysle vyznela slovenská rezolúcia 1. mája v Liptovskom Svätom Mikuláši a v tomto smysle navštívili vynikajúci Slováci pražské manifestácie za národnú samostatnosť a prejavili s nimi svoju solidaritu.

Dňa 17. októbra vydal cisár Karol svoj známy manifest, pozývajúci národy Monarchie ustavovať národné rady, jako orgány, povolané dať výraz jejich politickým stanoviskám. Inštitúcia národných rád stala sa šmahom všeobecnou po celom Rakúsko-Uhorsku: ony byly pokladané za plne oprávnené zastupiteľské telesá a jejich usnesenia za právoplatné. Výzvy svojho suveréna použili zplna i Slováci a svolali Slovenskú Národnú Radu; o tom istom čase predniesol na uhorskom sneme jeden z vtedajších dvoch slovenských poslancov, Juriga, reč, požadujúc pre svoj národ právo sebaurčenia. To bola doba, v ktorej každý deň prinášal nové a nové udalosti a zmeny. V noci na 28. október sa Rakúsko-Uhorsko jako vojenská moc shrútilo; kapitulácia diplomatická, vo forme odpovede ministra vecí zahraničných mocnostiam Dohody, nasledovala ešte v tú istú noc. V ten deň uviedla akcia Národného výboru v Prahe do účinnosti novú Československú republiku a jedným z piatich členov tohoto výboru bol Slovák dr. Šrobár. Dňa 30. októbra vyniesla Slovenská Národná Rada v Turčianskom Svätom Martine, skromnom stredisku osvetových ústavov, nakoľko v predošlom polstoletí prekonaly maďarskú nadvládu, slávnostnú rezolúciu, uznávajúcu medzinárodné

položenie vytvorené Andrásyho notou a vyhlasujúcu československú jednotu.

Dva dni po tejto rezolúcii dostala Slovenská Národná Rada od grófa Károlyiho, vtedy ešte predsedu Maďarskej Národnej Rady, ale pozdejšie hlavy maďarskej vlády, telegrafický pozdrav a výzvu k súčinnosti. Slovenská Národná Rada odpovedala tým, že sdělila svoju rezolúciu, ale prejavila ochotu pôsobiť ku spolupráci národov maďarského a československého vo vzťahoch medzinárodných. Bez otázky mali národné rady tých dní úplnú politickú a morálnu autoritu na to, aby hovorily a rozhodovaly menom svojich národov. Slovenská Národná Rada mala toto právo už aj preto, že všetky jej kroky bezvýhradne schválilo a potvrdilo nie menej než 110 miestnych rád, ktoré hneď v prvý dni nového štátu prevzaly zodpovednosť za verejný poriadok. Veľký politický prevrat bol tedy potvrdený veľkým organizmom, o ňomž iste nebolo možno pochybovať, že mal právo hovoriť menom národa, v okamžiku, keď staré parlamenty už prestaly a keď nové ešte neboly ustavené.

* * *

Už bola spomienka o straníckom interpretovaní slovenských prejavov z doby vojny a menovite o pokuse vkladáť do nich tendenciu im naprosto cudziu. Takáto hra straníckej i zahraničnej taktiky postihla nielen pittsburghskú dohodu, ale i deklaráciu Slovenskej Národnej Rady z októbra 1918.

Po niekoľkých rokoch vznikly na Slovensku v istých kruhoch, postupovavších v patnej shode s propagandistickými výbuchmi v Pešti, povesti, že k úradnej a verejnej deklarácii Slovenskej Národnej Rady doložená bola ešte tajná klauzula, vyhradzujúca Slovensku právo zmeniť po desiatich rokoch svoje štátoprávne postavenie. Priebehom jedného procesu, ktorý zabýval sa i týmito povestiami, vyšlo na javo, že o nejakej tajnej klauzuli nevedel ani jeden člen Slovenskej Národnej Rady, ani tí, ktorí boli javili ochotu zakotviť v nej svoju stranícku taktiku. Tak sa povesti o tajnej klauzuli rozpadly v nivoč a s nimi aj všetky snahy o konštrukciu takzvaného vacuum iuris, ktoré malo nastúpiť na Slovensku po 30. ok-

tóabri 1928. Zámery tieto spôsobili vo slovenskej verejnej mienke na okamžik nevšedný rozruch, ale i nevšednú veselosť. S právnického stanoviska nebolo vôbec možno brať teóriu o vacuum iuris vážne, už i preto nie, že bola osnovaná na svedoľnej falzifikácii najsprostejšieho druhu.

Ačkoľvek bolo kategorické a bezpodmienečné usnesenie Slovenskej Národnej Rady za štátnu politickú jednotu všeobecne uznané za autoritatívne, predsa sa početní Slováci klonili k myšlienke, ratifikovať ho normálne nejakým plebiscitom. V zásade hovorilo mnoho v prospech takého opatrenia, ale v praxi ukázalo sa ono temer nemožným. Bol úmysel uskutočniť ho hneď po ustavení riadnych pomerov, tedy v lete 1919. Bezpochyby by bolo ťažko dokázať jakýkoľvek priamy súvis medzi týmito slovenskými úmysly a medzi vojenskou intervenciou maďarskej vlády koncom mája. Avšak vzdor tomu zostáva skutočnosťou, že k intervencii tejto došlo práve v tej dobe, keď sa vážne hovorilo o slovenských voľbách na pražský snem na základe všeobecného hlasovania. Politická moc bola v Budapešti prechodne v rukách bolševických, ale nebolo žiadnej zmeny v maďarskom dôstojníckom sbore, ktorý bol ďaleký socializmu a mal ráz výbojne nacionalistický. S takouto armádou sa udal bolševický vpád na Slovensko. Pacifistická vláda československá nepočítala s prípadmi takéhto druhu. Jej len nedávno ustavená armáda utrpela zprvu porážku a trvalo istú dobu, kým odmietla vpád, i to nie bez diplomatickej pomoci z vonku. Ako známo, obrátili sa vtedy Maďari proti Rumunsku. Nové veľké Rumunsko ovšem malo svoje dobre sriadené vojsko, schopné utkať sa s Maďarmi s rovnocennými zbraniami, a čo nevideť odpovedalo protiútokom, skončivším obsadením Budapešti.

Po odklade, spôsobenom týmito udalosťami, stal sa plebiscit bezpredmetným, lebo pražská vláda v tej dobe sa už bola rozhodla čo najskorej vypísať snemové voľby v celej republike. Tieto voľby sa vykonaly v apríli 1920 na základe volebného zákona, vneseného medzitým pre celú republiku, so všeobecným tajným hlasovaním a k tomu ešte s pomerným zastúpením, ktoré zamedzilo, aby ktorákoľvek národnostná alebo iná menšina zostala nezastúpená. Na Slovensku potvrdily tieto voľby v plnom dosahu martinskú rezolúciu z 30. októbra 1918,

VLADIMÍR HURBAN

DR. ŠTEFAN OSUSKÝ

SLOVÁCI V DIPLOMATICKEJ SLUŽBE

BOHDAN PAVLU

JÁN MASARYK

SLOVÁCI V DIPLOMATICKEJ SLUŽBE

lebo v slovenských okresoch dostaly mandáty len také strany, ktoré sa činne zúčastnili rozhodovania Národnej Rady a tak uznaly československý štát od jeho prvých začiatkov. Zo 61 mandátov, patriacich Slovensku, dostali 50. Jedenásť mandátov pripadlo maďarskej menšine, ktorá v tej dobe vcelku hlasovala na opozíciu.

III

Československá republika, pojmajúca i Slovensko, vstúpila právne do účinnosti dňa 28. októbra 1918, ale na Slovensku uplatnila sa výkonná moc nového štátu teprve v decembri. Maďarská vláda oprela sa proti novým poriadkom silou zbraní. Zdĺhave sa muselo jednať medzi Slováckmi a plnomocníkom vlády pražskej na strane jednej a vládou Károlyiho na strane druhej. Len keď sa prekonali veľmi vážne potíže rázu politického a vojenského, opustili maďarské vojská Slovensko a urobili miesto plukom československým.

Československé obsadenie neprinieslo vojenský režim. Zákon z 10. decembra 1918 splnomocnil slovenského člena vlády dr. Vavra Šrobára na všetky administratívne opatrenia v rámci platných zákonov. Splnomocnený minister pre Slovensko mal tedy pozíciu asi ako Vysoký Komisar francúzskej vlády v Alsasku bezprostredne po vojne, s tým rozdielom, že miestnu správu Slovenska de facto viedli, pod ministrovým predsedníctvom, náčelníci rôznych oddelení, zvaní referentmi. Slováci, po celú dobu maďarskej nadvlády zo všetkých verejných úradov vylúčení, octli sa pred úkolom krajne ťažkým: nemali primeraného osobníctva. Z tejto príčiny, a ovšem z príčin ľudskosti, prijímala republika do svojich služieb úradníkov starého režimu, nakoľko nepodliehali mravným a politickým námietkam. Mnohí z nich ochotne zdôrazňovali svoj slovenský pôvod a cit, čo pod prešlou vládou z oportunistických príčin tajili alebo potláčali. Massy, zbavené sociálneho a morálneho tlaku, pod ktorým žily do tej doby, razom začaly dvíhať hlavy.

V jednej svojej povesti, prostej a dojímavej, rozpráva bulharský spisovateľ Ivan Vazov príbehy osvobodenia svojho národa zpod tureckého jarma. Starý sedliak, už blízky svojmu

koncu, po mnohých a mnohých vzburách proti kajmakamovi (náčelníkovi správy) svojej oblasti, a sklamaný v toľkých a toľkých svojich nádejach, dozvedá sa na smrteľnej posteli, že prišla konečne svoboda a že je za nového kajmakama naznačený roduverný Bulhar. Prosí starý sedliak, aby vlastnými zarosenými očami mohol ešte shliadnuť okresného náčelníka Bulhara, ktorý v jeho mysli stelesňuje všetky predstavy o slobode a svrchovanosti jeho národa. Kajmakam prichodí a starec sedliak, s pohľadom upreným na neho, zomiera blažený. Takáto idyla symbolizuje ohromný prevrat a rozmach, novú dobu národa.

Tak bolo i na Slovensku. Národ vítal nový režim s veľkými nádejami a očakávaniami. Stav vecí bol ovšem krajne zlý. Väčšia čiastka Slovenska je malebná a romantická, i sebestačná, ale ani zďaleka nie požehnaná tak bohate, že by sa mohla hojne zásobiť na doby nedostatku. Po vojne zavládla núdza a drahota vo všetkom a idylu novej slobody rýchle uhľušila tiesnivá starosť dňa.

Pri tom všetkom vládli noví ľudia úspešne. Nedostatok úradníkov nahradil sa byrokratmi českými, často vynikajúcimi. Verejný poriadok držali všade miestne národné gardy. Verejná správa sa rýchle zdemokratizovala a uviedla potrebné jazykové zmeny. Správu železníc, reorganizovanú pevne, stihol veľmi povážlivý pokus, podkopať toto dôležité odvetvie štátnej služby. Nová vláda bola prevzala celé stá, ba tisíce železničiarov, medzi nimi samo sebou i mnoho Maďarov. Ústredie železničiarov ale zostalo v Budapešti a vydávalo svojim členom na Slovensku inštrukcie, ktoré boli pokladané za smerodajné. Zrovna pred maďarským boľševickým vpádom udaly sa vo všetkých krajoch Slovenska ťažké prípady sabotáže, a keď železničný referent, K. Stodola, zakročil disciplinárne, došlo k železničnej stávkke s veľmi priezračnou politickou tendenciou. Pre nový režim, ešte nie dosť zkusený, bolo krásnym svedectvom, že zvládnuť stávkku rýchlo a hladko, bez drastických opatrení.

V celom dlhom rade bežnej administratívy zasluhuje zvláštnu spomienku najmä sriadenie slovenského školstva, čo najviac dokázalo mravný význam celého politického prevratu a dalo mu quasi sankciu. Napriek nesnádzam, v takomto prí-

pade očividným, obdivuhodne bola na Slovensku reorganizovaná celá výchovná sústava. Stará školská sústava bola ďaleká od jednotnosti a menovite ľudové školstvo delilo sa na rôzne kategorie: bolo štátne, obecné a väčšinou cirkevné, štyroch i viac vierovyznaní. Ďalšia nesnádz vzišla z toho, že pre zeme-pisné nevyhnutnosti treba bolo včleniť do nových hraníc okolo 700.000 Maďarov a 150.000 hodne roztrúsených Nemcov. V starom Uhorsku boli štátne školy všetky len maďarské a obecné a cirkevné tiež už boli na ceste k úplnému pomaďarčeniu. Prvým úkolom tedy bolo tieto školy poslovenčiť, ponechať v obciach maďarských školy maďarské a zároveň napraviť starú krivdu, ktorá bola nechala 150.000 Nemcov na Slovensku bez nemeckých škôl. O tomto poslednom ústupku by sa Nemcom pod starým režimom ani nebolo smelo snívať.

Dielo slovenskej výstavby darilo sa dobre. Zmohla sa nielen elementárna výučba, reorganizovaná so všetkými ohľadmi na národnostné a cirkevné zvláštnosti, ale vzniknul celý rad slovenských stredných a odborných škôl. O rok na to korunované bolo dielo osvetovej reorganizácie sriadením univerzity Komenského v Bratislave. Maďarskej menšine dostalo sa školstva každého druhu, v pomere k jej číselnej sile. Nemohli ovšem pri svojom počte očakávať vlastnú maďarskú univerzitu, ale nedostatku tomuto sa čiastočne odpomohlo, keď i trochu pozde, postavením maďarskej stolice na bratislavskej filozofickej fakulte. Ešte pozostáva sriadiť zvláštny maďarský učiteľský ústav podľa vzoru podobných ústavov slovenských.

Slováci majú všetky dôvody byť spokojnými svojím pokrokom i pyšnými naň. Ich vlasť, tak dlho podrobená sústavnému a prenikavému maďarizovaniu, bola priebehom niekoľkých mesiacov po prevrate zase slovenská a zvládla, s pomocou českou, sriadiť si vlastnú správu, školstvo, súdy a dopravu. Ani si nemožno predstaviť pádnejšieho dôkazu, aký bol umelý a povrchné nanesený jej bývalý maďarský ráz.

* * *

Od jakživa býval zvláštnou nesnádzou Slovenska problém cirkevný. Veľiká väčšina Slovákov založená je silne nábožen-

sky a bývalý maďarský režim neváhal vniknúť ani do tejto svätyne ľudských citov. Katolícka hierarchia dávala sa k dispozícii maďarizačným tendenciám a tieto potom s jej podporou vnikali do duchovenstva široko a ďaleko. Živelné výbuchy odporu v katolíckom sedliactve v dobe revolučnej primaly vládu odstrániť zo Slovenska troch biskupov, v maďarčení zvlášť vyniknutejších, ale veľmi početní cirkevní hodnostári, ktorí mali dosť sebekázně a zachovali politickú neutralitu, zostali nevyrušovaní a ďalej požívali podporu štátu.

Roku 1921 sa otázka uprázdnených biskupských sídel dočasne upravila menovaním troch slovenských biskupov, prvých to biskupov-Slovákov skoro po dvoch generáciách. Zbývajúce ešte cirkevno-politické otázky sú predmetom priateľského jednaní s Vatikánom a rozriešia sa zaiste v krátkej dobe. Do veľmi značnej miery to bola iniciatíva slovenská, ktorá tlačila na to, aby sa usporiadali vzťahy s Vatikánom a nielen Slovenskom, ale i s republikou ako celkom. Bezprostredne po vojne vládla totiž v Prahe tendencia za krajne radikálnu cirkevnú politiku, ale napokon sa uplatnil i v celoštátnej politike miernejší slovenský smer. K zásadnej dohode medzi Prahou a Rímom došlo začiatkom roku 1928 a konečné podrobnosti sú na pretrase.

O mnoho snadnejšia bola reorganizácia cirkve evanjelickej a. v. Stanovy, ktoré jej bol nanútil starý maďarský režim, nahradila si sama cirkev novými: reorganizačné dielo bolo jednomyselné a skončilo sa v niekoľkých týždňoch.

Tým istým spôsobom získali plnú cirkevnú samosprávu židia na Slovensku. Úloha doceliť kompromis medzi súperiacimi smermi je teraz v ich vlastných rukách.

* * *

Samo sebou sa rozumie, že prvé administratívne opatrenia na Slovensku neboly mienené ako definitívum a že ich časom bolo treba prispôbiť formám miestnej samosprávy. Toto bolo cieľom reformy správy z roku 1922, rozdelivej celé územie republiky na 23 žúp, príslušných na miestne záležitosti a vybavených miestnymi zastupiteľstvami. Bolo úmyslom organizačne shrnúť župy vo sväzoch — českom, moravskom,

slovenskom a karpatoruskom, a ustaviť ústredné úrady pre záležitosti každej zeme ako celku.

Nová sústava správy bola v teorii a v ohľade technickom vypracovaná obdivuhodne, ale v dennej praxi sa skoro ukázaly jej nevýhody. Predovšetkým poskytovaly župy so svojimi pomerne malými územiami veľmi nedostatočné peňažné zdroje na samosprávne rozpočty. Ešte povážlivejšie reagoval národ na ne psychologicky, lebo nový systém nevzal v náležitú úvahu historické zeme ani jejich tradície, znamenajúce tak mnoho pre konzervatívne nálady v obyvateľstve. K tomu všetkému nemaly župné sväzy jasne vymedzenej kompetencie a praktické účinky celého plánu javily sa vo svetle premršteného centralizmu.

* * *

Po snemových voľbách roku 1925 stále sa hromadily úkoly ešte neriešené alebo riešené neúspešne. Konečne sa podarilo, a to do veľmi značnej miery pod vlivom slovenským, zorganizovať politickú súčinnosť medzi Čechmi a Slovákmi na strane jednej a nemeckou menšinou na strane druhej, ba na krátky čas i s menšinou maďarskou na Slovensku. Dôsledná úprava politiky menšinovej už i sama v sebe vyžadovala základnú obnovu politickej správy. Zákon z roku 1927 zrušil župy a osnoval správu v celej republike na základoch historických. Zvlášte Slováci pociťovali naliehavú nutnosť vyporiadať sa s premrštenými krajinostami autonomistického ruchu priznaním samosprávy až do najzazších praktických a štátne-politických možností a v takej forme, aby sa rozumná verejná mienka ujednotajnila. V skutočnosti pokladali zväčša i Česi zeme za primeranejšie správne celky, nežli župu. Pod vlivom slovenským rozhodla sa snemová väčšina previesť správnu organizáciu republiky podľa smerníc, ktoré znamenaly slušný kompromis medzi dejinnou tradíciou a potrebami dňa.

Česko, Morava, Slovensko, Karpatská Rus staly sa tedy zemiami s administratívnou samosprávou, každá z nich pod zemským prezidentom, vyzbrojeným širokou právomocou, ale kontrolovaným skrze zemské zastupiteľstvo. Tieto štyri zemské zastupiteľstvá nie sú zákonodarnými sbormi v parlamen-

tárnom smysle slova, ale im prislúcha vynášať usnesenia v záležitostiach miestnych. Výkonná moc v tomto rámci prislúcha zemským úradom.

Táto reforma priniesla konečne Slovensku postać účelnej samosprávy, primeranej jej zvláštnym nezbytnostiam. Neni to politická autonómia, označená pittsburghskou dohodou, ani nezodpovedá maximálnym požiadavkom slovenskej autonómistickej ľudovej strany. Vzdor tomu hlasovala za reformu i táto politická strana a spolupôsobila k novému režimu. Tak sa zdá, že stará nezkrotená gravaminálna taktika, zdedená po vzoroch zo starého Uhorska, v slovenskej politike už nebude hrať rolu. Nový režim trvá síce ešte len štyri roky a ešte sa nepreniesol cez určité nesnádze začiatku, ale vo srovnaní s meravým a obtížnym centralizmom prvého obdobia po vojne badať už nápravu vo všetkých smeroch. Administratívna samospráva poskytuje i dodatočnú základňu na úpravu štátneho občianstva, ktoré svojou chúlóstivosťou pridávalo rušivý moment československo-maďarským medzinárodným vzťahom.

Srovnanie, v akých pomeroch žije Slovensko pod novým, a v akých žilo pod starým režimom, je nadmieru uspokojivé. Pred tým bolo Slovensko kolóniou niekoľko sto veľkostatkárov a hŕstky pešských a viedeňských kapitalistov: dnes je samosprávnou zemou so svojou vlastnou rázovitou individualitou a jeho trvalý pokrok spočíva na práci a nadšení veľkej väčšiny vyše trojmilionového obyvateľstva.

Maďarská menšina, čítajúca okolo 5% ľudstva celej republiky, zostáva ešte čiastočne pod politickým vplyvom skupín, ktoré nesdielajú týchto názorov, ktoré československá pozemková reforma deposedovala a ktoré pociťujú ešte viac ztratu svojho niekdajšieho monopolu vo vplývaní na politickú správu a na všetky úseky verejného života. Príchod demokracie vykonal na nich všetky svoje vyrovnávajúce účinky. Maďarský sedliak a delník na Slovensku má také isté volebné právo, ako jeho súsed Slováč, jeho vlastné politické organizácie rastú, i neodvisle od bývalej vládnúcej vrstvy. Bolo by šialenstvom nechceť chápať nespokojnosť tých, ktorí padli s vrcholu svojej moci na demokratickú platformu rovnosti. Jednako i v tomto smere sú všetky dôvody k nádeji, že sa demokratický smer uplatní bez zbytočných tvrdostí. V mnohých chúlóstivých

otázkach, tak i v pozemkovej reforme, sa smierlivá taktika osvedčila. A čo sa týka maďarských mass, viac-menej rýchle sa smierujú s demokratizmom novej republiky. Nezaznávajú tú skutočnosť, že v poválečnom Maďarsku tak v hospodárstve, ako i v administratíve je o mnoho menej poriadku a spravodlivosti nežli v Československu, kde vládne všeobecné tajné hlasovanie. Stále rastie počet Maďarov verejne vyznávajúcich, že Maďar na Slovensku požíva plnšiu mieru práv a občianskych svobôd nežli v samom Maďarsku a že má vo verejnom živote v priemere lepšie výhľady na postup. K tejto pravde priznali sa pred dvoma rokmi v maďarskom parlamente opoziční poslanci, ako socialista Malasics a jeho priateľia a skoro podobne Grieger, nezávislý poslanec konzervatívny.

Absolútna väčšina Maďarov na Slovensku hlasuje na strany, ktoré boli pôvodne proti republike čo najrozhodnejšie nepriateľské: a práve títo extrémni siláci nevedú svoju opozíciu už proti štátu samému, ačkoľvek by neomylnne postupovali takto, keď by v massách voličstva takýto postup mohol získať súhlasu alebo i len shovievavosti. Postupne sa vyvíňujú radikálni oponenti včerajška na neutrálov dneška, z nichž sa stanú loyalisti zajtra.

Jestliže Slováci vedeli už i pod cudzou vládou v starom Uhorsku uviesť do súladu svoje politické a mravné zájmy s pokrokom všeobecným, iste im nebude nesnadno postupovať tým istým spôsobom v ich vlastnom štáte. Konsolidačné výsledky posledných dvanástich rokov svedčia o tom výmluvne. Demokratický pokrok bez premršteného radikalizmu, náboženská oddanosť bez bigotérie, duch shody triednej, konfesijnej i národnostnej: takýto je už teraz nepísaný program všetkých strán na slovenskej pôde. Slováci majú vyvinutý smysel pre solidaritu národnú i sociálnu. Pod starým režimom sa mnohé zanedbalo, mnoho národného bohatstva nechávalo sa ležať ladom a mnoho sa ho rozmrhalo. Pre celé nastávajúce pokolenie bude hojne dostatočným programom dohoniť, čo sa zameškalo.

KAPITOLA II

Spolupráca Čechov a Slovákov vo válke
a za revolúcie v zahraničí¹⁾

Dr. Ivan Markovič*

„JEDEN národ sme my, vy tam synovia českej zeme, vy zo susednej Moravy a vy, slovenskí synovia od brehu Váhu, Hrona a Dunaja. Jedna reč sa po týchto krajinách ozýva.“ — S týmito slovami obrátila sa na začiatku nezdareného povstania roku 1848 „Národná Slovenská Rada menom povstaleho národa slovenského“ k „synom Čechov, Moravy a Slovákov“, vo svojom vyzvaní, podpísanom Michalom M. Hodžom, Ludevítom Štúrom a Jozefom Miloslavom Hurbanom.

„Slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa.“ Toto vyhlásila po víťaznej revolúcii československej, dňa 30. októbra 1918 „Národná Rada česko-slovenského národa v Uhorsku obydleného“ v slavnostnej „Deklarácii slovenského národa“, prijatej jednohlasne na slovenskom shromaždení v Turč. Sv. Martine.

Medzi týmito dvoma slovenskými prejavmi o československej jednote prešlo sedemdesiat rokov tragického slovenského

¹⁾ Z prednášky dr. Ivana Markoviča: Slováci v zahraničnej revolúcii, prednesenej v Prahe, 16. apríla 1923. (Prednáška vyšla knižne nákladom Pamätníka Odboja v Prahe v r. 1923.)

* Narodil sa r. 1888 na Myjave, jako syn slovenského národovca, dra Juliusa Markoviča, lekára a bankového direktora v Novom Meste nad Váhom. V Rusku vstúpil do radov legionárskych; r. 1918 pridelený bol do ústrednej kancelárie Československej Národnej Rady v Paríži a za nejaký čas vydával „La Nation Tchèque“. Bol poslancom prvého Národného Shromaždenia r. 1919, pristúpil do sociálno-demokratickej strany a stal sa ministrom národnej obrany v Tusarovom kabinete. Bol neskoršie ministrom unifikácie a potom školstva a národnej osvety. Povoláním je pravotárom a bol poslancom do r. 1925. Od r. 1929 je ním zase.

separatizmu. Tragického nie tým, že Slováci a Česi písali a píšú dvoma literárnymi jazykmi. Zkúsenosti posledných rokov ukázaly, že rečový dualizmus nás nemusí rozdeľovať. Tragédia tohoto obdobia pre nás Slovákov bola v našom kultúrnom separatizme. V tom, že vlastná kultúra nám nemohla stačiť a my miesto v českej kultúre, dostávali i hľadali sme náhradu v kultúre maďarskej. Tak sme dospeli k tomu, čo najviac podožieralo korene slovenského stromu: k mravnej a rečovej maďarizácii.

Sme si veľmi dobre povedomí ohromného vlivu, ktorý mali na tragický osud Slovákov v druhej polovici minulého a počiatkom tohoto storočia všetky možné spôsoby maďarského násillia a útisku. Ale dnes musíme si priznať, že voči tomuto násilliu a útisku boli sme bezmocnejší a poddajnejší práve preto, že sme nehľadali za dlhé desaťročia v českej kultúre a v československej jednote opory, ktorú hľadali v nej vodcovia našej revolúcie v r. 1848 a ktorú by sme v dobách našej bezmocnosti boli iste našli v nej i my. A musíme si zopakovať, že práve umelé zväčšovanie priehradu medzi slovenskou a českou vetvou československého národa bolo jedným z prostriedkov maďarizačného systému.

Zostáva preto nehynúcou zásluhou skupiny t. zv. „Hlasistov“ a na prvom mieste T. G. Masaryka, že zbadali osudné nebezpečie, ku ktorému spel slovenský národ svojou zvláštnou cestou, kým ešte nebolo pozde. Ich práci, ani ľahkej ani vďačnej, môžeme ďakovať, že keď vypukla svetová válka, na Slovensku i v Čechách už bola urovnaná cesta k jednote československej. Vedľa tradícii najnovších i starších dejín táto práca pripravila pôdu k tomu, že hneď po vypuknutí války súčasne s otázkou obnovenia samostatnosti českých zemí postavila sa otázka oslobodenia Slovenska, t. j. otázka už nielen kultúrnej a hospodárskej, ale i politickej jednoty československej a tým revolučného boja za jednotný česko-slovenský štát. Takto a nie ináče musela sa postaviť otázka ľudom, ako boli Masaryk a jeho žiaci, ktorí mali rozhodujúci vliv na české i slovenské obrodenie a na slovanskú orientáciu mysliaceho Slovenska od snilkovského panslavizmu a nekritického rusofilstva k pozitívnej a reálnej jednote česko-slovenskej.

Preto Masaryk už doma hneď vo svojich prvých formuláciach revolučného programu po vypuknutí války stavia československý revolučný boj na základ československej jednoty.

I

Slovensko v československom revolučnom programe Československý program od počiatku revolučného pohybu

V zahraničí, kde v prvých časoch války stali sa predstaviteľmi a nositeľmi československých snáh naše kolonie, československému revolučnému hnutiu bol daný československý základ buďto od samého počiatku, alebo — i keď orientácia na samom počiatku nebola dosť jasná — všade včas, v dobe, keď československé hnutie začalo nabývať širší význam. V zemiach, kde hneď v prvých počiatkoch války uplatnili sa v československých koloniách Masarykovi žiaci, bol československý program hnutia prijatý a zdôrazňovaný hneď od jeho vzniku. Tak tomu bolo predovšetkým v Rusku, tak tomu bolo na západe všade, kde československú myšlienku uplatňoval dr. Milan Štefánik.

Tvrďšia bola pôda v druhej vlasti Slovákov, v Amerike. Tu nebezpečie národnej rozpoltenosti necítilo sa tak ako na Slovensku. Tu mnoho stotisícová slovenská vetev mala možnosť samostatného vývinu práve tak, ako česká a preto tu pred válkou nedialy sa zvláštne organizované pokusy o sblíženie alebo sjednotenie. Tu mali ešte prevažný vliv ľudia, ktorí opustili Slovensko pred oživením hnutia za československú jednotu, odniesli si z domova ideologiu slovenského separatizmu a nereálneho panslavizmu a boli presvedčení, že slúžiac tejto ideológii, slúžia slovenským národným záujmom. Ale i Slováci v Amerike zachovali si lásku k Slovensku a dobrú snahu pomôcť mu, kde a keď bude možné. Preto i americkí Slováci prijali program československej jednoty, akonáhle sa presvedčili, že len v ňom je pre Slovensko a slovenský ľud spása a záchrana.

Možno tedy vo všeobecnosti zistiť, že všade v zahraničí, kde český a slovenský živel mal možnosť alebo príležitosť sa

uplatniť, keď za svetovej války nastalo obdobie vážnej práce a boja, sa Česi a Slováci našli v pravý čas na jedine správnej československej základni svojho revolučného snaženia a že potom o podstate československého programu a hlavnom celi československej revolúcie nebolo sporov, ktoré by boly ohrozovaly spoločný boj po tejto stránke.

V Rusku. Československé revolučné hnutie v Rusku má svoje počiatky už v prvých dňoch a týždňoch svetovej vojny. Jeho prvým programovým prejavom bol pamätný spis Československého výpomocného — pozdejšie Československého — spolku v Petrohrade o československej otázke, ktorý bol podaný ministerskej rade hneď po vypuknutí války. Už v tomto spise žiadalo sa celkom jasne a určite oslobodenie Čechov a Slovákov a ich sjednotenie v neodvislom štáte. Prvá deputácia moskovských Čechov, ktorá bola u cára 20. augusta 1914 v Kremle, žiadala cára, aby „do rodiny slovanských národov uviedol i československý národ so zreteľom na jeho historické práva a v jeho historických a národopisných hraniciach“. Slovák v tejto deputácii nebolo, ale ohlásili sa už predtým: najvýznamnejšia slovenská kolonia, varšavská, už 17. augusta 1914 uverejnila v časopise „Echo Slowiańskie“ prejav svojej „Besedy“, v ktorom volá: „Preč s Rakúsko-Uhorskom! Nech žijú slobodné Čechy a Slovensko!“

Na prvý sjazd československých spolkov v Petrohrade, 17. septembra 1914, dostavil sa ako zástupca varšavskej Besedy Slovákov Jozef Országh, ktorý v ten istý deň bol prijatý v deputácii sjazdu v Carskom Sele a spolu s ostatnými členmi deputácie žiadal cára o podporu národných snáh československých.

Vedľa týchto prvých politických prejavov v Rusku hneď v prvých týždňoch války boly utvorené prvé oddiely Českej Družiny. Základ československého vojska v Rusku nemal tedy v svojom prvom pomenovaní označenia „československý“, že však bol za takýto považovaný a slúžil od počiatku myšlienke československej, dokazuje jeho symbol, prapor Českej Družiny, posvätený už 28. septembra 1914, ktorý vedľa znakov Čiech, Moravy a Sliezska má okolo svätováclavskej koruny i znak Slovenska. Ináče Česká Družina od No-

vého roku 1916 bola premenovaná na Československý strelecký pluk.

Na západe. I na západe malo hnutie od samého počiatku program československý. Dr. Štefánik, pozdejší predstaviteľ slovenského elementu v československom revolučnom hnutí, začal svoju činnosť za války nie ako politik, ale ako vojak. Dr. Štefánik však už pred válkou bol oddaným stúpencom myšlienky československej jednoty, je preto samozrejmé, že i v dobe svojej čiste vojenskej služby uplatňoval vo Francúzsku, Talii i Srbsku program československého sjednotenia všade, kde mal k tomu príležitosť. Tento program prijíma ako svoj časopis „La Nation Tchèque“ vo svojom prvom čísle z 1. mája 1915 v úvodnom článku Denisovom. Tomuto programu slúži orgán politickej emigrácie na západe: Československá Samostatnosť, ktorá to zdôrazňuje už vo svojom úvodnom článku slovami, že už svojim menom hlása vše-národný program: politickú samostatnosť národa českého a slovenského.

Prvým dôležitým programovým prejavom na západe je „Prohlášení českého komitétu zahraničního“ (pozdejšej Československej Národnej Rady) zo 14. novembra 1915. V tomto prejave, podpísanom vedľa T. G. Masaryka a Jozefa Düricha i predsedom Slovenskej Ligy v Amerike Albertom Mamatejom a jej tajomníkom Ivanom Daxnerom, je vyslovené určite: „Usilujeme o samostatný československý štát.“

V Amerike. Početne, organizačne i hospodársky najdôležitejšou a najmohutnejšou složkou československého zahraničného živlu boli Česi a Slováci v Amerike. Pred válkou r. 1907 založená bola v Amerike Slovenská Liga, ktorá sa mala zaoberať politickými záležitosťami, týkajúcimi sa Slovenska; Česi si vytvorili v dobe války svoju politickú organizáciu v Českom Národnom Sdružení.

Myšlienka československej kooperácie začala si skoro raziť cestu i v Amerike. Po súkromných a aj verejných výmenách názorov sišla sa v októbri r. 1915 prvá konferencia Čechov a Slovákov v Clevelande. Výsledok konferencie bol, že došlo medzi Slovenskou Ligou a Českým Národným Sdružením k formálnej dohode na základe spoločného rámcového pro-

gramu. Prvá časť dohody formuluje politický program spoločnej práce: „spojenie českého a slovenského národa vo federatívnom sväzku štátov s úplnou národnou samosprávou Slovenska“.

Prvým výsledkom tejto dohody bolo, že na „Prohlášení českého komitétu zahraničního“ zo dňa 14. septembra 1915 — ako už uvedeno — je podpísané i predsedníctvo Slovenskej Ligy.

Z uvedeného je patrné, že v novembri 1915, keď „Zahranický komitét“ vydal v Paríži svoj prvý programový prejav o cieľoch československého revolučného hnutia v zahraničí, bola medzi — v tej dobe smerodajnými — českými a slovenskými činiteľmi už úplna jednotnosť ohľadom všeobecnej československej základni československého revolučného hnutia. Tento všeobecný program: zničiť Rakúsko-Uhorsko a sjednotiť české a slovenské zeme v samostatnom československom štáte, nachádza opätného vyjadrenia v rôznych prejavoch československých zahraničných revolučných orgánov a vedúcich jednotlivcov.

Uvádzame tu len niektoré:

V Rusku prvý sjazd Sväzu československých spolkov v Moskve, v politickej rezolúcii z 11. marca 1915,tedy ešte pred parížskym „Prohlášením“, hovorí o samostatnom československom štáte, ktorý bude verným spojencom svojej osloboditeľky — Ruska. Kijevský „Zápis o zásadách československé akce“ z 29. augusta 1916, ktorého pôvodcom bol dr. Štefánik a ktorý spolupodpísal vyslanec americkej Slovenskej Ligy v Rusku Gustáv Košík, dotýka sa tejto čiastky československého programu takto: „Česi a Slováci, jsouce si vědomi, že jsou úzce spjati navzájem jak životními zájmy, tak i kulturou a jmenovitě krevními svazky, přejí si vyvinouti se v jednotný, politický nedílný a svobodný národ pod záštitou a protekcí čtyřdohody.“

V Amerike táto základná zásada československého programu je rovnako vyjadrená v clevelandskej „dohode“ z 22. októbra 1915 slovami: „spojenie českého a slovenského národa vo federatívnom sväzku štátov“, ako v I. bode pittsburského usnesenia z 30. mája 1918: „Schvaľujeme politický program, usilujúci sa o spojenie Čechov a Slovákov v samo-

statnom štáte Českých zemí a Slovenska“, alebo v prehlase Ústredného výboru Slovenskej Ligy z 22. augusta 1918, kde čítame: „Slovenská Liga v Amerike... s hlbokým zadosťučinením a radosťou prijala manifest Národného výboru v Prahe, v ktorom jasne a presne je vyjadrená nezlomná vôľa československého národa, vydržať vo svojom odpore proti Rakúsko-Uhorsku do utvorenia samostatného československého štátu. Slovenská Liga týmto i formálne a oficiálne pripojuje sa menom slovenského národa k manifestu, vydanému Národným výborom v Prahe.“

Povedali sme, že formulovanie československého programu, pokiaľ sa týkalo všeobecnej základnej zásady, bolo jednotné a nevedlo k podstatným rôzniciam. Inak sa mala vec, keď sa prešlo k detailom. Časť účastníkov československého zahraničného revolučného hnutia, menovite Slovákov a zvlášte v Amerike, kládla totiž od samého počiatku váhu na to, aby vedľa všeobecnej zásady boja za československý štát bolo už v zahraničí formulované, v akom pomere budú v tomto štáte české zeme a Slovensko, Česi a Slováci, čeština a slovenčina.

Tak došlo k niekoľkým prejavom, rezolúciám a tak zv. dohodám, z ktorých menovite je známa už spomínaná dohoda pittsburská, usnesená predstaviteľmi Slovenskej Ligy a Českého Národného Sdruženia „za prítomnosti predsedu Československej Národnej Rady prof. Masaryka“, dňa 30. mája 1918. Tento prejav hovorí o spojení Čechov a Slovákov v samostatnom štáte českých zemí a Slovenska, v ktorom Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy, a kde slovenčina bude úradným jazykom v škole, úrade a verejnom živote vôbec. Ale usnesenie toto upovedomuje si tiež zásadu, ktorej sa držali odporcovia všetkých podobných dohôd a ústavne-právnych deklarácií, že totiž rozhodovanie o týchto veciach patrí národu doma. Vyjadruje to vo svojom poslednom odstavci, kde „podrobné ustanovenia o zariadení československého štátu ponechávajú sa oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom“.

Otázka štátnej formy nebola nikdy vecou sporov medzi Čechmi a Slovákmí. Tak ako sa na počiatku menovite pod vlivom Ruska písalo a hovorilo vo všeobecnosti o českosloven-

skom kráľovstve, tak po páde ruského carizmu prijalo sa ako samozrejmosť, že československý štát bude republikou. Toto bolo vyslovené i v pittsburskej dohode.

II

Účasť Slovákov na zahraničnom revolučnom hnutí československom. Činnosť organizačná

Keď srovnávame účasť Čechov a Slovákov na československom zahraničnom hnutí, musíme mať predovšetkým pred očima toto: Slováci — vyjímajúc Ameriku a zajatcov — boli v jednotlivých spojeneckých a neutrálnych zemiach v nepomerne menšom počte ako Česi; pokiaľ ide o účasť vojenskú — a tu máme zase na mysli hlavne zajatcov — boli politicky, kultúrne i organizačne nepomerne nepripravenejší ako Česi, a tak získanie slovenských zajateckých mass pre československú revolučnú myšlienku, vrcholiacu vo vstupe do československého vojska, vyžadovalo nepomerne viac času a celkom iný postup, ako propaganda medzi českými massami. Preto účasť Slovákov nebola pomerne ani tak početná, ani tak intenzívna, ani tak účinná, ako účasť Čechov. Pri tom však na to, aby bolo náležite dokumentované, že československé revolučné hnutie v zahraničí je nielen českým, ale i slovenským, tedy vskutku československým, bola účasť Slovákov vo všetkých krajinách a na všetkých poliach revolučnej práce a boja dostatočná.

Pri všeobecnej charakteristike účasti Slovákov na našom hnutí treba predovšetkým zaznamenať jedno: veľkú a bezpodmienečnú dôveru všetkých k vodcovi zahraničného hnutia, T. G. Masarykovi. Jestli pomer Čechov k svojmu vodcovi mohol byť snáď kde-tu zakaľovaný politickými reminiscenciami z domova, mal tento pomer u Slovákov ráz naprostej čistoty, hlbokej úprimnosti a detskej oddanosti.

Vedľa Masaryka obracia sa dôvera Slovákov k ich predstaviteľovi v Československej Národnej Rade, dr. Milanovi Štefánikovi.

Dr. Beneš bol do revolúcie Slovákom neznámy. Ale dôvera,

ktorú mu prejavoval prof. Masaryk i dr. Štefánik, a jeho vlastná práca získala mu skoro i dôveru Slovákov. Tak na príklad americký Slovenský Sokol oznamuje mu prípisom z 20. januára 1917, že si ho zvolil za čestného člena, „chcejúc tým vyjadriť svoje uznanie za prácu, vykonanú v záujme slovenskej veci“.

V ústrednom orgáne československého revolučného hnutia, v Československej Národnej Rade, mali tedy i Slováci zastúpenie, s ktorým mohli byť i boli spokojní. Ale i v ostatných dôležitejších orgánoch hnutia, nielen v Amerike, ale i v Rusku a na západe, bola vždy a všade prejavovaná pozornosť a porozumenie o to, aby Slováci mali vždy a všade náležitú možnosť a príležitosť sa uplatniť, trebárs v pomere, presahujúcom ich početnú silu.

V západnej Európe účasť Slovákov na československom politickom pohybe je sviazaná až do príchodu delegátov americkej Slovenskej Ligy s menom dr. Milana Štefánika. Po jeho odchode do Ruska v lete 1916 ďalším zástupcom Slovákov na západe sa stáva jeden z delegátov amerických, dr. Štefan Osuský, ktorý pozdejšie prevzal vedenie propagačnej kancelárie v Ženeve.

V Taliansku, kde hnutie stáva sa intenzívnejším najpozdejšie, sú to vedľa dr. Štefánika Slováci z radov zajateckých, ktorí stoja v popredí našej práce v Ríme i v československých vojenských a zajateckých leženiach. Na kongrese potlačených národov rakúsko-uhorských v Ríme v prvej polovici apríla 1918 mala československá delegácia 7 členov, z toho 3 Slovákov.

Koncom r. 1917 a v r. 1918 prichodili do Francúzska slovenskí dobrovoľníci z Ameriky i z Ruska a Rumunska. Tak sa dostalo aj do kancelárie Československej Národnej Rady v Paríži viac slovenských spolupracovníkov.

Pri utvorení prvej dočasnej vlády československých zemí v Paríži 14. októbra 1918 stal sa dr. Štefánik ministrom války, dr. Osuský diplomatickým zástupcom v Londýne, Bohdan Pavlů zástupcom v Rusku a pisateľovi týchto riadkov bolo sverené vedenie redakcií parížskych orgánov Československej Národnej Rady: Československej Samostatnosti a La Nation Tchèque.

Na poradách zástupcov parížskej dočasnej československej

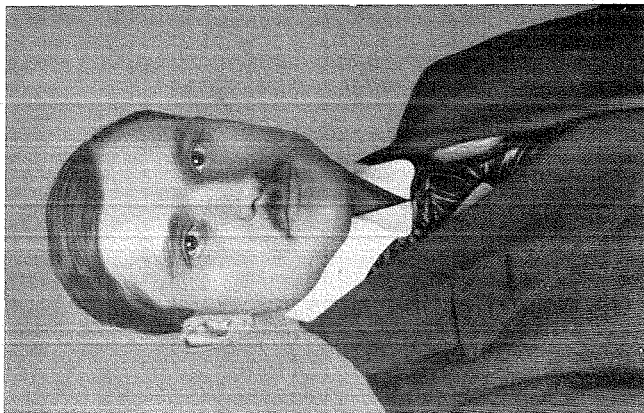
FEDOR HOUDEK
BÝVALÝ MINISTER ZÁSOBOVANIA
PRESEDA ÚSTREDNEHO DRUŽSTVA
V BRATISLAVE

DR. VLADIMÍR FAJNOR
BÝVALÝ MINISTER UNIFIKÁCIE
PRVÝ PREZIDENT NAIVYŠSIEHO SÚDU
V BRNE

DR. ANTON ŠTEFÁNEK
BÝVALÝ MINISTER ŠKOLSTVA A NÁR. OSVETY

DR. JURAJ SLÁVIK
TERAJŠÍ MINISTER VNÚTRA

vlády s vyslanectvom Národného výboru československého z Prahy v Ženeve, koncom októbra 1918, vedľa dr. Beneša a L. Štrimpla boli Slováci dr. Osuský a dr. Ivan Markovič.

Značne početnejšia ako na západe bola účasť Slovákov na hnutí *v Rusku*. Táto neprejavovala sa tu v takej organizačnej forme, ako v Amerike, kde niekoľko stotisíc Slovákov malo svoje samostatné spolky i svoje ústredné vedenie, tak ako Česi. V Rusku mimo zajatcov bolo Slovákov len niekoľko sto, boli rozptýlení, preto tu nevytvorila sa zvláštna slovenská organizácia, ale od prvopočiatku sa pracovalo v organizačnom rámci česko-slovenskom, v československých spolkoch, v ích Sväze a v pozdejšej Odbočke Československej Národnej Rady pre Rusko, i v československých zajateckých organizáciách.

Už na prvom sjazde československých spolkov v Petrohrade v septembri 1914 a na druhej audiencii u cara v dobe tohoto sjazdu bol — ako už spomenuto — slovenský delegát varšavskej Besedy, v tej dobe hlavného strediska Slovákov v Rusku. Na prvom sjazde Sväzu československých spolkov v Rusku v Moskve 7. až 11. marca 1915 mala varšavská Beseda dvoch slovenských delegátov. Do správy Sväzu, zvolenej na tomto sjazde, nebolo možno vyslať Slováka, pretože podľa stanov všetci členovia správy museli bývať v Petrohrade a byť ruskými štátnymi občanmi a takéhoto Slováka v tej dobe v Petrohrade nebolo. Ovšem už vtedy bol spolupracovníkom správy Bohdan Pavlů, pozdejší redaktor petrohradského „Čechoslováka“, a tak slovenským záujmom dostalo sa i v tejto dobe zastúpenia. Mimo to bol vyslaný sjazdom Slováka do vojenskej komisie Sväzu v Kijeve.

Na druhom sjazde Sväzu v Kijeve v apríli 1916 zo 61 delegátov bolo už 9 Slovákov. Do novej 5členovej správy Sväzu, ktorá mala svoje sídlo v Kijeve, bol zvolený za podpredsedu Slováka a v 25členovej rade Sväzu dostali Slováci 5 zástupcov.

Začiatkom mája 1917 sišiel sa v Kijeve tretí sjazd Sväzu a prvý veľký národný sjazd Čechov a Slovákov, na ktorom vedľa zástupcov československých spolkov boli i zástupcovia vojska a zajatcov. Slovenských účastníkov bolo na sjazde 24, z nich 6 za vojakov a 8 za zajatcov. Na sjazde bola sriadená Odbočka Československej Národnej Rady pre Rusko, ktorá

mala 30 členov, z nich 7 Slovákov. Počas kijejského sjazdu bolo tiež shromaždenie Slovákov za účasti vyše 50 Slovákov, pracujúcich v Kijeve.

Po odchode československého vojska z Ukrajiny a konflikte s bolševikmi sišiel sa v máji 1918 sjazd československého vojska v Čeljabinsku a pozdejšie Omsku, na ktorom bola prevolená Odbočka Československej Národnej Rady. Do nej dostali sa dvaja Slováci. Prvým sjazdom československého vojska bol prijatý tiež „volebný poriadok do snemu československej revolúcie v Rusku“. Podľa neho tvorili všetci Slováci jeden volebný okres, ktorý mal vysielat 10 poslancov.

Pomery medzi slovenskými vysťahovalcami v Amerike na počiatku svetovej vojny po stránke organizačnej i v iných smeroch boli podstatne vyspelejšie ako na Slovensku. Slovenskí vysťahovalci boli zorganizovaní po vzore českom asi v 30 spolkoch. Boly to väčšinou spolky podporné, niektoré z nich maly až 60.000 členov a ich základné kapitály viac milionov dolárov. Krome toho byly dve silné telocvičné organizácie sokolské a viac organizácií robotníckych. Zo 700.000 Slovákov v Amerike len malé procento nebolo v niektorej organizácii. Organizačného života zúčastnil sa i značný počet slovenských žien a každá organizácia mala svoje krúžky pre mládež. Zaslúhou týchto organizácií bolo, že z národne úplne nepovedomých a uhnetených prisťahovalcov spravily za krátky čas povedomých Slovákov. Výsledkom tejto činnosti bolo, že americkí Slováci mali 7 denníkov a asi 30 týždenníkov.

Politickou organizáciou Slovákov v Amerike stala sa ešte pred válkou, od r. 1907, Slovenská Liga so sídlom v Pittsburgu a s odbočkami vo všetkých strediskách Slovákov.

Činnosť amerických Čechov a Slovákov v prvých dobách válečných prejavovala sa v prvom rade v demonštrovaní pred americkou verejnosťou nesolidárnosťou s Rakúsko-Uhorskom a sympatií k spojencom: časopisy postavily sa proti Rakúsko-Uhorsku a vyzvaly Čechov a Slovákov, aby nešli bojovat, aby sa nehlásili na konzulátoch; byly usporiadané mnohé protestné schôdzky proti veľvyslancovi Rakúsko-Uhorska a posielané rezolúcie do Washingtonu proti Rakúsko-Uhorsku; byly svolávané protestné schôdze proti nemecko-maďarskej propagande v závodoch na válečný materiál; túto propagandu bolo

treba potierať menovite medzi Slovákami, u ktorých nachádzaly pôdy citové dôvody nemecko-rakúsko-maďarských agentov, že každá guľka v Amerike vypracovaná a do Európy odoslaná najde si cestu do srdca brata, otca alebo známeho. Slovenské a české časopisy neprijímaly výzvy na upisovanie rakúsko-uhorskej válečnej pôžičky. Už v máji 1915 v New Yorku predstavila sa prezidentovi Wilsonovi československá deputácia, ktorá sa vyslovila za požiadavok československého samostatného štátu.

Základy organizovanej súčinnosti s Čechmi byly položené na clevelandskej porade koncom r. 1915, o ktorej som sa už zmienil. Vo februári 1918 bola i v Amerike sriadená Odbočka Československej Národnej Rady, v ktorej bolo 8 Čechov a 8 Slovákov.

Na spoločnú organizačnú a propagačnú činnosť Slovákov a Čechov v Amerike po clevelandskej dohode mocnou vzpruhou pôsobila prvá návšteva dra Štefánika v Amerike v r. 1917; v dôsledku jeho pôsobenia bolo povolené americkou vládou zásadne rekrutovanie československého elementu do československej armády. V tejto dobe bola založená veľká tisková kancelária.

22. februára 1917 konal sa v Clevelande desiaty kongres Slovenskej Ligy, ktorý znovu manifestoval za jednotnosť snáh, programu a práce Slovákov a Čechov v Amerike tým spôsobom, že bolo usnesené spoločne s Čechmi vydat manifest, v ktorom sa vysloví vďaka mocnostiam štvordohody za ich prehlásenie, že chcú vydobyt samostatnosť Čiech a Slovenska. Okrem toho na slávnostnom shromaždení bola prijatá rezolúcia, v ktorej sa vyslovuje, že Slovenská Liga bude nepretržite pokračovat vo svojej práci s Českým Národným Sdružením. Slovenská Liga mala do kongresu 61 sborov a kongresu zúčastnilo sa vyše 50 delegátov.

V r. 1917 začala sa vyvinovat medzi Slovákami a Čechmi v Amerike už intenzívne propaganda za dobrovoľný vstup do vojska; bolo usnesené založit dobrovoľnícku legiu a pozdejšie, po prekonaní politických a diplomatických ťažkostí Štefánikom vo Washingtone a Benešom v Paríži, bol zahájený nábor pre československé vojsko na francúzsky front.

V máji 1918 prichádza do Ameriky T. G. Masaryk, je

nadšene vítaný Slovákmi práve tak ako Čechmi. Za jeho pobytu v Amerike dochodí k vrcholu našej zahraničnej revolúcie: k prehláseniu československej samostatnosti vo „washingtonskej deklarácii“ a k utvoreniu dočasnej vlády československých zemí.

Účasť v činnosti propagačnej Propaganda vo vlastných radoch

Bol veľký rozdiel medzi propagandou v Rusku a na západe vo vlastných radoch českých a slovenských. V českých radoch bola bohate pripravená pôda z domu, preto i výsledky propagandy dostavily sa rýchle a vo veľkej miere. V slovenských radoch pôda pripravená nebola, tu narážala propaganda na ťažkosti rázu vonkajšieho i vnútorného. Vonkajšie ťažkosti v Rusku spôsobilo neporozumenie, alebo často zlovôľa ruských úradných orgánov, ale menovite veľký vliv, ktorý mali na zajatých Slovákov vlastní, rakúski, maďarskí a zmaďarčení predstavení v zajateckých táborech. Vnútorne ťažkosti boli v politickej i kultúrnej zaostalosti Slovákov, v ich strachu pred porušením prísahy, strachu o rodinu, v obavách, že sa nebudú môcť vrátiť domov, v nedôvere k našim emisárom a agitátorom, v nezvyklosti čítať a pod.

Hlavným prostriedkom vnútornej propagandy, menovite v prvých rokoch nášho hnutia, bola propaganda tlačou. A tu propaganda medzi Slovákami narážala zase na dve ťažkosti: nedostatok spolupracovníkov i malý počet čitateľov. Preto časopisecká propaganda slovenská musela byť na západe celkom a v Rusku za dlhú dobu obmedzená na slovenské články v našich československých časopisoch.

Až v máji 1917 začal vychádzať v Petrohrade samostatný slovenský časopis pod menom Slovenské Hlasy, ako orgán Československej Národnej Rady, vydávaný Odbočkou Československej Národnej Rady pre Rusko a Slovenskou Ligou v Amerike. Časopis nadobudnul skoro mimoriadneho významu a konal medzi slovenskými zajatcami poslanie, akého sme si od neho ani sami nesľubovali. Odberatelia a predplatitelia z radov slovenských zajatcov začali sa skoro prihlasovať stovkami a z ich dopisov bol zrejmy vzrast a rozmach národ-

ného uvedomenia, smelosti a chuti k národnej práci a boji. Na Sibíri koncom r. 1918 byly vydávané pre Slovákov ešte tri ďalšie časopisy v Irkutsku: Týždenník, Voják a Denník, ďalej vladivostocký „Vestník“.

Tiež na Sibíri bolo vydané pre Slovákov niekoľko kníh v „Knižnici Slovenských Hlasov“ a i.

O propagande a jej prostriedkoch v Amerike zmienil som sa už v stati o účasti Slovákov na práci organizačnej. Tu ešte pripomínam, že v lete 1918 Slovenská Liga začala vydávať svoj zvláštny politický úradný orgán, pod menom Nové Slovensko.

Účasť vo vojsku

Jestli byly ťažkosti s politickou propagandou medzi Slovákami vôbec, tým väčšie ťažkosti musela zdolať snaha získať zajatých Slovákov do československého vojska.

Slováci boli vo väčšine v takom duševnom, umovom i citovom rozpoležení, že nebolo vhodnou cestou ísť k nim hneď s heslom vojenskej povinnosti, trebárs za cenu oslobodenia. Bolo ích treba najskorej zobudiť, poučiť, povzbudiť, získať, bolo treba naliať do nich najskôr ľudského a potom národného sebavedomia, a až keď sa toto stalo, bolo účelné zahovoriť pred väčšinou o vojenskej povinnosti. K tomu však, aby bolo možno povzniesť slovenského zajatca na ten stupeň ľudského a národného povedomia, ktorý viedol k rozhodnutiu vstúpiť do revolučného vojska, bolo ho treba predovšetkým vymaniť z područia maďarských, maďarónskych a nemeckých kapráľov, feldveblov a dôstojníkov, t. j. bolo jich treba vyťahnuť zo zajateckých táborech, kde boli pomiešaní s Maďarmi a Nemcami a pod vedením svojich starých otrokárov.

K oslobodeniu zajatcov — i slovenských — v značnej miere prispela ruská revolúcia. Jej vlivu, zvýšenej propagandy časopiseckej a vyslaniu vedľa českých i slovenských emisárov možno ďakovať, že počiatkom roku 1918 počet slovenských dobrovoľníkov v Rusku vzriastol na niečo vyše 3 tisíc.

Keď v lete 1917 slovenskí dobrovoľníci začali pribývať už vo väčšom počte, vznikla otázka, či majú byť zaraďovaní do tvoriacich sa práve plukov tak ako prichodili, alebo koncentrovaní v zvláštnych slovenských častiach. Vec bola riešená tým

spôsobom, že Slováci, ktorí boli už v jednotlivých častiach, zostali vo všeobecnosti v nich, a že pri tom boli zaradení Slováci vo väčšom počte do 7. pluku, ktorý práve preto dostal meno „Tatranský“.

Roku 1918 vzrástol počet slovenských dobrovoľníkov asi o 2000. Ich ďalším strediskom stal sa 12. pluk Štefánikov. Slovákov v ruských legiach bolo spolu vyše 5000.

Vo *Francúzsku* už do českej rotý cudzineckej legie prihlásili sa v auguste 1914 aj slovenskí dobrovoľníci. Do československého vojska vo *Francúzsku* v r. 1917 a 1918 rekrutovali sa Slováci hlavne z Ameriky, ale i v transportoch, ktoré tam došli z Ruska a Rumunska, boli tiež Slováci, konečne dostali sa do československej armády vo *Francúzsku* Slováci tiež z radov zajatých vo Francii a československých dobrovoľníkov, ktorí v r. 1915—16 vstúpili do srbskej armády.

Slovenskí Sokoli v New Yorku už v apríli 1917 rozhodli sa založiť slovenskú dobrovoľnícku legiu, ktorá asi medzi prvými prišla do Francie, keď sa naše vojsko vo Francii začínalo dopĺňovať prílívom dobrovoľníkov z Ameriky, na základe Štefánikovho mobilizačného rozkazu z konca r. 1917. V dobe prevratu bolo vo francúzskej legii viac ako 1600 Slovákov, z toho z celej Ameriky viac ako 1000. Ovšem mnoho tisíc Slovákov slúžilo v americkej armáde.

V *Itálii* začala sa československá vojenská akcia vo väčšom slohu najpozdejšie, až r. 1918. To znamená, že pre propagandu medzi zajatými Slovákami, aby vstúpili do vojska, zostalo do prevratu už pomerne málo času a tým sa asi vysvetľuje, že v italských legiach bolo slovenských dobrovoľníkov pomerne najmenej, nie celých 1000.

Je pravdepodobné, že okrem československých legií a americkej i srbskej armády nachodíme Slovákov tak ako Čechov i v iných spojeneckých armádach, menovite v Kanade.

* * *

Toľko v stručnosti o spolupráci Čechov a Slovákov v zahraničnej československej revolúcii a o slovenskej účasti na nej.

Videli sme, že na jednej strane českí iniciátori československej revolúcie postavili svoj boj všade od samého počiatku

na základ československej jednoty, na druhej strane, že veľká väčšina Slovákov v zahraničí prijala tento základ revolučného boja za oslobodenie Slovenska a pristúpila k nemu: niekde alebo niektorí hneď po jeho zahájení, inde a iní po kratšom váhání a kolísaní, ale všade včas.

Videli sme, že Slováci zúčastnili a uplatnili sa v československej zahraničnej revolúcii všade a na každom poli, že i do československých legií a spojeneckých vojsk vstúpilo značné procento aspoň z tých Slovákov, ktorí do zakončenia vojny dospeli na určitý stupeň ľudského a národného povedomia. Videli sme však na druhej strane, že slovenské túžby po slobode mohly dôjsť k uskutočneniu len v rámci programu československého sjednotenia, videli sme i to, že bez českej iniciatívy, bez českej pohotovosti, vyspelosti, húževnatosti a zdatnosti, bez českého vlivu a príkladu na poli organizačnom, kultúrnom i propagačnom, ale menovite vojenskom, neboli by sa Slováci ani v zahraničí ani doma zmohli k takému revolučnému rozmachu, ako sa zmohli, a že pomerne menšie rozmery revolučného rozmachu slovenského mohly doniesť ovocie, ktoré doniesly, len v úzkom sjednotení s mohutným revolučným rozmachom českým.

Ako na českej strane, videli sme i na slovenskej celkový súlad medzi nádejami a snahami uvedomelých Slovákov v zahraničí a doma. Slováci doma nemohli mnoho hovoriť. Ale práve tým bol dokumentovaný súlad medzi nimi a nami, že mlčali i v kritických dobách, že ani vynúteným prejavom nevnesli do nášho hnutia disharmoniu a že nad to prehovorili predsa v pravý čas, v L. Sv. Mikuláši, v Prahe i v Turč. Sv. Martine.

V znamení československej jednoty šli Česi a Slováci do boja za slobodu, v tomto znamení dobyli víťazstvá na bitevných poliach a dosiahli úspechy v boji diplomatickom, v ňom dospeli k národnej slobode a štátnej samostatnosti. V tomto znamení chceme spolupracovať na ďalšej výstavbe Československej republiky, vedomí toho, že len v Československej republike zachováme Slovensko slobodné, demokratické a schopné kultúrneho, sociálneho a hospodárskeho vývoja, ktorý slovenskú vetev československého národa privedie do radu vyspelých národov sveta.

KAPITOLA III

Kultúrny pokrok na Slovensku

Dr. V. Šrobár*

KULTÚRNY život podmienený je hmotným blahobytom, politickou svobodou, osvetovou prácou a duchovným nadaním národa.

Slováci, žijúci pod maďarskou hegemoniou v bývalom Uhorsku do ukončenia svetovej války, nemali z týchto prvých troch podmienok ani jednej. Zbývalo im len prirodzené nadanie, ktorého ovšem na kultúrnom poli mohli uplatňovať len vo veľmi obmedzenej miere.

Ale nebudem rekriminovať minulé časy — dnes v svobodnom štáte, kde sú možnosti kultúrnej práce tak neobmedzené, pripomeniem radostného života slovenského ľudu, jako sa javí po politickom a národnom osvobození priebiehom posledných desať rokov.

Čo sa vykonalo na poli hmotného blahobytu za desať rokov na Slovensku?

Na Slovensku pred svetovou vojnou bývaly kraje (Orava, Trenčianska, Spiš, Liptov, Zemplín, Užhorod, Horehronie), kde z času na čas vypukol hlad. Mzdy fabričného delníka a

* Narodil sa r. 1867 v Liskove, župe Liptovskej. Vylúčený bol z maďarského gymnázia pre obvinenie z „panslávstva“ a ukončil svoje štúdiá na Morave a v Prahe, kde r. 1892 absolvoval medicínsku fakultu. Bol lekárom v Ružomberku, kde bol zapletený, spolu s Andrejom Hlinkom, do senzačnej politickej pravoty r. 1906 a bol odsúdený na jeden rok väzenia do Segedína. Ku koncu vojny bol internovaný následkom reči za československú jednotu, ale neskoršie bol prepustený a v októbri 1918 hral rozhodujúcu úlohu v Prahe jako slovenský zástupca v prvej dočasnej vláde. V decembri zvláštnym zákonom bol vymenovaný za ministra pre správu Slovenska a jemu hlavne patrí zásluha o prvú reorganizáciu slovenskej administratívy. Bol neskoršie ministrom školstva a národnej osvety v Benešovom kabinete a od r. 1925 je senátorom za agrárnu stranu. V r. 1928 vydal svoje memoáry pod názvom „Osvobodené Slovensko“.

poľnohospodárskeho nádenníka boli také nízke, že sotva mohol toľko zarobiť, aby cez zimu a jar pri živote udržal svoju mnohočlennú rodinu. Preto zo Slovenska v húfoch sťahovalo sa obyvateľstvo do susedných krajín a najviacej do Ameriky, kde žije ešte i teraz vyše pol miliona Slovákov.

Od desiatich rokov na Slovensku nebolo hladu. Sociálnymi zákonami zabezpečila republika existenčné minimum, poskytujúc príspevok zo štátnej kasy pre nezamestnaných. Krem toho vydané boli zákony na ochranu delníctva v prípade nemoce, invalidity, staroby. Nezamestnanosť na Slovensku a i v celej republike Československej je minimálna.

Na Slovensku je nesmierne čulý stavebný ruch a tak v mestách ako i na dedinách válkou zapríčinená bytová núdza mizne a ľud stavá si pekné, hygienicky bezvadné obydlia. Štát prispieval na novostavby až do výšky 80%. Suma štátnej podpory stavebnej obnáša na Slovensku stá milióny, v celej republike niekoľko miliard korún. Štát stavia nové železnice krajinou, kde predtým bola nemožná premávka a styk osobný a nákladný. Opravuje zlé cesty na stá kilometrov a robí ich súcimi i pre automobilovú jazdu.

Ľudu, do prevratu úžerou vyssávanému, zakladá rôzne ľudové úverové družstvá, pomocnice a pokladnice. Menovite roľnícky ľud slovenský horlive spori a donáša svoje vklady do Roľníckych vzájomných pokladníc, kde v krátkych pár rokoch vklady dosiahly výšky pol druha sta miliónov československých korún. To je nesporným znakom pokračujúceho blahobytu i medzi najchudobnejšími vrstvami. Ale i veľké banky vykazujú stály vzrast vkladov na Slovensku.

Živnosti, obchod a priemysel utešene sa rozmáhajú po katastrofálnych krízach, zapríčinených svetovou voľkou.

Na Slovensku pracujú od prevratu štyri elektrické centrály, piata sriaďuje sa v Košiciach pre slovenský východ až k hraniciam Podkarpatskej Rusi.

Slovenský ľud do ukončenia války nemal dostatok poľnej pôdy. Najbohatšie kraje vlastnili maďarskí páni a zisk z pôdy šiel do vreciek árendátorov. Kým maďarská šľachta upadala na Slovensku, i v malých slovenských mestečkách (Nitra, Trnava, Lučenec) bolo niekoľko desiatok miliónárov, ktorí chodili utrácať peniaze do Pešti alebo do Viedne, nevenujúc

pri tom kultúrnemu povzneseniu slovenského ľudu ani haliera. Na statkoch týchto „magnátov“ boli neveriteľne špatné bytové pomery: týfusové epidemie, trachom, tuberkulóza a pohlavné nemoce hubily na otrockej mzde držaných robotníkov, počas poľných prác od jara do zimy napchaných do dier nečistých a tesných.

Pozemková reforma dala roľníkovi možnosť kúpiť pôdu z veľkostatku. Tak povstalo v republike na 400.000 drobných sedliackych usadlostí. Na Slovensku vznikly nové obce na širokých priestranstvách veľkostatkov. Kde predtým na ďaleké kilometre nebolo vidieť dedinky, ale len osamelé majere, tam dnes vzniká obec a okolo školy túlia sa úhľadné sedliacke príbytky.

Poválečná vlna bolševizmu, hroziaca zachvátiť rozvratom i náš štát, rozbila sa na prozreteľnosti a dobrodeniach zákona o pozemkovej reforme.

Ale najväčšie, v dejinách národov jedinečné, temer zázračná práca bola vykonaná na poli školstva a verejnej osvetly.

Do konca války boli Slováci systematicky oberaní o svoje školy. Známe sú povestné zákony Apponyiho o ľudovom školstve v Uhorsku, podľa ktorých s roka na rok mizly slovenské ľudové školy. Podrobná štatistika patrí do inej časti tejto knihy (4.). Nemali sme ani jednej jedinej strednej, odbornej, vysokej školy, tým menej univerzity alebo techniky. Celé školstvo bolo na Slovensku pomaďarčené.

Z ľudových škôl vychádzali poloanalfabeti, lebo deti ani svojmu jazyku ani maďarskému sa nenaučili. Stredné a vysoké školy pripravily nás o inteligenciu.

V krátkej dobe pár rokov po prevrate vybudované bolo stredné slovenské školstvo, meštianky, odborné školy, akadémie obchodné a univerzita. Do všetkých škôl ľudových, kde sú Slováci v majorite, zavedená bola slovenčina. Takže počet ľudových slovenských škôl od prevratu sa sdesaťnásobil. Dnes má slovenský národ vyše 2000 vysokoškolákov, do 20.000 stredoškolákov a okolo štvrtmiliona žiakov na ľudových školách. To je nesmierny rozmach na poli osvetového povznesenia Slovákov! Z ľudu bez svojských škôl stal sa národ, vystrojený všetkými prostriedkami kultúrneho života.

A to s vďakou priznať musíme, stalo sa výlučne len za veľkej obetavosti českého učiteľstva, ktoré opustiac svoj domov, hneď od počiatku pospiechalo na Slovensko, aby žižieň slovenského ľudu po odopieranej vzdelanosti v štedrej miere uhasilo.

Je radostný pohľad na železničných staniaciach vidieť vozne so školákmi, ktorí z odľahlých dedín v časných hodinách dňa cestujú do miest, kde je stredná škola, alebo meštianka. Tak sám ľud slovenský dementuje názory maďarského panstva, že slovenský ľud bol len na to v Uhorsku, aby bol sluhom a slúžkou v bohatých maďarských rodinách.

Spomeniem ešte niektoré nové kultúrne inštitúcie:

Slovenské Národ. Divadlo v Bratislave, stála saisona osem-mesačná.

Východoslovenské Divadlo v Košiciach.

Muzeálne spolky v Turč. Sv. Martine, v Bratislave.

Umelecké spolky výtvarné, literárne a hudebné.

Spevokoly.

Vedľa škôl riadnych pracujú osvetové sväzy medzi dospelým obyvateľstvom, konajú sa prednášky z praktického života; vyučujú sa negramotní čítaniu a písaniu, zakladajú sa čítacie a ochotnícke spolky. „Slovenská Matica“, ktorú maďarská vláda zatvorila a jej majetok skonfiskovala, vydáva populárne knižky pre ľud a žiakov; organizuje divadelnú činnosť ochotníkov; zbiera slovenské ľudové povesti a chystá sa vydať ľudové piesne slovenské, ktorých horlivý český učiteľ nasbíral okolo 10.000 pôvodných nápevov.

Zákonom je stanovené, že každá obec musí mať obecnú knižnicu.

I u vojska naučia každého negramotného čítať a písať.

A takto v gramotnosti obyvatelia Československej republiky vyrovnajú sa ktorémukoľvek západnému kultúrnemu národu.

V telovýchove zaslúži si význačného miesta náš „Sokol“. Pred válkou udržoval v českom národe ducha národnej hrdosti; vo válke zo sokolstva vznikly naše hrdinské legie v Rusku, vo Francii, Itálii i v Amerike. Po osvobodení Slovákov Sokolstvo prvé pospiechalo na pomoc, keď na Slovensko vpadly maďarské bolševické vojská. Dnes sú strediskom

ušľachtiteľého športu telocvičného a školou hrdinskej mysle a pokrokovej kultúry. V menšej miere sa k sokolstvu družia i Robotnícke telocvičné Jednoty a katolícke „Orolstvo“.

Utvorila sa Slovenská Liga: obranný spolok národný; pri nej je Školská Matica, ktorá zakladá nové slovenské ľudové školy v nových osadách, pozemkovou reformou utvorených, a v okresoch, kde sú Slováci v malom počte.

Záslužnú kultúrnu činnosť rozvinuje spolok slovenských žien „Živena“, ktorá má odbory temer vo všetkých mestách a mestečkách. Takáto miestna Živena usporiada v okolitých dedinách kurzy o bytovej hygiene, o výžive detí a dospelých, o striedmosti, o postavení a význame ženy v domácnosti a vo verejnom živote.

Pod vedením sl. dr. Alice Masarykovej, predsedkyne „Československého Červeného kríža“, dostáva sa i Slovensku veľkej podpory na poli sociálnej pečlivosti. Jej pričinením bol vybudovaný prekrásny ústav pre vzdelanie sociálnych pracovníč pre Slovensko.

V novom našom štáte prichádza i slovenská matka a žena k vážnosti, k práci pre verejné blaho, dostáva sa jej uznania a jej účasť vo verejnom živote sa cení, ako nikdy predtým za maďarského panstva.

Ministerstvo zdravotníctva dobudúva bývalé schátralé nemocnice na Slovensku. Veľkým pokrokom sú dispenzárne pre tuberkulózných a ústav pre liečenie tuberkulózných detí v Tatrách. Veľmi originálnym spôsobom a s veľkým úspechom potiera epidemické nemoci pomocou putujúcich kolón, ktoré v niekoľkých hodinách dostavia sa do obce, kde sa nákaza zjavila, izolujú nemocného, dezinfikujú jeho okolie a tak zamedzia šírenie sa epidemie. Tento spôsob boja proti epidemiám sa veľmi dobre osvedčuje.

Prejdime k politickým svobodám.

V Československej republike je zariadené všeobecné, tajné volebné právo, vzťahujúce sa na oboje pohlavia s minoritným zastúpením. Týmto činom náš štát vstúpil do rady najširších demokracií sveta.

V bývalom Uhorsku nemali Slováci za dlhé roky žiadnych zástupcov vo sneme. V posledné časy mali raz 4, raz 7 a počas války len 2 zástupcov. Dnes volí Slovensko do pražského

snemu 60 zástupcov. Slovákov bolo v bývalom Uhorsku vyše 2,000.000 duší. Na Slovensku žije dnes asi 650.000 Maďarov, ktorí si už po dvakrát zvolili po 12 zástupcov do pražskej snemovne. V dnešnom Uhorsku asi 300.000 Slovákov nemá ani jedného poslanca a nemajú ani jednej čisto slovenskej ľudovej, ani jednej strednej, ani jednej odbornej a vysokej školy.

Proti čistote volieb nebolo podanej ani jednej námietky, a pre prechmaty, násilie, teror pri voľbách nebol dosiaľ ani jeden poslancový mandát zrušený.

Ústava zaručuje svobodu slova v tlači a na shromaždeniach. Preto je na Slovensku nebývalý ruch politický, shromažďovací a agitačný a vzniklo vyše 20 politických strán.

Slovensko, tak ako Morava a Čechy, majú zemské autonómie. Do nich volí sa tiež všeobecným, tajným volebným právom.

Takých politických svobôd, aké majú na Slovensku naši Maďari, nemá v Maďarsku ani sám maďarský národ, naď ktorým až po dnes vládne feudálne oligarchická šľachta. A do tohoto politického otroctva by chceli agenti maďarských vlád, potulujúci sa po európskych štátoch, znovu ujarmiť svobodné a oslobodené národy Slovenska!

Pri neobmedzenej svobode tlače utešene sa rozvíja literárna produkcia všetkých národov na Slovensku.

Slováci majú 7 denníkov, veľké množstvo týždenníkov, dvojtyždenníkov, mesačných revuí, periodických vydaní a odborných vydaní a odborných časopisov. I maďarská minorita má 5 denníkov na Slovensku.

Knihy slovenské pred prevratom vychodily v 300—500 exemplároch, dnes náklad je asi desaťnásobný. Ale i ten s roka na rok stúpa v tom pomere, ako prirastá novej inteligencie a ako sa odrodilá inteligencia vracia do lona svojho slovenského národa.

Slovenský jazyk, ktorý pred prevratom bol úplne zatlačený z verejného života, z úradov a zo škôl do súkromného života dediny a v mestách do čeladincov, stal sa jazykom zákonodárnych sborov, zákonov, úradov a škôl. Stal sa rovnoprávnym štátnym jazykom vedľa českého jazyka. Preto všetku zahraničnú propagandu, ktorá hovorí o útisku Slovákov,

nutno vyhlásiť za zlomyseľnú pomluvu, ktorá počíta s nevedomosťou a neinformovanosťou cudziny.

Toť zbežný pohľad na obrovský pokrok kultúry, ktorý v dobe posledných desiatich rokov stal sa na Slovensku. Nevie, či jest ešte jedna zem na svete, kde by sa bolo toho toľko vykonalo a v tak krátkom čase.

Nedosiahli sme ešte žiadúceho stupňa kultúrneho vývoju. Veď všetko ešte len vzniká pred očami pozorovateľa, veď sme ešte len pri prvých krokoch na ceste do chrámu svetovej kultúry. Sme mladý, najmladší národ Európy. Potrebujeme hodne pokojných rokov, aby sme počiatky materiálnej a duchovnej kultúry upevnili a ďalej pokročili. Duchovné sily a potencie slovenského národa boli za stáletia tlumené neslýchaným, brutálnym útlakom; tlak naším osvobodením povolil, slovenský um a duchovný rozmach vzniesol sa na voľných krídlach do sféry umenia a vedy. Naš národ i v stiesnených pomeroch a minimálnych podmienkach svobody a blahobytu dal niekoľko vynikajúcich duchov Uhorsku, Slovákom i svetu. Pestujúc a rozvíňujúc svoju kultúru, nechceme nič iného, ako prispieť k zveľadeniu pokladu pre seba samých a tým i k spoločnému kultúrnemu pokladu ľudstva. Iste, že platí uznaná pravda i pre nás: bez kultúry u jednotlivých národov nebude kultúry celého ľudstva. Alebo: keď každý národ stane sa kultúrnym, bude i celé ľudstvo kultúrne. Ale v utlačených národoch niet miesta pre kultúru. Preto i Slováci tak húževnate sa bránia proti myšlienke, aby sa znovu mali dostať pod panstvo cudzej rasy maďarskej. Strom, aby vydal dobrý a hojný plod, potrebuje živnú pôdu, vzduch a lúče slnka: i národ, má-li vydať plody kultúry, potrebuje hmotného blahobytu, osvety a svobody.

Československý národ utvoril si nový štát, demokratickú republiku. Sme neskonale vďační štyrom veľkým národom západu a juhu, že nám umožnili život v duchu našich tradíc, našej kultúry a našej historickej minulosti. Franciia, Angliia, Amerika a Itália budú na veky našimi dobrodincami, že sme ich pomocou boli vzkriesení k novému, sľubnému životu.

Nás viaže povinnosť vykonať všetko pre blaho národov, žijúcich v našom štáte. Pričínajme sa podľa svojich skromných síl, aby sme úkol nám určený vykonali dobre.

Osud nám praje: na čele nášho štátu stojí muž svetom vážený a ctený. To je i našou zárukou, že kráčame po dobrej ceste, a že na nej nezablúdime.

Len mieru a pokoja si túžobne žiadame, aby sme svoje národné i medzinárodné poslanie uskutočnili.

KAPITOLA IV

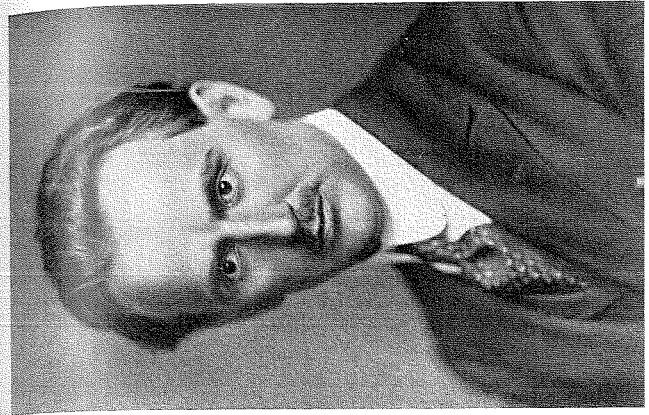
Školstvo v predválečnom Uhorsku a na dnešnom Slovensku

*Dr. Anton Štefánek**

ŠKOLSTVO starého Uhorska bolo verným odleskom štátu, v ktorom veľmi dávne východné tradície splyvaly s vlivmi západnej kultúry a tvorily jednu z najzaujímavejších slúčení konzervatívneho feudalizmu, západného liberalizmu a národnostného imperializmu. S hľadiska Európana bolo v ňom mnoho primitívneho, ba aj barbarského. Stará uhorská škola mala nápadne aristokratický a náboženský ráz, trebárs v školách, založených a udržiavaných štátom, pociťované boli liberálne i demokratické vlivy. Avšak všetko podriadené bolo nacionalistickému cieľu, ktorý bol natískať s takou energiou, že by bola západnému Európanovi sotva pochopiteľná a panujúca trieda bola pevne presvedčená, že prostredníctvom úplne maďarských škôl bolo by možno rýchlo a úplne asimilovať nemaďarské elementy. Hoc túto maďarskú národnostnú politiku zavrhuje ako nemorálnu a neprirodzenú, predsa sme nútení uznať, že bolo v nej čosi veľkorysého.

S čisto abstraktného zreteľu pravý rozdiel medzi starou uhorskou a modernou slovenskou alebo československou školou je v tom, že kým stará uhorská škola ešte aj na dedinách spočívala na aristokratických a feudálnych základoch,

* Narodil sa r. 1878 v Levároch pri Holiči. Študoval vo Viedni a bol činný ako žurnalista najprv v Skalici a od r. 1910 do vypuknutia vojny v Budapešti, kde redigoval „Slovenský Denník“. Počas vojny pracoval pre „Národní Lísty“ v Prahe. V r. 1918 bol poslancom Národného Shromáždzenia a referentom školstva. Jemu hlavne patrí zásluha o reorganizovanie slovenského školstva. Od r. 1923 je úradníkom v ministerstve školstva a národnej osvety. Je poslancom za agrárnu stranu od r. 1925. Bol ministrom školstva a národnej osvety v prvom Udržalovom kabinete r. 1929.

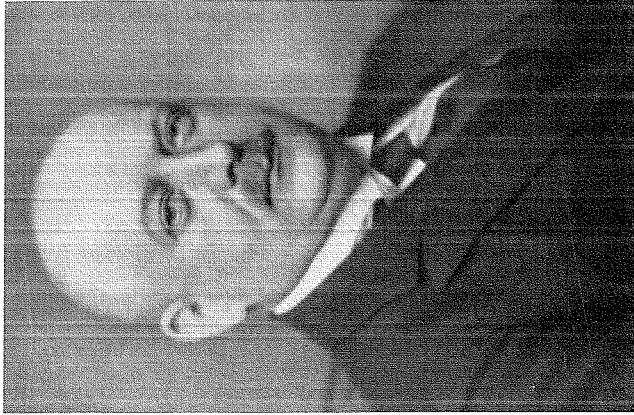
DR. IVAN MARKOVIC
BYVALÝ MINISTER UNIKÁCIE

DR. IVAN DÉRER
TERAJŠÍ MINISTER ŠKOLSTVA A NÁR. OSVETY

DR. JOZEF KÁLLAY
BÝVALÝ MINISTER PRE SPRÁVU SLOVENSKA

DR. MARTIN MIČURA
PREZIDENT VRCHNÉHO SÚDU V BRATISLAVE

táto druhá moderná škola je v svojom ráze podstatne demokratická. Toto je kľúč k novému poriadku, hoc nemám záujmu na tom, aby som tajil, že behom postupu zmeny v prvom roku po prevrate bolo mnoho treníc, zapríčinených srážkou dvoch veľmi rozdielnych názorov na život. Stará škola spočívala na morálnom základe, poskytnutom cirkvou, kým v novej škole získavajú pôdu svetské zásady pedagogie. V starom Uhorsku hlavný dôraz kládol sa na maďarizáciu národností, a preto udeľované boli zvláštne výsady rôznym cirkvám, aby tak získala sa ich spolupráca v tejto úlohe. Nová škola opiera sa o snášanlivosť tak v národných ako i náboženských veciach: spolieha sa na massy obyvateľstva bez rozdielu reči a snaží sa presvedčiť ich o potrebe a výhode svetského vzdelania, osvobodeného od jednostranných náboženských tendencií.

Pokrok v školstve behom posledných desať rokov je veľký nielen kvantitou, ale i kvalitou, ako čisto pedagogický problém. Môže sa bezpečne tvrdiť, že naše nové školy sú lepšie spravované tak s pedagogického, jako i hygienického a administratívneho stanoviska. Podľa úradnej uhorskej štatistiky s r. 1917—18¹⁾ počet dietok školopovinných, ale do žiadnej školy nezapísaných — inými slovami, bez jakéhokoľvek vzdelania — činil 381.744. Z týchto bolo 156.021 maďarských, 17.964 nemeckých, 28.261 slovenských, 123.344 rumunských, 25.190 rusínskych. V r. 1907 bolo bezmála pol miliona dietok, nenavštevujúcich žiadnu školu. Negramotnosť, ktorá v župách Uhorska v predvečer vojny činila 30 až 40 percentov, snížila sa po vojne behom posledných desať rokov na menej než polovicu tohoto počtu. Školopovinný vek predĺžený bol o dva roky, vyučovanie dospelých bolo systematicky povzbudzované, boly postavené nové školy a školskí inšpektori zaviedli energickú kontrolu. Počet dietok, nenavštevujúcich žiadnu školu, klesol na 2—3000. Vystavaný bol veľký počet nových škôl — 301 štátnych ľudových (so 413 triedami), 68 mešťaniek, 7 stredných, 21 hospodárskych, 14 obchodných, 19 ženských odborných škôl a 1 vyššia škola priemyselná; okrem toho, že stá starých škôl bolo adaptovaných, rozšírených alebo zreorganizovaných v moderné smery. Stal sa neuveriteľný pokrok

¹⁾ Statisztikai Évkönyv, sväzky XXIV.—VI., strana 178. (Budapešť, 1924.)

v školstve a celej kultúre Slovenska a toto vzťahuje sa aj na maďarské, nemecké a rusínske školy.

Staré uhorské školy

Staré Uhorsko pred rakúsko-uhorským vyrovnaním r. 1867 bolo národnostným štátom, v ktorom Maďari boli v menšine. Školstvo bolo síce zanedbané, avšak každá národnosť mala pomerne veľký počet škôl a napriek maďarizačným tendenciám, školy tieto behom prvých šesťdesiat rokov minulého storočia počtom vzrástly. Po roku 1867 situácia sa zmenila a Maďari rýchlo a energickou činnosťou dali sa do práce vybudovať jednotné maďarské Uhorsko. Tí, akonáhle boli pri moci, napadli nemecké, rumunské, slovenské a rusínske školy a začali tým, že zmaďarizovali všetky vyššie a stredné školy a konečne v desaťročiach, predchádzajúcich vojnu, podlomili i ľudové školy. Roku 1875 liberálny ministerský predseda Koloman Tisza zavrel tri slovenské gymnázia v Turčianskom Sv. Martine, Kláštore pod Znievom a V. Revúci, rozpustil Maticu Slovenskú a vylúčil všetky slovenské a české elementy zo stredných i odborných škôl a učiteľských ústavov. Nebolo dané ani povolenie zriadiť stolicu na budapeštianskej univerzite pre vedecké štúdium slovenskej reči.

Tieto maďarizačné tendencie sú jasne odhalené v úradných štatistických vydaniach.²⁾ Vo výkazoch na rok 1914 udáva sa, že vtedy bolo 1.107.497 dieťať maďarského a 256.020 dieťať slovenského materinského jazyka. Posledne uvedené číslce sú nápadne príliš nízke, ale predsa je poučné všimnúť si úradné priznanie, že z tohoto počtu 214.267 slovenských dieťať vyučovaných bolo v čisto maďarských ľudových školách a len 42.186 dieťať v 365 slovenských ľudových školách. Avšak aj tieto od vynesenia školského zákona grófa Apponyiho v r. 1907 boli iba čiastočne slovenské. Bolo iba 593 slovenských učiteľov — iste veľmi malý počet pre národ, počítajúci dva milióny.

²⁾ A m. kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai Évkönyv. (Budapešť, 1916.) Zpráva a štatistická ročenka o činnosti uhorskej vlády v r. 1914 a o všeobecných pomeroch v krajine.

O štyri roky pozdejšie bolo podľa úradnej uhorskej štatistiky r. 1918 už len 276 slovenských škôl s 390 učiteľmi a 30.118 dieťkami; a aj z týchto 276 škôl len 94 mohly sa nazvať ako-tak slovenské. Ostatné byly po každej stránke zmaďarizované.

Elementárne školstvo v Uhorsku bolo väčšinou v rukách cirkví. Na jednej strane byly katolícke, evanjelické, kalvínske a židovské školy, a na druhej strane štátne alebo obecné školy. V štátnych ľudových školách bola jedinou vyučovaciou rečou maďarčina, celkom bez ohľadu na to, či ju dieťky rozumely. Ako výsledok Apponyiho školského zákona (z roku 1907) výučba vo väčšine ešte aj v cirkevných školách diala sa výlučne len v maďarčine. Ba aj v tých školách, ktoré vedené byly v štatistike jako slovenské, nemecké, rumunské alebo srbské, maďarčina vyučovala sa tak intenzívne, že tieto tiež byly v skutočnosti maďarskými školami. Veď len 4—6 hodín týždenne smelo sa venovať čítaniu, písaniu a náboženstvu v slovenčine alebo v inej nemaďarskej reči. Takto ešte aj na tých takzvaných „slovenských“ cirkevných školách s jedným alebo dvoma učiteľmi vyučovala sa maďarčina 21 alebo 22 hodín týždenne.³⁾ Preto možno s čistým svedomím tvrdiť, že okrem niekoľkých nepatrných pozostatkov celé elementárne školstvo bolo na Slovensku zmaďarizované. Ovšem, výsledky vyučovania byly veľmi ubohé a počet negramotných podľa toho veľký. Tých, ktorí vedeli čítať i písať, bolo na Slovensku priemerne 63 percentov, avšak v Šarišskej župe bolo ich len 48.6, v Spišskej 58, v Zemplínskej 51.4 a v Užhorodskej len 43.5 percentov.

Okrem toho úroveň na elementárnych školách bola veľmi nízka. Povinná návšteva bola veľmi nepravidelná následkom veľkej nedbalosti školských vrchností. Vo väčšine obcí školy zostaly otvorené len päť alebo šesť mesiacov do roka. Kým prišiel prvý snah, dieťky nechodily do školy a jakonáhle na jar zmizol, prestaly chodiť. V r. 1913 nie menej než 32.700 slovenských školopovinných dieťať nebolo ani zapísaných.

Zo všetkých rozličných kategórií, katolícke a zvlášť grécko-katolícke školy byly najslabšie: počet tried bol malý a panoval neobyčajný nedostatok učiteľov. V mnohých obciach bol iba takzvaný „výpomocný učiteľ“, ktorým obyčajne bol nejaký

³⁾ Ministerské nariadenie č. 80.000/1910.

rozumný sedliak alebo remeselník. Mnohé školy mali celkom nedostatočné zariadenie a vyučovací materiál. Keď ale pamätáme, že skoro polovica ľudových škôl bola katolícka a mala za svojho správcu nie učiteľa, ale miestneho farára, ktorý i pri najlepšej ochote postrádal kvalifikácie, potrebnej udržať školu na výške doby, a keď uvážime, že učiteľ bol veľmi zle platený a že bol úplne odkázaný na dobrú vôľu kňazstva, môžeme si utvoriť predstavu, prečo elementárne školstvo na Slovensku — ba v celom Uhorsku — nemohlo sa nijako porovnať s elementárnym školstvom v Rakúsku a menovite v českých zemiach.

Takzvané vyššie ľudové školy, ktoré utvorené boli barónom Eötvösom r. 1868 (zákon XXXVIII.), sa v Uhorsku neujaly. Na ich miesto však nadobudly istej popularity meštianky. Táto škola mala štyri ročníky a považovaná bola za jakúsi nižšiu strednú školu. Školy tie so šiestimi ročníkmi zostaly na papieri práve tak, ako vyššie školy ľudové. Bolo len niekoľko meštianok na Slovensku: dievky navštevovaly ich od desiateho do štrnásteho roku a vyučovacia reč bola výlučne len maďarská.

Stredné školstvo na Slovensku — gymnáziá a reálky a všetky odborné školy s jedinou výnimkou babských škôl — boli úplne maďarské: a od r. 1874. nemohol už slovenský študent získať vyššie vzdelanie v svojej vlastnej reči. Všetky vysoké školy boli ovšem tiež čisto maďarské, nielen rečou, ale i duchom a organizáciou. Naším študentom na stredných školách uhorských nebolo dovolené shovárať sa slovensky ani len privátne medzi sebou, ani nesmeli čítať slovenské knihy alebo periodické časopisy, a boli nútení behom doby svojich štúdií zatajovať svoje slovenské národné cítenie. Tým, ktorí toto nedodržali, hrozilo vylúčenie alebo iný trest. Na všetkých týchto ústavoch úmyselne kládol sa prehnany dôraz na maďarské dejiny a kultúru, kým všetko, čo bolo slovenské, sa podceňovalo alebo priamo osmiešňovalo a hanobilo. Nie div teda, že okrem malého percenta celá slovenská mládež bola behom kritických rokov svojho študovania na nižších i vyšších ústavoch odnárodnená a získaná pre maďarské cítenie. V r. 1913—14 bolo v Uhorsku 229 stredných škôl s 3640 pro-

fesormi a 77.636 žiakmi. Z týchto 64.118 hlásilo sa za Maďarov a len 1620 za Slovákov (1380 na gymnáziách, 240 na reálkach). Na základe rečovým môžeme bezpečne určiť počet slovenských žiakov na 4000, v ktorom prípade asi 2380 bolo pomaďarčených v jedinom tom období. Keď si však pripomenieme, jako intenzívne prevádzala sa maďarizácia vo vyšších triedach, musíme s pocitom žiaľu ustáliť náš odhad na o mnoho vyššie.

A čo je najhlavnejšie, musím poznamenať, že byly zmaďarizované všetky učiteľské ústavy a že slovenčina ponechaná bola len pre formu na niekoľkých ústavoch ako predmet, ktorý sa vyučoval dve hodiny týždenne takzvanou priamou metódou. Nikde nebola slovenčina vyučovaná vedecky, a školské vrchnosti, ktorých úlohou bolo na konci roku 1918, po úteku väčšiny starých uhorských učiteľov, zreorganizovať školstvo, našly na Slovensku skutočnú *tabulu rasu*.

Zásady reorganizácie

Behom prvých rokov po prevrate reorganizovalo sa školstvo na Slovensku na základe trochu složitého kompromisu medzi jestvujúcimi uhorskými a rakúskymi zákonmi o školstve, doplneného novými nariadeniami, vnesenými československým parlamentom. Ústredná myšlienka ministra školstva dra Šrobára a pisateľa tohoto článku jako vládneho referenta pre slovenské školstvo v Bratislave bola demokratická zásada náboženskej a národnostnej rovnoprávnosti. V čisto slovenských krajoch sme prirodzene školy odmaďarizovali. V južných krajoch, kde bola maďarská väčšina, sme v celku ponechali status quo, kým na nemeckých ostrovoch zaviedli sme školy nemecké, niekedy priamo proti vôli zmaďarizovanej nemeckej inteligencie. Takto Slováci a tiež Nemci konečne dostali svoje ľudové, stredné a odborné školy, na ktoré boli svojim počtom oprávnení. Na Slovensku máme dnes slovenské, maďarské, nemecké a rusínske školy, zodpovedajúce, okrem niekoľkých výnimočných prípadov, percentu každej jednotlivej národnosti. Zavedenie slovenčiny a nemčiny na školách stalo sa dosť rýchlo a bolo v skutočnosti ukončené koncom roku 1920. Toto bolo len tak možné, že dostatočný

počet českých učiteľov a profesorov z Čiech i Moravy nabídnul slovenským úradom svoje služby.

Ťažšie bolo riešenie cirkevného problému, a zvlášť katolíckych a evanjelických stredných škôl. Prvé československé Národné shromáždenie nestačilo vypracovať nový zákon o strednom školstve; preto uhorský zákon XXX. z roku 1883 až na nepatrné zmeny zostal v platnosti a vláda musela brať do ohľadu zákonitú právu cirkví, a zvlášť evanjelickej cirkve, keď táto v roku 1919 nadobudla si novú ústavu a prevzala evanjelicke školy pod svoj dozor. Menovanie a inštalácia prvých slovenských katolíckych biskupov však stala sa až r. 1921, takže do tých čias katolícke gymnáziá boli akoby bez pána. Ako referent školstva musel som urobiť bezodkladné rozhodnutie a dať ich pod štátnu správu, keďže boli len dve alternatívy, alebo ich úplne zavrieť alebo ich ponechať v maďarských rukách.

Obyvateľstvo väčšinou maďarské a zvlášť nemecké na Slovensku je spokojné s reorganizáciou školstva. Nemci v Spiši a v Bratislave majú teraz dosť svojich vlastných škôl a Maďari uznávajú, že v čisto slovenskom území maďarské vyučovanie nie je udržateľné. Nemeckí vodcovia, dr. Frühwirth a pán Ludwig toto verejne soznali. Menšina v istých zmaďarizovaných mestečkách zprvu odporovala tejto zmene a pod vlivom istej politickej agitácie s časom podávala sťažnosti: avšak v celku súhlasí so zásadami a školskou politikou československej vlády. Jediné miesta, kde došlo k opravdivým treniciam v súvislosti so zmenou s maďarskej na slovenskú alebo nemeckú vyučovaciu reč, boli Bratislava, Košice, Spišská Nová Ves a Prešov. Všade inde reorganizácia uskutočnila sa úplne hladko.

Druhý problém, ktorý bol na Slovensku úspešne riešený, bolo upravenie učiteľských plátov. V starom Uhorsku učiteľ na ľudových školách dostával 1200 až 3200 korún okrem bytného, ktoré činilo 260—600 korún, a behom vojny vzhľadom na zvýšenú cenu živobytia dostával ešte niekoľko dosť malých príplatky. Toto vzťahovalo sa na učiteľov na štátnych školách, avšak veľká väčšina učiteľov dostávala svoje pláty od miestnych obecných alebo farských vrchností. Je pravda, že Apponyiho školské nariadenie z r. 1907 (zákon XXVII.) v zásade

ustanovuje, že pláty učiteľov v cirkevných školách majú byť na tej samej úrovni, ako v školách, udržiavaných štátom, ale v skutočnosti učiteľia na štátnych školách boli lepšie platení. Avšak už behom vojny sa tieto pláty stali rozhodne nedostačovacími. V miestach, kde obyvateľstvo ešte vždy zachovávalo starý zvyk, že odovzdávalo učiteľovi príspevky v naturáliách, život mu bol ešte akosi znesiteľný: avšak veľká väčšina učiteľstva upadla do hroznej biedy. Československé Národné shromáždenie vynieslo nové platové úpravy a hoci hmotné postavenie učiteľov na Slovensku dnes nie je skvelé, predsa je aspoň uspokojivé. Ich pláty menia sa od 9000 do 32.000 Kč ročne. V súvisi s týmto je zaujímavé povšimnúť si, že nový tento štát vypláca skoro celý plat i *cirkevným* učiteľom zo štátnej pokladnice. V r. 1920—21 štátna podpora cirkevným školám ľudovým činila približne 104.000.000 Kč, v r. 1928 asi 80.000.000 Kč, kým cirkve samé prispely len asi 6 až 8.000.000 Kč okrem príspevkov v naturáliách.

Základná myšlienka novej organizácie slovenského školstva bola úplne jasná, ako možno aj uzatvárať z predchádzajúceho prehľadu: nemalé ťažkosti však naskytali sa pri praktickom prevádzaní. Pred prevratom českí učenci a školskí odborníci nevenovali dostatočnú pozornosť uhorským pomerom, a následkom ich neznalosti maďarskej reči mohli študovať uhorské zákony a ústavy len za pomoci slovenských odborníkov; na druhej strane zas slovenskí politikovia a odborníci boli zväčša iba povrchno oboznámení s predošlými pomermi rakúskymi, keďže Maďari v minulosti dobre sa starali o to, aby právnici, učiteľia a profesori obsiahli svoje vzdelanie len na uhorských ústavoch. Táto vzájomná nevedomosť zprvu viedla k mnohým zmatkom. Veď nestačilo len mať dobrú vôľu alebo prijať v teorii názor, že staré a pevne ustanovené zákony a zvyky nemôžu byť radikálne zrušené, hoc i mnohé z nich už nezodpovedali požiadavkam modernej pedagogie. Hlavnou snahou novej správy teda bolo vytvoriť syntézu medzi panujúcou praxou v Čechách i na Morave na strane jednej a na Slovensku na strane druhej.

V Čechách a na Morave bolo školstvo skoro úplne pod zemskou (krajinskou) správou, čo sa rovnalo štátnej administratíve. Školopovinnosť trvala od 6. do 14. roku a bola veľmi

prísne prevádzaná. V Čechách meštianka bola obvyklejšia a o mnoho obľúbenejšia, než na Slovensku, kým stredné a odborné školy dosiahly vysokú úroveň a boli veľmi čítné. Česi mali svoje vlastné školstvo a nemčina figurovala len vo vyšších školách ako predmet, ktorý sa vyučoval. Duch v českých školách bol demokratický, čím líšil sa od protinárodného, aristokratického a cirkevného rázu škôl na Slovensku.

Ludové školy

Maďari nevenovali elementárnej škole dostatočnej pozornosti. Dobrá vôľa zvýšiť ich počet a zdokonaľiť ich vrchnostiam nechýbovala, avšak maďarizačné tendencie, veľká chudoba vonkovského ľudu a odpor jednotlivých cirkví k novotám mali škodlivé účinky na opravdivý pokrok v tomto školstve. Cirkve mali pod svojím dozorom skoro tri štvrtiny všetkých elementárnych škôl a nechceli súhlasiť so zavádzaním dvoch až štyroch tried miesta jednej, čo bolo všetko, čím sa väčšina týchto škôl mohla chlubiť. Každá cirkev postavila sa do ostrého boja za svoje školy.

Krátke porovnanie s Čechami a Moravou ukáže nám význam tejto otázky. Tam je len 28.74 percentov takých škôl, ktoré majú len jednu triedu; 29.74 percentov škôl má po dvoch triedach a 15.4 percentov má tri. Na Slovensku však 63.7 percentov (2298) škôl má jednu, 21.49 percentov (775) dve a 7.4 percentov (269) tri triedy. Je i 96 škôl so 4 triedami, 136 s piatimi a len 32 so šiestimi. Na Slovensku sú v skutočnosti len dvojaké školy: cirkevné a štátne. V školskom roku 1926—27 stav bol takýto:

rímsko- a grécko-katolíckych	1758
evanjelických a kalvínskych	666
židovských	63
štátnych a obecných	1104

Každé mestčko a skoro každá väčšia obec má tri alebo štyri rozdielne školy — katolícku, protestantskú, židovskú, štátnu, z ktorých každá je úplne samostatná a len s jednou triedou, čo znamená, že má len jedného učiteľa. Tento musí súčasne vyučovať dve až štyri skupiny (alebo ročníky) detí v jedinej učebnej miestnosti. Nie je ani treba zdôrazňovať tie ťažkosti, ktoré následkom tohoto povstávajú.

A predsa s pedagogického stanoviska pokrok behom posledných desať rokov je veľmi prekvapujúci, lebo dieťky sú vyučované teraz v svojom materinskom jazyku. Školské knihy a pomôcky sú o mnoho lepšie. Nové budovy sa stavajú a staré sa obnovujú. Miesto 16 župných inšpektorov máme teraz 53 inšpektorov okresných, ktorí majú prísny dozor na učiteľstvo a nútia rodičov, aby posielali svoje dieťky riadne do školy.

Za bývalého Uhorska elementárky mali šesť ročníkov, avšak podľa nového zákona 226. z r. 1922 predĺžené boli na osem, a to pre dieťky vo veku od 6 do 14 rokov, a sú pre všetky povinné. Podľa zákona tí, ktorí udržiavajú školu, musia hrať aj jej výdavky, avšak v skutočnosti okrem nepatrných príspevkov štát platí každej kategórii školy všetko. Takto záväzok udržiavania školy pre cirkev alebo obec je dnes temer iba nominálny.

Následovný výkaz podáva doklady o pokroku, aký bol urobený priebehom posledných desiatich rokov:

	V roku 1918			V roku 1926/27		
	školy	dieťky	učitelia	školy	dieťky	učitelia
slovenské	276	30.118	390	2.652	277.794	4.354
maďarské	3.298 ^{a)}	343.992 ^{a)}	5.000 ^{a)}	695	79.749	1.235
nemecké	— ^{b)}	—	—	107	14.182	229
rusínske	31	2.494	35	101	8.203	114
miešané	—	—	—	51	12.649	234
štátne a obecné				1.104	128.085	2.244
r. k. a g. k.				1.758	209.670	2.930
evanjelické				450	31.603	569
kalvínske				216	15.828	272
židovské				63	5.278	132
súkromné				15	1.116	19
Súhrn	3.605	376.604	5.425	3.606 ^{a)}	392.580	6.166

^{a)} Približné číslce.

^{b)} Podľa úradných dát školského referátu v Bratislave na rok 1918 bolo 7 elementárok, na ktorých sa nemčina používala jako výpomocná reč; slovenčina jako výpomocná reč na 186 školách takzvaných slovenských, takže v skutočnosti bolo v r. 1918 len 90 čisto slovenských škôl (alebo 94 podľa obšírneho vývodu, uverejneného v knihe „Deset let Československé Republiky“, Praha, 1928).

^{c)} Rozpočtový preliminár na r. 1929 berie v úvahu 4177 elementárok a meštianok s 7503 učiteľmi — inými slovami je to o 435 škôl viac a o 555 učiteľov viac, než v školskom roku 1926—27.

Meštianky

V starom Uhorsku táto škola považovaná bola za ľubovoľnú strednú školu. Bola čisto maďarského rázu, mala 4 až 6 ročníkov a bola navštevovaná dieťkami vo veku od 10 do 14 alebo 16 rokov. Šesťtriedna meštianka, jako šesťtriedna elementárka, nebola nikdy opravdu obľúbená za Uhorska. Ba od tejto kategórie sa celkom upustilo a štyrtriedna meštianka nemala žiadneho opravdivého postavenia popri nižšom gymnázii alebo nižšej reálke.

Česká meštianka mala tri ročníky, avšak bola povinná pre všetky dieťky až do veku 14 rokov na tých miestach, kde jestvovala. Na nej, všetky tie predmety, ktoré boli povinné na elementárnej škole — totiž náboženstvo, materinsky jazyk, dejiny, prírodopis a základy vedy, počtovedy, atď. — vyučované sú intenzívnejšie a v odborných skupinách. Zvláštna pozornosť venuje sa telocviku i spevu a menovite i kresleniu i maľovaniu na základe slovenského dekoratívneho umenia. V r. 1918—19 bolo na Slovensku len 32 meštianok, ale už o rok pozdejšie bolo ich 102, a v r. 1920—21 počet tried zvýšil sa o 61.

Pokrok, učinенý týmto typom školy, ktorá v Čechách a na Morave tvorí už jedon z najpevejších základov celej školskej sústavy, môže sa usudzovať z tohoto výkazu:

	V roku 1918			V roce 1926—27		
	školy	učitelia	dieťky	školy	učitelia	dieťky
slovenské	—	—	—	109	633	22.826
maďarské	83	?)	?)	17	72	2.235
nemecké	—	—	—	3	12	492
rusínské	—	—	—	1	3	138
miesané	—	—	—	6	62	2.105
štatné a obecné . .	—	—	—	109	670	24.176
r. k. a g. k. . . .	—	—	—	18	78	2.460
evanjelicke	—	—	—	5	18	629
židovské	—	—	—	3	12	360
súkromné	—	—	—	1	4	171
Súhrn	83?)	?	?	136	782	27.796

?) Úradná uhorská štatistická ročenka obsahuje o mnoho menej podrobností od roku 1915 a preto nie je možné tieto podrobnosti tu vyplniť. Počet dieťok však sotva mohol presahovať 12.000.

Stredné školy

Násilné a celkom nezákonné zrušenie súkromných slovenských gymnázií v sedemdesiatych rokoch zvlášť pohoršilo slovenský ľud. Na druhej strane založenie a reorganizovanie nových slovenských gymnázií v prvých rokoch po prevrate bolo skutkom, za ktorý Slováci nikdy neprestanú byť svojim českým bratom vďační. Koloman Tisza, nariadiac toto zrušenie v r. 1875, nepredstavoval si, že týmto násilným činom zavdáva prvú ranu novému Uhorsku dualistickej éry.

Znovuvedenie slovenčiny na všetky ústavy na slovenskom rečovom území previedlo sa veľmi rýchle, napriek tomu, že Slováci nemali profesorov, učebníc, atlasov, žiadnej vedeckej terminologie, atď. Toto bolo len tak možné, že Česi hneď dali Slovákom k dispozícii 400 profesorov a ďalej preto, že väčšina žiakov mala dostatočnú, hoc i niekedy nedokonalú znalosť slovenčiny a nenachádzala žiadnej ťažkosti v sledovaní vyučovania v češtine. Stredné školy poskytli najlepší dôkaz, že Slovákom rozumie češtine a že rozdiel medzi dvoma týmito nárečiami je iba veľmi nepatrný.

Stav stredného školstva na Slovensku je zrejmy z tejto štatistiky:

	1913/14	1918/19	1919/20	1927/28
1. Slovenské:				
gymnázia, lyceá a reálky	0	18	35	39
učiteľ'ské ústavy	0	6	13	13
Spolu	0	24	48	52
2. Nemecké:				
gymnázia a reálky . . .	0	0	4	3
3. Maďarské:				
gymnázia, reálky a lyceá	44	28	13	7
učiteľ'ské ústavy	15	9	1	2
Spolu	59	37	14	9
4. Rusínske: *)				
učiteľ'ský ústav	0	0	1	1

*) Rusíni dostali v Podkarpatskej Rusi 4 rus. reálky (s 2 českými paralelnými triedami pre Užhorod a Mukacevo), 1 židovské ref. reálne gymná-

	1913/14	1918/19	1919/20	1927/28
Súhrn na Slovensku				
a) stredných škôl . . .	44	46	52	49
b) učiteľských ústavov .	15	15	15	16
Spolu . . .	59	61	67	65

Spadajú do týchto kategórií:

Slovenské: 2 katolícke gymnáziá

24 štátnych reálnych gymnázií

10 štátnych reformných reálnych gymnázií

3 štátne reálky

10 štátnych učiteľských ústavov

3 katolícke učiteľské ústavy

1 štátna pedagogická odborná škola.

Nemecké: 1 štátné reálne gymnázium v Bratislave

1 evanjelické reálne gymnázium v Kežmarku

1 štátné reformné reálne gymnázium v Levoči.

Maďarské: 1 katolícke gymnázium v Komárne

5 štátnych reálnych gymnázií v Bratislave, Košiciach, Rimavskej Sobote, Šahách, Nových Zámkoch;

1 štátné reformné reálne gymnázium v Lučenci

1 štátny učiteľský ústav v Bratislave

1 katolícky učiteľský ústav v Bratislave.

Rusínske: 1 grécko-katolícky učiteľský ústav v Prešove.

Ohľadom školskej návštevy u rôznych národností stačí uviesť, že počet žiakov vzrástol zo 14.195 v r. 1913—14 na 18.909 v r. 1927—28. Podobný výsledok badať i v Podkarpatskej Rusi, kde počet žiakov vzrástol s 1832 na 2699. Toto ukazuje, ako rozhodujúce je pre stredné školstvo používanie materinského jazyka a možnosť kariéry. Druhé národnosti zdajú sa mať v celku spravodlivý podiel na vyučovaní v svojej vlastnej reči, hoc behom posledných niekoľko rokov nastala prirodzená zmena v prospech štátnej reči.

zium v Mukačeve, 3 štátne učiteľské ústavy a 1 grécko-kat. učiteľský ústav v Užhorode.

	Obyvateľstvo	%	Žiaci na stredných školách	%
Súhrn . . .	2,958.557	100	18.509	100
Česi a Slováci . . .	2,013.793	68.07	14.224	76.85
Nemci	139.900	4.73	1.175	6.35
Maďari	637.183	21.54	2.973	16.06
Rusíni	85.644	2.89	137	—74

Je celkom pravda, že štátna reč má prevahu v stredných školách na Slovensku, avšak na druhej strane jestvujú dostatočné maďarské školy s vhodnými budovami a učiteľmi vo všetkých hlavných mestečkách na maďarskom pohraničí. Priemerný počet žiakov v triede je 38 oproti 33 v nemeckých a slovenských školách. Súhrn žiakov na maďarských stredných školách v r. 1927—28 bol 4438, z ktorých 1200 navštevovalo slovenské, nemecké i rusínske školy; veľká časť týchto však boli židia, ktorí podľa národnosti nezapísali sa za židov.

Môže sa bezpečne povedať, že nový štát má obrovskú zásluhu za svoj výkon na poli stredného školstva. Okrem vážnych pedagogických ťažkostí, ktoré sa mu postavily do cesty — ako nedostatok učebníc i školských potrieb a problém učiteľských plátov — musel založiť niekoľko celkom nových ústavov (v Turčianskom Sv. Martine, Novom Meste nad Váhom, Zvolene, Michalovciach, Zlatých Moravciach, Baňskej Štiavnici a Prievidzi) a postaviť budovy za 40,000.000 Kč. Toto dokazuje, jaký ohromný význam pripisuje sa strednému školstvu na Slovensku. Behom posledných dvoch rokov javil sa istý prirodzený úbytok návštev na stredných školách, avšak počet žiakov je ešte vždy vysoký v pomere k celkovému obyvateľstvu. V r. 1913—14 bolo 74.521 žiakov na stredných školách, v r. 1924—25 114.493, v 1927—28 počet klesnul na 98.272. V starom Uhorsku (okrem Chorvátska) s 18,000.000 obyvateľov bolo v r. 1918 96.820 žiakov.

Ako dodatok môžeme povedať, že dnes slovenské ústavy sú úplne na úrovni ústavov v Čechách i na Morave, a že českí profesori, ktorých je tu ešte vždy asi 400, zväčša dokonale si osvojili slovenskú reč.

Učiteľské ústavy v starom Uhorsku boli všetky čisto maďarské a absolventi, ktorí z nich vyšli, jestli chceli, aby ich

obyvateľstvo v maďarských krajoch rozumelo, museli sa súkromne učiť miestnu reč. Učiteľské ústavy — počtom šestnásť — patrily zčiasťky štátu a zčiasťky cirkvám, a pred vojnu mali 1741 žiakov, z ktorých 1484 (t. j. 86 percentov) prihlásilo sa za Maďarov. Po prevrate nastala taká situácia, že bolo mnoho maďarských, ale len veľmi málo slovenských kvalifikovaných učiteľov. Preto prvým dôležitým krokom bolo zaviesť slovenčinu na všetky učiteľské ústavy, aby sa čím najrýchlejšie zaplnili tie nesmierné medzery v učiteľských radoch. Vyučiť za učiteľov viac Maďarov znamenalo by iba zvýšiť počet maďarských učiteľov bez staníc: a preto len jeden z učiteľských ústavov zostal maďarský.

Nové slovenské učiteľské ústavy sú štyrtriedné a prijímajú iba takých žiakov, ktorí skončili aspoň nižšiu strednú školu alebo mešťianku. V r. 1927—28 mali sme 17 takýchto ústavov — 14 slovenských, 2 maďarské, 1 rusínsky s 1500 žiakmi.

Obchodné a odborné školy

Maďari síce začali venovať v predvojnových rokoch pozornosť i obchodným školám, ale ich počet na Slovensku bol celkom nedostatočný. Boli štyri vyššie obchodné školy, prislúchajúce štátu (doplnené jednoročným kurzom pre dievčatá), v Banskej Bystrici, Kežmarku, Košiciach a Turčianskom Sv. Martine, a dve ďalšie bez tohoto kurzu, v Dolnom Kubíne a Humennom. Jedna obchodná škola pripojená bola k dievčenskej vysokej škole v Trenčíne a jestvovaly ešte ďalšie štyri súkromné školy alebo kurzy v Bratislave a Košiciach. Počet žiakov v rokoch pred vojnou činil priemerne 1300. Vyučovacia reč bola výlučne maďarská a slovenčina ani len nebola zahrnutá medzi predmetami, ktoré sa vyučovali.

Ačkoľvek Slovensko a Podkarpatská Rus sú hlavne zemeľské, obchod a priemysel má tu veľký význam. Celé obchodné školstvo bolo teda zreorganizované; k jestvujúcim trojročným školám pridal sa štvrtý ročník, a bol založený nový vzor dvojročnej školy. Žiaci sú prijímaní len po skončení buďto nižšej strednej školy alebo mešťianky. Jednoročné obchodné školy boli tiež sriadené a pokračovacie kupecké školy pre kupeckých učňov predĺžené.

Nateraz máme šesť slovenských obchodných akademií so štyrmi ročníkmi, 2 maďarské a 2 ruské — tri z dvoch posledne menovaných skupín sú v Podkarpatskej Rusi. Návšteva v r. 1927—28 činila na slovenských školách 617, na maďarských 319 a na ruských 162 žiakov. Okrem týchto sú veľmi obľúbené novo-sriadené dvojročné obchodné školy; nateraz je ich desať slovenských s 917 žiakmi, dve nemecké so 161, jedna maďarská so 72 a dve ruské s 91 žiakmi. *Jednoročné* obchodné školy boli sriadené na jedonástich miestach — päť maďarských, tri slovenské a tri nemecké.

Na Slovensku za maďarskej vlády bolo 15 obchodných škôl, prístupných tým, ktorí hovorili maďarsky; dnes máme 29 s vyše 3000 žiakmi a vyučovanie v troch rečiach. Takto ročná návšteva sa viac ako zdvojnásobila a behom posledných deväť rokov asi 14.000 študentov vyšlo z týchto škôl.

Okrem týchto je temer v každom významnejšom mestečku dvojročná kupecká škola pokračovacia, v ktorej vyučovanie deje sa osem hodín do týždňa a vedené je v materínskom jazyku.

Priemyselné školy mali dobré meno v starom Rakúsku a českí odborníci vykonali výtečný kus práce, keď behom posledných desať rokov reorganizovali bývalé maďarské priemyselné školy na Slovensku. Ich počet sa nezvýšil — vynímajúc novej chemickej školy v Banskej Štiavnici — avšak všetky tie, ktoré už predtým jestvovaly, boli zväčšené, zmodernizované a zošpecializované. Nateraz sú slovenské vyššie priemyselné školy v Bratislave, Košiciach, Prešove, Banskej Štiavnici, odborné školy v Banskej Bystrici, Humennom, Kežmarku a Spišskej Novej Vsi a jedna maďarská vyššia priemyselná škola v Košiciach. Žiakov v r. 1927—28 bolo 1815 a súhrn behom deviatich rokov činil 16.703.

Do tejto skupiny možno zahrnúť aj *hospodárske školy* a iné školy pre špeciálne ženské povolania. V starom Uhorsku jestvovalo niekoľko škôl, kde vyučovalo sa vareniu i šitiu, avšak to boli veľmi drahé súkromné podniky, ktoré mali málo záujmu o slovenské ženy. Teraz je v hlavných mestách Slovenska 19 štátnych škôl pre ženské povolania s 1213 žiačkami, a majú veľký význam pre dorastajúce pokolenie.

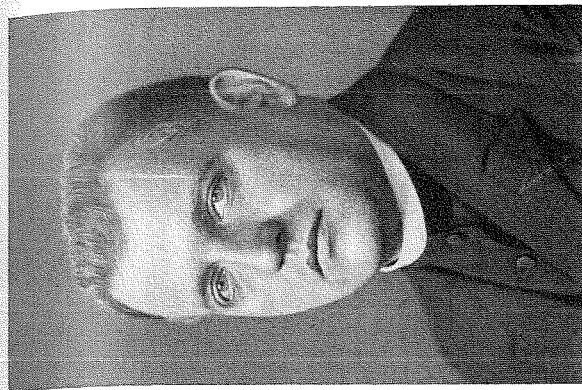
Učňovské školy byly rozmnožené a novými zákonmi zdokonalené. Naši učni sú teraz zákonom nútení navštevovať jeden deň do týždňa odbornú školu alebo aspoň všeobecný kurz pre učňov na tých miestach, kde niet riadnej školy. Večerné vyučovanie je zakázané. V r. 1924 bolo na Slovensku 42 takýchto škôl so 4829 žiakmi; v r. 1927—28 bolo už 113 takýchto slovenských škôl s 10.423 žiakmi, 45 maďarských s 3871, 26 ruských s 2149 a 4 nemecké s 196 žiakmi.

Zemедelské školy

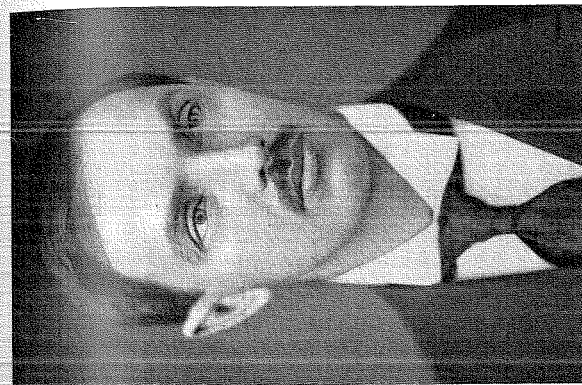
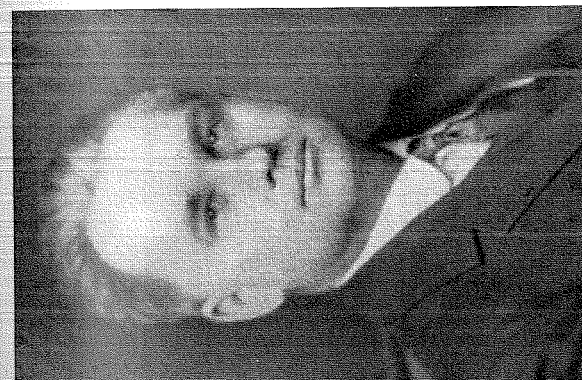
Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi skoro trištvrtiny obyvateľstva zaoberá sa zemedelstvom a je len správne, že ministerstvo zemedelstva venovalo behom posledných desať rokov zvláštnu pozornosť odbornému zemedeliskému vyučovaniu, nielen pre dorastajúce pokolenie, ale i pre praktického roľníka. Na tomto poli bývalé uhorské vlády v skutočnosti nevykonaly nič. Je pravda, že bolo 9 zemedelských škôl na Slovensku, avšak skoro všetky tieto cieľili k vyškolieniu úradníkov a správcov veľkostatkov a konaly veľmi málo pre vzdelanie a odborné zdokonalenie malého hospodára, a to tým menej, keďže tieto školy tiež boli v službe maďarizácie a neboli prístupné roľníctvu, neznalému maďarskej reči.

Keď máme na zreteli, že v troch českých zemiach — v Čechách, na Morave a Sliezske — ešte pred vojnou bolo vyše 100 zemedelských škôl každého druhu s češtinou jako vyučovaciou rečou, nie je prekvapujúce, že českým odborníkom podarilo sa behom niekoľkých rokov dokonale zreorganizovať jestvujúce školy na Slovensku a založiť 21 nových. Toto vyžadovalo náklad 10,000.000 Kč na budovy a niekoľko ďalších milionov pre kúpu zeme a fundu instructu. Okrem toho bolo potrebné zaviesť celkom nové typy škôl. Založené byly štyri hospodyňské školy pre roľnícke devy, 10 jednoročných špeciálnych odborných škôl, jednu pre zemedelské meliorácie v Košiciach, jednu pre zahradníctvo v Eberharde, jednu pre drevárstvo v Liptovskom Hrádku, kým škola v Oravskom Podzámku špecializuje sa na chov dobytku a pastvinárstvo.

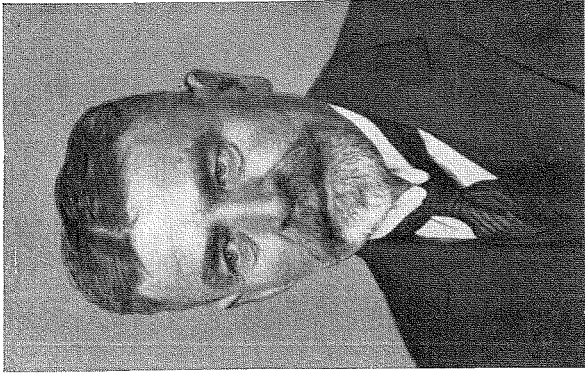
V školskom roku 1927—28 bolo v činnosti 30 zemedelských škôl so 45 triedami — jedna s vyučovaciou rečou ma-

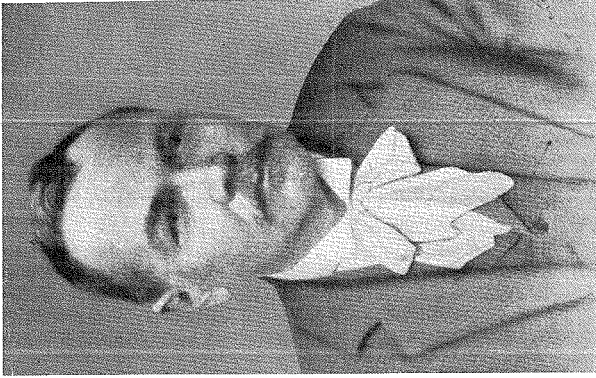
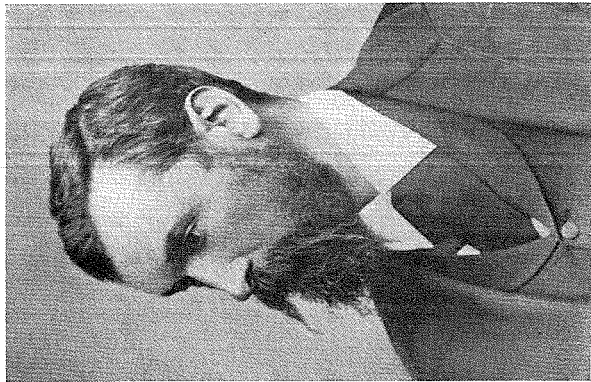
DR. JOZEF TISO

TRAJA MINISTRI LUDOVEJ STRANY
DR. MAREK GAŽÍK

DR. LUDEVÍT LABAY

MATEJ BENCÚR-MARTIN KUKUČÍN

POPREDNÍ SLOVENSKÍ SPISOVATELIA
PAVEL ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV

SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ

ďarskou v Komárne. (Pred vojnou bolo 9 takýchto škôl, čisto maďarských, len s 11 triedami.) Vzrast dokázaný je i počtom žiakov. V r. 1919—20 bolo ich len 243, napriek všetkým snahám ministerstva zemedelstva vzbudiť záujem o tieto školy. Zprvu roľníci boli veľmi nedôverčiví, avšak po štyroch rokoch počet žiakov zvýšil sa na 845 a v poslednom školskom roku na 967. Behom deväť rokov 6135 osôb skončilo tieto ústavy. Takýto postup odohral sa aj v Podkarpatskej Rusi.

Vyučovanie je ovšem väčšinou praktické, vynímajúc na vyšších štyriročných školách v Košiciach a Banskej Štiavnici, kde je i podrobnejší teoretický výcvik. Každá škola má svoje vlastné polia, pastviny i dobytok. Žiakov, ktorí musia sami pracovať, vyučujú prvotriedni odborníci a pripravujú ich pre budúcu ich životnú dráhu malých hospodárov.

Tieto zemedelské školy sú zvlášť cenné, pretože následkom ich vzorného obrábania pôdy ako aj následkom činností ich profesorov mimo školských hodín vonkovské obyvateľstvo nadobúda si nielen širšiu vedomosť v svojom obore, ale i semená, priesady a zdravý dobytok dobrého plemena. Takto školy tieto vo veľkom merítku slúžia za jakúsi informačnú kanceláriu. Medzi r. 1919 a 1927 učiteľia rôznych týchto škôl konali 4714 prednášok obecnstvu. Mali súhrnom vyše 250.000 poslucháčov. Usporiadali i 138 desaťdňových kurzov pre praktických roľníkov, ktoré navštevovalo 5804 osôb. Viedlo by príliš ďaleko pospomínať dopodrobna všetky tie odborné kurzy pre vojakov a učiteľov na elementárkach, usporiadanie zemedelských výstav a vydanie množstva odbornej literatúry — čo všetko stalo sa behom posledných desať rokov.

Musím ešte dodať, že zákonom č. 75 z roku 1920 zavedené boli zemedelské pokračovacie školy a tam, kde jestvujú, učinené boli povinnými pre všetky roľnícke dietky vo veku od 14 do 16 rokov. Nateraz je 131 takýchto škôl na Slovensku so 7687 žiakmi (5 z nich sú maďarské alebo nemecké). Avšak tento plán je ešte vždy len v počiatkoch.

Slovom, nie je zveličovaním povedať, že naše zemedelské školy s kultúrneho, hospodárskeho, ba aj politického hľadiska mali ľvú podiel na konsolidácii Slovenska.

Vysoké školy

Na terajšom území Slovenska bolo v r. 1918 šesť vyšších škôl, včetně novozaloženej Alžbetínskej univerzity v Bratislave. Štátna Právnická akadémia v Košiciach, evanjelická Právnická akadémia a evanjelická Teologická akadémia v Prešove, Zemedelská akadémia v Košiciach a Vysoká škola lesnícka a baňská v Banskej Štiavnici boli na polceste medzi strednou a vysokou školou. Všetky tieto ústavy, pokiaľ patrily štátu, prevzaté boli novou republikou, avšak následkom nedostatku profesorov a následkom aj iných príčin boli zreorganizované, aby prispôbily sa novým pomerom. Len Košická akadémia bola zrušená. Evanjelické akadémie zastavené boli cirkvou. Zemedelská akadémia v Košiciach zmenená bola na štyriročnú strednú zemedelskú školu s novou dvojročnou školou pre zemedelskú melioráciu a výtečne vypraveným ústavom pre zemedelské výzkumy. Banská Štiavnica dostala miesto Banskej a lesníckej vysokej školy strednú lesnícku školu (štyriročnú), štátnu priemyselnú školu a vedecký ústav pre drevárske a lesnícke výzkumy.

Maďarská univerzita v Bratislave, založená v r. 1912, bola počas vojny slabo navštevovaná a mohla byť bez veľkých ťažkostí premenená na novú slovenskú univerzitu. Ovšem boli ťažkosti, lebo napriek vysokej kultúrnej úrovni Čechov vyžadovalo to príliš veľké úsilie založiť behom dvoch rokov (1918—19) sedem československých vysokých škôl a opatriť ich potrebnými kompetentnými silami, budovami, zariadením, knihovňami, atď. Bo súčasne s Komenského univerzitou v Bratislave založily sa aj Masarykova univerzita v Brne, Protestantská fakulta Jána Husa v Prahe, Katolícka fakulta v Bratislave, Zverolekárska a Zemedelská vysoká škola, obe v Brne, Obchodná vysoká škola a Hudobné konzervatorium v Prahe.

Ale bratislavská univerzita predsa rýchle dosiahla vysokú úroveň so stanoviska pedagogického a vedeckého. V r. 1928—29 mala 55 profesorov, 34 docentov, lektorov, asistentov a 151 iných členov sboru, a 1485 študentov. Od r. 1919—20 8085 študentov na nej študovalo a z týchto 769 složilo doktorať. K chvále väčšiny profesorov a školskej administratívy

treba povedať, že v smere intenzívnom sa pilne pracuje, treba s kvalitatívneho a zvlášť pedagogického hľadiska dá sa mnoho vytykať. Ubohé bytové pomery a sociálne vyrovnávacie tendencie, ktoré s takou vehemenciou propagované boli behom začiatkových rokov a ešte ani dnes nie sú prekonané, zapríčinily vysokoškolskej práci mnoho zla. Profesori sú chatrne platení a zproletarizované zvlášť medzi kandidátmi profesúry je tak veľké, že na Komenského univerzite zvlášť možno hovoriť o formálnom úteku profesorov, bo mladí talentovaní ľudia radšej hľadajú svoje živobytie inde. A nemôžem sa nezmieniť o tom, že naše vysokoškolské zákony sú zastaralé a zaťažené veľkými nedostatkami hlavne s organizačného a disciplinného ohľadu.

Avšak v celku univerzita táto môže sa vykázat krásnym kusom vedeckej práce, ktorá prevedená bola v posledných desať rokoch. Učená spoločnosť Šafárikova s výtečným svojím časopisom „Bratislava“ (dosiaľ vyšlo 18 silných sväzkov), ďalej právnická revue „Slovenský Právnik“ a mediccké časopisy „Bratislavské Lekárske Listy“, „Časopis pre zdravotníctvo“, „Sborník Československej Spoločnosti Orthopedickej“, dokazujú, že na mladej tejto vysokej škole je veľká radosť vo vedeckej práci. Toto tiež ukazuje i nová univerzitná knihovňa, ktorá za pečlivého vedenia dra Jána Emlera vzrástla na 150.000 sväzkov.

Tiež jestvuje i slovenská evanjelická Teologická akadémia, ktorá v krátkej dobe má sa pretvoriť na evanjelickú fakultu, podporovanú štátom. Katolícka teologická fakulta nebola ešte uvedená v činnosť následkom opozdeného upravenia slovenských diecezií, do nedávna patriacich pod pravomoc uhorského primasa.

Učebnice

Keďže Slováci za Uhorska nemali temer žiadnych učebníc pre ľudové školy a vôbec žiadných pre stredné alebo vyššie školy, úplne postrádali potrebnú literatúru, keď došla veľká zmena. Školské vrchnosti musely pracovať namáhave a rýchlo, aby čím prv opatřily potrebný materiál. Do dnes vyše 100 dobrých slovenských učebníc vydané bolo štátnou tlačou a súkromnými podnikami pre všetky rozličné ročníky škôl,

a štát vydal veľký počet obrazov i máp, všetky v slovenčine k tomuto cieľu. Pre maďarské školy podobné učebnice boli napísané alebo prepracované maďarskými odborníkmi a vydané štátom. Kto je oboznámený s obrovskými technickými, materiálnymi a vedeckými ťažkosťami, ktoré tu bolo treba prekonať, nemôže neobdivovať toto veľké dielo. Teraz máme nielen všetky potrebné čítanky, ale i učebnice o fyzike, prírodovede, chemii, matematike a hlavne i o zemepise a dejinách. Vydanie učebníc o dejinách bolo zvlášť ťažké, bo Slováci, jako národnosť politicky bez svojich vlastných dejín, neposkytovali potrebný materiál, a bolo to len v týchto rokoch, že sa dejiny Slovákov začaly vážne študovať. Avšak historické a národné spojky a styky medzi Slovákmi a Čechmi sú tak silné, že možno hovoriť o dejinách československého národa napriek stáročnej politickej rozluke.

Zvlášť zaujímavé je vyučovanie reči na modernej slovenskej škole. Slovenskej gramatiky bola už daná dosť určitá forma Czambelom (zomrel 18. decembra 1909), avšak forma táto nie je dostatočná vzhľadom na nové pomery a tiež na novšie vedecké výskumy. Je všeobecne známe, že dr. Czambel, hoc bol skutočným učencom, písal pod vlivom maďarskej kultúry a budapeštianskej vlády a činil všetko, čo len bolo v jeho moci, aby vylúčil české elementy zo slovenčiny, alebo ju „odčechizoval“, ak môžeme pripustiť tento výraz. Jeho snahy v smere literárneho purizmu boli v mnohých prípadoch krokom nazad. Viacerí filologovia teraz pilne pracujú na gramatických štúdiách a napísali už výtečné gramatiky, cvičné knihy a antologie pre meštianky a stredné školy. Školské dietky učia sa i materínsky svoj jazyk i českú literárnu reč, ktorá mu je tak blízko príbuzná, a výsledok je čo najúspešnejší. Slovenská stredná škola postavená je teraz pred zaujímavú úlohu, v ktorej vystupuje ako ochranca slovenskej rečovej čistoty a predsa v tom samom čase udržiava isté separatistické a protičeské tendencie v náležitých medziach.

Na ukončenie je iste hodno spomenúť, že jaké obľúbené sú tieto knihy i medzi samým ľudom. Prvý slovenský šľabikár pre ľudové školy vytlačený bol v 50.000 otiskoch a rozobraný bol behom niekoľko mesiacov, ba nielen dietky, ale i veľký počet rodičov kúpil si ho pre svoju vlastnú potrebu. Podobne

čítanky a antologie, používané v stredných školách, sú veľmi rozšírené a čítané i staršou generáciou. Nové učebnice nachádzajú sa teraz v každej rodine a i roľník, i remeselník, ba aj nejedon člen zpomedi inteligencie vo voľných svojich chvíľach v nedeľu a na sviatky číta s radosťou to, čo v svojej mladosti nemohol si zadovážiť.

Zostáva ešte slovo o detských opatrovniach a jasliach, ktoré v starom Uhorsku hraly vynikajúcu úlohu v maďarizácii malých dietok. Dnes je 127 takýchto ústavov s 12.500 dietskami, ktoré ovšem vyučované sú v materinskom svojom jazyku: 27 z týchto sú maďarské a 7 nemeckých. Tiež treba spomenúť aj hudobné školy, zvlášť konzervatorium v Bratislave, a školy pre mrzáčkov a abnormálne deti. Keď ešte dodám, že máme už dosť dobrú knižovňu slovenskú pre slepcov, je zrejmé, že žiadan obor moderného školstva nebol úmyselne zanedbaný.

Slovenské školstvo dnes robí zázrak privádzania nového života do žíl národa, zdanlive už odsúdeného k zániku. Ako som už spomenul, Slováci za stáročia boli vystavení takému silnému kultúrnemu vlivu so strany Maďarov, že ztratil styky a sympatiu k svojim českým bratom, ba aj v mnohých prípadoch zriekli sa svojej vlastnej rodnej kultúry. Päťdesiat rokov intenzívnej maďarizácie, zvlášť na školách, prirodzene malo účinok na inteligenciu, ktorej bolo dovolené študovať len v Uhorsku: a toto prebudilo s časom na čas politické ozveny, ktoré by mohli naznačovať určitý národný konflikt medzi Čechmi a Slovákmi. Faktá, na toto sa vzťahujúce, nemajú byť utajené ani pred tými Europeanmi, ktorí nie sú oboznámení s miestnymi pomermi, avšak jedine majú byť zredukované na správne ich rozmery. Fakt je, že Česi, ktorí za tristo rokov žili pod nátlakom nemecko-rakúskej vlády, boli v stave behom desať rokov samostatnosti vyvinúť mimoriadnu intenzitu kultúrnej a vedeckej práce, nielen v historických zemiach, ale tiež i na Slovensku. Vyslali 1400 profesorov, učiteľov a školských odborníkov na Slovensko a tým dokázali svetu, že Slováci a Česi sú jedon národ a že naše dietky sú celkom v stave rozumeť a sledovať vyučovanie v češtine. Avšak vykonalí oni o mnoho viac; ba behom veľmi krátkej doby ovládli každú nuancu blízko príbuzného slovenského nárečia, takže okrem nepatrných výnimok čistou slovenčinou vyučuje sa

v každej škole. Na Slovensku máme dve písomné reči — slovenčinu a češtinu. Dietky zpravidla učia sa obe a českí učitelia, tak ďaleko vzdialení od preukazovania jakéhokolvek odporu k slovenskej reči, vyučujú ju s láskou a pečlivosťou a týmto dávajú ten najlepší dôkaz toho, že nie je ona žiadnou prekážkou opravdivému citu československej jednoty. Okrem toho pracujú oni v úplnej shode so Slováckmi v takej vedeckej práci, jakú koná Matica Slovenská v Turč. Sv. Martine. Potom na poli umenia nebolo by bývalo možné založiť alebo udržať Slovenské Národné Divadlo, tak po jeho hudobnej, ako i dramatickej stránke, bez spolupráce českých umelcov.

Je opravdu málo príkladov v moderných dejinách ľudstva, ktoré by sa mohly porovnať s národnou kooperáciou Slovákov a Čechov v dobe poválečnej. Demokratické a humanistické ciele, ktoré oni sledujú, na poli národnej konsolidácie, si skutočne zaslúžia, aby ich študovaly veľké kultúrne národy západu a nadovšetko Slovania, ktorí majú tak ostrý smysel pre individualistické a regionalistické pohyby.

LITERATÚRA

Magyar Statisztikai Évkönyv, új folyam XXIV., XXV., XXVI. (1916, 1917, 1918.). Budapešť, 1924.

Československá Statistika, 50 (školy v republike Československej v škol. r. 1926—27). Praha, 1928.

Rudolf Neuhöfer: *Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky po stránce organizační*. (Praha, 1928.)

Deset let Českoslov. republiky. I. sväzok. (Praha, 1928.)

A. Sikorski: *Das Schulwesen in der Slowakei*. (Bratislava, 1921.)

A. Štefánek: *Education in Slovakia*. (The Slavonic Review, 1923.)

Václav Procházka: *Lidové školy hospodářské*. (1927—28.) Praha, 1928.

Bohuš Vláščil: *Zemědělské školstvo na Slovensku*. (Slov. Hospodár, 1928.)

Az elemi népoktatás enciklopédiája. (Budapešť, 1911.)

A m. kir. kormány 1914. évi működéseről szóló jelentés és évkönyv. (Budapešť, 1916.)

Štátny rozpočet republiky Českoslov. na rok 1929. Kap. 10., ministerstvo školstva. (Praha, 1928.)

KAPITOLA V

Slovenská literatúra po vojne

Štefan Krčméry*

PREDMETOM tohoto článku¹⁾ bude stručná bilancia poprevratového literárneho života slovenského. V danom rámci nemôže byť ani reči o úplnosti, podobne nebude možné ani dokonalé sústredenie materiálu. Povedomí sme si skutočnosti, že v týchto rokoch vystriedajú sa dve literárne generácie, z ktorých jedna (starsia, predprevratová) tu už len dokrešľuje svoje dielo, kým druhá (mladá, poprevratová) svoje dielo len začína. Jednako pokúsime sa vystihnúť podstatu toho, čo sa pred našimi očami v literárnom živote slovenskom a skrze tento život v celom bytí národa odohráva.

I

Najväčšou udalosťou v živote tohoto desaťročia je nepochybne to, že sa v ňom slovenská kniha stala skutočným majetkom celého národa, všetkých jeho krajov a všetkých jeho vrstiev. Je to udalosť pre celý život Slovenska nesmiernej váhy.

Osud slovenskej knihy býval zlý. Knihy sa na Slovensku rodily, keď i nie veľkým počtom, ale knihy dobré. Z generácií, ktoré nasledovali za sebou v XIX. stoly, vyrástly nám krásne

* Narodil sa r. 1892 v Mošovciach. Od r. 1919 je tajomníkom Matice Slovenskej v Turč. Sv. Martine. Je redaktorom „Slovenských Pohľadov“ od r. 1922. Napísal: Päť rokov Matice Slovenskej; Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti; Pavel Országh Hviezdoslav; Drobná práca na Slovensku v minulosti; Anthologia Szlovák Költőkiből; Moyses a Kuzmány. Je autorom básni „Keď sa sloboda rodila“ a „Žatva“.

¹⁾ Tento článok sa v podstate shoduje s článkom *A survey of modern Slovak literature*, ktorý som publikoval v Slavonic Review, 1928. Vychodí paralelne v literárnom almanachu, ktorý vydáva nakladateľstvo L. Mazáča v Prahe.

literárne zjavy, pôsobiace mocne i za hranice. Hollý, Kollár, Šafárik, Štúr, Vajanský, Hviezdoslav, ale i najlepšie z diel mali u nás doma čitateľov tak málo, žeby srdce zaplakalo. Knihy mohly sa tlačiť len v malom náklade a i tak zalezaly často na sklade na dlhé roky. Úrady, školy, spolky na Slovensku, ktoré by ich boly mali rozširovať, namerené boly práve proti nim. Literatúra sa neprestajne pramenila, ale politická moc zatláčala ju nazpät do žriedel, nedovolila jej roztrieť sa, rozspievať sa po slovenských krajoch, vyvolať zo slovenských dolín a rovín duchovný život slovenský. Tak boly celé oblasti slovenské, kam slovenská kniha, okrem modlitebnej a kalendára, vôbec neprenikla. Jej hniezdom bol len úzky stred Slovenska, inde mala len ostrovčeky a prevažná väčšina Slovenska bola priamo púšťou v tomto smysle. Slovenské deti v školách rástly zväčša v povedomí, že slovenskej knihy ani niet.

Nuž prvým radostným úkazom osvobodenia bolo, že sa slovenský knižný sklad v krátkom čase vyprázdnil a zároveň začal sa naplňovať novými vydania. Náklad kníh sa rýchle zvyšoval. Ak sa Hviezdoslavových spisov tlačievalo predtým 800 exemplárov, tlačiť sa ho začalo teraz 2000, 5000, ba náklad „Hájnikovej ženy“ mohol byť i 8000-ový. Slovenskej knihy chytali sa i noví nakladatelia, ktorým ona predtým bola neznáma, slovenská kniha prichodila ako milý hosť do domov slovenskej inteligencie, uvítaná vše s nedorozumením, vše (podľa výberu) so sklamaním, ale i s láskou, odtedy vzrastajúcou. Peštianske vydania uťahovaly sa do vnútra knižníc a predné rady zaberaly knihy slovenské, knihy svoje. A radostne začala prenikať slovenská kniha i do chalúp. Matica slovenská vystrojila dosiaľ pre obce 2600 knižníc, vzorne vybratých zo slovenskej literatúry. Spolok sv. Vojtecha tlačí svoje knihy i v 80.000-ovom náklade. Dnes už niet dedinky na Slovensku, ani na juhu, ani na východe, kde by slovenská kniha nebola medzi slovenským ľudom doma, kde by nebola skutočne čítaná.

Pritom obsah slovenskej literatúry prelieva sa do národa aj inými zľabmi. Všimnime si *časopisectva*, ktorého štatistika oproti 41 časopisom predvojenným vykazovala už r. 1925 počet 152, temer štvornásobný. Miesto jedného denníka máme ich dnes 9. A počet predplatiteľov na pr. pri Slovenských

Pohľadoch, časopise literárne umeleckom, je oproti predvojenému stavu temer desaťnásobný. Primyslime si k časopisectvu *činnosť prednáškovú*, konanú ústrednými spolkami, po celom Slovensku rozvetvenými i spolkami lokálnymi po mestách a dedinách. Len v rámci Matice Slovenskej odbudlo sa tu 15.000 prednášok a 1400 naukových kurzov. A ešte si spomenúť na *ochotnícke divadlo*, kde sa literatúra prelieva živým slovom do obecnstva. Tu hovoriť možno o vzraste neslýchanom, stonásobnom. Priemer divadelných predstavení pred prevratom dosahoval číslo 40, teraz dosahuje ročných štyroch tisíc predstavení. Celok od r. 1918 odhadnúť možno s istotou na 40.000. Ak odhadujeme priemer ochotníckych hercov jedného predstavenia na 10, je to vcelku 400.000 hereckých výkonov, a ak odhadujeme počet obecnstva na priemerných 150 ľudí, môžeme sa spýtať, či jest ešte Slováka, ktorý by nebol býval svedkom slovenského ochotníckeho divadla? Nepreceňujeme pritom úroveň, ale oceňujeme ruch a nesmierny význam tohoto ruchu samého! A nadovšetko sú tu slovenské školy, ľudové, stredné i vyššie, navštevované slovenským ziačtvom takým počtom, ako nikdy v minulosti. Vo všetkých z nich sa žiaci o slovenskej literatúre, o slovenských knihách a spisovateľov učia, školské čítanky prinášajú ukázky zo spisby, vieme, že z nich poznávajú často slovenskú spisbu i rodičia žiakov, učebná osnova stredných škôl nakladá žiakom povinné čítanie z literatúry, ktorého Matica Slovenská vydala už 28 sväzkov, školské knižnice a samovzdelávajúce krúžky vedú ho zas k čítaniu dobrovoľnému. Nuž všetko to sú veci pre slovenský život významu ozaj epochálneho. Nimi vrastá slovenský život do nového svojho veku, zpod tvrdej kôry minulosti vylupuje sa v československom celku na dejišťe vlastného kultúrneho bytia a dejstvovania.

Toto je najväčšia udalosť nášho prvého desaťročia. Všetko ostatné nás vedľa tejto skutočnosti zaujíma len v druhom rade.

II

Literatúra slovenská v posledných rokoch predprevratových zosmutnela. Zo známeho trojhviezdia roku 1916 zhasol *Vajanský* a predtým ešte zapadol za ďalekým obzorom *Kukučín*.

Svietil len *Hviezdoslav*, ale úzkostlivým svitom svojich Krvavých sonetov.

K nemu družila sa značne preredlá generácia básnikov a beletristov starších i mladších, z ktorých za vojny mnohí zamkli. Z troch literárnych časopisov zanikly dva, Slovenské Pohľady (1916) i Prúdy (1914), vytrvala len Živena, redigovaná Elenou Maróthy-Šoltésovou. V poezii ozývaly sa zo starších *Martin Sládkovičov* (dostali sme od neho úplný preklad Goetheho Fausta), *Dlhomír Poľský*, *Kyčerský*, *Hájomil*, *Vrbický*, *Podtatranský*, z mladších *Rázus*, *Roy*, *Grebáč*, *Zora*, *Neresnický*, *Krčméry* a *Smrek*; v beletrii tvorila *Šoltésová* (Môj syn), *Timrava* (Hrdinovia), *Vansová*, *Ivanková*, *Podjavorinská*, *Gregorová* a vtedy celkom mladý *Hrušovský*. Z básnikov v popredí pozornosti stál najmä Rázus, z beletristov Ivanková. Rázus bol časový, zaujaly ho zplna otázky vojny (To je vojna!) a osud Slovákov v nej, zo stiesnených zvukov vylupovali sa u neho hlasy čoraz odvažnejšie, mnohé z jeho básní vychodily cenzurované, mnohé kolovaly v odpisoch. Elena Ivanková vo svojej novelistike unikala zas zvláštnym spôsobom prítomnosti (V krinolíne), akoby hľadala pre seba i pre čitateľstvo oazy v ďalekej i bližšej minulosti. Zplna mohli vysloviť city slovenského srdca, rozumie sa, len tí spisovatelia, ktorí sa dostali von z dusivých pomerov. Z básnikov to bol *Jesenský*, z prozaikov *Tajovský*, obaja v ruských legiách.

Tejto družine básnikov, keď sa dielo dovŕšilo, nadišla predne príležitosť vyspievať radosť osvobodenia. Všetci, bez výnimky mali na tom svoj podiel. V básnickej tvorbe tohoto druhu zreteľne rozoznať dva póly. Jeden pól predstavuje *Hviezdoslav*, v ktorého skladbách, charakteru odaického a hymnického, bije srdce veľkého vážna, po dlhých mukách vysvobodeneho, preplneného pokorou a vďakou k spravodlivosti božej, do ktorej sa cez celý život tak dôverive vpínal; druhý pól predstavuje Rázus, v ktorom burácalo povedomie vážna vzbúreného, okovy a mreže strhavšieho. Ostatná poezia osvobodenia vyznievala v širokej škále medzi týmito dvoma pólmi, ale spevu, ktorý by bol ozaj zplna a pre celú budúcnosť zachytil to, čo Slovensko vo veľkých dňoch prežívalo, sme nedostali. Nával citov bol azda priprúdký na to, aby ho struny uniesly.

Skoro zatým a skôr nežby bola stihla vpísať táto generácia svoju kapitolu aj ináč na prvé stránky dejín osvobodeneho Slovenska, zosilnela znenazdania celou plejadou spisovateľov, ktorých by sa žiadalo zahrnúť pod spoločný názov *rozviazaných jazykov*. Oni nás zaujímajú nielen pre význam literárny, ale i pre zvláštnosť prípadu samého. Myslíme tu na tých spisovateľov slovenských, ktorých zlé pomery predvojenné boli zdanlivo celkom umlčaly, ale zázrak osvobodenia priviedol ich po mnohých rokoch k novému alebo vôbec k prvému rozkvetu. Takýchto spisovateľov máme niekoľko a medzi nimi i spisovateľov veľkého významu. Svedčia oni dvojako o tom, ako národná poroba duchovné potencie umrtvuje a ako ich zas svoboda rozviazať môže i po mnohoročnom umŕtvení. Pomyšlime si na takéto príklady. V 1870-tych rokoch značnú rolu začal hrať v slovenskom literárnom živote *Belo Klein-Tesnoškalský*, ako redaktor časopisu „Dunaj“, ktorý mal medzi spolupracovníkmi i mladého vtedy Pavla Országha *Hviezdoslava* a Jozefa Škultétyho. Dunaj vychodil r. 1874-ho, rok zatým nasledujúci bol katastrofálnym rokom zrušenia Matice Slovenskej a perzekúcií a mladý literát odtedy životom sputnaný umlkol, akoby bol na veky umrel slovenskému životu. Mlčanie toto trvalo 45 rokov. Udalosti osvobodenia rozviazaly sputnaný jazyk a odtedy, dnes vyše 70ročný, je *Tesnoškalský* znovu, nepretržite činný.

Po svojom spôsobe do tejto kategórie patria i *Ján Kovalík-Ústiansky*, *Janko Tajný*, *Jolana Cirbusová*, *Milan Mitrovský*, *Jozef Bránecký* a keby sme sa rozšírili i na zjavy umelecky bezvýznamné, tento menoslov vzrástol by do veľkej šírky. No patria doňho i dva zjavy v slovenskom živote prvotriedneho významu, sú to *Martin Kukučín* a *Jégé* (dr. Ladislav Nádaši). Kukučín vrátil sa Slovensku a literatúre r. 1922 po tridsaťročnom exilii a pätnásťročnom zamlknutí, aby rozvil poslednú bohatú fázu svojho tvorenia. Jégé po nepatrných počiatkoch z rokov 1890-tych a po štvrtstoročnom mlčaní rozvil sa, počínajúc rokom 1922, náhle v spisovateľa u nás tiež prvotriedneho významu. (Analogický zjav našli by sme i v hudobnom živote slovenskom, je ním *Ján Levoslav Bella*.)

Takto našly prvé roky osvobodenia dospelú gardu slovenských spisovateľov značne silnú. Jej pripadla nepochybne

vážna úloha držať kontinuitu mohutne rozrastajúceho sa slovenského života s najlepšimi zárodkami minulosti, nedať zamĺknúť duchovným hodnotám v spisbe skôr, než by sa ony stali majetkom národnej vzdelanosti, v najširšom smysle ponímanej, a nedať zaniknúť a upadnúť v tumulte rokov povojenných jazyku, tvorbou troch pokolení už vzácne vy kultivovanému.

Niektorí z týchto spisovateľov dovršovali svoje dielo v tomto desaťročí.

V beletrii *Elena Maróthy-Šoltésová* nenapísala už nových vecí, ale konfesiou materskeho srdca „Moje deti“, knižne teraz vydanou, a už i do cudzích jazykov prekladanou dala korunu svojej celoživotnej tvorbe. *Timrava*, vynikajúca realistka dedinského života, rozšírila svoj kratší genre na románové rozmery (Všetko za národ, 1925) a prozaickú tvorbu svoju doplnila i dvoma drámami (Chudobná rodina, Páva). Z ďalekých končín vrátiť sa *Martin Kukučín* priamo ohromuje monumentálnosťou svojich románových skladieb, do ktorých akoby chcel vliť múdrosť svojho zvláštneho a hlboko zažívaného života. Plodnosťou závodí s ním *Jégé*, ktorého Adam Šangala dosahuje takej výšky nákladu, akej nedosiahla azda ani jedna kniha slovenská okrem cirkevných. Za novými námetmi siaha v románovej spisbe *Terezia Vansová* a v dráme *Tajovský*. Na široko rozvinula sa románová spisba *Petra Komiša*, čerpaná zčiasťky z domáceho, zčiasťky z exotického prostredia. Zo života dolnozemskeho nové črty vyniesol *Ján Čajak*, zo života detského *Hana Gregorová*. Do románovej spisby zasiahla z radu básnikov *Zora* a posledne veľmi závažne *Rázus*. Zo skupiny „rozviazaných jazykov“ výdatne prispieva beletrii *Jolana Cirbusová*, *Milan Mitrovský* a *Jozef Bráneček*. Dramatickej spisbe vedľa *Tajovského* najviac dal *Vladimír Hurban*, tvoriaci v značne širokej umeleckej škále a *Ivan Stodola*, ktorého tri veselohry a jedno dráma sú z dosiaľ najúčinnejších hier slovenského repertoáru. Z básnikov predvojennej družiny vedľa pozdneho spevu *Hviezdoslavovho* v najväčšej miere zakvitla poezia *Ludmily Podjavorskej*, a to v lyrike i v novom u nej genri romanticko-lyrickej; *Jesenský*, *Rázus* a *Roy*, vtrhnutí značne do života politického, daňovali mu i svojou lýrou, z ktorej intímnejšie zvuky mohli

zavzníeť len na úchytky, ostatní básnici zveľadovali svoju tvorbu zväčša v genri, v ktorom sa už predtým vykryštali- zovali.

Z najmladších básnikov *Ján Smrek*, ako z beletristov *Ján Hrušovský* splynuli už nerozoznateľne s mladou povojennou spisovateľskou generáciou.

Keby sme hľadali príznačnú črtu vo všetkom tom, čo z duše tohoto pokolenia v povojennom desaťročí vyznelo, našli by sme ju najvýraznejšie v zvláštnom šponánnom sklone k minulosti. Je to črta, ktorou sa táto tvorba zreteľne líši nielen od mladšej poprevratovej generácie, ale i od tvorby vlastnej generácie zpred vojny. V povojennom desaťročí k opravdovej renaissance prišla na pr. *historická rozprávka*. Nepočítajúc niekoľko menších čít z rokov 1870-tych, možno povedať, že od *Kubányho Valgatu* (1872) až do vojny nepísaly sa u nás historické rozprávky. Najväčšmi odpútal bol slovenskú literatúru od tohoto genu *Kukučín*, namerením na prítomnosť slovenskej dediny. Či neprekvapuje, že posledné dva veľké romány (*Zábor*, *Krasoň*) a cyklus poprevratových rozprávok z pera tohoto majstra zakotvily tematicky v histórii, a to akoby so zvláštnym akcentom? A *Kukučín* nebol prvý. Prvá predišla ho svojim cyklom rozprávok *Elena N. Ivanková* (*V krinolíne*) a za ňou *Jégé* (*Wieniarvskeho legenda*, *Kuruci*, *Donč*, *Adam Šangala*, *Svätopluk*), ktorý v tomto genri povedal svoje najzávažnejšie slovo spisovateľské. Dokresľujme si túto čiaru *Kľatbou Terezie Vansovej*, ktorá predtým historického genu tiež nepestovala, *Fratrom Johannesom* *Jozefa Bráneckého*, *historickými miniatúrami* *Milana Mitrovského*, napokon *Rázusovou Juliou* a ukáže sa, koľký podiel nadobudol si v poprevratovom literárnom tvorení tento genre, akoby dávno zabudnutý. Paralelne s tým hodno si všimnúť, ako siaha za historickými námetmi i spisba dramatická (*Tajovský: Ďurko Langsfeld*, V. H. V.: *Matúš Trenčiansky*), napokon ako ožil v poezii tiež dávno zanedbaný genre *historickéj balady a romance*, najprv u *Hviezdoslava*, ktorý v posledných rokoch svojho života, uchylujúc sa do *lubochnianskeho zátišia*, dopĺňoval a usporadoval sväzky tohoto smyslu, za ním u viacerých (*Št. Krčméry: Piesne a balady*, L. Pod-

javorinská: *Balady*) a ukáže sa nám, že ide skutočne o vec príznačnú pre celé pokolenie.

Literárna kapitola generácie tejto dokresľuje sa opravdove ešte spisbou naukovou a popularizačnou. Stačí napísať vedľa seba mená: *Škultéty, Vlček, Botto, Slávik, Hodža, Medvecký, Bujnáč, Matunák, Maliak, Kvačala, Osuský, Ruppeltd, Tvrdý, Klein, Iv. Houdek, Janšák, Šteller, Martinka, Florek* a i., aby sa dielo tohoto pokolenia ukázalo v pravej svojej váhe. Bez neho je kontinuita slovenského duchovného života nemysliteľná.

Príznačnú črtu, ktorú sme zistili v beletrii, nachodíme i tu, v spisbe naučnej: je ona v prevažnej väčšine historická. Ak má v tejto spisbe značný podiel i národopis a jazykozpyt, to má smysel ten istý, lebo i tam ide o živú minulosť, tradíciu. Napokon ten istý smysel má i mimoriadne bohatá po prevrate literatúra memoárová (*Šoltésová, Vansová, Šrobár, Kačka, Čajak, Kardošová* a i.) a bohatá práca sberateľská, sústrednená najmä v Matici Slovenskej a v Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Ľudových piesní slovenských máme sossbieraných vyše 40.000 textov. Historizujúci sklon celej generácie, prenášajúcej slovenský život akoby z veku do veku, je hlboko odôvodnený. Vychodí z čiastky z inštinktu: ešte raz premerať vykonanú cestu a zväziť jej obsah, z čiastky z inštinktu: nadväzovať prítomnosť na najlepšie zárodoky minulosti. Funkcia pre vývin celého národného života zaiste významná, ktorú pokolenie toto povedome alebo nepovedome konalo a koňá za celý národ.

III

K obom skupinám starších spisovateľov pribudla veľká plejáda mladých.

Roku 1924 predstavilo sa verejnosti Sborníkom mladej slovenskej literatúry razom 31 mladých spisovateľov. Kde sa vzali? Len čiastka z nich, asi dvanásť, vyrástli priamo z literárnej i rodinnej tradície slovenskej predvojennej. Traja priklonili sa k slovenskej literatúre za vojny, šesťnásť len po vojne, v oslobodení. Možno právom predpokladať, že z týchto šesťnástich — a sú medzi nimi vynikajúce talenty — by sa pri nezmenených pomeroch mnohí vôbec neboli ozvali a

mnohí, nie svojou vinou, ale namerením vtedajšej školy, ako spisovatelia unikli by boli slovenskému životu.

Táto generácia dostala posilu i z kruhov mládeže českej, vtápajúcej sa na Slovensku prirodzeným spôsobom do života slovenského, i z kruhov mladej inteligencie, v ktorej rodičovských domoch, vinou pomerov, vládol bol duch vyslovene maďarský, a v malej miere, pomaly, ale nevyhnutne i z kruhov židovských. Z takých rozličných složiek utvorila sa mladá literárna generácia, a to tak, že rozdielov v nej ani veľmi necítiť.

Spoločného uvedomelého programu táto generácia nemala, i dodatočne by ho bolo ťažko rekonštruovať. Zato, ak sme ako príznačnú črtu generácie predchádzajúcej vyzdvihli sklon k historizmu, pri tejto generácii vyzdvihnúť môžeme, že tohoto sklonu v nej až príznačne — niet. Hoci geneticky vyrastá zreteľne z generácie predchádzajúcej a zriedka stavia sa k nej opozične, žije celá prítomnosti a budúcnosti. „Na minulosť spomínať — slabosť“ — povedal jeden z nich.

Tematicky charakterizuje túto generáciu predne rozmanitosť nábehov. Vedľa toho, že sa za tematmi rozbehla prudko do šireho sveta, poodkrývala i nové oblasti domáceho kraja. Realistická rozprávka dedinská obmedzená bola tvorbou Kukučínovou a Timravinou tematicky na teritorium veľmi úzke, takrečeno len na 2—3 dediny, v iných krajoch len nahodile paberkoval Tajovský. Po prevrate mladé pokolenie akoby sa bolo rozbehlo odkrývať oblasti nové v povedomí, že v národe, srastenom s krajom tak rozmanite členeným, každá dedina je vlastne osobitným svetom. Z týchto mladých spisovateľov *Jozef Ciger Hronský* ukázal nám nové stránky Hontu a Zvolenskej, napokon objemným románom (*Chlieb*), zakotvil vo zvláštnej dedine liptovskej, pôvodne poľskej kolonizácii; *Milko Urban* v románe vyrastajúcom na trilogiu odokrýva nám hornú Oravu, kraj náležite odlišný od Oravy Kukučínovej; *Peter Jilemnický* odokrýva kraj kysucký a paberkami z iných krajov prispievajú *Janko Alexy, Peter Suchánský, Matúš Kavec* i *Tido J. Gašpar*. Zo starších akoby boli priskočili na pomoc týmto smerom *Martin Rázus* s celou epopejou života kraja podjavorinského (*Svety*) a *Jégé* s bohatým cyklom dedinských rozprávok, kotviacich najmä

v oravskej Zázrivej. Môžeme povedať, že dvanásť rokov po-
prevratovej spisby slovenskej prispelo výdatne k tomu, aby
sme lepšie poznali a uvedomili si skutočnosti toho života,
ktorý obtáča naše mestá a ktorý sa stáva dnes živým zákla-
dom celého života slovenského. Ešte významnejšie je, že títo
mladí spisovatelia, i starší, tým smerom zabratí, na rozdiel od
svojich predchodcov, pokúsili sa zachytiť i kolektívum dediny,
dedinu ako jednu bytnosť a dávajú nám jej obraz z vojny a
po vojne, kde sa ona podstatne mení. Predprevratová tvárnosť
slovenskej dediny bola statická, určovaná zvonka politickou
kuratelou režimu, zdnuhá zdedenými, stáročnými princípmi.
Za stáročia sa podstata málo menila, dnes mení sa radikálne
a rýchlo. Slovenská dedina nadobúda tvárnosť dynamickú,
rozvzujú sa jej vnútorné sily a v ťažkom vajataní hľadajú
nové formy života, vyrovnávajúce sa s behom času. Proces,
ktorým vyrastá slovenská dedina z intimity drevených chalúp,
z kvetnatej nádhery krojov, z celého svojho naivneho bytia,
cez mnohé zmätky do stavu uvedomelého, v prvej chvíli ne-
pochybne drsného, ale rastúceho, je proces, aký sa v živote
národov odohráva len raz a za akým hodno spisovateľovi
putovať i z ďalekých končín.

Ale zároveň s dedinou odkrýva sa v slovenskej spisbe
i mesto, do života ktorého zahľadeli sa z mladých autorov
najmä *Ján Hrušovský*, *Tido J. Gašpar*, *Kvetoslav Urbanovič*,
Gejza Vámoš a *Ervin Holécý*. Náš spoločenský román a
novela do prevratu tkvely zväčša v malom mestečku a v de-
dinských farách, školách a kúriach, lebo ostatok mestského
života bol slovenským snahám zväčša cudzí. Po prevrate sa
všetko zbližilo pozornosti slovenských spisovateľov, lebo sa
postupne a nevyhnutne všetko slieva so slovenským životom.
Mladých spisovateľov zaujali složky života dotiaľ málo po-
všimané. Na nejednom diele poznať veľmi zreteľne, že tkvie
v pôde, ktorá predtým bola slovenčine cudzia a preto nemôže
nemať mnoho odlišných vlastností od toho sveta, ktorý sa
v slovenskej spisbe predtým zrkadlil. Ale i starý slovenský
svet spoločenský dostal sa do celkom novej fázy, nadobudol
nové svetlá a nové tieň, z ktorých sa v spisbe mladej gene-
rácie tiež všeličo odráža. Niektorých spisovateľov ovanulo
kúzlo boudoirov, salonov a divadelných loží, život svetáckej

elity a zahľadeli sa i do tragických úkazov tohoto života
(*Gašpar*, *Hrušovský*). Iných zaujala bieda špitálov, kasární
i zákop (*Alexy*, *Hronský*, *Letz*, *Vámoš*) a najmä sociálna
bieda predmestí, v slovenskej spisbe predtým málo povšim-
nutá. Tejto stránky chytali sa mnohí mladí beletristi i básnici
až programovite a začalo sa hovoriť o poezii sociálnej. Mnoho
vyniesli mladí spisovatelia i z nového študentského života
v Prahe i v Bratislave; zo života tvoriacej sa umeleckej bo-
hemy, z existenčného aj ideového prúdenia mladej generácie
vôbec (*Alexy*, *Vámoš*). Mnoho prác mladých slovenských
spisovateľov usiluje sa otvárať okná i do širšieho sveta, púta
ich vedľa Bratislavy a Prahy najmä Paríž, Viedeň, Moskva,
Itália, ich vonkajšia i vnútorná stránka (*Gašpar*, *Horvát*, *Hru-
šovský*, *Jilemnický*, *Suchánský*). Vedľa otvárania okien do
sveta pokúšajú sa otvárať okná i do budúcnosti; niektoré
z diel mladej generácie sú vyslovene utopistické (*Urbanovič*,
Holécý, *Suchánský*).

Tento značne rozšírený kruh záujmu mladých spisovateľov
je celkom prirodzený, je sám symptomom vystupovania Slo-
venska z poroby a jej idylčnosti do radu národov svobodne
dýchajúcich. Pre mnohých spisovateľov tejto generácie, najmä
však básnikov, príznačná je známa kolízia domova a sveta,
v tomto štádiu slovenského života veľmi pochopiteľná.

S rozšírením záujmov ukazuje sa paralelne i rozšírenie
umeleckej škály. Do prevratu slovenská literatúra, hoci ne-
ztrácala kontakt s literatúrami zahraničnými, vyrastala jed-
nako akoby sama zo seba, pokojnou evolúciou. Po prevrate
s vystúpením mladého pokolenia zazunelo zrazu množstvo
nových tónov, ktorých nebolo predtým v orchestri. Zaujímavé
je, že vedľa umeleckých účinkov Prahy, Paríža a Moskvy
ukazovali sa až teraz opravdove i umelecké účinky Pešti
(*Ady*, *Molnár*), pred ktorými sa Slovensko, kým bolo poli-
ticky v područí maďarskom, inštinkatívne uzavieralo. Dnes
možno povedať, že v mladej slovenskej literatúre so stránky
umeleckej odzrkadľujú sa všetky význačnejšie umelecké
prúdy dnešnej Európy.

Pri veľkej rozmanitosti tematických i manýrových nábehov
charakterizuje mladé pokolenie, ako spoločná vlastnosť, istá
dychtivosť, vše až dravosť a s tým súvisiaci sklon k pre-

pínaniu, exazerácii. Všetko sa usilovalo svojim smerom vystupňovať. I literárna kritika radšej hovorila o „silnom“ než o „peknom“. Nebudeme sa diviť tomuto siláctvu, keď si pomyslíme, že toto mladé pokolenie rástlo za vojny, videlo revolúcie v najvímavejších svojich rokoch, rúcanie hraníc, zblížovanie zemepisných diaľok a samo bolo čiastkou veľkého vajatania novej doby.

V tomto vare vedľa prozaistov rozvíja sa i niekoľko dobrých lyrických talentov. *Ján Smrek* s veľkou, radostnou túžbou po svete a slnečných diaľkach, s poeziou veselého rytmu, básnicky voskrz modernou, životu prisviďčajúcou; *Emil B. Lukáč* s poeziou smútku a tragických zauzlení, horkou, ale aromatickou, vysoko kultivovanou; *Máša Haľamová*, útla, ktorej sa svet zrkadlí cez slzy súcitu, trochu pieseň, trochu elegia, trochu balada v moderne poňatej synteze; *Vladimír Rolko* rafinovane prenášajúci cit moderného, pre-kultivovaného človeka do obrazov rimanskej patricijskej dekadencie, *Valentín Beniak*, robustný človek dedinský, s kolíziou domova a sveta, s rozuzlením domovu prisviďčajúcim. A mnoho iných, až po najkrajnejšiu ľavicu, predstavovanú tromi básnikmi (*Okáli, Pomičan, Novomestský*), revoltujúcimi komunisticky proti dnešnému spoločenskému poriadku so značným básnickým zaničením.

Prácu beletristov dopĺňa i tu spisba nauková (*Rapant, Stanislav, Baník, Golán, Mjartan, Ormis, Wagner, Ballo, Sv. Štúr* a i.) a literárne-kritická (*Mráz, Kostolný, Hamaliar, Garaj, Okáli, Pišút* a i.), postupne sa prehľbujúca.

Vcelku môžeme povedať o mladej generácii, že sa jej sila nestačila ešte zplna rozviazať. Ale je tu, početná a tvorivá. Je to s ňou tak, ako bolo s generáciou Hviezdoslavovskou v rokoch 1870-tych. Viac než desať rokov potrebovala, aby sa svojím svetlom zplna rozsvietila. Iste však i dosiaľ mladé pokolenie náležite rozkyprilo a posialo literárne pole, aby zakvitnúť mohlo viacfarebne a viacvýznamne. Všetličo odpadlo ešte pred kvetom, ale všetličo ženie do plodu. Zem sama je v značnej miere regulatorkou svojej úrody. Vie, čo môže uživiť, čo jej je primerané.

* * *

Úloha literatúry v živote je veľká. U nás ňou bude sa musieť vzdelanostne homogenizovať Slovensko predne v svojej učenej vrstve, s namerením na vzdelanostný rozvitok celku. Dosiaľ je učená vrstva, ktorá je povolaná vzdelanostne slúžiť slovenskému kraju a ľudu, ešte vždy značne heterogenná. I v najmenších mestečkách rozoznať v nej zväčša tri-štyri tábory, oddelené od seba spoločensky, kultúrnou sférou i obcovacím jazykom.

Stav ten je nezdravý i pre život miest, ktorým chýbí jednotné a činorodé duchovné pulzovanie a ešte nezdravší pre život okolia, ktorému by mestá mali byť prirodzenými ohnišťami. Dnes sa už mocne cíti, že sa v tejto izolácii vydržať nemôže a tábory musia splynúť i že je to, v duchu doby, možné len na podstate, akú dáva slovenská skutočnosť kraja a ľudu. Videli sme, že do mladej slovenskej literatúry vplynuli už a postupne výdatnejšie vplývajú duchovné sily zo všetkých týchto táborov. Literatúra ukazuje cestu životu. Je to duchovný zisk, násobenie hodnôt, ktoré daná slovenská skutočnosť uhádne správne regulovať.

Otázka slovenskej literatúry z ohľadu na celok československý vyjasňuje sa takto: slovenčina a čeština sú si tak blízke, že nerobí ťažkosti Slovákom čítať českú knihu a nebude robiť ťažkosti Čechovi čítať knihu slovenskú. Kedysi dôvodilo sa touto blízkosťou proti spisovnému jazyku slovenskému, dnes ona najmocnejšie vyvracia dôvody proti nemu. Skutočnosť dvoch spisovných jazykov neobťažuje dorozumenie, ale obťažuje vyjadrenie. Bez spisovnej slovenčiny by slovenská literatúra (a dosiahla už vysokých mét!) nemohla byť takou, akou je, unikaly by jej najvzácnejšie kvality: spontánnosť, farba a vôňa; zároveň by bez spisovnej slovenčiny slovenský človek, rastúci v svojom prostredí, musel cítiť vždy akúsi svoju nedostatočnosť oproti bratovi Čechovi. To sa s českej strany dnes ešte ťažko chápe, ale raz sa to pochopiť musí. Z vynikajúcich českých ľudí správne ukazoval tým smerom zvečnelý prezident Českej Akadémie *Josef Zubatý* a na dobrej ceste sú všetci tí, ktorí pomáhajú slovenskému životu v jeho duchu.

Najviac nedorozumení medzi Čechmi a Slovákmí, i vo veciach kultúrnych a literárnych, vyšlo z nepomeru síl, v ktorom

nepomere sa oni stretli v spoločnom štáte po veľkej dejinnej udalosti osvobodenia. Tento nepomer rástol najmä od rokov 1870-tych. Stačí vedieť, že práve v tých rokoch, keď Praha dostala českú univerzitu a Čechy mali školstvo od ľudových škôl nahor vybudované, Slovákom práve vtedy zrušila uhorská vláda kultúrny ústav Maticu Slovenskú (1875), zabrala stredné školy (boly tri) a postupne siahala i na školstvo ľudové. Z toho vyšlo, že prevrat našiel Čechy na vrcholi rozvitku, kým slovenský život stlačený bol na minimum. Z tohoto nepomeru vysvetlí sa najviac nedorozumení rokov poprevratových. Na prirodzený tlak český Slovensko nestačilo vyvinúť ešte dostatok potrebného a ukázneného protitlaku. Ale voľným dýchaním, slovenskou školou i dobrou pomocou českých intelektuálov na každom poli, Slovensko mocnie a tým dostáva sa pomer československý do prirodzeného procesu. V nepomere síl, aký bol, ťažko bolo tiež hovoriť o *vzájomnosti*. Stačnou vzájomnosťou sa v budúcnosti nepochybne všeličo vyrovná, a československá jednota nadobudne si plnšieho smyslu, než ho dnes môže mať, ale vtedy nebude jej vadiť, že bude mať iný zvuk, farbu a vôňu na západe a iný na východe.

KAPITOLA VI

Slovenské výtvarné umenie

*Dr. Vladimír Wágner**

SLOVENSKÝ verejný život počal sa u nás až v XIX. storočí a vtedy sa počalo aj umenie, akoby vyklíčilo z verejného života, z jeho nutnosti. Bolo to pomerne veľmi pozde, trebárs Slovák so svojim vyspelým ľudovým umením je zárukou predpokladu skutočného umeleckého nadania národa a trebárs Slovensko už v stredoveku bolo dejišťom veľmi rozšíreného umeleckého vývoja, ktorý kvalitou a kvantitou zaviedol s umeleckými produktami cudziny.

A skutočne, Slovensko zrodilo v XVII. st. veľmi závažných umeleckých jedincov, ktorí však, nenajdúc dostatočných možností uplatnenia sa na rodnej pôde, vtedy rozorvanej válkami, usadili sa v cudzine a vypracovali sa na umelcov často svetového mena. Tak Ferdinand a Ján Brokof poskytli Prahe významné diela sochárske, Ján *Kupecký* stal sa významným portretistom nemeckých kniežacích dvorov¹⁾ a Adam Manucký-Mányoki maľoval uhorskú šľachtu. Potom nasledovalo obdobie, ktoré do istej miery podobá sa novodobému vývoju anglického umenia. Prichodili cudzí umelci a zaplavili Slovensko svojou prácou. Boli to aj vynikajúci majstri Viedne, ako maliari Maulpertsch, Kracker, Troger, alebo sochári J. R. Donner a F. X. Messerschmidt. Títo pracovali

* Narodil sa r. 1900 vo Viedni jako syn dobreznámeho slovenského národovca a spisovateľa, dra Jána Wagnera. Je úradníkom v Pamiatkovom Úrade v Bratislave.

¹⁾ Ján *Kupecký* maľoval vo Viedni cisára Karla VI. a jeho manželku Alžbetu Kristínu Brunšvicu. V Karlových Varoch maľoval cára Petra Velikého. Potom pracoval na kniežacích dvoroch nemeckých v Mohuči, Gothe, Würzburgu atď. Z týchto portretov najvýznamnejšie sú podobizňa gr. Aloisa P. R. Harracha, gr. Adama Losyho a kn. Fr. Rákóczyho II. Dostal pozvanie aj od anglického a dánskeho kráľa, ale pozvanie neprijal.

svojím umeleckým vkusom a slovanskému duchu sa nepriblížili.

Až nacionálne prebudenie a predovšetkým revolúcia v r. 1848 zrodila umeleckých nadšencov. Boli to Peter *Bohúň* a Jozef B. *Klemens*, ktorí dali umeniu nacionalistický a rasový ráz a stali sa zakladateľmi umeleckého vývoju, trvajúceho až do dnes. Bol to potom koniec XIX. st., ktorý priniesol výstavy a tieto dali možnosť užšieho spolužitia s verejnosťou. Výstavy boli chválené aj cudzou kritikou, vzbudily záujem cudziny o slovenské umenie a tak sa naše umenie dostalo, reprezentované predovšetkým umením ľudu, i na výstavu do Londýna r. 1911.

Slovenské umenie v tomto počiatocnom období sústredilo sa v niekoľkých málo umelcoch-maliaroch, ktorých akoby spoločným umeleckým krédom bolo: položiť svoju umeleckú hrivnu na oltár národa. Preto námety boli väčšinou literárne alebo ilustračne-symbolické, nadpisované citátmi zo slovenských piesní, alebo líčiace romantickým entuziasmom vymyslené scény. K. *Lehotský* podpisuje svoj interieur slovenskej izby: „Zkúška pred odchodom na slovenskú slávnosť“, alebo maľuje mystické obrazy s jemným pastóznym kolorytom, Jozef *Hanula* kochá sa v „Otcovej role“ a M. *Mitrovský* berie námet na pieseň „Sobotienka, nedela“, alebo zahľba sa do neistej filozofie Hamleta. Vytvorilo sa jediné prostredie, prostredie slovenskej dediny a Slováka sedliaka, ako jediného záujmu politického a tak i umeleckého; mestský slovenský život začínal sa pred očami Slováka vyvíňať až po prevrate. No tento slovenský rustikalizmus stal sa zároveň aj kánonom jediného možného vývoja umeleckého i pre dobu ďalšiu a trebárs Svetová válka zamľčala i to málo, čo sa počalo v prvých rokoch XX. st. krištalizovať ako moderné umenie slovenské, prevrat r. 1918 a doba po ňom postavila aj umelecký svet pred celkom iné požiadavky a predpoklady, ovšem so základom rustikálneho ponímania vývojovej nutnosti umenia slovenského.

Doba desiatich rokov, ktorá bola dosiaľ dopriato svobodnému vývinu, neni dostatočná, aby vyzrelo nejaké umelecké faktum, alebo aby sa sfixovalo umenie, do koreňa rasove založené. A hlavne nebolo to možné u slovenského umenia, kde

nová, najmladšia a najpočetnejšia generácia vyšla len nedávno z lavíc Akadémie. Vzдор tomu dospeli sme k určitému vyjasňovaniu horizontu nášho umenia, k čomu dopomohly umelecké spolky, a predovšetkým výstavy a postavenie výstavného pavilonu v Bratislave. Týmto bolo umožnené, aby slovenské umenie sústredilo sa do kultúrneho strediska a aby oboznámilo sa s postupným vývojom jedincov, ktorí to umenie utvárajú. Staršia predvojnová generácia akoby vyčerpaná nemohla dať viac erudície, miesto nej objavujú sa však nové mená, snažiace sa podložiť vývoj umenia podľa vlastných schopností, hoci slohová náplň je veľmi rôzna a pravidelne musí sa ešte silne zápasiť ku utvoreniu eurupskej kontinuity. No nevravím, že niet k nej možnosti. Úzka je predbežne len ideová náplň. Pravidelne scény krajinárske, genreové a symbolicko-pohádkové, kde tu nejaký podarenejší portret. Život v slovenskom kraji, na dedine, na salaši u pastierov oviec, azda v kostole, pri polnej práci a zábave. V tom spočíva dosiaľ základ našich najlepších umelcov.

Najpočetnejšie vyvinulo sa maliarstvo. Jeho moderné snahy majú počiatok ešte v plenérstovi Gustávovi *Mallom*, ktorý čiastočne pochodí zo staršej generácie, ale stále ešte postupuje v ovládaní veľmi jemných nuansov svetelného efektu vzduchu. Za ním prichodí potom Martin *Benka*, bez pochybnosti najvýraznejší maliar moderného nášho umenia, ktorý nie len slohove zhustil svoju výrazovú pohotovosť, ale i ideove zasiahol do psychologickej konstanty zobrazovaného dej. Jeho hlavným motívom je vlnitá čiara, javiaca sa vo vyššej atmosferickej perspektíve a vyjadrujúca duševné rozmanitosti, aké poskytuje rodný kraj. Je krajinár a vyústenie krajiny vždy podloží figurálnym dejom. Táto duševná náplň a primeraná barevná modelácia to bola, ktorá nepriamo učinila ho východiskom najmodernejších snáh mladej generácie povojnovej. Pri tom maliari snažia sa sami orientovať a hľadať osobitný výrazový moment, hodiaci sa výstižne k ich umeleckému krédu. Najskôr Jankovi *Alexymu* bol direktívou v jeho prvých prácach, ale ako vtedy i dnes Alexy striasa so seba putá vlivu a nachodí sa v romantických námetoch pohádiek o hôrnych chlapcoch, podávaných širokou, jasnou líniou a kolorystickým tónom barvy. K. *Ondrejčka* blíží sa

k symbolickým ilustrátorom v obraze „Madona slovenských hôr“, pričom snaží sa barevným kolorytom rozlíšiť svet skutočnosti a svet ideálny. No silnejšie priahnuť po skutočnom umeleckom prejave a všimol si živé scény zo života slovenských pltníkov, kde farba je mu rozhodným modelačným prostriedkom. Podobne sa sformoval posledne aj Miloš *Bazovský*, ovšem viac zjednodušil v obrysových líniach (Ďetvan s fujarou) a v barve.

Najoriginálnejšie a najmohutnejšie výrazové a hutnosťou i životnosťou barvy a kresby vyvinul sa Ludo *Fulla*, ktorý spájajúc moderné slohové prvky s prirodzeným primitivizmom slovenského ľudového umenia, našiel veľmi príhodný tón pre dobový umelecký výraz slovenský.

Osobitne vyvíňa sa Julius *Koreska*. Je veľmi jemný a pôvabný krajinár, oživujúc pod štetcom krajinu často by sa zdalo vysnenú, pohádkovú a predsa tak priamo pôsobiacu. Štefan *Straka* maľuje monumentálne realistické štúdiá z ľudu svojho kraja, chcujúc vystihnúť náboženskú náladu jeho. Je pri tom veľkorysý portretista. Zrovna tak aj Ivan *Žabota* venuje sa portretovaniu. (Hviezdoslav atď.) Osobitne vyvíňa sa M. *Galanda*, ovšem je predovšetkým kosmopolita, slohove pridŕža sa smerov západnej moderny a námetove tiež siaha ku všeobecnu (Cirkus, Kúpajúce sa ženy).

Celkový stav moderného slovenského maliarstva poukazuje k tomu, že vyvíňa sa subjektívne, podľa prvkov vlastnej pôdy, korení z nej a život sa v ňom melie len v hraniciach tohoto lokálne zabarveného sveta.

Niečo ináč sochárstvo. Krištalizuje sa v miere neobyčajnej, má i väčšie možnosti na monumentálne tvorby, čo podmieňujú však súťaže na pamätníky veľkých mužov Slovenska. Týmto po stránke formálnej zdokonaluje sa a mohutnie, po stránke ideovej však nemá opravdovej umeleckej svobody a nútené je tvoriť literárne alebo ilustračne. Iba portret sa uplatňuje. No pri tom všetkom menšie práce sochárske sú v znamení umeleckej voľnosti, a to ako u M. *Motošku*, ktorý pracuje v hutných formách barokove zabarvenej robustnosti (Svätopluk, Tanečnica), tak i u jemne do dievčieho duše zasneného J. *Pospíšila*. Je zaujímavé, že plastika skoro nevšima si oných ľudových a folkloristických námetov, ktoré sú hlav-

ným podkladom maliarstva a len kde-tu vyskytne sa menšia štúdiá, ako *Ihriského* Hrabačka.

Slovenské výtvarné umenie dospelo po desaťročí trvania samostatnosti k rozhodnému bodu kladného vývoja, podalo určité smernice, po ktorých mieni stúpať ďalej, aby vykrištálizovalo sa na veľkolepý prejav umeleckej duše národa.

KAPITOLA VII

Črta o slovenskej hudbe

*Svätopluk Štúr**

BOLO by neskromnosťou, keby sme v pomere k ostatným složkám nášho verejného života chceli hovoriť o hotoých výsledkoch hudobného snaženia na Slovensku v uplynulom desaťročí našej samostatnosti. Hodnoty duchovné nerodia sa stejnomerne s výdobytkami hospodárskymi a najmä hudba, ako žiadne iné umenie, je závislá na svojom historickom vývoji na podmienkach, v ktorých sa rozvíjala, takže jej výsledky odrážajú vždycky celkovú životnú štruktúru určitej doby. Jestli si uvedomíme, akého času, akých duchovných zápasov a spoločenských prevratov bolo treba, aby sa zrodila symfonia Beethovenova, na poli opernom Wagnerovo hudobné dráma, zdalo by sa pochybeným zachycovať hudobné výsledky desiatich rokov v zemi, kde hudobná kultúra buduje sa od začiatku. Kto sleduje náš život s odstupu a zvyknul hľadať na hudobný rozkvet veľkých národov, toho snáď nebudú zaujímať ani mená ani udalosti nášho hudobného úsilia. Avšak tá okolnosť, že slovenská filozofia a literatúra zamestnávaly sa jak v dobách najkrutejšej poroby, tak v slobodnej prítomnosti nielen naliehavými otázkami národnostnými, ale i problémami svetovými, všeľudskými, azda oprávňuje nás k tomu, aby sme aspoň niekoľkými slovami vrhli letný pohľad na proces, v ktorom sa slovenská hudba rodí.

Musíme hneď priznať, že nie je to proces jednoduchý a snadný. V zemi, kde každé slovo rodnej mluvy bolo potlačované a stíhané, nebolo v umení pomyslenia a možností na uplatňovanie zásad čiste umeleckých, estetických. Každé slo-

* Narodil sa r. 1901 v Hodslaviciach na Morave, jako vnúk slovenského revolučného vodcu Eudevíta Štúra v r. 1848. Studoval hudbu v Prahe, Hamburgu, atď. a je teraz hudobným kritikom.

venské slovo znamenalo u nás viacej ako tvorbu umeleckú alebo vedeckú, naša reč okrem tejto funkcie musela sa niesť ešte smerom *národne* uvedomovacím, vychovávacím a kryštalizovala v sebe preto i hodnoty etické. Priznávať sa k slovenskému rodu, k slovenskej reči, k slovenskej kultúre, či písomne a či len ústne, znamenalo pri spojených s tým hospodárskych a národnostných útiskoch čin mravný, nesúci často pečať hrdinstva. A podobne to bolo i s tónmi. Máme ešte v dobrej pamäti doby, keď verejné zaspievanie slovenskej piesne malo za následok súdobné prenasledovanie, žalárovanie a naproté existenčné zničenie. Nemohla tu preto padať na váhu len hudobná hodnota nášho spevu, lež predovšetkým jeho plamenný etický príklad národného povedomia, ktorým pôsobil v našom národnostnom odboji. Je potom len priamym dôsledkom, že národ v tomto položení musel za najvyšší ideál umeleckého snaženia považovať umenie národné, ktoré by najlepšie vyjadrovalo jeho podstatu a samobytnosť, ktoré by celý národ v radosti i utrpení spojovalo. Jestliže česká vetev nášho národa v obrodenskom procese 19. storočia tohoto cieľa svrchovane dosiahla, ak do naha obnažila vo všetkých oboroch duchového života ten ústredný nerv národného uvedomenia a plne ho rozozvučala, politická štruktúra bývalého Uhorska tento intenzívny tvorivý život národný, najmä v obore hudobnom, ktorý k svojej existencii nezbytné predpokladá väčšie kolektívne celky, čo najhrubšie dusila, ba priamo znemožnila. Početne slabá inteligencia znamenala len hrstku v národe, najschopnejší boli najviac prenasledovaní a odchádzali často do cudziny, takže slovenskú reč a spev udržoval a zachovával najviac sám prostý ľud na vonkove; — jemu prislúcha u nás najväčšia zásluha, že maďarizačný postup na Slovensku nedosiahol svojho cieľa.

Prevratom sa však funkcia reči a hudby úplne mení. Každý môže slobodne slovensky rozprávať i spievať, nie je to viac zásluhou vlasteneckou ani činom mravným, od svojho poslania národne uvedomovacieho a zachovávacieho vracia sa reč a hudba do svojich prirodzených oblastí estetických, musí sa riadiť a hodnotiť ich zákonmi. A práve v tomto preskupení a prehodnotení základných funkcií ľudskej duše spočíva ťažkosť nášho problému. Lebo akonáhle priblížime slovenskú

hudbu k bohate rozvetvenému stromu hudobnej tvorby iných národov, ktoré slobodne mohli pečovať iba o jej estetický rozkvet, akonáhle ju postavíme pod zorný uhol formových prerodov a revolúcií hudobného procesu európskeho, objaví sa sám síce ako kvet veľmi pôvodný a čistý, voniaci všetkými krásami našej zeme, ale zároveň i jednoduchý a prostý. Všetko úsilie staršej generácie skladateľskej vychádzalo od prameňa, z ktorého celá slovenská hudba prýšči: od piesne ľudovej. V nej nachádzali sme spevnú lahodu slovenského slova, charakteristické vlastnosti našej rasy a temperamentu, ona bola rozhodujúcou pre naše umelecké vnímanie i príslušný hudobný výraz. Formy vokálne od piesne až k skladbám sborovým, kantáte, tvoria kmenovú súčiastku slovenskej hudby, ktorá túžila za jediným cieľom: výrazne zachytiť povahu našej osamotenej a ubolenej duše. V tom je jej lyrická expanzivnosť a osudová opravdovosť. Nepriaznivejšie boly pomery pre vytvorenie hudby inštrumentálnej a dramatickej. Ak najdeme ešte hojnosť literatúry klavírnej a komornej, sú diela pre veľký orchester veľmi zriedkavé. Súvisí to tesne s naznačenými už pomermi politickými a spoločenskými, lebo väčšie združenie orchestrálne predpokladá vždycky existenciu väčšieho útvaru spoločenského, ktorého na Slovensku nebolo a preto slovenskí skladatelia písali svoje diela pre orchester, aniž by s ním boli kedy prišli do styku a mohli sa s jeho duchom oboznámiť. Pre charakteristiku týchto pomerov dovolím si uviesť aspoň jediný príklad. Prvú slovenskú operu: „Kováč Wieland“, začal J. L. Bella komponovať v Kremnici r. 1880, a dokončil ju pozdšie v sedmohradskom meste Sibiu. Ponevác Slovensko nemalo vtedy ani poriadneho javiska ochotníckeho, nieto opernej scény, ležalo toto dielo 40 rokov v stole skladateľovom a jeho premiéra bola uskutočnená až po prevrate v našom meste Bratislave.¹⁾ A tu sa ukázalo, že dielo, v ktorom dramatizuje Bella svoj spútaný osud i osud svojho národa, je vzácnej pribojnej hodnoty a osobitej náplne, ktoré snesie i prísne meritka európske. Kto si uvedomí, čo znamenajú operné prvotiny i u duchov tak vyslovene dramatických, akým bol na pr. Wagner, pocíti s nami

¹⁾ Aká divná hra osudu: Bella sa tejto premiéry dočkal a žije — vyše 87ročný — ešte stále činný v našom kruhu.

lútosť, aký veľký duchový poklad bol tu násilne umlčaný a zakopaný. V takých pomeroch rodila sa slovenská hudba.

Celkom inakšie to bolo v Čechách. Tam problém národnej hudby, ktorá bola vrcholným ideálom romantizmu 19. storočia všetkých európskych národov, vyriešil razom jediný veľký duch: Bedrich Smetana. On synteticky absorboval všetky složky českej duše a jedinečným spôsobom vtelil ich hudobne nielen do symfonických básní *Má vlast*, do hudby komornej a sborovej, ale hlavne do svojich oper; jeho najväčšou zásluhou zostane, že našiel správny pomer hudby a slova, že k českej reči vytvoril i rýdzu českú hudbu, premietajúc ňou duchovú atmosféru českého človeka v bohatej stupnici radosti i tragiky do dramaticky presvedčivých útvarov hudobne scénických a znamenal tak u nás radikálnu reformu v doterajších názoroch na operu. Hudba, ktorá takto našla svoju národnú základňu, nemusela sa viac starať o jej podstatu a mohla sa plne oddať ďalším možnostiam tvorčím. A my vidíme tiež, ako Wagnerov symfonický prúd hudobného dramatu nachádza stupňovanie v deklamatornom princípe Zdenka Fibicha, kde kruh vzájomného splynutia slova a tónu sviera sa ešte pevnejšie, aby sa opäť rozovrel k úplnej autonómnosti jednotlivých elementov v jeho, do najďalších dôsledkov vedenej mohutnej melodramatickej tetralógii „*Hippodamia*“, jedinečnom diele toho druhu v celej svetovej literatúre, a ako sa rodí nové, rýdze vnútorné hudobné dráma vo Foerstrovi, Ostrčilovi. Paríž vie sa ešte dnes nadchnúť nad tým, čo písal u nás Smetana pred viacej ako 60 rokmi, Európa však dodnes nezná toho formového bohatstva vývojového našej dramatickej hudby od Smetanu do dnešnej doby, lebo naše strohé a prísne názory na hudobné dráma kontrastovali značne s románskym pojatím opery a nedostatočná znalosť našej hudby znemožňuje jej pravé ocenenie i u osobností, ktoré sa ináč s obdivuhodným a vzácnym jemnocitom započúvaly do historických a slohových prerodov tohoto genu. (Tak na príklad Oscar Bie: *Die Oper*.)

Ak slovenská literatúra dostupuje vo Hviezdoslavovi a Kukučínovi úrovne svetovej, osud nám naprosto odoprel tohoto veľkého tvorčieho rozmachu na poli hudobnom, ktorý môžeme sledovať v Čechách. Tam si národ sám zo svojich

skrovných prostriedkov postavil takmer cez noc Národné Divadlo, aby v ňom zavznely jasavé fanfáry hudby Smetanovej; v zakríknutom prostredí slovenskom je hudba odkázaná na nízke svetničky chudobných vlastencov a prejíma aj ich ohraňované formy. Avšak napriek tejto krivde osudu pri veľkom hudobnom nadaní nášho ľudu dohonili by sme všetky nedostatky minulosti v krátkom čase, keby nás prevrat nastavil pred úplne novú životnú skutočnosť. Cítíme totiž, že rok 1918 priniesol nám nie len národné oslobodenie, ale ukladá nám zároveň i povinnosti, aby sme všetky ciele a záujmy života národného prehodnocovali v novú národnosť, a tou je: Európa. Vystúpenie z národnostných hraníc 19. storočia, povedomie novej kolektívnej jednoty eurupskej je u nás po svetovej vojne vedúcou ideou a pod jej zorným úhľadom usmerňovali sme vývoj desiatich rokov našej samostatnosti. Jestliže naša filozofia a literatúra cíti sa v tomto ovzduší úplne doma, ak sa už oddávna tesne primkla k duchovným prúdom európskym (vyvrcholením je tu Masarykova Svetová revolúcia, ktorá sa rodila práve z tohoto tesného kontaktu nielen s celou Európou, lež s celým svetom), je prirodzené, že slovenská hudba, ktorá nemala dosť príležitosti sa plne národne uvedomiť a vyžiť, pocítila na tomto novom foru svetovom trocha závať a len zvolna si zvyká na silný ozonovitý vzduch nových možností rozletu, lebo padá na ňu dvojitá ťarcha zodpovednosti, aby vyjadrovala čo najbezprostrednejšie svoj národný charakter a bola zároveň naplnená novým duchom európskym. Je prirodzené, že na takom veľkom rozcestí, akým bol rok 1918, v tom úžasnom preskupení funkcií a prehodnocovaní všetkých hodnôt, musela sa ešte raz stretnúť minulosť a prítomnosť, vlastenecký pathos minulého storočia s novou životnou skutočnosťou, súzvučnosť, ktorých jedine môže priniesť úprimný vzťah k dnešku. To nie je ovšem len problém náš, ale vykryštalizoval sa pod menom „tradície“ temer u všetkých národov, takže my tvoríme len čiastku veľkého zápasu, ktorý sa vedie o novú intelektuálnu orientáciu, a prišli by sme si, aby si ho vedeli všetci tak priamočiarne a silne vyriešiť ako na príklad vo Francii Lanson: „La tradition n'est pas un canon à observer; elle n'est pas fixe: elle sera fixe le jour où la civilisation française sera une chose du passé, une

chose morte. Alors, on pourra dresser l'inventaire de ce qu'elle contient, marquer ce qu'elle exclut, et en chercher les raisons. Mais aussi longtemps que l'esprit français sera une force vivante, la tradition ira de génération en génération s'élargissant, se compliquant, absorbant des éléments nouveaux, déconcertants parfois pour les dévots des orthodoxies périmées, sans que jamais on puisse dire une fois aux jeunes: «C'est tout; la tradition française est faite, vous n'y ajouterez plus rien;» ni opposer à un novateur, avant que sa nouveauté ait subi l'épreuve du temps: «Ceci n'est pas français; ceci ne sera jamais français.» Nemôžeme sa tedy ani my dnes vracaf výlučne ku koncepciam minulého storočia, hoc seba ideálnejšie formovaným. Lebo uvedomujeme si jasne a z presvedčenia, že ten demokratizujúci a kolektivizujúci proces, ktorý na počiatku 18. storočia zahájil anglický empirizmus, musíme dnes dotvárať, že musíme najmä preklenúť rozpor dvoch minulých storočí: najšť syntézu rozumu a citu, národnosti a ľudskosti. Iba tento nový duch, ktorý prekonal súmrak romantizmu i plochosť racionalizmu, môže určovať i smery našej výchove umeleckej.

Keď sa pozremo u nás na svieži entuziazmus, v ktorom sa tento nový život rodí, oprávňuje nás to k najlepším nádejiam. Národ, ktorý pred desiatimi rokmi stál tu úplne chudobný, nesmejúc si zaspievať ani vlastnej piesne, má dnes po celom Slovensku rozsiaté spevokoly, hudobné krúžky, symfonické orchestry, komorné sdruzenia, veľký spevácky sbor slovenských učiteľov, má v hlavnom meste hudobnú a dramatickú akademiú, prvotriednych výkonných umelcov a vrchol všetkého: má Slovenské národné divadlo, na jehož scéne môže zkúšať rytmus, melodiku a nosnosť slovenského slova. To, čo sa niekomu môže zdať snáď samozrejým, prichodí nám skoro až pohádkovým: takmer z ničoho vyrástla na Slovensku za púhych 10 rokov značná hudobná kultúra. Rozkoš z tohoto radostného rozkvetu pochopí snáď len ten, kto s nami prežíval bolesť nášho utrpenia. Na všetkých stranách rodia sa umelecké činy. Stará generácia, okrytá celonárodným rozmachom, vydáva svoje plody najpožehnanjšie, mladí, ktorí študujú prevážne na pražskom konzervatóriu a prichádzajú tu do styku so západnou i východnou hudobnou tvorbou, sú nesení

hlavne dvoma prúdami: morandovsky zladeným poválečným vitalizmom smyslovým a na druhej strane duchom tradičným, ktorý zo svetovej roztekanosti vracia sa k rodnej hrude ako prameňu veškerej tvorby. Stretne sa tu často s prejavmi novými, plnými mladistvej sily a odvahy, nového životného a zvukového formovania, ktoré sa budú stále viac množiť a najdú si tiež cestu do sveta. Zbýva sa len ešte stručne zmieniť o životných podmienkach tejto novej hudby.

Ak si bedlive všimneme náповeď dnešného umenia svetového, môžeme vo všetkých oboroch pozorovať prevahu tendencií klasicizujúcich. Výtvarné umenie, najmä architektúra, dráma, lyrika, to všetko smeruje po rozryvných výkrikoch expresionizmu k novej harmonii, k zhustenej oprostosti, k vnútornej monumentalite. Umenie, písané len pre úzke kruhy národnostné, spoločenské alebo triedné, odporuje dnešnému cíteniu doby a nemôže sa stať umením spájajúcim, oslobodzujúcim. Nový duch povedomia kolektívnej jednoty európskej žiada si i nového umenia, mohutného, silného, monumentálneho. Obľuba malých útvarov a zlomkovitých impressií je len prechodná, ideove nadväzujeme na Beethovena, tak ako Goethe a Nietzsche zostávajú stále našimi veľkými vzormi, lebo ich hudobné a slovesné symfonie sú naplnené tým duchom, ktorý i dnes vanie Európou, hovoria k celému ľudstvu, v nich najdeme to ľudsky všeplatné, univerzálne, čo našim životným výhľadom dáva najširšie obzory. Zvírená hladina umeleckého výrazu sa tíši, avšak prestupovanie rôznych prúdov a štýlov, bohatstvo duchovných prerodov a prelomov v posledných dvoch storočiach pripravuje zrejme obdobie novej syntézy, pred akým obdobie stál Beethoven. Po tomto silnom, klasicistickom umení túžime dnes, jedine k nemu vedie naša príprava. Avšak tragika Beethovenova nespočíva v jeho životnom utrpení, ktoré hrdinsky prekonával, ale v tom, že doba, ktorej Beethoven posla svoje univerzálne kredo, je už silne infikovaná romantizmom, sostupuje do subjektívnych záujmov ľudskej bytosti a veľkosti Beethovenovej nechápe. Dejiny nás stavajú dnes preto pred ožehavú otázku, či sa nám jedného dňa zrodí veľký človek, ktorý nám dá toto nové silné umenie (a my pevne veríme, že sa nám zrodí, ako sa československej poezii zrodil veľký básnik ideo-

vých horizontov beethovenovských: Otakar Březina), či ho dostatočne kolektívne pochopíme, alebo zostane opäť len osamoteným pilierom? Ak problém modernej kultúry nespočíva iba v demokratizácii stavovskej a ekonomickej, ale najmä i v demokratizácii duchovnej aktivity, musí nám dnes tým viacej záležať na kolektívnom dosahu umenia, na jeho kolektívnej rezonancii.

Domnievam sa, že pre toto nové slučujúce umenie bude náš ľud dobre pripravený. Uviedli sme už, že on to bol, ktorý najhrdinskejšie zachovával svoju reč a spev. V jeho povahe prevládajú sklony k družnosti, pospolitosti, k spoločnému životu. Schádza sa na svojich dedinách k spoločnému prežitiu radosti i smútku. Svadba, muziky, pohreb nie sú záležitosťou len celej dediny, lež často celého kraja, každý jednotlivec nesie na nich svoj osudový podiel. Nášmu národu nechybujú však ani sdrúžovacie koncepcie veľkého formátu. Aspoň podľa mena bude vám snáď známa idea sokolská a keď sa v Prahe o sokolských sletoch slúči 15.000 mladistvých tiel v jediný rytmus pohybu, nie je už to výraz túhy po novej monumentalite? Dnes nepostráda ovšem žiadny národ veľkých podnikov hromadných, Sokol však vznikol u nás s vedomým formovaním dnešných ľudských ideálov v rokoch 70. minulého storočia, keď Európa tonula v najvypjatejšom individualizme.

Ak najdeme takto zkyprenú pôdu v oblasti citovej pre nové umenie i nový svetonázor, bude náš ľud tiež dobre pripravený po stránke výrazovej. Lebo ten koncentračný proces, ktorým prechádzalo moderné umenie od hymnického symbolizmu k dnešným zhusteným formám, to vitálne prilnutie k životu, k zemi, k osudu ľudskému, tá transformácia rozloženej harmonickej barvitosti k pôvodnej nerozštiepenej zvukovej elementárnosti, nachádza svoj miniatúrny odraz v slovenskej piesni ľudovej. Všetci teoretikovia nám tvrdia, že ľudová pieseň je umenie primitívne. Snáď príliš prizerajú k jej prostej forme, avšak pieseň, ktorá u nášho človeka vyplňuje celý jeho život v práci, radosti i najhlbšom smútku, nemôže byť ničím primitívnym. Vnútorne bohatstvo ľudskej bytosti nezávisí na jej školenosti, intuitívne umelecké poznanie dá sa zachytiť i v prostej, zhustenej forme a preto zastaneme

vždycky bez preceňovania v údivu nad hlbokými krásami, ktoré vydychuje naša pieseň ľudová. V nej najdeme najlepšie kladný vzťah nášho prostého človeka k životu, v nej vyspieva všetku svoju lásku, svoj úprimný, blízky vzťah k prírode, svoj čistý obdiv rudých západov i hviezdnatých nocí, do piesne vloží všetko svoje osamotenie i šťastie zo zmnoženia svojho života, do jedinej piesne zhrstí často celý svoj osud. To pevné, pregnantné zachytenie osudu ľudskej bytosti, ktoré je ústredným nervom umeleckého snaženia, najdeme v bohatých variáciach výrazne vyslovené inými prostriedkami v piesni ľudovej. Pravda, v týchto oblastiach nesmieme nikdy hľadať bohaté rozvetvenú, kultivovanú melodiku shelleyovskú, ani syté barvy rosettiovské. Je to osobitý svet a drsná krása. Avšak zo sladkej šťavy našich trávnic môžeme čerpať nepreberné bohatstvo — ak chcete po nietzscheovsky — zážitkov apollinských, vo vášnivom víru rytmického opojenia tanečného zachváti nás vzkypelý živel dionyský. Kto len raz okúsil ťažkého vína slovenskej piesne za nezbytného sprievodu barevného hýrenia pestrých krojov, maľovaných dedín, zelených strání a modrých hôr, neubrání sa tomu rubensovsky prekypujúcemu výrazu životnej radostnosti nášho ľudu.

Je potom prirodzené, že i slovenská hudba umelá vychádza od tohoto čistého zdroja, prejíma charakteristické vlastnosti slovenskej piesne ľudovej a vyjadruje v složitejších formách jej základný životný postoj. Viac. Tento zemitý, priamy, osudový vzťah nášho človeka k životu vábil v jeho tvorivej plnosti ododávna i hudobníkov českých a najdeme preto slovenskú hudbu v jej vrcholných útvaroch — v Čechách. Tak dielo Vítězslava Nováka je čiastočne naplnené slovenskou spevnosťou, rytmikou a zemitosťou, Foerstrova opera Eva stavá na scénu krásny duchový typ slovenskej ženy a Janáčkova Její pastorkyně úchvatne hýri barvitosťou slováckeho kraja a hudobnou zvláštnosťou našej reči.

Snáď vpravde nie sme ani tak chudobní, ako sa domnievame. Hudba je u nás hybnou životnou silou, nevychádza len z určitých spoločenských vrstiev, prýšťa z ľudu, vyjadruje jeho základný životný názor a stáva sa výrazom kolektívnym. Nemusím zdôrazňovať, že práve tento moment, ktorý kolektívne

spoluzúčastňuje celý národ na hudobnom cítení, je najlepšou zárukou veľkého hudobného rozkvetu na Slovensku.

Ak navštívite niekedy našu vlasť a precestujete krajom od mierne zvlnených Malých Karpát, na ktorých réva zreje, spevným a malebným Považím až k hrdým Tatrám, ak zasadnete s nami v intimnom, bratskom kruhu u nášho kyslého vína, ale sladkých piesní, jestli si vyjdete na vonkov k dedinskej muzike nášho ľudu, potom sami najlepšie pocítite, aký dosah má hudba v našom živote.

KAPITOLA VIII

Vliv náboženstva a katolicizmu na štáty
a jednotlivcov*Andrej Hlinka**

TOHOU roku poctil našu Československú republiku veľký náš priateľ a zstanca *dr. Seton-Watson*. Pred 21 rokmi napísal o slovenskej otázke epochálne dielo „Racial Problems in Hungary“. Týmto dielom vzbudil pozornosť celého sveta a celému svetu ukázal rany krvácajúcej Slovače. Pod dojmom vývodov *Scota Viatora* sa nás zastal celý svet, *Björnson* i ostatní myslitelia Európy, bez ktorých by o Slovákoch neboli nič vedeli.

Medzi touto knihou a dnešnými pomerami sú celé svety. Rakúsko-uhorská monarchia sa rozdrobila. Z nej povstali nástupnícke štáty. Národy Uhorska a Rakúska prišli k právu samourčenia. Každý národ si volil štát, do ktorého chce patriť, v ktorom chce vyvíjať svoju individualitu a uplatňovať svoju kultúru. Slováci a Rusíni si volili štát československý, Rumuni rumunský, Chorvati Jugosláviu a Maďari dostali svoj národný maďarský štát.

* Narodil sa r. 1864 v Černovej. R. 1905 stal sa farárom v Ružomberku a poprvé vstúpil do popredia verejného života vtedy, keď podporoval *dra Šrobára* jako slovenského národnárskeho kandidáta do snemu v r. 1906. Bol suspendovaný biskupom *Párvym* pre politickú agitáciu a odsúdený do žalára na dva roky, v máji r. 1908 znovu na ďalších 1½ roka. Takzvaná Černovská masakra odohrala sa v jeho farnosti v októbri 1907 a bola prvým incidentom v Európe, ktorý upútal všeobecnú pozornosť na slovenský pohyb. Za päť rokov pred vojnou *Hlinka* bol jeho najpoprednejším bojovníkom medzi katolíckym kňazstvom. V r. 1918 zúčastnil sa shromaždenia v Turč. Sv. Martine, ale bol obídený, keď robily sa vymenovania na hlavné miesta v novej slovenskej administratíve. Bol členom prvého Národného Shromaždenia, organizoval slovenskú ľudovú stranu v r. 1920 a viedol pohyb za autonómiu. V r. 1927 dovolil svojej strane, aby vstúpila do vlády, ale sám neprijal úrad. V r. 1929 jeho strana opäť išla do opozície. R. 1927 Sv. Stolica vymenovala ho za apoštolského prototypára.

O Slovákoch svet málo čo vedel. Vedel toľko, koľko zdelili svetu americkí bratia alebo Česi. Slováci nemali svojej inteligencie, hierarchie, škôl a historie. V Uhorsku sa minulosť Slovákov umele zatušúvala a skrývala. Slováci nemali ani jednej strednej školy. Slovenská reč bola vyobcovaná zo všetkých štátnych inštitúcií. Slováci boli ponechaní úplne sami na seba. Ako ohniská kultúry slovenskej ostalo niekoľko konfesijných ľudových škôl a kultúrno vzdelávajúci spolok *Sv. Vojtecha (Adalberta)*, založeného a pestovaného chudobným dedinským kňazstvom. Slovákom bol v Uhorsku známy ako tichý, skromný a veľmi hlboko nábožne založený človek. Slovákom bol známy po svojej holubičej prírode.

Na Slováka hlboko vlivalo náboženstvo. Čo je aj prirodzené, lebo Slovákom nemal zemských statkov, zakladal si v náboženstve.

Starí myslitelia hovoria, že duša ľudská od prírody je náboženská „anima naturaliter christiana“. Tým bol aj Slovákom, lebo keď ho všetko opustilo, neopustilo ho jeho náboženstvo. Preto mu bol verný a všetky jeho činy sa odohrávaly sub specie aeternitatis. Nepadnul v tomto ohľade ďaleko od iných kultúrnych národov. Bez viery by sa bol stal otrokom a preto svoju všetku budúcnosť zakladal v náboženstve. Náboženstvo mu preniklo do útroby a vnútornosti. Bez náboženstva by sa mu bolo ešte horšie vodilo.

Čo boly klasické národy bez revelácie, náboženstva a výdobytkov kresťanstva? Otroci a heloti.

Gréci boli národom umelcov a mudrcov. Najväčší z nich bol neodškriepiteľne *Aristoteles*. Tohto ešte aj „lumen catholicismi“: *Sv. Tomáš Aquinský* katechsochen „majstrom“ menuje. A bez revelácie a kresťanstva aj tento veľmi poblúdil a vzdialil sa od objektívnej pravdy. Tento veľký um klasickej doby v pochybnosť uvádzal, že by otrok a žena boly rovné ceny s gréckym mužom.

Plato podáva najlepšiu charakteristiku pohanských filozofov: ďakuje bohom, že je človekom a nie zvieraťom, ďakuje, že je mužom a nie ženou, že je Grékom a nie barbarom. V očiach Gréka otrok a barbar nebol človekom, ale „res“, nebol právna osoba, ale predmet.

Grék ženu nepokladal za človeka sebe rovného, nepokladal ju za hodnú, žeby s ním pri stole sedela, s ním obcovala a pod jedným krovom bývala. Ženy u nich nemajú miesta v poezii a umení, žijú v oddelenom priestore, nezúčastnia sa prác verejných a štátnych. Nad ženami držia dozor najatí a platení otroci: eunuchovia. Bez dovolenia týchto ani nohou nesmú pohnúť. Podobne osud dieťaťa závisel od formy jeho údov a zdravia jeho tela. Na pokyn otca bolo dieťa zachránené alebo zamordované.

Keď stál grécky národ na zenite kultúry, stála osobná sloboda človeka najnižšie. Za času Periklesa žilo v Hellase v Athénach asi 100.000 ľudí a z týchto bolo šesťdesiat tisíc otrokov, teď vecí — a nie ľudí.

Miesto Grékov zaujali Rimani. Iste národ právnický vysoko nadaný a priekopník dnešných štátov. A bez kresťanského náboženstva sa nič lepšie nemali ako kultúrni Gréci. Rím bol na výške umenia za doby Cicera a konzulov. A čo vidíme v meste Romula a Rema? Za času republiky mal Rím 1,200.000 obyvateľov. Teď skoro triráz toľko, ako pred započatím války. A z týchto 1,200.000 civisov romanusov bolo práve jedno percento svobodných a pánov svojho osudu, 12.000 bolo civisov a patriciusov, ktorí panovali nad ostatnými.

Kultúru upierať mestám ako Pompei a Herkulanum, Tusculanum a Forum Romanum, by bolo nesmyslom a urážkou. A predsa z 1,200.000 obyvateľov v Ríme len 12.000 mali slobodu, mali dispozičné právo, mali slobodu „rem habeant“: mali otrokov, ubožiakov. 1,100.000 boli „res alterius“, boli otroci, nevoľníci bez majetku a slobody.

Pred svetovým civisom: vláďarom celého sveta otrok nemal ceny. Nemal práva na rodinu, ženu, deti. On i jeho manželka s deťmi boli majetkom svojho pána.

Čo povedať o ich rozmarilosti, zábavách a vyrazeniach? Rím sa ozýval heslom „panem et circenses“. Ich chůtky ukľojovaly gladiátorské hry, pri ktorých ľudská krv potokami tiekla a otroci v masách boli vraždení a pred zverov hádzaní. Všetky cesty viedly do Ríma, poklady celého sveta sa snášaly na Capitolium, kde sídlil kráľ bohov Jupiter. Pompejus, najväčší kavalier svojej doby, poslal 42.000 otrokov do Ríma,

aby svojimi zápasami a svojím vzájomným vraždením bavili elitu Ríma.

Trajan cisár, ktorý sa rád honosil menom „Šlachtic“, za 132 dní usporiadal gladiátorské zápasy, v ktorých padali tisíce ubohých gladiátorov. Natoľko šla krvežíznivosť inteligencie svetového Ríma, že mu ani obed a „coena“ nechutnala, ak sa pri nej traja-štyria gladiátori nezabili a ich teplá krv nepadala na zlaté a strieborné misy svetového občana.

Dobre opísal osud človeka Aeschylus v Prometheovi. Bol prikutý ku skale a stonal pod úderami svojich slabostí. Musel prísť Merkur, posol bohov, a musel sdeliť človekovi: „nečakaj koniec múk, dokiaľ sa nezjaví niektorý z bohov a nevezme na seba tvoje bolesti a nebude hotový sostúpiť do Hadesa a do hmlístej hĺbky Tartaru“.

Muselo prísť pravé náboženstvo, ktoré povedalo: „niet rozdielu medzi Grékom a barbarom, medzi otrokom a slobodným“, všetci sme dietky jedného otca, niet národa panujúceho a opanovaného.

Náboženstvo vlíva na charakter, vôľu i skutky. Bez náboženstva niet heroických činov, niet sebazaprenia. Náboženstvo učí človeka poznávať seba samého.

Podľa Oppenheimu náš vek je preto taký nervózny, lebo neverí v silu náboženstva, ktoré úplne ovláda dušu.

Náboženstvo vlíva krotivo na charakter, pretože umožňuje zachovanie mravného zákona. Tento zase chráni človeka od najnebezpečnejších, nervy rušiacich nemocí. Jedine náboženstvo kladie medze a hrázde bezúzdnosti. Náboženstvo hovorí: „Nepokradneš!“, „Nezozmilniš!“ Jedine pravá viera dodáva človeku sily, aby bez klátenia a poddania sa prenášal údery života. Náboženstvo dodáva duši sily, pružnosti a pokrmu.

Náboženské slávnosti vlívajú najmohutnejšie na formácie a poriadky štátov, rodinné a školské náboženské slávnosti majú veľmi blahý účinok na mládež i starcov.

Bez náboženstva niet obete, niet sebazaprenia, niet askézy. O tomto nám vydáva krásne svedectvo protestant dr. Foerster, zurichský univerzitný profesor, ktorý napísal dielo pod menom: „Čo sa môže naučiť protestantská pedagogia od Cirkvi katolíckej?“ Tento hlboký vedátor dokazuje, že askéza je potrebná pri každej základnej výchove. Píše: „V boji vôle

so smyselným človekom cvičenie sily je jediným nástrojom, ktorý poistuje človekovi duševnú slobodu. Cvik držíme za potrebný na každom mieste: cvičíme um, pamäť, svaly, hlas; len práve od vôle očakávame, aby správne končila svoju najsilnejšiu a najspletilejšiu prácu bez toho, žeby sme ju cvičili.“ Foerster oslavuje zásadu Sv. Františka assiského: »quanto sa, tanto fa«: „tolko vieš, koľko učiníš.“

Náboženstvo zrušuje rozdiely medzi ľuďmi. Sv. Pavel, apoštol národov, hovorí: „niet viac žida, ani Gréka, niet služobníka ani slobodného, niet muža ani ženy; pretože všetci ste jedno v Kristu Ježišovi“. (Gal. 3, 28.)

Náboženstvo zošľachtilo človeka, náboženstvo donášalo porozumenie medzi ľuďmi, verní Kristovi sa stali dieťkami Božími. A toto je vrcholom dôstojnosti ľudskej. Na svete niet väčšej dôstojnosti, ako je dôstojnosť ľudská a túto dvíha náboženstvo.

Kým náboženstvo hlása rovnosť, slovami: „non est Judaeus, neque Graecus“, moderná kultúra hlása opak toho. Nietzsche hlása zničenie slabšieho. On robí rozdiel medzi malým človekom a „Übermensch“-om, ktorý má právo panovať nad slabším. Liberalizmus čo vidí v človekovi? V robotníkovi vidí len pracovnú silu, ktorú treba čím lepšie využiť. V očiach moderného kavaliera žena je len nástroj rozkoše.

Podľa Henrika Spenzera: „zničenie slabého človeka v boji s mocným je múdry zákon, je nekonečné dobrodenie prírody“. Nietzsche si dovoľil posmievať sa kresťanstvu: „Ja hovorím, že kresťanstvo je kľatba kľatieb, najväčšia z vnútorných zrád, večná škvrna sveta.“ Prečo tento odpor a opovrzenie kresťanstva? Preto, že ono hlása ochranu slabého, že ono povzbudzuje k milosrdenstvu voči núdznemu.

Podľa Nietzscheho „slabý a neužívateľský nech zhyne“, podľa učenia cirkve a náboženstva „res sacra miser“: chudobný je svätou vecou.

Náboženstvo dvíha cenu človeka podľa skutkov, dvíha auktoritu štátu, zákona a spoločnosti, kdežto Momsbach, modernista, takto medituje: „zákon, domáci poriadok je len pre otrokov a nádenníkov; pre slobodného šľachtica niet dobrého, ani zlého, čo tento urobí, to je dobré“.

Proti týmto „Kernfragen“-om stavia Kristus cele inú

teoriu. Kristus žiada slobodný vývin jednotlivca, lenže pri zachovaní svrchovanosti zákona Božieho a ľudského. Podstatou a formou slobody je zákon. Čo je forma pre roztopený kov, to je náboženstvo, cirkev pre dušu. Kov roztopený nám dá len vtedy umelecké dielo, keď naplní umeleckú formu. Neforemná masa keď sa rozleje, neteší, nepovznáša, ale nič. Tam je Aetna s jej lávou a pod ňou Maskali, Anunziata, s ich 10.000 obyvateľmi.

Sila bez riadenia len ničí a pôsobí len chaos. Ruskin pri- voláva fanatikom slobody bez zákona a formy: „Hlavné je pokorenie sa a poslušnosť. Ty chceš slobodne uplatniť svoju osobu? Dobré uplatniš ju, keď slobodne ješ, slobodne piješ, slobodne sa túlaš, slobodne sa válaš a konečne keď slobodne preklaješ sám seba a letíš do zahynutia.“

Tedy nie bezúzdna sloboda, ale auktorita; zákon a Kristova sloboda sú piliermi spoločnosti a štátov.

Čo je auktorita? Auktorita je obrazom zákona, zákon zase je zábezpekou slobody. Čo je poriadok bez slobody? Je tyrania. Sloboda bez zákona je zase anarchia. Proti hrdinom modernizmu a anarchizmu, neuznávajúcim auktoritu, zákon a štát, vystupuje Goethe. Týchto by sme mohli nazvať salonnými anarchistami, ktorí sa hneď stanú pouličnými anarchistami, ak to ich záujem bude vyžadovať.

Goethe volá celému svetu:

„Vergebens werden ungebundene Geister nach der Vollendung reiner Höhe streben; wer Grosses will, muss sich zusammenraffen. In der Beschränkung zeigt sich der Meister und das Gesetz kann uns da Freiheit geben.“

Náboženstvo nemôže nahradiť nijaká krása prírody. Toto sú náhľady niekoľkých bezúzdnych fanatikov, ako je jenenský Haeckel, ktorý nasleduje Straussa a miesto náboženstva odporúča pôžitok krásnych foriem prírody. „Z kostolov treba povyhadzovať kríže, sochy a obrazy svätých. Miesto nich treba postaviť útle palmy, na steny do sklenených skriň a akváriov treba vystaviť zázračné veci mora. Miesto omše treba držať prednášky z hviezdárstva pomocou svetelných obrazov. Toto by bolo náboženstvo krásy.“

Len koľko by bolo tých vyvolených, ktorým by bolo toto náboženstvo krásy, korál a perál prístupným? Veď kým pán

Strauss pred kulisňami odporúča a ospevoval toto náboženstvo, kým spieval: „So leben wir, so wandeln wir beglückt“, vtedy práve za kulisňami spisovateľ jeho života písal: „So lebte, so wandelte Strauss unglücklichen zuhause.“

Náboženstvo je potrebné, aby učilo úctu ku štátu a zákonu. Náboženstvo a náš katolicizmus nás učil trpeť, pracovať a strádať za starého režimu.

Náboženstvo a náboženské spolky udržali Slovákov v idealizme a v nádeji na lepšie časy. Náboženstvo naučilo 15 čerňovských martyrov položiť svoje životy dňa 27. októbra 1907.

Náboženstvo nás naučilo hrdosti a sebavedomia, keď sa nám otváraly brány žalárov a trestníc. Náboženstvo nám dalo naučenie: „nebojte sa tých, ktorí zabíjajú telo, ale duši nemôžu uškodiť“. Náš katolicizmus nás učil otvorenosti a národnej hrdosti: „budu vás vodiť pred kráľov a vládarov, nebojte sa ich tváre, ani nerozvažujte, čo budete hovoriť“.

„Ja vás učiním medenou stenou.“

Čo posilnilo našu republiku po rokoch 1925? Silné náboženské presvedčenie. Náboženstvo nás učí ctíť zákony a štát. Pomocou náboženstva dobíjame najsilnejších nepriateľov. Našich 325.856 voličov bolo vedené ideou náboženstva a autonómie.

Náboženstvo učí kádre našich voličov pohrdáť výhodami a dobrom sveta. Náboženstvo udržuje v nás obetavosť a mravnosť.

Wilhelm II. zdesil sa tej okolnosti, že medzi voľnomyšlienármi a protestantmi v Sliezsku je štyrikrát toľko samovrahov, ako medzi katolíkmi. Vratislavský univerzitný profesor, trebars protestant, mu otvoril a zmužilo odpovedal: „Veličstvo! Katolíci majú svedie, v ktorej najdú ukojenie, že sú im hriechy odpustené.“ Preto najväčším záujmom štátu je náboženstvo pestovať a jeho hlásateľov podporovať, pretože základom štátov je mravnosť. A jej základom je náboženstvo.

KAPITOLA IX

Katolícka cirkev na Slovensku kedysi a dnes

*K. A. Medvecký**

NA nezmeniteľných zásadách auktority a univerzality spočívajúci organizm katolicizmu, akokoľvek je nezávislý na štátnych zvratoch a konstitučných formách doby, predsa nemohol nevziať na vedomie utvorenie československého štátu, ktorý má väčšinu katolícku. Práve Sv. Stolica bola jedna z prvých mocností, ktoré uznali československý štát a nadviazali s ním normálne diplomatické styky. Úprimné vzťahy dobroželanosti prejavovala súkromne už behom nášho zahraničného zápasu, udržiujúc intímne styky s naším dr. Milanom R. Štefánikom. Ovšem z obvyklej konzervatívnej a opatrnosti cirkvi plynie, že primerané zmeny v cirkevnej organizácii Slovenska nemohla prevádzať s tou promptnosťou, s akou by to boli víťazstvom národnej myšlienky oslneň Slovania očakávali.

K týmto zásadným prekážkam rýchleho a úplného usporiadania pristúpili aj prekážky technické, ba aj závary samého sentimentu. Veď v rámci celoštátnych cirkevných otázok, čakajúcich predovšetkým značných diplomatických príprav, špeciálne slovenské cirkevno-politické desiderata zdaly sa byť podriadenými. Rím musel prirodzene viac na Prahu (caput regni) brať ohľad, viac o celoštátné problémy pečovať, ako o regionálne nároky Slovenska. Konečne ako sa stúli nešetne do-

* Narodil sa r. 1879 v Oravskom Podzámku. Bol katolíckym farárom v Bacurove, neďaleko Zvolena, a požíval nemilosť uhorských cirkevných vrchností, ktoré ho obviňovali z „panslávskych“ náklonností. R. 1918 bol tajomníkom Slovenskej Národnej Rady, ktorá vyniesla pamätnú deklaráciu dňa 30. októbra v Turč. Sv. Martine. Bol referentom pre záležitosti katolíckej cirkve pri ministerstve pre správu Slovenska, od decembra 1918 do zrušenia tohoto úradu r. 1921. Bol poslancom Národného Shromaždenia od r. 1918 do 1920. Od r. 1920 je farárom v Bojniciach a titulárnym prepoštom. Je autorom významnej monografie o slovenskom národopise (Detva) a Dejín prevratu.

tknutý kalich kvetu, tak poľutovaniahodné protináboženské výčiny válečnou mentalitou saturovanej soldatesky a premrštenými kultúrnymi postulátmi prevratom na koňa postavených politikov (Bartošek, Boušek, Tusar, Československá cirkev) a českého proletariátu zapríčinili prirodzenú rezervovanosť, nelí ni nedôveru rímskej Kurie.

Doba predprevratová bola iste jedna z najpochmúrnejších období v dejinách slovenského katolicizmu. Hierarchia a vyššie kňazstvo i veľká časť kláštorského duchovenstva, cudzorodá a reči slovenského ľudu zväčša neznalá, žila v úplne cudzom kultúrnom ovzduší; považovala slovenský ľud len ako materiál k vybudovaniu mocného, rečove maďarského imperialistického štátu. Bič slovenského duchovenstva, spišský Párvy zdržoval sa už roky mimo svojej diecézy, v Pešti; rožňavský biskup Balás ignoroval všetko, čo bolo slovenské; len o niečo lepší bol nitriansky gróf Batyányi; banskobystrický Vlk Radnai-Ritthammer železným prútom šľahal Slovákov; slovenského pôvodu, ale pre úplne zmaďarčenú mentalitu na ostrihomský prímašský stolec povýšený arcibiskup-prímas dr. Csernoch plával neohrozene s maďarčiacim prúdom, ktorému sa ani košický svätec-biskup Fischer-Colbrie nevedel zoprieť. Taký bol celý cirkevný režim na utlačenom Slovensku, neslovenský, netolerantný, assimiláčny. (Viď: Ambro Pieter: „Nápor—odpor“ a K. A. Medvecký: „Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku“, kde celá, dosť objemná kniha prednáša tieto krivdy slovenského ľudu a jeho roduverného duchovenstva.)

Krivdy Slovákov na poli cirkevnom už do neba volaly. (Černová, Lúčky.) Aj v kostoloch a cirkevných školách sa maďarizácia čo rok stupňovala.

Do týchto neudržateľných cirkevných pomerov ako hrom z neba udrel štátny prevrat, ktorým československý štát razom stal sa skutočnosťou. Maďarskí biskupi pokúsili sa ešte v poslednej chvíli, ba už aj po konštituovaní sa riadnej štátnej správy československej, prekaziť naše spojenie s Čechmi, pri čom prekotne zaplňovali cirkevné hodnosti a úrady svojimi nohsledmi a prevádzali cirkevné cennosti do Maďarska. No silnejšie bolo u Slovákov povedomie utrpených krívd i prevratom dosiahnutého víťazstva a preto cirkevní expo-

není maďarstva pod tlakom jednohlasnej verejnej mienky museli svoje slovenské sídla na rýchlo opustiť.

Ovšem faktickým uprázdnením väčšiny slovenských biskupstiev neprešla ešte cirkevná právomoc do rúk národne osvedčených prelátov. Veď odchádzajúci menovali svojich náhradníkov na vlastný obraz a podobenstvo a len po dlhom vyjednávani podarilo sa v Trnave, v Spiši a Banskej Bystrici získať nápravu vymenovaním skutočne slovenských biskupských námestníkov. V tomto dosť zdĺhavom interregnu mnoho trpela národná výchova kňazského dorostu; semináre sa hodne vyľudnili a v slovenských biskupstvách nastal citeľný nedostatok duchovenstva.

Po dlhom, trápnom vyčkávaní konečne Sv. Stolica v dohode s československou vládou menovala pre Nitru, Spiš a Banskú Bystricu slovenských biskupov a už aj samým výberom osôb splnila túžby oslobodeného národa. Deň 13. februára 1921, keď boli prví traja slovenskí rim.-kat. biskupi v staroslávnej Nitre vysvätení, bol okázalou všenárodnou slávnosťou, akej Slovensko ešte nezažilo. Nová slovenská cirkevná organizácia vyňatá bola z právomoci maďarských hierarchov a podriadená priamo Sv. Stolicí. Až v r. 1926 prišlo k ďalšiemu postupu v tomto smere, keď za košického apoštolského administrátora menovaný bol miláčik košických Slovákov Jozef Čársky a tiež administrátormi zaplnené boli kreslá v Trnave a v Rožňave, ktorých však československá vláda z dôvodov štátnych dodnes neuznala.

Noví biskupi mali pred sebou veľké úlohy obnovy vojnou upadnutého a poválečnou psychózou ohrozovaného duchovného života a sily jednotlivca presahujúce úkoly vpraviť cirkevný život do úplne zmenených pomerov novej, demokratickej štátnosti. Prichodilo im ďalej z cirkevného života vymýtiť mnoho nesrovnalostí a krivdy, vyhovieť spravodlivým nárokom dosavď ťažko strádajúcich slovenských katolíkov. V posledných týchto smeroch narážala ich snaha na temer neprekonateľné prekážky z čiastky cirkevnoprávnej, z čiastky osobnej, z čiastky aj politickej povahy.

Predovšetkým biskup je podľa kanonického práva v mnohých prípadoch viazaný na súhlas, poťažne dobrozdanie svojho senátu, t. j. na votum kapitulníkov, z ktorých však z po-

medzi 54 kanoníkov na Slovensku je dnes, v desiaty rok nášho osvobodenia, len 12 Slovákov. Nasledovne maďarské väčšiny týchto sborov budú ešte dlho silnou prekážkou uplatnenia sa slovenského smeru v cirkevnom živote. Aj ohľad k raz získaným právam prekáža, aby sa rozličné vplyvné cirkevné miesta vyňali z rúk dôverníkov predošlého maďarčiacieho režimu, takže čistoslovenské mestá: Trnava, Prešov, Spišská Nová Ves, Nitra, Lipt. Sv. Mikuláš, Šurany, Kežmarok, Sabinov, Trenčín, Michalovce, Stupava, Krupina, Zlaté Moravce, Chynorany, Nové-Mesto n. V., práve tak ako aj pohraničné a pre slovenský živel nesmierne dôležité mestá ako Bratislava, Nové-Zámky, Galanta, Šala n. V., Šahy, Dolný Ďurad, Lučenec, Pezinok, Košice, sú obsadené pôvodom i citom maďarskými duchovnými, ktorí staré krivdy slovenských veriacich jestli nezväčšujú (aj také prípady sú!), ale iste neumenujú. V hlavnom meste Slovenska, kde je československého katolíckeho živilu hodne vyše 60%, sa toto krivdenie Slovákov javí najvýmluvnejšie. Z piatich cirkevných obvodov mesta sa slovenským veriacim len v jedinom ako-tak vyhovuje, aj to len na periferii mesta, v robotníckej štvrti; kdežto v strede mesta, kde sa československý živel vlastne koncentruje, je farský kostol Sv. Trojice, v ktorom sa kázava nemecky v temer prázdnom kostole, kde duchovný reč prevážnej väčšiny svojich veriacich ani nevie, ani nechce vedieť. Hmotné, cirkevno-školské a osobné záležitosti tunajšej katolíckej cirkevnej obce má v rukách cirkevný výbor, väčšinou neslovenský, a cirkevné dane, platené väčšinou československých veriacich, vynakladajú sa temer výlučne na maďarsko-nemecké školstvo. — Podobne nepriaznive sa vyvíja do dnes aj otázka patronátna. Z 1000 patronátnych fár vyše 600 fár zaplňujú veľkostatkári a korporácie, ktoré slovenskému kňazovi slušnejšej fary nedožičia, ale rezervujú ich len duchovným nepatriotickým; kdežto pri zaplňovaní ostatných obročí sa na patriotickú minulosť žiadateľov dosť málo hľadí (podľa falošného hesla: „Národné zásluhy neodmeňuje cirkev, ale štát“ a tiež: „Vie dosť dobre po slovensky, teda musí byť znamenitý Slováč“). Mimo toho pozemkovou reformou sa mnohé kostoly pripravujú o svojich vydržiavatelov. I pri t. zv. konzistoriálnych cirkevných súdoch a iných

cirkevných výboroch, pre ich ešte vždy maďarské väčšiny, je možnosť právnej obrany Slovákov hodne obmedzená.

Zdravý, nacionálne spravodlivejší vývoj v cirkevnom živote Slovenska je hatený aj tým, že si slovenská študujúca mládež, kedysi preplňujúca bohoslovecké semináre celého Uhorska, dnes už zriedkavejšie volí duchovný stav. Naproti tomu maďarsko-nemeckí študenti, akoby odtískaní s ostatných dráh, alebo aspoň už nie privilegovaní, sa do kňazských seminárov hrnú, majorizujú tam a hatiac nacionálny vývoj slovenských chovancov. Následkom týchto, ako aj iných okolností (početní neslovenskí teologickí profesori a predstavení) ostáva malá nádej, žeby slovenský ľud dostal tak skoro dobrých slovenských duchovných.

Aj nie úplne konsolidované vnútropolitické pomery rušivo pôsobia na cirkevné pomery Slovenska. Maďari totiž už od počiatku XVIII. stol., zvlášte však od nepodarenej svojej šľachtickej revolúcie r. 1848/9, všemožne sa usilovali sostudiť v očiach Slovákov ich najbližších súkmenovcov, Čechov, zvlášť odkedy Habsburgovia práve českými úradníkmi (posmešne „Bachhusármí“ ich volali) zlomili sabotáž maďarskej šľachty. Umelé vstevovanie protičeskej zášti stupňovali od založenia Československej Jednoty, keď už jasne bolo vidieť túžbu po užšej vzájomnosti Slovákov s Čechmi. Protináboženské štvanie so strany mnohých českých exponentov len dovršilo dielo protičeskej propagandy. Následkom toho vyvíja sa v ľudu i v značnej čiastke duchovenstva náchylnosť k neprirodzenému súručenstvu s tunajšími Maďarmi a ich nespokojnými živilami, následkom čoho niektorým akoby bližšie bola Pešť ako Praha. Táto iste nebezpečná a nijak neodôvodnená mentalita rušive pôsobí na ceľ čiare cirkevného života slovenského. Len pri takej, na hlavu postavenej ideologii možno chápať fakt, že početní duchovní, ač rodom Slováci, slovenský ľud do maďarských politických strán organizujú.

Aj kláštorské rády sa len veľmi ťažko a pozvoľna emancipujú zpod cudzozemského, neslovenského vplyvu a od sväzok peštianskych a viedenských centrál.

Piaristi, Benediktíni a Premonštráti na Slovensku sú do dnes organicky i duševne súčiastkou ich vyhranene maďarských organizácií zadunajských a ich sídla tvoria u nás krišťa-

lizačné body priateľov predošlého maďarského režimu, čo všetko obťažuje zdravý vývin slovenského cirkevného života. Jezuiti a Kapucíni, ačpráve ich je na Slovensku ku tvoreniu samostatných rádových provincií primálo, nijak nechcú byť v spojení s svojimi česko-moravskými provinciami.

Trochu pridlho sme sa zdržali pri líčení negatívnych stránok emancipačného procesu slovenského katolicizmu zpod tlaku maďarskej prepotencie a neboli by sme spravodliví, keby sme nekonštatovali aj veľavýznamné vymoženosti slovenského katolíctva, získané československým prevratom.

1. Územie Slovenska bolo predtým rozdelené a organicky pripútané k dvom maďarským arcibiskupstvám: Ostrihomu a Jágru. Tento, kultúrnym záujmom Slovenska zrovna osudný železný kruh bol našim štátnym prevratom šťastne pretrhnutý; zprvu len de facto vymenovaním výlučne od Ríma závislej slovenskej hierarchie; de jure podľa „Modus vivendi“ sa to aj inštitutívne prevedie, založením slovenského arcibiskupstva, pod egidou nádejného pražského prímasa.

2. Slovenskí katolíci, predtým majorizovaní v biskupstvách: košickom, rožňavskom, ostrihomskom a satumárskom, stali sa po prevrate v svojich, štátnymi hranicami zaokrúhlených diecézach rozhodujúcou majoritou, živlom vedúcim. Neprirodzené hate padly na vždy.

3. Cirkevná správa sa zdemokratizovala v tom smysle, že dnes už nie synovia maďarských magnátskych rodín, ani nie preláti Jágra a Ostrihomu majú rezervované hierarchické pozície slovenské, ale dosahujú ich mimo zásluh i za odmenu vernosti k svojmu slovenskému rodu duchovní trebárs z tých najodľahlejších faričiek. (Ojedinelé výnimky, kde sa na vysoké cirkevné hodnosti v niekdajšom Uhorsku dostali synovia slovenských matiek, dosvedčujú len fakt, že ako veľmi musel sa taký Slovák odcudziť svojmu pôvodu, aby mohol svojich maďarských sokov predbehnúť.)

4. V čistoslovenských krajoch ztratilo duchovenstvo pôvodu nemeckého dosavadné privilegia na cirkevné hodnosti nad Slovákmi.

5. Kláštoriské rády, mimo Františkánov, predtým svojou maďarskou, aristokratickou kultúrou slovenskému ľudu odcudzené, dnes nútené budú snížiť sa k svojmu okoliu a pesto-

vať kultúru slovenskú, alebo preniesť činnosť svoju ta, kam ich srdce tiahne. Miesto nich už osadzujú sa na Slovensku nové rády, povstávajú nové mužské i ženské kláštory, ktoré sa rýchle prispôsobujú svojmu slovenskému okoliu a našim kultúrnym potrebám.

6. Auktorita a popularita biskupov medzi slovenským ľudom pozoruhodne vstúpila a tým nábožensko-mravný život, cirkevná uvedomelosť a obetavosť tak u inteligencii, ako aj u pospolitého ľudu značne postúpily.

Nemožno však tvrdiť, že nám desaťročie nášho štátneho prevratu donieslo už všetko, čo sa od neho očakávalo.

1. Maďarský prímas ešte vždy si to svojí, a satumársky maďarský biskup ešte aj v skutočnosti prevádza akúsi cirkevnú jurisdikciu a s tým nemalú aj politickú príťažlivosť na slovenské územie a jeho duchovenstvo.

2. Väčšina slovenských miest, zvlášte dôležité pohraničné pozície, sú ešte vždy v rukách neslovenských duchovných.

3. Kapitule a iné vplyvné cirkevné právomocnosti, ako aj cirkevné súdy, majú ešte vždy neslovenskú, v mnohom ohľade zrovna protislovenskú väčšinu.

4. Biskupské kancelárie, seminárske profesúry a predstavenstvá sú ešte v značnej miere v rukách neslovenských.

5. Nemáme slovenskej bohosloveckej fakulty, ačpráve ju už československé zákonodárstvo schválilo, i Rím dal svoj predbežný súhlas, mala svoje miestnosti, bohaté sbierky, vymenovaných na slovo vzatých odborníkov-profesorov. Slovenská neprezieravosť a partizánske sklony ju zahubily.

6. Nemáme primeranej cirkevnej reprezentácie, tak že na pr. na bratislavskom eucharistickom kongrese celého Slovenska, medzi množstvom infulovaných prelátov nebolo jediného Slováka-národovca.

Niektoré veľké katolícke slovenské organizácie a tak aj nimi vychovávané slovenské generácie držia v rukách Neslováci. Oni držia v mnohých prípadoch v rukách slovenskú katolícku tlač a literárne podniky, následkom čoho slovenskí katolíci tratia váhu v literatúre, vede, umení i v spoločenskom a štátnom živote a bývajú na tých poliach majorizovaní nekatolíckou menšinou. Okolnosť, ktorá iste neprospieva štátnej konsolidácii na Slovensku.

KAPITOLA X

Modus vivendi a jeho vliv

Dr. Karol Kmečko *

NAŠI neprajníci, vnútorní tak ako zovnútorní, boli prekvapení, keď spôsob spoluzitia tak zvaných „Modus vivendi“ medzi Sv. Stolicou a Československou republikou 2. febr. 1928 ako holý fakt bol uverejnený. Ale aj mimo tých mnohí boli tej mienky, že napnutý pomer medzi týmito dvoma mocnosťami, po neočakávanom odchode pápežského nuncia Marmaggiho, časom sa ešte priostří. Povaha česká k náboženským bojom náklonná, smutné zkušnosti z historie národa, kleslosť mravov po svetovej vojne, proticirkevné organizácie väčšinou priemyselného obyvateľstva byly kladnými dôvodmi tohoto predpokladu. Hoci revolučné Národné Shromaždenie nevypovedalo v ústavnej listine rozluky cirkvi od štátu, predsa v skutočnosti pomaly s väčšou-menšou obozretnosťou pokračovalo sa podľa zásad rozluky.

Bez ohľadu na cennú súčiastku republiky, na nábožensky hlboko založené Slovensko, katolícke stredné školy na Slovensku byly zničené, cirkevné majetky zabrané alebo štátnymi orgánmi siveoľne spravované, vyučovanie náboženstva v školách obmedzované, povinná vojenská služba klerikov a kňazov zavedená: to byly jednotlivé fázy nerozmyslenej politiky poprevratovej mladej republiky, z búrky svetovej vojny povstalej, ktorých následky konečne vyvrcholily sa v náhlom vzdialení sa zástupcu Vatikánu z Prahy.

No sny tých, ktorí formálne odvolanie nuncia a úplné roztrhnutie diplomatických stykov medzi Vatikánom a naším

* Narodil sa r. 1875. Bol katolíckym farárom v Tepličke do r. 1921. Bol poslancom Národného Shromaždenia a prvého zvoleného parlamentu. V r. 1921 vysvätený bol za biskupa nitrianskeho. Je autorom teologických pojednávanií a článkov.

štátom napnute očakávali, sa nesplnily. Vatikán sa dokázal byť shovievavým, naši štátnici rozvažitými. Dobrá vôľa ani na jednej strane nechybala a tak po dlhom vyjednávaní spomenutá dohoda, vyrovnávajúca sa svojou cennosťou i stálym konkordátom v iných štátoch uzavretým, sa konečne uskutočnila, na úprimnú radosť všetkých tých, ktorým pokojný vývin katolicizmu v novej republike a rozkvet mladej republiky, zakladajúci sa na pevných pilieroch kresťanskej kultúry, opravdu na srdci leží.

Keď však chceme správne oceniť ťažkú prácu tých, ktorí dielo toto utvorili a spolu rozumieť výsledku dlhotrvajúcich vyjednávaní medzi Cirkvou a Československou republikou, musíme dobre znať hlavnú prekážku tejto dohody, ktorá musela byť najprv odstránená. Bola to prevážne právnická mienka našich štátnikov, podľa ktorej nástupnícke štáty (povstale z býv. Rakúsko-uhorskej monarchie), hoci v praxi nie priateľsky sa chovaly oproti kat. ustanovizniám, predsa chcely si osvojiť (podržať) osobné výsady (privilegia) panovníkov bývalej Rakúsko-uhorskej ríše, udelených Sv. Stolicou výlučne im osobne pre ich zvláštne zásluhy a ochranu Cirkvi.

Sv. Stolica však hneď po zaniknutí Monarchie, odvolávajúc sa na zásadné medzinárodné práva, rozhodne vyriekla, že zaniknutím konkordátu z r. 1855 nástupnícke štáty nemôžu mať žiadnych nárokov na osobné privilegia spomenutých panovníkov. (Allokúcia Benedikta XV.: „In hac quidem“ z 21. nov. 1921.) Skutočne ťažko si je predstaviť, že by na pr. povolením Sv. Stolice panovníci užívať mohli právo vymenovať alebo prezentovať biskupov a iných cirkevných hodnostárov. (Hlavy štyroch nástupníckych štátov na teraz nie sú skutočne katolíci — ani v Maďarsku!) Medzinárodné smluvy sa vždy s tou podmienkou uzavierajú, „jestli veci tak ostanú“, t. j. časom sa nezmenia. Keď teda Sv. Stolica dala výnimčné výsady katolíckej habsburskej dynastii pre jej mimoriadne zásluhy o Cirkev, nemôžu si tie zvláštne práva privlastňovať rozdelení jednotliví nástupci toho územia, ktorí ani katolíci nie sú, ani nemajú tých zásluh o cirkev.

Z právnického ohľadu obsérne sa touto otázkou zaoberá dr. M. Pícha, kanovník v Prahe, vo svojom vedeckom diele: „Přešlo-li rakouské právo jmenovací na vládu republiky

československé?“ Do povahy musíme vziať aj to, že nebola tu reč o nejakej zmene, o jednoduchom, pokojnom prevzatí rakúsko-uhorskej ríše s jej povinnosťami a právami, ale o jej úplnom vyvrátení, po ktorom nastaly nové, od seba úplne neodvislé štáty, tak že tu sa musela uplatniť tá zásada právnická: „res inter alios acta neque emolumentum, neque praeiudicium ceteris afferre potest“: „Vec medzi jednými uzavretá ani ošoh ani predprávo nemôže ostatným priniesť.“

U nás ešte aj ten dôvod sa mohol pridať, že naša vláda, ako sme už videli, vyniesla viacej proticirkevných zákonov a opatrení, a to jednostranne, bez opýtania Sv. Stolice, proti duchu bývalého konkordátu. Žiadať si nielen práva, výsady z jednej smluvy s iným uzavretej, a nedodržať povinnosti v tej smluve uvedené: k tomu Sv. Stolica nemohla privoliť, preto muselo prísť k inému, smiernemu riešeniu. Práve v tom sa javí veľký rozhlad, uznania hodná diplomatická múdrosť tak u našej vlády, ako aj u Sv. Stolice, že pri týchto sporných otázkach našli „spôsob spolužitia“, „Modus vivendi“, ktorý dočasne môže uspokojiť obidve smluvné stránky, lebo pri spravodlivom prevedení uzavretej dohody bude mať z nej ošoh tak štát, ako aj Cirkev.

„Modus vivendi“ nie je síce konkordátom, ale je predsa smluvou medzinárodnou, hoci len dočasnou, k usporiadaniu istých nevyhnutelných záležitostí v zásadných rysoch, ponechajúc podrobnosti s prípadu na prípad ďalšiemu jednaniu a dohodnutiu. Je teda pevným základom postupného jednania o detailoch a tak je asi strednou cestou medzi slávnostnou diplomatickou formulou konkordátu a medzi stavom mimozákonným alebo rozlukou.

V najnovšej dobe sú štáty, v ktorých pomery politické, sociálne a cirkevné sú tak spleťité (keď aj dočasne), že v nich pri prílišne demokratickom složení parlamentu ani jedno nemožno vynútiť a udržať, t. j. ani konkordát, ani bezzákonný stav alebo rozlukou, tak že obe strany musia sa predbežne uspokojiť s kompromisom, t. j. tým, čo sa v daných pomeroch provizorne docieľiť dá. Je to predsa podstatne dohoda; keď aj nie taká slávnostná a trvalá ako konkordát, ale jednoduchejšia, diktovaná najnovším vývinom štátneho života, s ktorým večná Cirkev tiež počíta bez zadania svojích zásad.

Pozrime teraz bližšie na usnesenia tejto konvencie, z ktorých sa ďalší cirkevno-politický život v našom štáte vyvíjať bude. Na osnove tejto dohodli sa v mene Sv. Stolice štátny sekretár, zastúpený Borgongini Ducom a v mene československej vlády naše ministerstvo zahraničia, zastúpené dr. K. Kroftom, a síce 2. febr. 1928. „Modus vivendi“ takto znie:

I. Sv. Stolica a československá vláda dohodly sa o zásade, že žiadna časť Československej republiky nebude podriadená ordinariusovi, ktorého sídlo je za hraniciami československého štátu a že taktiež žiadna českoslov. dieceza *nebude presahovať* štátné hranice. Sv. Stolica a českoslov. vláda sa dohodnú o novom ohraňení a dotácií diecezí. Na prípravu tejto dohody sriadia sa do dvoch mesiacov dve komisie, od seba neodvislé: prvú utvorí Sv. Stolica z delegátov všetkých interesovaných diecezí, za predsedníctva zástupcu Sv. Stolice v Prahe, druhú vláda československá zo zástupcov interesovaných diecezí a expertov.

II. Správa cirkevných majetkov nemovitých a movitých v Československu, ktoré sú teraz pod nútenou správou, je dočasná až do dohody v predchádzajúcom článku spomenutej a je sverená komisii pod predsedníctvom episkopátu príslušného územia.

III. Rády a reholné kongregácie, ktorých domy sú v Československu, nebudú podliehať provinciálnym predstaveným svojích rádov a kongregácií v cudzine. Jestli je nemožno sriadiť provinciu v Československu, budú tieto československé domy podriadené priamo generalátu. Provinciálmi a predstavenými reholných domov, podliehajúcich priamo generalátu, budú štátni príslušníci československí.

IV. Sv. Stolica, prv akoby prikrčila k menovaniu arcibiskupov, diecezánnych biskupov, koadiutorov cum iure successionis a armádneho ordinariusu, oznámi českoslov. vláde meno kandidáta, aby sa presvedčila, že vláda nemá dôvodov rázu politického proti tejto voľbe. Uvedení preláti musia byť českoslov. štátni príslušníci.

Námietkami rázu politického rozumejú sa všetky tie námietky, ktoré by vláda mohla podopierať dôvodmi, vzťahujúcimi sa na bezpečnosť krajiny, na pr. že sa vybraný kandidát previnil politickou činnosťou iredentistickou, separatistickou

alebo namierenou proti ústave alebo verejnému poriadku v štáte.

Meno kandidáta, naznačeného vláde Sv. Stolicou, ako aj dotyčné vyjednávanie zachovávajú sa v tajnosti. Ustanovenie o armádnom ordináriusovi vstúpi do platnosti len v tom prípade, že sa zachová sústava samostatnej náboženskej pečlivosti o vojakov. V tomto prípade do povahy príjdu mimo námietok rázu politického aj námietky, vzťahujúce sa na postavenie kandidáta v armáde.

V. Hodnostári, uvedení v predošlom článku, složia po svojom menovaní Sv. Stolicou, prv ako nastúpia svoj úrad, prísahu vernosti štátu československému týmito slovami: »Prísahám a sľubujem, jako sluší biskupovi, vernosť republiky Československej a že nič neučiním, čo by bolo proti blahu, bezpečnosti a integrite republiky.«

VI. Vláda sa postará, aby platné zákonné ustanovenia boli čím prv prispôbené tomuto Modu vivendi.“

Ako vidno, hlavné smernice tejto dohody vzťahujú sa na teritoriálne ohraničenie diecezí a ich dotáciu, na správu cirkevných majetkov, na právomoc nad reholnými domami, na menovanie ordináriusov a ich prísahu a na zákonodarné zmeny s tým spojené. Sú to zásady, ktoré viac-menej aj v konkordátoch (najnovšie s Poľskom a Litvou uzavretých) sa nachádzajú.

I. a III. článok dohody má dôvod a cieľ, aby jednotnosť a neodvislosť štátu bola chránená tým, že občania republiky nebudú podliehať duchovnej právomoci predstavených, v cudzom štáte sa nachádzajúcich. Má to teda veľký význam v prvom rade pre štát, preto Sv. Stolica v tomto ohľade ochotne vyhovuje požiadavkam aj našej republiky, ako to v podobných prípadoch aj v iných štátoch učinila. Mimo toho nemožno ponechať v cirkevnej správe také nesrovnalosti, aby jedna diecéza bola i ďalej takej rozsiahlosti, ako susedných 4—5 biskupstiev dohromady.

K prevedeniu nového ohraničenia diecezí ustanovené dve komisie (cirkevná a štátna) už zasedaly a podaly svoje návrhy o spôsobe riešenia tejto otázky. Sv. Stolica po porade so zástupcami štátu definitívne rozhodne o podaných návrhoch.

Ťažšia úloha bude ustáliť dotáciu pre jednotlivé diecézy, lebo do toho budú zasahovať aj činitelia susedných štátov, ako terajší právni majitelia tých cirkevných majetkov. Na pr. ostrihomské arcibiskupstvo a kapitula majú u nás rozsiahle majetky; biskupstvo spišské, košické, rožňavské zas v Maďarsku. To všetko podľa potreby a spravodlivosti k uspokojeniu obidvoch strán urovnať a podeliť — vyžaduje nielen moc práce a času, ale aj kus dobrej vôle u všetkých zainteresovaných. Keď sa aj so susednými štátmi dojednáme, nastane otázka ustáliť pramene dôchodkov zmenených (znovuohraničených) diecezí podľa nových tiarch a potrieb. Vydanie cirkevných majetkov zpod nútenej správy štátnej, zúčtovanie z ich dosavadného obhospodárenia bude tiež ťažká práca.

Najmenej ťažkosti bude s III. článkom, preto že to ustanovenie je už takmer u všetkých našich reholách a kongregáciách prevedené.

Väčšieho významu je IV. článok o vymenovaní ordináriusov. Konkordát, s rakúsko-uhorskou ríšou r. 1855. uzavretý, uznáva toto výnimečné právo panovníkovi: prezentovať (vymenovať) kňazov na väčšie benefícia (biskupské, kanonické). To právo terajší Modus vivendi neobsahuje práve tak, ako najnovšie už spomenuté konkordáty ho tiež nemajú; Poľsko, Bavorsko, Litva a Lotyšsko sa najnovšie uspokojily s tou koncesiou, čo náš Modus vivendi v IV. článku obsahuje.

V tomto úradnom vopredoznamení mien kandidátov vláde nachádzame niečo nového. Dokiaľ totiž v spomenutých konkordátoch len vo všeobecnosti je reč o námietkach politického rázu, ktoré vláda uplatňovať môže, zatiaľ v našom Modus vivendi tieto dôvody podrobne sú vypočítané cieľom vylúčenia pochybností. Politická činnosť kandidáta môže sa protivíť teritoriálnej celistvosti Republiky alebo politickej jednotnosti (separatistická akcia) alebo ústavnej listine alebo verejnému poriadku.

Pri skladaní prísahy vernosti neuvádza sa, pred kým má byť složená — to je odchýlka od presného ustanovenia konkordátov, taktiež biskupi nie sú podľa formálneho predpisu povinní prekázať, aby klerus nebral účasť v akciách proti ustálenej forme vládnej.

Vymenovanie kanoníkov, opatov, prepoštov, tit. kanoní-

kov patrilo tiež do právomoci panovníkov habsburských. O tomto Modus vivendi mlčí, preto dotyčné ustanovenia Codexu ostávajú nezmenené v platnosti, t. j. právo vymenovacie aj naďalej bude prináležať Sv. Stolicy, poťažne biskupom. V tomto ohľade v niektorých diecezách historických zemí je teraz veľký chaos, lebo vláda nesprávne sebe vindikuje právo vymenovať kanoníkov, neuznáva biskupmi menovaných, nepoukazuje im doplnok kongruy, tak že niekde kapitule sú na vymretie, ak sa v tejto otázke náprava nestane.

Na koadjutorov s právom nastúpenia vzťahuje sa síce IV. článok Modu vivendi (ohľadom ich vymenovania), nie však na apoštolských administrátorov, ktorých Sv. Stolica aj naďalej úplne neodvisle, bez vyžiadania mienky vlády ustáli.

Kto má príčinu tešiť sa z Modu vivendi? Aj Cirkev, aj republika Československá.

Cirkev, keď aj nedosiahla všetko, čo jej podľa kanonického práva prináleží (o cirkevnom školstve na pr. niet ani spomienky v Modus vivendi), dosiahla však pri daných pomeroch mnoho. V demokratickom, prevážne priemyselnom štáte, v ktorom po Svetovej vojne na základe najdemokratickejšieho, najširšieho volebného práva všetky živly a složky národov a stavov uplatňujú svoj vliv, kde aj štátny organizmus nateraz len ustavičnými kompromismi je nútený pracovať, nemožno očakávať ani od chýrnej diplomacie Vatikánu väčšie úspechy. Cirkev, keď aj nebude u nás štátom tak podporovaná, ako v predválečnej dobe, jednako v tejto dohode bude mať basis k slobodnému, úspešnému vývinu z vlastných síl, a bude neodvislejšia. Vatikán nemohol do nekonečna zvláštnu ochranu očakávať od mladého, všetkými ťažkosťami obklúčeného štátu, keď to ani od starodávnych, veľkých štátov nevie všade a vždy previesť, a tak nemohol svojich poddaných veriacich aj naďalej v neistote, bez akejkoľvek dohody so štátom ponechať. Musel hľadať a najst' terajším pomerom primerané dočasné východisko v uzavretí Modus vivendi.

Štát, zvlášte nový štát, ktorý má mnoho ťažkostí a mnoho protivníkov, nemôže žiadať výsady od Cirkvi vtedy, keď pre horeuvedené príčiny nevie alebo nechce za tie výsady zabezpečiť Cirkvi tú oporu a práva, ktoré ona právom požadovať môže. Predsa naša republika mnoho získala i tým, čo si

v Modus vivendi vymohla. Že sa diecezy so súhlasom a podľa priánia vlády znovu ohraničia, že tunajší ordináriusi a reholníci nebudú podliehať právomoci predstavených v iných štátoch sa nachádzajúcich, ani nemusia pri správe svojích diecezí ohľad brať na cudzie, často nepriateľské štáty, v ktorých by mali svojích kňazov, veriacich a majetky, že Sv. Stolica pri vymenovaní biskupov bude ohľad brať na mienku vlády, že títo složia štátu prísahu vernosti a v loyálnom duchu budú vychovávať klerus a spravovať svoje biskupstvá, — sú všetko také cenné vymoženosti, ktoré pre pokojný a zdarný vývin našej republiky veľký plus znamenajú. Najväčšia cena predsa snáď zakladá sa na tom, že na celom svete vážená, najstaršia svetová mocnosť Sv. Stolica, ktorá aj podľa uznania inovercov na svete najväčšiu morálnu moc reprezentuje, uzavretím tejto dohody uznajúc stálosť a trvanlivosť útvaru našej Republiky, dodala jej pred celým svetom novej vážnosti, zvlášte pred jej neprajníkmi. Naši štátnici pri tom tiež museli nahliadnuť, že štát, ktorý má vyše 75% obyvateľstva katolíckych občanov, nemôže dlho byť v stave „ex-lex“ s najväčšou duchovnou mocnosťou sveta, ale musí svoj pomer k nej vzájomnou dohodou upraviť.

Keď je týmto pevný basis k ďalšej pokojnej spolupráci položený, úfať môžeme, že dobrá vôľa, ktorá sa u obidvoch strán dosiaľ javila, bude základom šťastlivého vývinu a rozkvetu tak pre Cirkev ako aj pre štát.

Obavu, že Modus vivendi v praxi nebude prevedený, skutočnosť práve tak rozptýli, ako niekdajšiu mienku našich protivníkov, že dohoda s Vatikánom nikdy nebude uzavretá.

KAPITOLA XI

Evanjelická a. v. cirkev na Slovensku¹⁾*Fedor Ruppeldt**

VELKÝ politický prevrat, ktorým sa utvorila nová Československá republika, premenil i situáciu rozličných cirkví na jej území, ktoré premeny za prvých desať rokov samostatnosti vyrástly už na určitú líniu vývinu. Koncom tejto prvej doby nového sriadačovania Slovenska treba si utvoriť súhrnný prehľad i cirkevného vývinu, nie len preto, lebo cirkve sú všade významnou složkou národnej kultúry, ale zvlášte preto, lebo práve u Slovákov, ktorí sú v celku národom viac dedinským, celá vzdelanosť a výchova národa je mimoriadne úzko spojená s jeho cirkevným stavom a životom. Evanjelická cirkev mala v minulosti veľmi významnú úlohu v zachovaní slovenskej reči a národného cítenia, najmä v poslednom storočí voči maďarizačnej politike bývalého uhorského štátu. Najlepším dôkazom toho je fakt, že zo Slovákov, ktorí v XVIII. storočí vo veľkom počte osádzali sa medzi Maďarmi a Srbmi, len evanjelici si zachovali slovenskú reč a národnosť, kdežto katolíci sa temer úplne asimilovali.

Lutherovo učenie biblickej nauky sa veľmi rýchle rozšírilo medzi Slovákami v severnom Uhorsku, koncom XVI. storočia temer celá krajina bola evanjelická. Slováci a Nemci boli všetci luteránski evanjelici, maďarskí protestanti boli prevažne kalvíni. Násilná proti-reformácia a neskôršie, v XVIII. storočí, tiché utlačanie oslabily protestantizmus na celej čiare.

¹⁾ Článok prečítal a schválil i neb. gen. biskup dr. Jur Janoška.

* Narodil sa r. 1886 v Liptovskom Šv. Mikuláši. Od r. 1921 je evanjelickým farárom v Žiline. Študoval v Soprone, vo Viedni, Lipsku, Budapešti a ukončil svoje štúdiá na New College v Edinburhu r. 1911. Od skončenia vojny je často vysielaný jako delegát evanjelickej cirkvi na Slovensku na medzinárodné kongresy Svetovej Aliancie a iných spolkov a jako taký navštívil i Spojené Štáty Americké.

Tolerančný edikt cisára Jozefa II. z r. 1781 umožnil nový život a nové organizovanie protestantských cirkví v Uhorsku, ktoré však vtedy číselne upadly na sotva 10% obyvateľstva.

Evanjelická a. v. cirkev v Uhorsku v dobe pred svetovou vojnou mala asi 1,080.000 duší: Slovákov, Nemcov a Maďarov, krom toho saskí Nemci v Sedmohradsku mali svoju osobitne organizovanú evanjelickú a. v. cirkev s asi 200.000 dušiami. V uhorskej cirkvi bolo Slovákov 473.000, tedy temer polovica. Z 2,018.000 Slovákov v bývalom Uhorsku bolo, podľa úradnej štatistiky, evanjelikov 23,7%, tedy temer štvrtina.²⁾

Sčítanie ľudu r. 1921 vykázalo na Slovensku:

rim. katolíci	2,124.700	70·89%
grécko-katolíci	193.671	6·46%
pravoslávni	2.879	0·10%
evanjelici a. v.	382.823	12·80%
reformovaní	143.950	4·80%
českobratri	2.367	0·08%
iní protestanti	1.055	0·04%
československí	1.910	0·06%
židia	135.879	4·50%
bez vyznania	6.814	0·23%
neznámé	1.000	0·04%
	<hr/>	
	2,997.048	100%

Evanjelici a. v., počtom 382.823, sú všetci podľa zákona organizovaní v evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. Z nich je asi 326.000 (85%) Slovákov, 36.000 (9·5%) Nemcov a 22.000 (5·5%) Maďarov. Cirkev má 313 cirkevných sborov v 17 seniorátoch, ktoré sú zadelené do 2 dištriktov. Zo sborov je čisto slovenských 234, nemeckých 33, maďarských 10,

²⁾ V Československej republike z celého obyvateľstva 13,613,172 bolo r. 1921: evanjelikov a. v. 535,382 (3·9%), reformovaných 207,906, českobratri 233,868, českoslov. cirkvi 525,333, iných protestantov 13,163, spolu protestantov 1,515,652 (11·14%). Počet ľudov českobratri a najmä československej cirkvi od r. 1921 do teraz iste veľmi vzrástol. Evanjelici a. v. v českých zemiach organizovaní sú v osobitnej, tiež autonomnej nemeckej cirkvi (asi 125,000 duší) a v malej sliezskej ev. cirkvi (27,559 duší).

slovensko-nemeckých 6, slovensko-maďarských 16, nemecko-maďarských 4 a trojrečových 10.

Právny stav cirkvi

Zásada, na ktorej bola a je založená ústava evanjelickej a. v. cirkvi i v bývalom Uhorsku i na terajšom Slovensku, je: úplná autonómia v rámci štátu, a to vo veciach „in sacris et circa sacra“. Jednotka cirkevnej správy je cirkevný sbor, z ktorého ide všetka moc pri správe. Táto autonómia bola prehlásená rozličnými synodami a zaručená rozličnými štátnymi zákonami.⁸⁾

V zime 1918—19, keď nová republika postupne upevňovala svoju moc na Slovensku, evanjelická cirkev bola v ťažkom položení. Dosavadná jednotná evanjelická a. v. cirkev uhorská sa mocou udalostí via facti razom rozpadla, traja jej biskupi, pod ktorých sbory na Slovensku prv patrily, bývali a ostali na maďarskom území a proste nebolo možno, aby ďalej podržali biskupskú právomoc nad sbormi na Slovensku, bolo to absolútne nemožné z politických i z praktických príčin. Ostali len senioráty ako administratívne telesá, i z tých niektoré boli novými hranicami rozdelené, viacerí zo seniorov a seniorálnych dozorcov boli z politických príčin mravne nútení odstúpiť. V tom čase nedalo sa ani myslieť na zvolanie gen. konventu, doterajší právny stav bol pretrhnutý. Nepokoje revolučnej doby, potom maďarský bolševický vpád v júni 1919, všeobecné hospodárske, politické a sociálne ťažkosti, povojnový zlý stav premávky robily dlho nemožným svať ústavodárnú synodu. Ale postavenie kňazov, škôl a učiteľov ako i všeobecné cirkevno-politické otázky a problémy súrne vyžadovaly nejaké, hoci len priechodné upravenie správy cirkvi.

Tak sa stalo, že dňa 21. januára sišlo sa v Žiline na poradu asi 70 vynikajúcich slovenských cirkevných mužov, kňazov

⁸⁾ Najvýznamnejšie synody evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku a zvlášte na Slovensku byly: Žilina 1610, Spišské Podhradie 1614, Ružomberok 1707, Pešť 1791 a 1891—94. Hlavné zaistenia náboženskej svobody sú: mierové smluvy tieto: Viedeň 1606 (zákon 1608), Mikulov 1622, Linz 1645 (zákon 1647) a Satmár 1711, ďalej: Tolerančný edikt 1781, a zákony: XXVI. z 1790—91, III. z 1843—44, XX. z 1848, LIII. z 1868 a XLIII. z 1895.

i svetských, a na ich návrh vláda, poťažne minister pre správu Slovenska, vydal nariadenie (č. 875. z 30. januára 1919), ktoré ustálilo dočasnú cirkevnú správu (Radu), tá zadelila sbory do dvoch dištriktov, na čelo dištriktov a seniorátov menovala administrátorov seniorského a dozorského úradu, na miesto konventov vymenovala dočasné Rady. Všetci kňazia a učítelia podržali svoje úrady.

Toto bolo núdzové ustanovenie, ktoré však samo výslovne zdôraznilo, že predošlé práva cirkvi sa nerušia. Noví cirkevní vodcovia hneď začali vyjednávať s vládou prostredníctvom osobitného referenta pre evanjelické cirkve a i dosiahli, že vláda uznala všetky záväzky predošlého uhorského štátu voči evanjelickej cirkvi a zaistila i niektoré nové podpory, čím sa pravdepodobne vyhlo chaosu v cirkevnej správe a práci.

Cirkev hneď za tým začala robiť prípravy k svolaniu zákonodarnej synody, ktorá roku 1921 zasedala v Trenčianskych Tepliciach; jej údovia boli seniorátmi autonómne volení. Výsledok jej prác bola nová cirkevná ústava, ktorú vláda Republiky (ministerstvo pre Slovensko) dňa 15. mája 1922 pod č. 6534. prez. potvrdila a dala ju uverejniť v Sbíerke zákonov a nariadení (č. 61. z r. 1923).

Prvé voľby biskupov, seniorov a dozorcov podľa tejto ústavy byly roku 1922 a zvolení boli na celej čiare tí istí mužovia, ktorí boli prv prechodne menovaní na tie hodnosti. Prví biskupi boli dr. Jur Janoška a dr. Samuel Zoch. Svobodne a autonómne prejavená vôľa cirkevnej verejnosti tým dôrazne schválila výnimečné poriadky prvých rokov a cirkev sa odtedy úplne autonómne a svobodne sama spravuje skrze svoje volené telesá (konventy a konzistoria) a skrze svojich volených hodnostárov.

Niektorí ne-slovenskí údovia cirkvi síce prednášali protesty, ale ich dôvody byly viac len sofistického rázu. Mimoriadne zakročenie vlády stalo sa na radu vodcov cirkvi a bolo súrne potrebné v dôsledku prevratu po svetovej vojne; autonómne práva cirkvi štát v úplnosti uznal a synoda ich hneď, ako len bolo možno, uplatnila a ústavou kodifikovala. Štát, ktorý dáva cirkvám veľmi značnú hmotnú podporu, mal iste úplné právo, aby v dobe revolučného prevratu urobil, čo bolo nevyhnutne

potrebné na zaistenie kňazstva, škôl a učiteľov a tak i na upokojenie celej verejnosti.

Toto stanovisko jasne vyslovil gen. biskup dr. Jur Janoška, ako predseda, na gen. konvente v jubilejnom roku 1928. Hovoril: „So všetkým dôrazom prizvukujem, že sme zásadu autonómie cirkevnej vo svojich prejavoch voči vláde i vo svojom memorande žilinskom bezpodmienečne zdôrazňovali a že naše stanovisko vláda v plnosti uznala. Nič nám nebolo proti našej vôli nanútené, naoktrojované; vo všetkom, čo sa stalo v tých prvých, vždy ešte búrných, neistých, revolučných časoch, mali sme slovo; za to všetko, čo sa vtedy stalo, berieme pred súdbou dejín, pred Bohom i pred vlastným svedomím zodpovednosť v tom povedomí, že keď by sme neboli tak robili, boli by sme cirkev našu vystavili osudným otrasom a chaosu, bez rady a správy, a možno, boli by sme ju vydali za korisť číhajúcim tajným i zjavným nepriateľom.“

Ústavný zákon Československej republiky zaisťuje úplnú slobodu a rovnoprávnosť pre všetky uznané náboženstvá a cirkve. Evanjelická a. v. cirkev, ako i ostatné, dostáva od štátu hojnú finančnú podporu pod titulami: kongrua (doplnenie platu kňazov), najväčšia časť plátov učiteľov, subvencia pre teologickú vysokú školu, pre penzijný fond, na administráciu, na štipendia. Štát dal cirkvi našej pod týmito titulami roku 1928 spolu asi 13 miliónov korún čl., cirkevníci a sbory sami prispievajú ročne asi 15 miliónami korún (cirkevná daň, milodary, dôchodky z cirk. majetkov).

Podľa ideálu a zásady by bolo, pravda, omnoho lepšie, keby sa cirkev vydržiavala úplne a výlučne len zo svojich vlastných síl a bez akejkoľvek štátnej podpory. Ale všetky historické národné cirkve v starom Uhorsku i v novej republike — katolícka cirkev od prvu a protestantské aspoň v poslednom storočí — boli úzko spojené so štátom a všetky vždy s celým národným životom, najmä skrze školstvo, ktoré bolo až do nedávna výlučne cirkevné, skrze matriky, ktoré až do roku 1895 (1. okt.) boli jedine cirkevné. Tieto a iné všeobecne vzťahy ako i povojenné hmotné ťažkosti sú základom terajšieho stavu, v ktorom úplná odluka cirkví od štátu je temer nemožná a je i sotva žiadúca.

Národné obnovenie v cirkvi

Najväčšia bieda evanjelickej cirkvi v starom Uhorsku bola, že jej vodcovia boli úplne v područí maďarskej šovinistickej ideológie. Maďarskí evanjelici, ktorí tvorili sotva jednu tretinu celej cirkvi, a s nimi i zmaďarizovaní ne-Maďari a obzvlášte maďarská aristokracia, mali v rukách vládu v cirkvi a svoju moc upotrebovali na maďarizovanie, v čom mali za sebou vždy oporu a dozor budapeštianskych vlád.

V posledných 50—60 rokoch biskupi boli vždy Maďari alebo pomaďarčení Nemci a Slováci. Stalo sa, že keď raz Slovák bol zvolený za biskupa — i voči všetkému úradnému nátlaku — vláda ho napokon mravne donútila, aby sa zriekol svojho slovenského národného stanoviska a opustil svoj slovenský cirkevný sbor, v ktorom dotedy bol kňazom (1895). Na synode, napriek všetkým protestom Slovákov, roztrhali patričný dištrikt (Preddunajský), viaceré slovenské senioráty odtrhli od neho, aby narušili jeho slovenský ráz. Zo 16 výlučne alebo prevažne slovenských seniorátov v bývalej uhorskej evanjelickej cirkvi len šesť bolo takých, v ktorých bolo možno zvoliť slovensky cítiaceho seniora, v ostatných sa to všetkými možnými spôsobami znemožňovalo, ba ťažko a miestami nemožno bolo zvoliť verného Slováka za farára alebo učiteľa. Na konventoch takých seniorátov, ako i na všetkých dištriktuálnych a gen. konventoch, slovenská reč nebola trpená.

Táto nekresťanská politika išla tak ďaleko, že ešte i roku 1919, v čase svetovej vojny, mohol byť zvolený taký biskup, ktorý nerozumel ani slova slovenského, tedy reči, ktorá je bohoslužobnou rečou vyše polovice sborov v patričnom dištrikte, ba z príležitosti tej biskupskej voľby dištriktuálny konvent uzavrel súdobne na zodpovednosť ťahať tých kňazov a sborových dozorcov, ktorí volebný hlas svojich slovenských sborov vystavili a poslali v slovenskej reči.

Tieto urážlivé veci prestaly v novej republike. Už v príchodnom sriadení takí mužovia boli postavení na čelo správy v dištriktoch a seniorátoch, ktorí vždy boli verní svojmu slovenskému rodu. Tak i neskoršie: títo a iní národovci boli vôľou ľudu volení na vyššie cirkevné hodnosti. Pri tom

v dvoch (neskoršie troch) nemeckých seniorátoch a v jednom, v značnej miere maďarskom senioráte, za hodnostárov boli menovaní a neskoršie i volení mužovia tých dvoch národností. Pri premene cirkevnej správy Nemci a Maďari najprv protestovali na základe svojho čisto formálneho právneho zásadného stanoviska, ktorému s ich zorného uhla azda i možno do istej miery rozumieť, ale nakoniec jednako prijali novú cirkevnú ústavu. Utvorenie nového (tretieho) výslovne nemeckého seniorátu pre Bratislavu a okolie urobilo mnoho na upokojenie národnej citlivosti nemeckých evanjelikov a nepísané dorozumenie, podľa ktorého biskup západného dištriktu s prípadu na prípad poverí seniora toho nemeckého seniorátu istými právami a povinnosťami, ešte väčšmi vopred odobralo ostrie akýmkoľvek národným treniciam v cirkvi.⁴⁾

Utvorenie osobitného maďarského seniorátu pre celé Slovensko alebo aspoň pre východný dištrikt sa zásadne tiež neodmieta, ale pokláda sa nateraz za nemožné len z praktických a zemepisných príčin. Pasívna rezistencia niekoľkých maďarských sborov proti novej správe cirkvi sa nakoniec pokojne vyriešila a nateraz len dva sbory ostávajú mimo telesa evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku.

Po smrti biskupa Zocha r. 1928 na jeho miesto zvolený bol jednohlasne zase Slovák: Dušan Fajnor, tedy i hlasmi nemeckých a maďarských sborov. Tak možno povedať, že v desiatom roku Republiky našiel sa v evanjelickej cirkvi na Slovensku akýsi nepísaný „modus vivendi“ medzi slovenskou väčšinou a dvoma národnými menšinami.

Sborový život

Že ako prenikala nešťastná maďarizačná politika aj v evanjelickej cirkvi v starom Uhorsku, o tom najlepšie svedčí udalosť, že ku koncu vojny v jednom čisto slovenskom senioráte niektorí maďarskí exponenti mohli na sen. konvente predložiť a celkom vážne pojednávať návrh, aby vraj na odmenu (!) za vojenskú službu slovenských vojakov vo všet-

⁴⁾ Na konferencii Svetovej Aliancie pre pokojovú prácu cirkví roku 1924 v Bratislave i prítomní britskí a rakúski delegáti plne uznali, že toto usporiadanie je skutočne v duchu kresťanských zásad a prakticky vhodné.

kých sboroch seniorátu zavedené boli maďarské bohoslužby aspoň raz do roka!

Dnes v evanjelickej cirkvi na Slovensku každý sbor sa drží jedine správneho spôsobu, že upotrebuje úplne svobodne materinskú reč údov sboru v chráme i v škole. Tento fakt naši nemeckí a maďarskí spoluveriaci nikdy nepopierajú. Pravda, sú niektoré sbory, v ktorých bolo treba čiastočne nazad uviesť slovenské bohoslužby, ktoré boli tam v posledných desaťročiach maďarizačným prúdom zrušené, a niektoré sbory samy si nazad uviedli do kostola slovenskú materinskú reč, ktorú im nešťastná politika bola násilne vypúdila.

Poriadok bohoslužobný a liturgický ostal nezmenený a sbory majú úplnú voľnosť zariaďovať si podrobnosti svojej vnútornej práce, ako chcú. Ukazuje sa nový smer, podporovaný aj novými stykami so zahraničnými cirkvami: prehlbovať bohoslužbu, naprávať zvlášte sborový spev, uvádzať večerné a detské bohoslužby a nedeľnú školu. Nové prúdenie badať v mnohých sboroch, a to u všetkých troch národností, čo iste možno ďakovať hlavne novému duchu svobody. Tu možno spomenúť i značnú stavebnú činnosť sborov od r. 1920. Za desať rokov: 1919—1928, postavené bolo 25 celkom nových kostolov, z nich niektoré i hodne veľké stavby a s uplatnením i nových a modernejších chrámových slohov, a 76 kostolov bolo základne obnovené, čo je spolu vyše pätina všetkých bohoslužobných miestností; školských budov bolo postavené nových 33, obnovených 47, fár nových 22, obnovených 24, spolu všetkých cirkevných budov postavené nových 103, základne obnovených 170. Zadovážené boli mnohé nové organy a obnovené staré; temer každý sbor si kúpil nové zvony na náhradu tých, ktoré uhorská vláda zrekvirovala na ciele vojny. Na tieto stavby a kúpy vynaložili sbory za desať rokov po vojne najmenej 60 miliónov korún. To svedčí, že i napriek všetkým proti-náboženským smerom, ktoré sa rozbujnely v dlhej vojne a dostaly sa k nám i skrze vojenných zajatcov zo sovjetského Ruska, náš ľud sa verne drží svojej cirkvi a že hospodársky stav Slovenska i pri všetkých ťažkostiach jednako sa pomaly napráva. Najnovšia katastrofálna svetová hospodárska kríza hatí rekonštrukčnú prácu i v cirkvi.

Cirkevné školstvo

V starom Uhorsku, ako je všeobecne známo, všetky štátne školy i väčšina cirkevných škôl boli výlučne maďarské. Dva milióny Slovákov mali len 429 slovenských škôl, i to len ľudových, a tak sotva jedna pätina slovenských detí sa učila v škole vo svojej materinskej reči. Cirkve udržiavali svoje školy i pri veľkých hmotných a politických ťažkostiach, ale i v tých, ktoré ako-tak boli slovenské, muselo sa nepomerne mnoho času venovať vyučovaniu maďarčiny. Zo 429 slovenských cirkevných ľudových škôl bolo 151 evanjelických a 253 rím. katolíckych. Slovenské cirkevné sbory, ich školy, ich slovensky cítiaci kňazovia a učitelia, hlavne evanjelickí, boli takrečeno poslednými baštami a predstaviteľmi slovenského národného ducha a vzdelanosti.

Po vojne nová republika sa postarala o široko založený systém slovenského národného štátneho školstva. Ale cirkevné školstvo ani tak neutratilo na svojej príťažlivosti. Roku 1929 bolo ešte vždy 478 evanjelických ľudových škôl so 632 učiteľskými stanicami, s 32.551 žiakmi (z toho 4030 nie-evanjelickými). Tieto školy svojim evanjelicko-kresťanským a pokrokovým duchom predstavujú významný faktor národnej kultúry.

Psychologicky možno ľahko rozumeť, že práve i nemecké a maďarské cirkevné sbory si vysoko vážia svojich cirkevných škôl so svojou rečou, tak podobne, ako slovenskí evanjelici v starom Uhorsku držali svoje školy. Zo 478 ev. škôl je 417 slovenských, 35 nemeckých a 26 maďarských.

Základný rozdiel proti minulosti je v tom, že dnes v Česko-slovenskej republike nemecká a maďarská menšina má v primeranom počte svoje školy, cirkevné i štátne, a Nemci práve i v evanjelickej cirkvi dostali v novom československom štáte možnosť mať svoje nemecké cirkevné školy, akých im prv maďarský systém nepoprial, tiež primerane ich počtu.

Evanjelická cirkev zachovala si i 5 meštianskych škôl s 25 učiteľmi a 424 žiakmi (r. 1929), z nich dve školy sú nemecké, dve maďarské a len jedna slovenská.

Na území terajšieho Slovenska bolo pred vojnou 8 evanjelických stredných škôl, a len v dvoch z nich bola slovenčina

ako nepovinný predmet, i to hodne nedbanlivo vyučovaná. Ináče však vo všetkých školách, cirkevných i štátnych, naukosdelná reč bola výlučne maďarská a slovenčina ani len ako predmet nemala miesta. V novom štáte evanjelická cirkev chcela udržať všetky svoje stredné školy, ale ťažkosti boli príliš veľké. Jedna bola hneď premenená na nemeckú školu, tri pracovali ďalej ako dvojrečové školy, ale i na ostatné sotva bolo možno najst' slovenských alebo českých evanjelických kvalifikovaných učiteľov.⁵⁾ K tomu cirkev bola v ťažkej hmotnej situácii a musela zápasit' so všeobecným výbojným politickým smerom nových vlád, ktorý prial len systému štátneho školstva a šiel dôsledne za zoštátnením najmä stredných škôl. Katolícke stredné školy všetky prevzal štát a i evanjelická cirkev, ačkoľvek za istý čas ešte držala svoje gymnázia, jednako musela sa ich postupne zrieknuť, pri čom jej ostala len veľká finančná ťarcha. Len dve gymnázia: v Prešove slovenské a v Kežmarku nemecké, i pri zoštátnení majú zaistený do istej miery evanjelický ráz.

I dva evanjelické učiteľské ústavy boli zoštátnené. Otázka výchovy učiteľov pre evanjelické ľudové školy ako i katechetov a organistov je neriešená a je veľmi páľčivá; cirkev bude sa musieť sama postarať o kurzy pre nich.

Teologické štúdium

Evanjelická cirkev v starom Uhorsku mala tri teologické akademie; vo všetkých sa učilo maďarsky, v dvoch boli nepovinné kurzy slovenčiny a nemčiny po dve hodiny týždenne, to bolo všetko, čo úradná cirkev povolila na výchovu budúcich kňazov slovenských a nemeckých sborov vo veci štúdia ich materinskej reči. Uvážiac, že slovenskí žiaci ani v strednej škole nemali nijakej možnosti vzdelávať sa vo svojej reči, ba neraz boli prenasledovaní a zo škôl vyhadzovaní pre to, ak sa v nej súkromne vzdelávali, ľahko možno vysvetliť absurdný stav, že mnohí teologovia, rodom Slováci, keď zkončili kňazské štúdia, v slovenčine, bohoslužobnej reči svojich sborov,

⁵⁾ Na všetkých 67 stredných školách na Slovensku pri prevrate roku 1918—19 sotva bolo možno najst' dvadsať profesorov, ktorí ako-tak vedeli a boli ochotní učiť sa slovensky!

nevedeli poriadne zostaviť a pravopisne bez chyby napísať ani jednej vety!

Nová cirkevná vrchnosť obnovila teologickú vysokú školu v Bratislave už roku 1919 a ustanovila slovenských profesorov.⁶⁾ Škola mala r. 1929 osem profesorov a 75 študentov, z profesorov jeden prednáša nemecky a jeden maďarsky. Škola má už isté meno a má študentov i slovenských z Jugoslávie i poľských; jej profesori pracujú literárne aj mimo školy a možno dúfať, že skrze prácu školy, učiteľov i žiakov, slovenský evanjelický ľud prispeje svojimi darmi na poli teologických vied.⁷⁾

Bolo by iste žiadúcné, aby boli nemeckí a maďarskí učitelia aj pre viaceré odbory, ale je to ťažko zariadiť, keďže zo 75 študentov bolo len 16 nemeckej a maďarskej národnosti. Ale poslucháči z povinných osem semestrov majú doma zkončiť šesť semestrov a tak vždy majú možnosť ztráviť čo i len dva polroky v zahraničí na nemeckých alebo maďarských teologických školách.

V súvis s požiadavkou maďarskej reformovanej cirkvi na Slovensku, aby štát sriadil pre ňu osobitný teologický ústav, vláda uvažuje o pláne sriadiť pri Komenského univerzite v Bratislave protestantskú teologickú fakultu, ktorá by mala i osobitné luteránske a reformátske katedry, asi na vzor podobnej fakulty vo Viedni v predvojnových časoch. Väčší počet katedier na takej fakulte by umožnil dostatočnejšie vyučovanie v nemeckej a maďarskej reči. Ale reformovaná cirkev je proti tomu plánu a žiada osobitnú fakultu alebo ústav, ačkoľvek ťažko si je predstaviť, ako by sa dali zdolať finančné ťažkosti.

Vnútorňa misia

V bývalom Uhorsku evanjelická cirkev nemohla mnoho pozornosti venovať vnútornej misii, lebo v dávnejších dobách,

⁶⁾ Medzi nimi je i dr. Ján Kvačala, známy komeniolog, ktorý za maďarskej vlády pre svoje slovenské čítanie nemohol dostať miesto v Uhorsku a dlhé roky bol profesorom na univerzite v Dorpate v Rusku.

⁷⁾ Hodno spomenúť, že malá slovenská ev. cirkev už i doteraz požíčala dvoch mladých teol. učencov sesterskej cirkvi v Litve, ako profesorov na ev. teol. fakulte v Kaunas.

v čase prenasledovania, musela sa nadovšetko starať o sebaobranu, v posledných sto rokoch však vládnúca maďarská politika neraz hatila i čisto nábožensko-výchovnú prácu a maďarizačnou politikou sa neraz povedome tvorila prepaš medzi rodinnou výchovou na jednej, kostolom a školou na druhej strane. Ešte i rozširovanie slovenských náboženských kníh a časopisov bolo neraz obťažované a na mnohých krajoch priamo znemožňované. Mnohí vyššie vzdelaní duchovní pracovníci sa celkom odcuzili svojmu slovenskému rodu, najprv rečove, potom i sociálne. Súkromné konferencie slovenských kňazov pre praktickú prácu cirkevnú, ba ešte i také dielo, ako založenie slovenského evanjelického sirotinca r. 1905, bolo v očiach niektorých maďarských fanatikov politicky podozrivým. Často sa stalo, že večerné schôdzky čisto náboženského a celkom nepolitického rázu, ku ktorým kňazia a učitelia shromažďovali mládež po slovenských dedinách, boli pod dozorom maďarskej polície. Bez základov národného školstva a pri osudnom nedostatku duchovných vodcov a inteligencie i jednotlivé pokusy vnútorno-misijnej práce sa nezveľaďovali, ba zanikali.

Tieto ťažkosti v novom štáte razom prestaly a národná svoboda prináša ovocie i na poli vnútorno-misijnej práce. Mnohí kňazia, pred tým apatickí, stali sa teraz činnými. Dva slovenské evanjelické sirotince: v Modre a v Liptovskom Sv. Mikuláši, pokračujú svoju prácu, v Mikuláši r. 1926 postavila sa nová veľká budova. Začalo sa organizovanie slovenskej ženskej diakonie, vybudoval sa starobinec a pripravuje sa druhý. Veľký nemecký diakonisský materský dom v Bratislave s niekoľkými ľudomilnými ústavmi pokračuje nerušene svoju prácu. Temer vo všetkých cirkevných sboroch založili sa združenia ev. mládeže, ktoré dnes už majú dobre zorganizované ústredie a svoj vlastný časopis. I pohyb abstinentný robí pokrok. Nemecké sbory, hlavne okolo Bratislavy a na Spiši, a tak i maďarské, podobne svobodne a s obnovenou horlivosťou robia svoju vnútorno-misijnú prácu.

Stredné školy musela cirkev oddať štátu, ale tým viac je potrebné a i možné starať sa iným spôsobom o evanjelických študentov. Cirkev má „Domov“ pre teologov, päť internátov

pre žiakov stredných škôl a pripravujú sa ďalšie. I pri týchto ústavoch sa javí celkom nový duch svobody a rovnosti. V starom Uhorsku i na cirkevných školách a ústavoch slovenskí žiaci boli pre slovenské slovo a slovenskú knihu prenasledovaní a z ústavov vyhánaní, dnes ako slovenskí tak i nemeckí a maďarskí žiaci majú úplnú svobodu k vzdelávaniu sa vo svojej reči.

Literárna činnosť

Slovenská ev. teologická škola vychováva nové pokolenia kňazské. Pre starších kňazov, ktorí prv nemali možnosti vzdelávať sa v slovenčine, cirkev sriadila pokračovné kurzy. Kňazia sa teraz v značne väčšom počte zúčastňujú slovenskej literárnej práce ako prv. Ich osobným stykom a ďalšiemu vzdelávaniu slúžia rozličné kňazské konferencie, ktoré prv mimo 5—6 seniorátov všade boli výlučne maďarské, kdežto teraz všade si kňazstvo samo svobodne volí rokovaciu reč týchto schôdzok.

Slovenský vydavateľský spolok *Tranoscus* bol založený roku 1898 a charakteristické je pre starý režim, že vtedy úradná cirkev v Uhorsku nepovolila založiť tento spolok vo svojom lone len preto, lebo to mal byť slovenský spolok, a tak *Tranoscus* musel sa založiť ako necirkevný obchodnícky podnik. *Tranoscus* po vojne značne rozšíril svoju činnosť. Slovenské cirkevné časopisy hodne zveľadily svoj náklad, povstaly i nové, ako teologický: „Viera a veda“ a časopisy pre mládež. Kalendár *Tranovský* vydáva sa teraz už nákladom do 24.000 exemplárov. Roku 1927 založená bola nová slovenská ev. literárna spoločnosť *Hurbanova*.

Nemeckí evanjelici majú svoje vydavateľstvo pri diakoniskom ústave v Bratislave, majú svoje osobitné kňazské konferencie, ich dva časopisy a kalendár majú hojný počet odberateľov. Maďarskí evanjelici po prvom prekvapení v novom politickom stave založili si tiež svoju spoločnosť pre literárnu a inú cirkevnú prácu, vydávajú dva časopisy a kalendár.

Styky s inými cirkvami

Nový stav umožnil, že slovenské evanjelictvo po prvý raz dostalo možnosť, aby i úradne, ako rovný medzi rovnými, vstúpilo do styku s inými cirkvami.

Pomer k sesterským cirkvám v republike je srdečný. Nebohý biskup Zoch neraz fungoval ako sprostredkovateľ medzi vládou a maďarskou reformovanou cirkvou na Slovensku. Cirkev naša má s ev. cirkvou českobratskou vzájomný dohovor a v poslednom čase má srdečné styky i s ev. cirkvou v Sliezske. Roku 1923 bol prvý veľký kongres protestantských cirkví v republike a tu i naša cirkev mala významnú účasť. Odtiaľ vyšlo, že dňa 2. februára 1927 založil sa Svaz ev. cirkví v Československej republike, prvým predsedom bol biskup našej cirkvi dr. Zoch, po jeho smrti stal sa predsedom dr. J. Souček, senior českobratskej cirkvi. Svaz mal veľké manifestačné shromaždenie v Bratislave roku 1928. Styky medzi českými a slovenskými evanjelikmi pestujú sa i na spoločných schôdzkach ich farárov, ktoré sú od roku 1927 ročne raz.

V novej svobode hojne sa utvárajú i styky evanjelickej cirkvi na Slovensku s cirkvami v zahraničí. Slovenskí teológovia chodievali do svetovej vojny temer výlučne do Nemecka. V posledných rokoch pred vojnou šiesti našli cestu i do Škótska, s láskavou pomocou škótskych priateľov, hlavne prof. dr. R. W. Seton-Watsona. V novom štáte sama vláda poskytuje štipendia i pre ev. teológov na francúzske aj iné ev. fakulty. Toto má v celku nemalý účinok a zaujímavé je pripomenúť, že viacerí mladší slovenskí evanjelickí kňazia, ako Roy, Rázus, Lukáč, Rolko, priniesli odtiaľ anglické a francúzske dojmy a motívy do slovenskej poezie. Styky s vlastou luteránskej reformácie boli po vojne za čas zanedbávané, ale sa znovu obnovily, a to i s teol. školami i s cirkevnými kruhmi; obnovilo sa i spojenie s veľkým nemeckým pomocným spolkom *Gustáv Adolfským*; jedna skupina slovenských kňazov je v úzkom spojení s *Luteránskym Sväzom*. Naša cirkev bola zastúpená na svetovom lut. evanjelickom kongrese v *Eisenachu* (1923) a v *Kopenhagen* (1929), na všeobecných ev. lut. konferenciách v *Oslo* (1925), *Mar-*

burgu (1927), Hamburgu (1928). Roku 1920 dostala sa naša cirkev do spojenia s National Lutheran Council-om v Amerike, dostávala od neho značné podpory v ťažkých rokoch po vojne. S evanjelickými cirkvami v Jugoslávii (slovenskou) a v Poľsku vymenúje si naša cirkev vzájomné úradné priateľské návštevy.

Naša cirkev v novom sriadení skoro nadviazala stálé styky i s najvýznamnejšími medzinárodnými a interkonfesionálnymi cirkevnými pohybmi. Pisateľ tohto bol r. 1920 ako delegát cirkvi v Britsku, aby tam v cirkevných kruhoch vysvetlil novú cirkevno-politickú situáciu v Československu a aby oddal pozdravy. Cirkev naša je odtedy úradne zastúpená v Svetovej aliancii pre pokojovú prácu cirkví, zúčastňuje sa jej sjazdov, starší biskup dr. Janoška bol od roku 1920 jedným z jej podpredsedov. Delegátom cirkvi našej podarilo sa na tých konferenciách opraviť rozličné nepravé informácie o náboženskej a politickej situácii v republike; československá odbočka Aliancie propaguje praktické idey a metódy kresťanského pacifizmu i v kruhoch našich sborov. Roku 1924 dvaja britskí tajomníci Aliancie a jeden delegát z Maďarska na pozvanie našej odbočky navštívili Slovensko, pochodili maďarské sbory od Bratislavy až po Košice a mohli sa osobne presvedčiť, že maďarská menšina úplne svobodne upotrebuje svoju reč v chráme i v škole.

Naša cirkev bola zastúpená na konferenciách pohybu Viery a správy (Faith and Order) v Geneve (1920) i v Lausanne (1927), na veľkom Kongrese pre praktické kresťanstvo (Life and Work) v Stockholme (1925), kde boli obaja biskupi cirkvi aj iní; je stále zastúpená vo výboroch tých pohybov a na ich poradách (Zurich, Bern, Winchester atď.). Je stále v styku s Federal Council-om americkým a s ústredím pre protestantskú pomocnú akciu v Zurichu, ktorá bola založená na Bethesda-konferencii v Kopenhagen (1922) a skrze ktoré Ústredie tiež dostala menšie hmotné podpory, ako zasa i naša cirkev podobne zbierala a dala podpory pre núdzné cirkve v Rakúsku, Maďarsku, Nemecku a Rusku. Priateľské styky má s Evanjelickou Alianciou v Londýne a s Y. M. C. A. a s Y. W. C. A.

Pri inštalácii nového biskupa Dušana Fajnora dňa 6. septembra 1928 v Modre zúčastnil sa ako vzácny priateľ a hosť dr. N. Soederblom, arcibiskup švédsky, verný priateľ našej cirkvi a slovenského ľudu.

Tieto rozličné styky so zahraničným protestantským kresťanstvom otvorili i slovenskému evanjelictvu nový široký obzor, nové ideály a metódy práce na poli cirkevnej, náboženskej, mravnej, kultúrnej a sociálnej činnosti. Čo bolo absolútne nemožným malému národu, vo svojich vrchoch cez stáročia izolovanému a cudzou mocou utláčanému, to stalo sa možným v novej republike. Duch toho nového širšieho rozhladu sa prejavil už v úvodných bodoch novej ústavy Cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku.

Maďarská propaganda proti mierovej smluve Trianonskej dovolila si i také opovážlivé tvrdenie, že rozdelenie starého Uhorska a jeho protestantských cirkví „znamená vážne nebezpečenstvo pre vec náboženstva v juhovýchodnej Európe“, — sú to ipsissima verba uzavretia, ktoré na návrh maďarských delegátov boli prijaté na konferencii Svetovej Aliancie v Haagu r. 1919. Je pravda, že cirkevno-politické premeny, ktoré išli s prevratom a s ustálením nových hraníc, zapríčinili i mnohé dočasné ťažkosti, ale hovoriť o „nebezpečenstve pre vec náboženstva“ je politické zveličovanie najdivšieho druhu. Naopak, nová národná svoboda rozviazala mnohé putá i v nábožensko-cirkevnom živote, a to, čo sa týče Slovenska, u katolíkov i evanjelikov rovnako. Staré niekresťanské odnárodňujúce smery sú vypúdené a cirkve môžu omnoho lepšie a vernejšie pracovať v náboženskom a výchovnom smere.

V novej Československej republike je od vojny nie len negatívny pohyb „Preč od Ríma“, ale i silný pozitívny smer protestantský, taký široký, akého od veľkej reformácie v Európe sotva bolo. Cirkev česko-bratská počtom údov značne vzrástla a nová, po prevrate utvorená cirkev Československá má rozhodne protestantský ráz. Evanjelici na Slovensku nie len nevidia nijakého nebezpečenstva pre seba, ale v novej svobode povstávajú k novej práci a k novým nádejam.

Evanjelická cirkev a slovenský národ

V histórii Slovákov v dobe národného prebudenia a národnej utlačenej v minulom storočí je zaujímavý fakt, že veľká väčšina slovenskej roduvernej inteligencie bola evanjelická, ačkoľvek evanjelici tvoria ani nie celú štvrtinu slovenského národa. Z malej skupiny roduverných ľudí, ktorí v dobe historického prevratu roku 1918 stali na čelo národa, temer 90% boli evanjelici. Toto v tom čase úprimne priznal i vodca slovenských katolíkov kňaz Andrej Hlinka.

Tento nápadný zjav možno vysvetliť, popri všeobecných nábožensko-teologických a cirkevno-výchovných momentoch hlavne i faktom, že v kruhu evanjelickej cirkvi, i pri všetkom maďarsko-šoviniskom duchu úradných vedúcich kruhov, istý počet slovenských cirkevných sborov a seniorátov predsa vždy si zachoval na základe cirkevnej autonómie aspoň aké-také práva a uplatnenie slovenskej reči v správe, v chráme i v školách, aspoň ľudových. Z toho ovzdušia cirkevno-národnej výchovy vyšiel pomerne značný počet roduverných mužov evanjelických. Biblia a nábožné piesne v reči ľudu, ktoré tvoria základ evanjelickej náboženskej výchovy, slúžili na ochranu rodnej reči evanjelických Slovákov. Slovenskí evanjelici vlastne až do teraz upotrebujú starý český preklad Biblie (Kralický) a ten preklad udržiava i liturgickú reč, čo prirodzene slúži u evanjelikov v stupňovanej miere za spojivo s českými bratmi nie len vo viere, ale i v národnosti a vzdelanosti.

Tým sa vysvetlí, že v prvých dňoch novej republiky evanjelici mohli mať a mali číselne omnoho väčšiu účasť vo verejnej službe ako katolícki Slováci, z čoho, pravda, zasa nevyhnutne povstávaly isté nedorozumenia a ťažkosti. Ale v posledných rokoch nastáva prirodzená rovnováha v tomto smere.

Hodno spomenúť, že v prevrate a za tým dvaja evanjelickí kňazovia prijali i zodpovedný úrad županský, obaja v Bratislave, v najexponovanejšom mieste novej správy Slovenska. Prvý bol S. Zoch, pozdejší biskup, za ním dr. M. M. Bella, ktorý celkom opustil kňazskú dráhu. Štyria iní stali sa okresnými náčelníkmi v štátnej službe, štyria sa stali stredoškolskými učiteľmi, jeden profesorom na univerzite, traja novi-

nármi, z nich jeden je teraz tajomníkom Matice Slovenskej, viacerí sú teraz teologickými profesormi, jeden je vojenský kňaz. Spolu 21 kňazov, niektorí z najvynikajúcejších, opustili kňazskú dráhu a sú v inej verejnej službe.

Medzi učiteľmi slovenských evanjelických ľudových škôl je ešte väčší percent takých, ktorí stali do štátnej služby v republike. 34 sa stali školskými inšpektormi, 17 úradníkmi v školských úradoch. To znamená, že temer pätina roduverných evanjelických slovenských učiteľov, a to tiež tí najlepší, prešli do štátnych služieb, k tomu mnohí prešli na štátne školy a pomáhali ich budovať. Toto je najlepší dôkaz, aký význam mala evanjelická cirkev, jej odchovcanci a pracovníci, pre tvorivú a sriaďujúcu prácu pri budovaní nového Slovenska. Ale pre prácu v cirkvi našej znamenalo to nemalú ztratu, ktorú bude cirkev ešte dlho cítiť.

V porovnaní s rím. katolíckou cirkvou na Slovensku, ktorá ešte stále má v úžitku veľké majetky štátneho pôvodu a isté tradičné výsady, je evanjelická cirkev ešte vždy v nevýhode; kongrua je v konečnom výsledku prajnejšia pre katolíkov ako pre evanjelikov; evanjelická cirkev sa doteraz marne namáha o sriadenie ev. teologickej fakulty pri univerzite v Bratislave, kdežto katolícka fakulta bola hneď pri sriadení univerzity zákonom ustálená, i jej profesori vymenovaní, a len vnútorné politické a iné ťažkosti v kruhu samého katolicizmu na Slovensku znemožnily, že fakulta sa doteraz neuskutočnila. Tieto a iné menšie nespravedlnosti ešte vždy čakajú na spravlivé riešenie.

Slovenskí evanjelici právom majú povedomie, že mravná-náboženské a kultúrne hodnoty ich evanjelického kresťanstva tvoria cenný a potrebný element v novom štáte pre kresťanský pokrok, pre udržanie národného ducha, pre politickú svobodu a pre demokratický štát československý.

KAPITOLA XII

Administrácia v predvojennom Uhorsku
a prvé časy poprevratové*Dr. Milan Ivanka**

MAĎARI v IX. storočí boli ešte nomádkym národom. Zpod Urala cez Krim dostali sa na Dolný Dunaj a odtiaľ okolo roku 890 do terajšieho Uhorska. Boli by snáď i ďalej na západ išli, ale skonsolidované západné štáty nemecké a italské zastavily im ďalšiu cestu.

Maďari zostali na terajších svojích teritoriách, kde dost rýchle prevzali celú kultúru, náboženstvo a obyčaje susedných národov: Slovanov, Nemcov, Italov. Od nich prevzali i štátnu správu: administráciu; naučili sa stavať a tvoriť obce, mestá, viac obcí sriadili v župy a tie podrobili kráľovskej moci. Časom prejímali vždy viac a viac štátnych inštitúcií od susedných národov. Kráľ Sv. Štefan (1000—1040) pozýval do Uhorska a hojnými privilegiami odmeňoval priemyselníkov, obchodníkov, staviteľov, umelcov a rytierov zo všetkých kultúrnych štátov vtedajšej Európy, aby naučili jeho národ európskej civilizácii. K Maďarom pripojily sa i väčšie-mänsie kmeny susedných Slovanov, Nemcov, Rumunov a s týmito spolu utvorilo sa Uhorsko.

Lud Uhorska začal sa deliť na svobodných, vojakov a poddaných. Čoskoro vyvinula sa kasta privilegovaného zemianstva a mešťanstva podľa západného, hlavne nemeckého vzoru.

* Narodil sa r. 1876 v Turčianskom Sv. Martine. Pred vojnou bol prvotárom v Trnave. Bol zvolený poslancom za slovenskú národnú stranu do uhorského snemu v r. 1907, ale jeho mandát bol zrušený a on odsúdený do žalára pre panslávsku agitáciu. Bol referentom pre administratívne záležitosti pri ministerstve pre správu Slovenska v r. 1918—20. Bol poslancom Národného Shromaždenia v r. 1918—20 a od r. 1929, jako člen národnej demokratickej strany. Je jedným z najvynikajúcejších slovenských prvotárov v Bratislave.

Kráľ Ondrej II. v takzvanej Zlatej bulle roku 1222 zabezpečil zemanom veľké výsady: zeman má účasti na krajinskom sneme, zemana neslobodno zlapať, ani trestať, kým riadny súd nad ním nesúdil, zeman neplatí dane, za hranicami nie je povinný bojovať, len ak mu kráľ za to zaplatí, cudzinci nemajú dostať žiadnej hodnosti, ani majetku, ak to krajinská rada nedovolí atď. a na sankcionovanie týchto výsad kráľ dovoľuje, že jestliby on alebo jeho nasledníci zákona tohoto nezachovávali, vtedy zeman, buď všetci, alebo jednotlivci, majú právo kráľovi sa sprotiviť a odporovať bez toho, žeby spáchali nevernosť. Tieto privilegia zostali zemianstvu viacej-menej neporušene, v niečom zúžené, v niečom rozšírené, až do roku 1848.

Tieto veci spomínam len preto, aby bolo ľahšie porozumeť, prečo v Uhorsku v správe obcí, župy, i krajiny nielen hlavné, ale výlučné slovo mali zemani. Tak len na príklad spomeniem najmenšiu župu Turčiansku, kde všetky úrady mali v ruke zemianske rodiny: Jesenský, Záturecký, Kossuth, Ruttkay, Justh, Čepčánsky, Záborský, Ivanka, Zorkovský, Tomčánsky, Bušovský, Benický, Velič, Vladár, Konček, Thomka, Rakovský, Ilgo, Kevický. A takto to bolo v celom Uhorsku. Zákony vynášali zemani v prospech zemanov, úrady a sinekúry patrily len zemanom.

Za tisíc rokov táto privilegovaná gentry žiarlive chránila svoje privilegia. Každý zeman bol rodený jurista. A nikto nevedel so zákonmi tak narábať, ako uhorský zeman: i najdemokratickejšie a najliberálnejšie zákony exekvoval tak, že len on mal z nich osoh. Povestné boly na príklad voľby v Uhorsku, a to voľby do obecného i do župného zastupiteľstva alebo i do snemu. Tak isto zaobchodili so zákonom 44. z roku 1868, v ktorom bola zabezpečená rovnoprávnosť nemaďarských národností s maďarskou národnosťou: zákon ostal na papieri a nič sa z neho nikdy neexekvovalo.

Tento zemiansko-feudálny systém charakterizuje administráciu Uhorska až do dnes. V poválečnom Maďarsku ešte i dnes zemani majú hlavné slovo v krajinskej a župnej správe. V župe medzi virilistami, v parlamente, v hornej snemovni (magnátskej) majú svojich zástupcov.

* * *

Vo veciach verejných, v záujme verejnom každý zeman (po roku 1848 každý občan) a každá korporácia (obec, župa) mala právo podať prosbu alebo sťažnosť (žalobu) priamo u kráľa, u parlamentu, u ministerstva alebo u inej vrchnosti. V súkromných veciach bolo sa treba obrátiť na riadnu súdnu cestu. Tieto práva v záujme verejnosti, a či skôr zemianskych privilegií, v najväčšej miere využívaly župy. V Zlatej bulle zabezpečené právo rezistencie zemianstva uskutočňovalo sa v praxi tak, že župy také nariadenia vlády, ktoré ony uznaly za nezákonné, nedovolili exekvovať na svojom území. Takto staly sa župy takzvanými „baštami ústavy“, inými slovami: baštami zemianskych privilegií. Župy mali najmä právo zakázať inkasovanie daní, zakázať odvod nováčkov, ak nebol štátny rozpočet a počet nováčkov snemom odhlasovaný. Ale župy mohli sa vzoprieť akémukoľvek vládnemu nariadeniu, ktoré väčšina župného výboru uznala za nezákonné.

Do moháčskej porážky (1526) všetci zemanovia mali právo osobne chodiť na snem. Potom nižšie zemianstvo — a len ono — v každej župe zvlášť volilo si svojich „poslancov“, ktorým ale dávalo úpravu, ako sa majú v tej-ktorej politickej otázke zachovať. Vyššie zemianstvo i potom osobne bralo účasť na snemoch. Na tomto základe vyvinul sa systém dvoch snemovien: vyššia: magnátska, a nižšia: malozemianska, na ktorú i slobodné kráľovské mestá mali právo vyslať svojich poslancov. Každá župa mala jeden hlas, mestá však dohromady len jeden hlas a to až do tridsiatych rokov XIX. storočia. Odôvodňovalo sa to tým, že poslanec mesta zastupuje len jednu zemiansku osobu, t. j. svob. kr. mesto, ako také, kdežto poslanec župy zastupuje summu župných zemanov.

Tento systém feudálneho zastúpenia iba V. zák. článok z roku 1848 premenil na systém zastúpenia ľudového, ustanoviac voľby podľa okresov. Vyššia snemovňa však ostala nezmenená až do roku 1885, ba s určitými malými zmenami, až do dnes.

* * *

Župy mali pôvodne len dve úlohy: domobrannú a súdobnú, len pozdejšie staly sa i administratívnymi vrchnosťami. Vysielali poslancov na snem, ktorým však dávaly úpravy na

svojích shromaždeniach. A tak župy indirektne staly sa zákonodarnými sbormi.

Veľkú právomoc mali v administrácii; administrovaly nielen svoje lokálne veci, ale sprostredkovaly aj štátnu administráciu. Ak boli toho náhľadu, že vláda vydala nezákonné nariadenie, podali na vládu námietky, a ak vláda ich obavy nerozptýlila, nariadenie neexekvovaly. Župy vyrubovali a inkasovali dane pre svoje autonómne potreby, mali svoje prápor, znaky, archívy, vydávaly štatúty, na svojich shromaždeniach (župných výboroch) zaoberali sa i štátnymi vecmi, svoje uzavretia dávaly na vedomie vláde a ostatným župám. Na župnom výbore účasť brať mohol len zeman. Vládu reprezentoval v župe hlavný župan, ktorého zpomedi zemanov vymenoval zpravidla doživotne kráľ. Ostatných úradníkov: podžupana (ktorého titul bol „prvý úradník župy“), hlavných a podslužných, notárov, prísediacích, fiškusov, lekárov volilo župné shromaždenie z kandidátov, ktorých postavil hlavný župan, obyčajne tiež len zpomedi zemanov.

Svobodné kráľovské mestá na základe kráľovských privilegií vyňaté boli zpod župnej a zemianskej vrchnosti, ba ony samy dostaly zemianske práva. Každé slobodné kráľ. mesto znamenalo toľko ako jeden zeman. Vynášaly pre seba štatúty, mali svoju pečať, prápor, znak. Práva svoje vykonávaly skrze svoje rady.

Do prevratu v Uhorsku bolo 63 žúp, 25 miest s municipálnym (župným) právom a 47 slob. kráľ. miest.

Župy a municipálne mestá mali túto právomoc:

1. autonomiu;
2. sprostredkovaly štátnu administráciu;
3. zaoberali sa aj inými, verejného alebo krajinského významu vecmi, podávaly žiadosti alebo žaloby k snemu bezprostredne, korespondovaly s inými župami a municipálnymi mestami.

Svoje vrchnostenské práva vykonávaly v takzvaných municipálnych (župných) výboroch, exekúciu vykonávali úradníci. Výbory pozostávaly zpolovice z tých obyvateľov župy, ktorí platili najviac priamej dane (virilisti), zpolovice z volených zástupcov. Mimo toho právo účasti a hlasovania mali vo vý-

boroch ešte i mnohí župní a štátni úradníci, na pr. notári, policajný kapitán, sirotsky predseda, hlavný lekár, hlavný slúžny atď.

Voleným členom výboru mohol byť každý 24ročný mužský, ktorý vedel čítať a písať, nebol pod kuratelou, býval dva roky v župe a tam daň platil, nebol pod konkurzom, nebol trestaný atď. Župný výbor — podľa veľkosti župy — mohol mať členov od 240 do 1200, volených i virilistov spolu. Voličom do župného výboru mohol byť len ten, kto bol voličom i do krajinského snemu. Členovia župného výboru volili sa na 6 rokov.

Predsedom shromaždenia, župného výboru bol hlavný župan, v municipálnych mestách mešťanosta.

Kompetencia shromaždenia rozprestierala sa na nasledovné veci: vynášanie župných štatútov, verejné práce, stavby, vzdvihnutie požíčiek, kúpa a odpredaj župného majetku, sošavenie rozpočtu a preskúmanie záverečných účtov, voľby úradníkov, výborov, delegácií, kontrolovanie úradníkov, nariadenie disciplinárky proti nim, suspendovanie úradníkov, zariadenie a zrušenie úradníkov, kontrola pokladníc, rozhodovanie v druhom stupni vo veciach obcou predostretých alebo apelovaných, vykonávanie práva petície (prosby na vyššie fóra), dopisovanie s inými župami, vykonávanie práva adresy (žaloby, protesty, návrhy na vládu), pojednávanie návrhov.

Zákony a vládne nariadenia župy (municipálne mestá) na svojich teritoriách samy vykonávaly (exekvovaly), odhliadnúc od niektorých výminiek, pri ktorých exekúciu konaly vládne orgány.

Exekvovanie zákonov a nariadení obyčajne robil podžupan; ale keď podžupan bol tej mienky, že niektoré vládne nariadenie protiví sa zákonom, alebo zdalo sa mu byť škodlivým pre lokálne pomery, podal o tom za 24 hodín hlásenie hlavnému županovi, ktorý predostrel vec ministerstvu. Ak minister sa i naďalej pridržiaval svojho nariadenia, malo byť zvolané mimoriadne shromaždenie municipálneho výboru a jestli výbor nariadenie neuznal za exekvabilné, mohol pred jeho prevedením podať rescript na ministerstvo, a len ak minister i potom žiadal prevedenie nariadenia, malo byť ono ihneď prevedené.

Jestliby municipium, alebo jeho prvý úradník: podžupan, odopreli plniť svoje povinnosti, ministerstvo mohlo splnomocniť hlavného župana, aby s úradníkmi bezprostredne disponoval a ich po prevedenom vyšetovaní prípadne i suspendoval a inými nahradil. Ak municipium nebolo spokojné s pokračovaním vlády, mohlo sa obrátiť adresou na snem a žiadať nápravu. Najvýznamnejšie právo municipií bolo v tom, že uhorská ústava sama dala im právo neexekvovať nariadenia vlády na vymáhanie daní a odvod vojakov, jestli rozpočet a potrebný počet nováčkov nebol snemom odhlasovaný.

Uhorské municípie neraz použili tohoto svojho práva v posledné desaťročia pred vojnou, keď vláda chcela na Rakúsku, resp. na monarchovi niečo pre Maďarov vynútiť. Tento stav volali „exlex“.

Svoj rozpočet určila si župa sama. Zaokrytie župných potrieb dával štát, župa mala právo len veľmi nepatrnú župnú príražku vyrubiť.

Obce v Uhorsku mali autonómne sriadenie v medziach zákona, svoje vnútorné veci vybavovali si samy, a exekvovaly zákony a nariadenia vlády a svojej župy. Svoju autonomiu obec vykonávala zastupiteľským výborom. Polovicu členov tohoto sboru tvorili virilisti (najviac priamej dane platiaci; daň intelektuálov počítala sa dvojnásobne), polovicu volení členovia. Mimo nich boli členmi sboru i údovia predstavenstva obce. Predstavenstvo malých a veľkých obcí pozostávalo: zo starostu, jeho námestka, 2—4 radov, notára, okresného tútora a okresného lekára; predstavenstvo miest so sriadeným magistrátom: zo starostu, policajného kapitána, radov, hlavného notára, platených riadných notárov, hlavného fiškusa, sirotského assessora, pokladníka, kontrolóra, účtovníka, tútora, archivára, lekára, merníka, lesníka a iných systemizovaných úradníkov.

Všetkých týchto členov predstavenstva volilo si obecnstvo miest poľažne obcí zpomedzi troch kandidátov, ktorých pre mestá menoval podžupan, pre veľké a malé obce hlavný slúžny.

Vláda mala veľký vplyv na vyvolenie všetkých obecných, mestských a župných úradníkov; kráľom menovaný hlavný župan kandidoval podžupana a všetkých župných úradníkov, podžupan kandidoval hlavných slúžných, a títo zasa kandido-

vali všetkých mestských a obecných úradníkov a starostov. A tak sa stalo, že v celom širom Uhorsku do týchto úradov dostal sa len maďarského národného čítania človek, a takmer ani jeden národne uvedomelý Slovák, Srb, Rumun alebo Nemec.

Župné, mestské a obecné výbory boli úplne v rukách hlavného župana, podžupana a hlavného slúžneho. Pozostávaly takmer výlučne z ľudí maďarského národného presvedčenia, alebo z ľudí, ktorí boli poslušnými nástrojmi v rukách úradov. Je teda pochopiteľné, že hneď prvý zákon, vzťahujúci sa na správu Slovenska č. 64. z roku 1918 v prvom paragrafe stanoví, že: „Všetky municipálne a obecné výbory sa rozpustia a ich právomoc prejde na komisie, zmocnencom vlády ustanovené.“

Tento zákon bol vynesенý na priechodnú dobu, to jest kým Slovensko bude vojensky a administratívne úplne prezaté pod suverenitu Československej republiky.

Po skončení vojny v mesiaci novembri 1918 demobilizovaní vojaci, vráťivši sa zväčša z ruskej fronty alebo z ruského zajatia, napáchnutí bolševizmom, začali rabovať a na nemaďarských krajoch i prenasledovať úradníkov. Bolo treba silnou rukou urobiť poriadok, keďže po srieknutí sa trónu kráľa Karla nastala úplná anarchia a všetci maďarskí úradníci ušli z krajov nemaďarských bojac sa pomsty obyvateľstva. Obecnosť samo organizovalo sa v „národné rady“ a postavilo „národné gardy“.

Tieto „národné rady a gardy“ udržiavali poriadok na Slovensku do tých čias, kým na základe spomenutého zákona neprišiel československou vládou splnomocnený minister dr. Vavro Šrobár spravovať Slovensko. S ministrom prišlo i toľko poradcov-odborníkov (referentov), koľko bolo v Prahe ministerstve. Plná moc ministra Šrobára znamenala, že on je splnomocnený každým jedným ministrom československej vlády, aby jeho resort zastupoval na Slovensku. Tak dr. Šrobár ako i jeho referenti-odborníci boli volení z pomedzi najlepších synov slovenského národa. Ich rozumnému pokračovaniu podarilo sa Slovensko, československými legionármi obsadené, behom niekoľko týždňov úplne skonsolidovať a uviesť v ňom riadnu, zákonitú správu.

Prvou úlohou bolo sosadiť maďarských a vymenovať nových slovenských županov do každej župy. Bolo ich 16. Župani v smysle citovaného zákona rozpustili všetky župné, mestské a obecné výbory a na ich miesta alebo oni sami vymenovali, alebo — ak to pomery dovoľovali — dali vyvoliť nové.

Starých uhorských úradníkov vyzvali, aby prijali službu v československom štáte. Niektorí to urobili, iní to urobiť odoprelí. Na ich miesta minister Šrobár vymenoval iných, nových. Prevzatí starí úradníci, prirodzená vec, složili prísahu vernosti československému štátu.

Najväčšiu zásluhu na rýchлом skonsolidovaní pomerov majú župani, ktorí osobným zakročením, nadľudskou prácou pomáhali ľudu svojej župy preniesť a pretrpeť ťažké povojnové časy, kde nebolo ani zásob na stravovanie, ani šatstva, ani uhlia, ani svietiva, ba ani soli.

Ale i sám slovenský národ zaslúži uznania, že ani tisícim a tisícim agentom bolševickým, ani agentom maďarskej iredenty nedal sa strhnúť k nepokojom, tak že konsolidovanie Slovenska stalo sa bez krvepreliatia, bez ztraty jediného ľudského života.

KAPITOLA XIII

Organizácia verejnej správy

Dr. Jozef Kállay*

PRVÝ náš zákon, ktorý vyhlásil samostatnosť štátu československého, postaral sa o kontinuitu dosavadného právneho poriadku a, aby nenastaly zmätky a upravený bol nerušený prechod k novému štátnemu životu, tento zákon nariadil, že všetky úrady samosprávne, štátne, župné i obecné majú prezatýmne úradovať a jednať podľa dosavadných zákonov a nariadení. Týmto ustanovením daná bola základňa administratívne aj na Slovensku.

Už citovaný zákon prizvukuje dočasný ráz tohto ustanovenia, pretože jednak pri neblahých administratívnych pomeroch bývalej monarchie (menovite Uhorska), jednak pri nutnosti unifikácie zákonov a organizácie správy bolo už vtedy jasné, že nový štát nevystačí dlho s prevzatým správnym poriadkom a že jednou z najsúrnejších jeho povinností bude úprava administratívy v duchu nového štátu a podľa jeho potrieb.

Ohľadom Slovenska staly sa prenikavé dispozície zákonom z 10. decembra 1918 o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku. Zákon ten upravil celý rad otázok, týkajúcich sa správy na Slovensku, ako rozpustenie všetkých zastupiteľských sborov mestských a obecných, zdedených z bývalého Uhorska a vyšších z jeho antidemokratických a protislovenských právnych ustanovení, a nahradenie ich vy-

* Narodil sa r. 1881 v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde bol pravotárom do r. 1918. Po prevrate bol županom v Liptove a po rozdelení žúp v r. 1921 stal sa šéfom politickej správy v Bratislave. Bol ministrom pre správu Slovenska od r. 1922 do 1927, kedy sa tento úrad zrušil. Od r. 1927 je verejným notárom v Bratislave a predsedom slovenskej filiálky Zemskej Banky.

menovanými komisiami, predbežné ponechanie úradníkov na ich miestach za predpokladu spôsobilosti a složenia sľubu poslušnosti republike Československej. Zákon ten ustanovil slovenský jazyk za úradnú reč a vyhradil užívanie iných, na Slovensku domácich rečí, zvláštnemu nariadeniu a podobne.

Ale s hľadiska organizácie verejnej správy, jej organizovania a prevádzania, tážište celého zákona bolo v ustanovení §u 14., ktorým vláda bola poverená, aby dala niektorému svojmu členovi plnú moc vydávať nariadenia a konať všetko na udržanie poriadku, na konsolidovanie pomerov a na zabezpečenie riadneho štátneho života. Ustanovenie toto vyvolalo v život inštitúciu ministra s plnou mocou pre Slovensko; tá stala sa faktorom, ktorému pripadla, najprv výlučne a pozdejšie prevážne, úloha vybudovania správy na Slovensku a jej obstarávania.

Predošlá kapitola hovorí, akým spôsobom previedol prvý minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska so svojou slovenskou vládou a županmi prvú organizáciu administratívnu na Slovensku a aká bola činnosť ministra s plnou mocou a jeho vládnych referentov v tomto období.

Tu treba len v krátkosti spomenúť, že minister s plnou mocou nariadeniami položil základy k novej úprave župnej správy, rozpustil municipálne výbory a správne výbory a nahradil ich jednotnou vymenovanou komisiou s kompetenciou týchto oboch sborov, a slúčil právomoc župana a podžupana v osobe jediného funkcionára, ním menovaného. Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska pripadlo prirodzene aj prevedenie jednotlivých ustanovení zákona o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku. V obore organizácie správy na Slovensku okrem polozenia základov k úprave župnej správy jedným z najdôležitejších je opatrenie, ktorým minister s plnou mocou utvoril generálne finančné riaditeľstvo a tým potrebný podklad pre ďalšie budovanie štátnej finančnej správy na Slovensku. Ministrom s plnou mocou pripadla aj úloha vyriešiť organizačne a vecne celý rad najpálčivejších otázok, aké boli otázky organizácie nemocenského a úrazového poistenia, poistenia zemedelských robotníkov a vyplácania rent a podpôr, pretože utvorením nového štátu a

odpútaním od ústredí budapeštských bolo súrne nutné postarať sa o rýchlu úpravu týchto otázok. A podobných otázok, ktorých okamžité a rýchle vyriešenie bolo bezpodmienečne nutné a pri ktorých sa nemohla nastúpiť zdĺhavá cesta zákonodarného pojednávania, bol celý rad, a nariadenie právo ministra s plnou mocou osvedčilo sa tu kúzelným prútom, ktorým tieto otázky mohli byť a boli účelne a rýchle riešené. Na význame a zásluhách týchto opatrení a nariadení nič nemení, že mnohé z nich neobstoja pred právnickou kritikou, alebo že časom sa zastaraly. Vykonalý svoj úkol a mnohé z nich veľmi dobre, boli v dobe svojho vzniku nezbytné a sú cenným svedectvom, s akými ťažkosťami bolo spojené zakladanie a tvorenie československého štátu na Slovensku.

Utvorenie inštitúcie ministra s plnou mocou zostane s tohoto hľadiska navždy dokladom štátnickej prezieravosti a múdrosti kodifikátorov dotyčného zákona.

Pri týchto všetkých úkoloch bolo treba bojovať s ťažkosťami nesnadných poválečných pomerov, bolo treba prekonať vpád bolševických Maďarov na Slovensko a viesť válku proti nim, bolo treba čeliť rozvratným iredentistickým a bolševickým podnikom, bolo treba medzi slovenským ľudom burcovať povedomie o národe a štáte a túto prácu úradnícku, politickú, spoločenskú a kultúrnu malo vykonať tých asi 500 slovenských inteligentov, ktorí aj v dobách maďarskej perzekúcie ostali verní svojmu národu a ktorí sa s obetavou ochotou dali do tejto práce. Ťažko si je predstaviť, ako by sme boli Slováci sami túto prácu vykonali, keby nebolo bývalo tých niekoľko tisíc bratov Čechov, ktorí s najväčším oduševnením prišli na pomoc a jedni prácou v úradoch, druhí so zbraňou v ruke, iní na železniciach a poštách, a iní na kultúrnom poli dali sa do spoločnej práce a v najťažších časoch pomáhali budovať náš štát na Slovensku.

Medzi tým vláda a Národné Shromazdenie pracovali pilne na vybudovaní nového právneho poriadku.

Bolo jasné, že provizorium v správe na Slovensku a dvojaký systém v štáte — bývalý uhorský a bývalý rakúsky — nemôžu dlho trvať a že je republika povinná uviesť takú verejnú správu, ktorá bude pevným pilierom republiky a

ktorá hospodárskym, kultúrnym a sociálnym záujmom obyvateľstva najlepšie zodpovie.

Hlavné zásady, ktoré sa mali uplatniť pri reforme verejnej správy pre obory, spadajúce do pôsobnosti ministerstiev vnútra, verejných prác, sociálnej pečlivosti, zdravotníctva, zemedelstva, obchodu, školstva a čiastočne ministerstva národnej obrany, to jest, tak zvanej politickej správy, boli asi nasledovné:

a) Jednotný systém správy v celej republike, ktorý by sa zakladal mimo ústredných úradov (ministerstvá) na dvojinstančnej organizácii; jednotná úprava organizácie obcí so zrušením rozdielov historického vývinu a výsad a s pripustením odchýliek pri dostatočne pružnej úprave len z dôvodov skutočnej potreby.

b) Sústrediť v jednotných úradoch agendy rôznych odvetví správy a len pre tie úkoly ponechať zvláštne úrady, kde je špecializácia nevyhnutne nutná.

c) Odbornosť a neodvislosť správy zaistiť kvalifikovaným byrokratickým aparátom a zdemokratizovať ju spolurozhodujúcou a kontrolnou činnosťou volených zástupcov občianstva.

d) Samosprávnym sväzkom dať skutočnú autonómiu vo veciach, ktoré sa týkajú hospodárskych, kultúrnych a sociálnych záujmov ich obyvateľstva a zaistiť kľudnú prácu ich odpolitizovaním.

Pri tom sa myslelo na všetky postuláty modernej správy: aby bola odborná, dôkladná, objektívna, rýchla, lacná, občianstvu a jeho pomerom blízka, pružná, všestranná, občianstvu vo všetkom nápomocná, zbytočne do súkromých pomerov nezasahujúca a neobťažujúca.

Najväčšie diskusie boli o tom, aké majú byť obvody vyšších samosprávnych sväzkov a správnych úradov druhého stupňa.

Territoriálnym podkladom správnej organizácie politickej boli na Slovensku župy (stolice, komitáty), historické útvary najrozmanitejšej veľkosti a najrozmanitejšieho geografického útvaru, ktoré sa podľa veľkosti delili na väčší alebo menší počet okresov (systém župný, komitátny).

Territoriálnym podkladom správnej organizácie politickej mimo Slovenska boli historické útvary zemské: Česko, Morava a Sliezsko, rozdelené na správne okresy; z tých najväčší

Česko s plochou 52.000 km², síce len o 3000 km² väčší než Slovensko, ale za to takmer so 7.000.000 obyvateľmi a s viac než 100 správnyimi úradmi I. inštancie.

Proti systému organizácie správy podľa zemí sa menovite uvádzala zem Česká, že je na úkony II. stupňovej správnej jednotky príliš veľká s ťažkopádnyim, neovládateľným úradom (na pr. počet podaní u zemskej správy politickej v Čechách v roku 1918 bez aktov prezidiálnych a bez aktov vyživovacej komisie bol 445.000, k čomu vzhľadom k pripravenej reforme bolo nutné pripočítať ešte aj podania zemského výboru českého počtom idúcim tiež do státisícov.)

Konečne mimo vecných dôvodov prišli v úvahu aj dôvody politické a zvíťazilo stanovisko slovenských členov Národného Shromaždenia, takže zákon zo dňa 29. februára 1920 rozhodol proti zemskému sriadeniu a v smysle župného systému.

Prv, než by sa bol mohol prevádzať tento zákon na Slovensku, bolo potrebné a účelné previesť v administratíve Slovenska rôzne prípravné opatrenia. Stalo sa to v rokoch 1920 až 1922 zákonami a vládnymi nariadeniami a právnymi aktami ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý v tejto dobe viedol správu Slovenska so svojimi vládnymi referentmi a s expozitúrami jednotlivých ministerstiev, na ktorých účinkovanie mal ovšem potrebný vliv a ktorému pripadla hlavná úloha a hlavné úkony pri všetkých týchto prácach.

Medzi týmito prípravnými opatreniami bolo poštátnenie úradníctva politickej správy, ktoré sa stalo tým spôsobom, že zo štátnych úradníkov boli menovaní: a) tí Slováci, ktorí od prevratu fakticky úradovali, b) komitatní úradníci uhorského režimu, ktorí vo svojich úradoch aj po štátnom prevrate ostali. Ponevác títo ani z ďaleka nestačili na núdzové zaplnenie úradov, pribraní boli Česi, ktorí sa do štátnej služby na Slovensku ochotne hlásili.

Sriadená bola organizácia správy miest tým spôsobom, že výsadné mestá, až na Bratislavu a Košice, podriadené boli okresným úradom a miesto doterajšieho úradníckeho aparátu prevzaly vedenie mestských záležitostí na podklade všeobecného, rovného, tajného a pomerného volebného práva z obyvateľstva obcí volené zastupiteľské sbory na čele so starostom a mestskou radou.

Inštitúcia obecných notárov, čo odborných úradníkov v obciach, bola síce podržaná, ale ich zoštátnením boli obecné tarchy zmenšené a dokonalejšie úradovanie zabezpečené.

Pomery v jednotlivých štátnych úradoch pre rôzne odborné služby (verejné práce, poľnohospodárstvo, lesníctvo atď.) sa zkonsolidovali a rozhodlo sa prevziať do štátnej služby československej úradníkov týchto úradov, aby bol ľahký prechod pri spojení týchto úradov v jednotné administratívne úrady I. a II. inštancie.

Prevedené bolo zásadné odlúčenie štátnej správy finančnej od správy politickej a pripravené bolo prenesenie správy poručenskej so správnych úradov — župných sirotských stolíc — na okresné súdy. Správa školských záležitostí upravená bola zvláštnym zákonom, podľa ktorého záležitosti školské mali byť obstarávané župnými školskými radami, ale k prevádzaniu tohoto zákona mohlo dôjsť až po prevedení župnej reformy.

Účel všetkých týchto a podobných opatrení bol zjednodušiť verejnú správu a definitívne upraviť pomery úradníctva tak, aby ono mimo zaistenia existenčných podmienok zavedením jednotnej služobnej pragmatiky aj v ohľade právneho postavenia zkonsolidované bolo. Tým sa ovšem zlomil hrot aj všetkým iridentistickým chůtkam, ktoré sa u jednotlivých úradníkov, štvaných z kruhov nepriateľských, v prvých dobách nie len v sabotáži ale aj v zjavných protištátnych činoch prejavovali. Prevzatie úradníctva z uhorského režimu dialo sa napospol tak, že úradníkom bola daná lehota, do ktorej sa mali prihlásiť, ak chceli slúžiť Československej republike. Tí, ktorí sa načas prihlásili a zodpovedali všeobecným podmienkam pre štátnych úradníkov všade platným, boli prijatí; ktorí podmienkam nevyhoveli (na pr. nechceli si osvojiť štátny jazyk), boli penzionovaní. Tí, ktorí sa neprihlásili, boli považovaní za rezignujúcich a boli prepustení zo služieb. Boli ovšem i takí, ktorí složili sľub a jednako v úradnom postavení previnili sa trestnými činmi proti štátu a národu; títo boli prepustení. Váha celej tejto akcie pripadla ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, u ktorého sa tieto prihlášky sústrednily a ktorý ich prvý zkušal a posudzoval.

V súvisе s tým, že do 30 miest s regulovaným magistrátom

a dve mestá municipálne boli zaradené do okresov, ako aj následkom toho, že nová štátna hranica presekla skoro všetky hraničné okresy, stala sa potrebnou i nová úprava okresov. Táto akcia bola tiež v tejto dobe prevedená a pri tom istý počet okresov vzhľadom na komunikačné a geografické pomery v záujme obyvateľstva bol znovu upravený, pričom smerodajné bolo hľadisko unifikovania obvodov a sídiel troch, pre obyvateľstvo najdôležitejších úradov I. inštancie, a to okresného súdu, berného úradu a správneho politického úradu. Pri zahájení prípravných prác k uvedeniu správnej reformy bolo na Slovensku 94 okresných úradov, niektoré pre obvody s počtom obyvateľstva len 7000 duší, 76 okresných súdov a 62 berných úradov. S uvedením v život zákona o župnej reforme snížený bol počet politických okresov na 79, okrem dvoch miest so sriadeným magistrátom a tým bolo umožnené finančnej správe a správe súdobnej prispôbiť sa tejto organizácii, takže na Slovensku po zrušení dvoch okresných súdov, neprispôsobiteľných politickej organizácii a po sriadení štyroch nových okresných súdov počet okresných súdov vzrástol na 78, a len v dvoch prípadoch sa ich sídla odchyľujú od sídiel politických okresných úradov, a u ktorých neschopnosť obvodu je iba riedkou výnimkou.

Finančná správa identifikovala obvody berných úradov s obvody okresných úradov a zvýšila počet berných úradov až na 71, takže sa značne priblížila ideálu všetkých troch úradov I. inštancie v jednom sídle a s tým istým obvodom.

Po dôkladných pripravách zákon o župnom sriadení na Slovensku vstúpil do života dňa 1. januára 1923. Slovensko rozdelené bolo na 6 žúp a tieto na 79 okresov. Mimo povšechnej pečlivosti o záležitosti správne mali župy pečovať o humanitné, zdravotné, sociálne, hospodárske, dopravné a kultúrne záujmy župy a jej obyvateľstva, ďalej mali pôsobnosť normotvornú a poradnú. Pečovateľská, normotvorná a poradná činnosť pripadala voleným laickým sborom: župným zastupiteľstvám, výborom a komisiám, prevádzanie štátnej administratívy prevážne úradníkom a pre rozhodovanie verejno-právnych sporov boli kontemplované 5členové senáty správneho súdobníctva, do ktorých troch prísediacích mali voliť župné zastupiteľstvá. Spolučinnosť úradníctva a volených

zástupcov bola v každom obore zabezpečená; predsedom, zpravodajom a vykonávateľom občianskych volených sborov boli župan a župnému úradu pridelení štátni úradníci; župné zastupiteľstvo staralo sa i o správne záležitosti župy, podávajúc tým cieľom z ich vlastnej iniciatívy úradom a zákonodárnym sborom návrhy a podnety a vznášajúc na predsedu župného úradu v týchto záležitostiach dotazy a sťažnosti.

Župné zastupiteľstvá boli volené na základe všeobecného, tajného, rovného volebného práva s pomerným zastúpením. Ponevác slovenský ľud posiaľ vôbec nebral účasť na samosprávnom živote, cieľom zabezpečenia plodnej činnosti potrebné bolo doplniť zastupiteľstvá odborníkmi. Týmto cieľom povolané bolo do župného zastupiteľstva niekoľko vládou menovaných členov, a z toho dôvodu v župných zastupiteľstvách dostali hlasovacie právo aj niektorí úradníci župného úradu, ktorí však nemali právo zúčastniť sa hlasovania pri voľbách. Prejednávanie vecí politických bolo z pôsobnosti župných zastupiteľstiev vylúčené.

Potreby svoje kryly župy z prídelov štátnych, poplatkov, príspevkov a dávok, župným zastupiteľstvom odhlasovaných a po prípade z naturálnych plení. Župy boli vystrojené primeranou finančnou výsostou, ktorá bola len vo výnimečných prípadoch a pri väčšom obťažaní obyvateľstva obmedzená schvalovacím právom dozorného úradu: ministerstva vnútra v dohode s ministerstvom financií.

Prednostom župného úradu a predsedom župného zastupiteľstva bol župan, ktorý mal pridelených úradníkov správnych a odborných, menovite pre službu technickú, zdravotnú, zverolekársku, poľnohospodársku, lesnícku atď. Župné zastupiteľstvá k obstarávaniu bežnej agendy volily zo seba 8členový výbor a pôsobnosť v záležitostiach župnej autonómnej správy rozdelená bola medzi župné zastupiteľstvo a župný výbor tak, že župné zastupiteľstvo bolo orgánom usnášajúcim sa o všetkých vážnejších veciach, menovite o rozpočte a o záverečných účtoch a že župný výbor bol orgánom vecí pripravujúcim a orgánom usnášajúcim sa o veciach bežnej správy.

Podobným spôsobom boli organizované aj okresné úrady a okresy s obdobnou pôsobnosťou pre obvod okresov, ale s tou

odchylkou, že autonómny živel bol u nich zastúpený jediným orgánom: okresným výborom.

Prevedenie župného zákona išlo na Slovensku dosť ľahko. Opozičné strany, ktoré zprvu chceli župy použiť na svoje politické ciele, nemohly prekaziť blahodarné účinky riadne organizovaných úradov a rodiacej sa samosprávnej činnosti na Slovensku a po krátkom čase zástupcovia rôznych politických strán pretekali sa v práci, župným sriadením inaugurovanej. Boly to hlavne premávkové a zdravotnícke otázky, ktorými sa župné zastupiteľstvá zo začiatku zaoberaly a na ktoré príjmy žúp venovali. Postupom času v rámci zákonnej pôsobnosti pribraly župy nové a nové úkoly sociálne, humanitné, hospodárske a kultúrne a posledné rozpočty žúp sú hovoriacim dôkladom toho, akým rýchlym tempom a v zdravom smere začal prúdiť samosprávny život v župách.

Napriek úsiliu opozičných strán a i pri tej ťažkosti, že 10 miest prišlo o župné sídla a celý rad miest o sídla okresných úradov, župná reforma bola na Slovensku prevedená dosť ľahko a rýchlo sa zžívala; obľahčila to ďalekosiahla decentralizácia jednotlivých agend do I. inštancie z bývalých župných úradov uhorského typu a z jednotlivých štátnych úradov bývalej uhorskej organizácie. Poručenská agenda bola zo župných úradov prenesená k okresným súdom do bezprostrednej blízkosti obyvateľstva a celý rad agend každodenného styku obyvateľstva s úradmi bol prenesený k obstarávaniu so župných úradov na úrady okresné do bezprostrednej blízkosti obyvateľstva, čím sa vyhovovalo jeho každodenným potrebám.

Pre úkoly, ktoré svojim významom prevyšovali rozsah a potreby jednotlivých žúp a dotýkaly sa väčšej čiastky územia Slovenska, predvídaný bol útvar, rozprestierajúci sa na celé Slovensko: Zemský župný sväz. Tu sa mali prevádzať akcie, týkajúce sa celého Slovenska alebo jej väčšej čiastky. Tu bola daná možnosť spojiť všetky župy Slovenska k spolupráci a vykonávať pečovateľskú činnosť, ktorá presahovala rámec jednotlivých žúp. Politické pomery byly však silnejšie ako zákon; k uskutočneniu zemského sväzu i napriek tomu, že sme sa ho stále domáhali, nedošlo, tak ako nedošlo k prevádzaniu zákona o župnom sriadení v historických zemiach.

Počas uvádzania vyličeného župného systému na Slovensku

a v jeho prvých rokoch jestvovalo ešte ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave a malo hlavný podiel na prevádzaní všetkých reforiem a tak treba sa zmieniť aj o osudoch tejto inštitúcie, v ktorej ako v zrkadle sa odráža konsolidácia a nastupovanie pravidelných pomerov na Slovensku. Čím lepšie sa pomery konsolidovali, tým väčšími, a v tom pomere postupne, bezprostredné spravovanie jednotlivých odborov bolo oddelované z právomoci ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a prechádzalo na orgány, k tomu pravidelne povolené, a to vždy s väčšími alebo menšími výhradami pre zasahovanie do týchto správnych odborov podľa toho, ako to povaha vecí a meniace sa pomery vyžadovaly.

Pôvodná úloha ministra s plnou mocou bola vydávať nariadenia a konať všetko na udržanie pokoja a poriadku, na konsolidovanie pomerov a zabezpečenie riadneho štátneho života na Slovensku. Na tomto podklade založená vláda na Slovensku na čele s ministrom pozostávala z vládnych referentov, zodpovedajúcich jednotlivým resortným ministrom v Prahe, a vykonávala zo začiatku ich funkcie skoro úplne, takže minister s plnou mocou pre správu Slovenska so svojimi vládnyimi referentmi vykonával zprvu až na niektoré akty skoro celú svrchovanosť exekutívy a vybavoval ako konečné forum takmer všetky administratívne záležitosti a mimo to nariadeniami záväzne upravoval a riešil akútne otázky, ktorých riešenie nesnieslo odkladu, alebo bolo možné len prezatýmne.

Bola to „de iure“ a „de facto“ vedľajšia ústredná vláda na Slovensku, pretože obstarávanie týchto úkolov ústrednými úradmi bolo nemožné i pre vzdialenosť, i pre chaotičnosť pomerov a pre ich ustavičnú zmenu a vývoj, ale i pre neznalosť právnych predpisov a preto, že ústredné úrady v Prahe musely samy ťažko zápasit s počiatočnými ťažkosťami svojho budovania a s prekonávaním správnych ťažkostí v Čechách, na Morave a v Sliezsku.

Dôkazom toho sú nepočtené nariadenia uverejnené v bratislavských Úradných Novinách, ktorými minister s plnou mocou menil organizáciu správy, tvoril nové úrady, zrušoval staré, budoval právny rád, nahradzoval zákony. Uzákonneie ústavnej listiny republiky Československej snáď zmenilo

niečo na právnom podklade tohoto ministerstva, ale de facto nastalo zmenšovanie agendy a jej odstupovanie iným, menovite ústredným úradom len v tej miere, ako byly jednotlivé rezortné ministerstvá dokonalejšie vybudované aj s potrebnou sieťou administratívnou na Slovensku. Finančný referát ztratil význam sriadením generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko v Bratislave, justičný referát, železničný a vojenský byly zrušené po prevedení organizácie príslušných úradov na Slovensku, referát pre zásobovanie ľudu ztratil raison d'être po likvidovaní tejto agendy čo agendy štátnej. Ostaly aj naďalej, kým len existovalo ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, referáty pre záležitosti, patriace do rezortov ministerstiev: vnútra, školstva a národnej osvety, obchodu, priemyslu a živností, verejných prác, zemedelstva, sociálnej pečlivosti a verejného zdravotníctva. Referáty tieto byly postupne premenené na expozitúry alebo slovenské oddelenia patričných ministerstiev a ich poslaním bolo, aby byly odbornými orgánmi ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska pri vykonávaní jeho úradu, aby byly spojitkom medzi jeho úradom a jednotlivými ministerstvami a aby vykonávaly ministerstvami na ne prenesenú časť pôsobnosti menom rezortných ministerstiev. Ony musely úradowať v intenciách ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a v stáлом kontakte s ním, ktorý bol za ich činnosť pred slovenskou verejnosťou zodpovedný, schvaloval ich opatrenia ako aj ich návrhy pred patričné rezortné ministerstvá.

Expozitúry tieto staly sa síce postupom času v odborných veciach vždy viac odvislými od svojích ministerstiev, ale v záležitostiach politického rázu, ktoré maly alebo mohly mať vliv na postup konsolidácie Slovenska a na udržovanie pokoja a poriadku, byly viazané na direktívy bratislavského ministra. Tento vývin doniesol so sebou, že najužší kontakt mal minister s referátom pre vnútorné záležitosti, ktorý zostal až do konca administratívnym referátom ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a viedol až na malé výnimky, ovšem v dohode s ministrom vnútra, skoro celú politickú správu.

Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska prevedením župného zákona a iných reforiem z väčšej čiastky alebo aspoň organizačne skončilo úkol, ktorý dostalo zákonom

z roku 1918. Slovensko sa zkonsolidovalo, štátny život bol uvedený a nastal pomerný kľud a poriadok. Niekoľkoročná plodná zákonodárna činnosť a mnohé nariadenia upravily pomery tak, že posledné ročníky bratislavských Úradných Novín už len zriedka priniesly zvláštne nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Zavedenie župného sriadenia počiatkom roku 1923 postavilo na pevný základ vnútornú politickú správu a činnosť samosprávy a dotedy byly položené pevné základy aj ostatným oborom štátnej správy. Vynorila sa tedy otázka, či je potrebné aj na ďalej ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska a jestli áno, v akom smere má sa stať jeho ďalšia úprava.

Zástupcovia vládnych strán zo Slovenska a verejná mienka pridrživali sa ešte aj na ďalej tohoto ministerstva. Pred unifikáciou pomerov životných, kultúrnych a sociálnych, pred dokončením unifikácie právneho a správneho systému, pri malej účasti Slovákov v úradoch, najmä v ministerstvách, zavinennej nedostatkom spôsobilých úradníkov-Slovákov, pri dosť ťažkých politických pomeroch, komplikovaných centrifugálnymi smermi, videlo sa v tomto ministerstve akési korektívum, spojitko, znalec a reprezentant miestnych pomerov, ktorý svojím účinkovaním na Slovensku a vo vláde v Prahe má špeciálne hájiť záujmy Slovenska a tak pracovať na kľudnom dobudovaní štátnej jednoty nielen formálnej, ale aj materiálnej, čoho potreba sa ukázala najmä pri legislatívnych prácach a administratívnych opatreniach jednotlivých ministerstiev, vzdialených pomerom na Slovensku a následkom toho náchylných forsírovať násilnú unifikáciu. Tomuto nebezpečeniu nemohlo čeliť ani ministerstvo unifikácie, nemajúc potrebný živý vzťah ku bežnej administratíve a tým k potrebám obyvateľstva.

Tým cieľom zdôrazňovalo sa toto: Expozitúry jednotlivých ministerstiev majú byť vybudované na tom základe, aby im pridelené bolo samostatné konečné vybavovanie všetkých vecí menej významných a lokálneho rázu, týkajúcich sa Slovenska. Pri tom nech sú im príslušné peňažné prostriedky v rozpočte pridelené. Expozitúry tieto musia pracovať v dohode s ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý prípadné nesrovnalosti vybaví priamo s patričným ministrom.

Expozitúra ministerstva vnútra aj so všetkými podriadenými politickými úradmi na Slovensku podlieha priamo ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý túto agendu vykonáva v súhlase s ministrom vnútra. Úrady a ústavy ostatných rezortov, ako generálne finančné riaditeľstvo, riaditeľstvo železníc, pošt, štátnych majetkov atď., — povinné sú rešpektovať pokyny ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a podávať mu zprávy; v prípade, že by jeho pokynom nemohly vyhovieť, má sa vec vybaviť v dohode s patričným ministrom. Nech sa liberálnym spôsobom umožní, aby schopní úradníci-Slováci získali do prezidií ministerstiev. Osobné záležitosti všetkých zamestnancov na Slovensku nech sú v prvom rade posudzované v osobnom referáte bratislavského ministerstva. Stav tento mal byť štabilizovaný do tej doby, kým nebude prevedené župné sriadenie v celej Republike a nebudú aktivované župné sväzy.

Otázky tieto zaoberaly i vládu i parlament, čiastočne boli upravené dohodami s jednotlivými ministerstvami, jednotné formálne riešenie sa síce nestalo, ale vylíčený stav trval až do roku 1927 a do tejto doby viedol minister s plnou mocou pre správu Slovenska vylíčeným spôsobom agendu najvyššieho správcu na Slovensku a ako člen vlády zároveň zastupoval Slovensko a spolurozhodoval pri slovenských otázkach v obore účinkovania vlády.

Politické udalosti v roku 1926 priniesly značné zmeny. Po vystúpení socialistických strán z vlády a pri vstupe zástupcov Ľudovej strany do vlády v januári 1927 prijatá bola demisia ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a úrad tento viac zaplnený nebol. Jeho agendu zlikvidoval administratívny referát, premenený na oddelenie ministerstva vnútra.

Vyneseny bol zákon zo dňa 14. júla 1927, ktorý naväzujúc na zákon o župnom sriadení a prejímajúc jeho princípy, zavedla zemské sriadenie so štyrmi jednotkami pre verejnú správu a samosprávu na miesto 20 žúp a Podkarpatskej Rusi: 1. Čechy, 2. Morava a Sliezsko, 3. Slovensko a 4. Podkarpatská Rus. Zákon mal 1. júla 1928 vstúpiť v platnosť v celej Republike, stalo sa tak však len na Slovensku, kde sa správa na jeho podklade organizuje, a po prevedení volieb koncom

roku majú fungovať aj samosprávne sbory. V Čechách, na Morave a vo Sliezsku došlo ku prevedeniu reformy dňom 1. decembra 1928.

Mimo teritoriálnych zmien sú podstatnejšie zmeny: obmedzenie finančnej výsosti, u okresov zavedenie zastupiteľstiev vedľa výborov a štabilizovanie menovaných členov vo volených sboroch a zvýšenie ich počtu. Vážnou zmenou je, že Slovensko stáva sa administratívnym celkom na čele so zemským prezidentom a stáva sa právnu osobou, ktoré atribúty inštitúcia zemského župného sväzu Slovensku nedávala.

Pred uzákonením zemského sriadenia obnovily sa diskusie, či sú účelnejšie a našim pomerom primeranejšie župy s malým počtom podriadených okresných úradov a či zeme s veľkým počtom podriadených správnych jednotiek I. inštanície, a mimo dôvodov, uvedených pri vynášaní zákona o župnom sriadení, čerpané byly dôvody aj z praxi a života žúp, z prekážok prevedenia župného sriadenia v historických zemiach, z túžob po zväčšenej autonomii a z politických pomerov.

Dôvody sú vážne pro i contra a zo srdca si želim, aby v budúcom desaťročí trvania republiky kľudná práca štátnej správy a samosprávy priniesla Slovensku a republike všetky výsledky, ktoré od nej očakávajú ľudia dobrej vôle.

KAPITOLA XIV

Zánik žúp a krajinské sriadenie na Slovensku

*Ján Drobny**

O PROBLÉME administratívy republiky Československej jestvuje temer celá literatúra z pera odborníkov a vodcov rôznych politických strán. Mnohé z týchto článkov by zasluhovaly, aby boli preložené k informovaniu cudziny.

Politický význam utvorenia krajinskej správy a k tomu smerujúce snahy sú dostatočne známe, ako aj tie okolnosti, že zákon, vzťahujúci sa na sriadenie krajinskej správy, bol konečne odhlasovaný napriek silnej opozícii socialistických strán, ačpráve žiadna z týchto, predtým vládnych strán sa nezasadila za prevedenie župného sriadenia aj v českých zemiach. Župný zákon bol roku 1923 prevedený len na Slovensku. Ja, ako prvý prezident slovenskej krajinskej správy, chcem poukázať len na nedostatky, ktoré sa vyskytly v praxi, totiž na námietky, činené proti župnému sriadeniu. Tieto nedostatky neboly len finančnej, ale i všeobecnej a administratívnej povahy. Šesť slovenských žúp udržiavalo sa zo štátnych prídeltov a zo župných prirážok. Finančný podklad nebol jednaký a následkom toho i príjmy žúp byly vo veľkom nepomere; tak na pr. bratislavská a košická župa mala len 70%-ové župné prirážky, kdežto ostatné štyri župy potrebovaly župné prirážky vyše 100%. Tento nepomer nebolo možno vyrovnáť napriek veľkému úsilíu ministerstva s plnou mocou pre Slovensko. K finančným ťažkostiam prispela i okolnosť, že rozpočty všetkých žúp byly do troch štvrtín preťažené stavebnými a silničnými nákladmi. Boly to hlavne finančné

* Narodil sa r. 1881 v Ružomberku. Vstúpil do sudcovskej služby starého Uhorska a bol úradníkom súdu v Ružomberku a sudcom okresného súdu v Žiline. R. 1928 vymenovaný bol za prvého zemského prezidenta na Slovensku.

otázky, ktoré prekazily realizovanie župného zákona aj v českých zemiach, kde sa stále poukazovalo na neblahé zkušnosti na Slovensku. Vznikly teda obavy, že dôjde k administratívne dualizmu medzi historickými zemiami a Slovenskom, ktoré nerovnosťou administratívnej správy najviac trpelo, lebo sa vyskytlo mnoho kompetenčných sporov, týkajúcich sa hlavne Slovenska. Čechy, Morava a Sliezsko byly už od dávna autonómne zeme, naproti tomu Slovensko, pozostávajúce zo šiestich žúp a pri neurčitej a nevyhraničenej pôsobnosti ministerstva s plnou mocou pre Slovensko v Bratislave, zdalo sa byť menejcenným než české zeme. Neostalo teda nič iného, ako uplatniť krajinské sriadenie i na Slovensku, vďaka čomu predstavuje teraz už i Slovensko autonómnu, tým českým zemiám rovnú zem pod vedením jednotnej verejnej správy. Slovensko ako zem, totiž jeho práve ustanovené zastupiteľstvo, vyrovná hospodárske nerovnosti a Slovensko bude môcť byť považované za jednotný celok. V krajinskom sriadení je sjednotená a centralizovaná celá oblasť, pri čom krajinská správa má na zreteli najmä hospodárske záujmy zeme. Počiatok je mnohosľubný a mnoho očakávame od volených zástupcov: laikov a od ich spolupráce s dobrým úradníckym sborom, ktorý im stojí k dispozícii a nad ktorým sú oni povolani bdieť.

Hlavnou podmienkou dobrej verejnej správy sú presné zákony a administratívna organizácia, ktorá zodpovedá životným podmienkam. O našom zákonodarstve môžeme konštatovať, že počas desaťročného trvania nášho štátu bolo vydané mnoho zákonov, — každý rok toľko, ako pred válkou za niekoľko rokov; — ale napriek tomu nedosiahli sme ešte toho, žeby naša administratíva mohla byť vedená len na základe československých zákonov, ktoré by v každom ohľade zodpovedaly poválečnej a demokratickej našej dobe. Naša „Sbierka zákonov a nariadení“ tvorí už malú knižnicu, ale jednako je ešte mnoho zákonov a nariadení, ktoré pri vykonávaní verejnej správy nútení sme prejímať z uhorského a rakúskeho práva, a systém uhorských a rakúskych administratívnych právnych predpisov často sa protiví nášmu administratívne duchu. Ovládnutie rôznych noriem verejného života, shrnutých v troch sebe odporujúcich systémoch, uvedenie týchto

právných predpisov v súlad s požiadavkami dnešného života a ich pomocou upevniť verejnú bezpečnosť, pokoj, poriadok, osobnú a majetkovú bezpečnosť i verejné mravy: to je ťažká úloha a zkúška našej novej verejnej správy. Naša administratíva je povinná odstrániť každý zjav, ktorý rušive zasiahne do nášho verejného života, nesmie však prekážať prirodzenému vývinu života našej demokratickej doby. Je otázkou, ako má byť organizovaná verejná správa, aby dosiahla týchto výsledkov.

Keď verejná správa nemá úzky styk so životom, keď hatí prirodzený vývin verejného života, nie len že je nenávidená, ale môže vzbudiť všeobecný odpor, následkom čoho musí padnúť a je násilne nahradená novou organizáciou, ako tomu nasvedčujú revolúcie predošlého storočia.

Už v bývalom Uhorsku bola snaha zaviesť novú verejnú správu, ktorá by zodpovedala novej dobe. Tak roku 1848 revolúcia zrušila župy ako administratívne organizácie. Zákon číslo XVI. z roku 1848 uložil vláde úlohu reorganizovať župy na základe ľudového zastúpenia a ďalšie administratívne zmeny boli ustanovené zákonami číslo XLII. z roku 1870, XXXIX. z roku 1874, XXI. z roku 1886, avšak duch starej správy prevládal i naďalej. Úzkoprsé volebné právo urobilo zásadu reprezentácie širokých vrstiev v praxi iluzórnou, a to sa ešte zväčšovalo spôsobom volieb župných úradníkov. Nátlak vtedajšej demokracie nebol však taký silný, aby si vynútil zdemokratizovanie verejnej správy tak, ako to urobil náš štát. Uhorská štátna správa cítila, že administrácia musí byť v úzkom styku so životom samým a hľadala cesty k náprave. Pribrala síce i laikov k verejnej správe, ale len z bohatých vrstiev, následkom čoho ztratila kontakt so širšími vrstvami obyvateľstva a najmä ho úplne ztratila s chudobným slovenským roľníkom, robotníkom a nádenníkom v Orave, Turci atď. Ľud bol spravovaný úradníctvom a zastupiteľstvom, ktoré prevážnu väčšinu slovenského obyvateľstva nevedelo, ba ani nechcelo porozumeť. Preto je samozrejmé, že prvou úlohou československej vlády bolo odstrániť všetky orgány, ktoré demokratickému duchu a demokratickému štátnemu sriadeniu odporovali. Preto rozpustila všetky župné zastupiteľstvá, staré úradníctvo nahradila z čiastky prevzatím tých, od kto-

rých sa mohlo očakávať, že vyhovejú demokratickému štátnemu sriadeniu, z čiastky postavením starých osvedčených Slovákov na vedúce miesta, a napokon prijatím nových úradníkov, ktorí už boli preniknutí duchom nového štátneho sriadenia. Prvé kroky verejnej správy pozostávaly samozrejme len z výmeny úradných orgánov bez toho, žeby sa bola stala bársaká zmena organizácie starej uhorskej administratívy.

Tento krok však nebol dostatočný, musel byť utvorený nový administratívny systém. To sa stalo zákonom č. 126. z r. 1920 „o župnom sriadení“ (župný zákon). Župné sriadenie znamená už principiálny prielom voči bývalému uhorskému administratívne sriadeniu. Administratívne úradníctvo bolo zoštátnené a ustanovuje sa menovaním. Zastúpenie laických vrstiev v správe je široké, pretože na základe volieb, robených podľa všeobecného, tajného hlasovacieho práva, všetkým vrstvám je umožnené mať účasť na verejnej správe.

Po štyri a pol ročnom pôsobení župného sriadenia dochádzame na základe zákona č. 125/1927, „o organizácii politickej správy“ k novému medzníku vo vývine verejnej správy. Nová správa sa zakladá na zemskom (krajinskom) sriadení, ktoré znamená ďalšie prehĺbenie súčasťenia sa laického elementu vo verejnej správe, správnejšie rečeno: vyšší stupeň samosprávy. Samozrejme nesmieme chápať takéto krajinské sriadenie v tom smysle, žeby priznávalo výnimečné práva voleným orgánom. Bezpodmienečným predpokladom krajinského sriadenia bude harmónia záujmov štátnej byrokratickej správy so samosprávou, ako i harmónia všetkých orgánov verejnej správy. Čo sa týka už spomenutej samosprávy, musíme konštatovať, že zákon č. 125/1927 v tomto ohľade poskytuje krajinskému zastupiteľstvu ďalekosiahlé a rozmanité možnosti uplatniť sa. Tento zákon očakáva od zastupiteľstva, bude, ba musí sa starať o administratívne a hospodárske záujmy krajiny a jej obyvateľov, na krátko, že musí sa zaujímať o celú verejnú správu. Aby pri takých rozmanitých úkoloch krajinského zastupiteľstva vytvorená bola každá pochybnosť, citovaný zákon demonštratívne označuje úkoly, ktorých vykonávanie prináleží krajinskému zastupiteľstvu. Na základe §-u 30. krajinské zastupiteľstvo je povolané pečovať o správne

a hospodárske záujmy krajiny a jej obyvateľstva, menovite o humanitné, zdravotné, sociálne, hospodárske, dopravné a kultúrne záujmy, i pokiaľ ide o úkoly, ktoré svojím významom presahujú rozsah a potreby jednotlivých obcí a okresov, dotýkajú sa záujmov väčšej časti krajiny, ale nemajú dôležitosť celostátnu.

Je samozrejmé, že krajinské zastupiteľstvo pri svojich veľkých a dôležitých úkoloch nebude mať času a možnosti zaoberať sa veciami, majúcimi len lokálny význam; tieto veci sú ponechané podriadeným samosprávnym sväzkom (okresom a obciam).

Možno, že vyskytnú sa námietky, že v mnohých záležitostiach štátnej správy jednako len byrokratické orgány budú rozhodovať a nie laické zastupiteľstvo. Ale to je nesprávny názor. Úkolom úradných orgánov krajinskej správy je vykonávanie zákonitých predpisov. Túto pôsobnosť môžeme porovnať s vykonávaním súdnej moci; ako nikomu nenapadne vyžadovať, aby namiesto sudcov z povolania laickí sudcovia (porotci atď.) vynášali rozsudky, tak nemožno dožadovať sa ani v administratíve toho, aby laici vykonávali zákonitú právomoc, poťažne, aby riešili najťažšie správne problémy. Na druhej strane vo veciach, podmienených účelnosťou a životnými potrebami krajiny s ohľadom na finančné potreby krajiny a na finančné schopnosti obyvateľstva, a ktoré veci musia byť zaokrúvané z rozpočtu krajiny, v tých rozhodovať je povolané krajinské zastupiteľstvo, teda už laický element. Vo všetkých záležitostiach, v ktorých je povolané rozhodovať krajinské zastupiteľstvo, úradnícky sbor funguje len ako pripravujúci a výkonný orgán, ktorý je zodpovedný zastupiteľstvu za exekvovanie jeho usnesení. Podľa 31. §-u organizačného zákona krajinské zastupiteľstvo v obore svojej pôsobnosti, stanovenej §-om 30., môže i z vlastného popudu podávať úradom a zákonodarným sborom návrhy a podnety a vznášať na krajinského prezidenta, v medziach jednacieho poriadku, dotazy a sťažnosti, čo znamená, že mu prináleží právo presvedčiť sa o riadnom behu celej verejnej správy. Ba dokonca, aby nebolo nijakej pochybnosti, či krajinský prezident je povinný odpovedať na interpelácie v takých záležitostiach, v ktorých rozhodly jemu nepodriadené úrady, § 31. dôrazne

ukladá, že vo veciach správnych, i keď nepodliehajú krajinskému prezidentovi, ale patria do oboru pôsobnosti krajinského zastupiteľstva, §-om 30. stanovenej, dotazy majú byť vznášané na krajinského prezidenta.

Na základe toho môžeme teda konštatovať, že obor pôsobnosti krajinského zastupiteľstva je mimoriadne široký a závisí len od neho samého, ako sa osvedčí v živote; i očakáva sa od neho, že bez vlivu politických a strannických záujmov venuje sa jedine užitočnej a objektívnej práci na budovanie Slovenska.

KAPITOLA XV

Práca slovenských právnikov pred prevratom
a v prvom desaťročí republiky ¹⁾

Dr. V. Fajnor *

SÍRKA tematú a príležitosť, pri ktorej mám o ňom prehovoriť, vzbudily vo mne pochybnosť, či bude mi možno dostať danému úkolu vo forme pokiaľ možno vhodnej. Rozhodol som sa pre nakreslenie jakéhosi obrazu aspoň hrubými črtami, z ktorého by bolo patrné, že slovenský duch ani pred prevratom nespál na poli pestovania práva, a že po našom osvobodení venoval sa osvobodenej práci právnickej vo všetkých jej odvetviach, podľa daných mu možností, ale vždy poctive a z celej sily.

I

Chceme-li hovoriť o práci slovenských právnikov pred prevratom, nesmieme zabúdať, že v tej dobe nebolo zvláštneho slovenského územia s verejnou mocou slovenskou, ani územia samosprávneho, ba ani slovenskej právnej oblasti, a tak že nebolo ani slovenského práva. Z toho plynie, že nebolo ani slovenských právnikov v tom smysle, jako hovoríme o právnikov českých, rakúskych, uhorských, chorvatských atď.

Slovenskými právnikmi možno tedy menovať pred prevra-

¹⁾ Prednesené na slávnostnom valnom shromaždení Právnickej Jednoty na Slovensku, konanom dňa 28. októbra 1928 v Bratislave z príležitosti desiateho výročia trvania republiky Československej.

* Narodil sa r. 1875 v Senici, jako syn dobreznámeho slovenského pravotára a skladateľa Štefana Fajnora. Študoval na Morave, právo absolvoval na pražskej univerzite. Bol prvotárom vo Zvolene do r. 1918. R. 1918 bol županom v Banskej Bystrici. Bol ministrom unifikácie v prvom kabinete Černého r. 1921. Od r. 1923 bol predsedom Vrchného súdu v Bratislave a r. 1930 vymenovaný bol za prvého prezidenta Najvyššieho súdu v Brne.

tom len tých právnikov, ktorí vyšli zo slovenského ľudu, zostali svojmu pôvodu a materskej reči verní a venovali svoju odbornú prácu právnym, kultúrnym a politickým záujmom svojho ľudu, trebárs museli pracovať pred súdmi a úradmi jazykom výlučne maďarským, jako to plynulo z praxe úradnej štátnej reči maďarskej v bývalom Uhorsku.

So stanoviska tradičného ponímania slovenského: pokladat' za slovenské všetko, čo je podľa svojho rodového pôvodu slovenské, — blízko leží pokušenie, počítať medzi slovenských právnikov pred prevratom každého, kto pochádzal z rodu slovenského a osvedčil sa v práci právnickej, trebárs sa ku slovenčine nepriznával, ale sa odrodil, alebo si svoj slovenský pôvod aspoň nevedomoval. Pri takomto ponímaní čestného mena slovenských právnikov došli by sme k tomu, že by sme si museli prisvojovať od slávneho kodifikátora Štefana de Werbewcz, až do honosného právnika-politika maďarského Ľudvika Kossutha, cez civilistu Suhaydu, právneho historika Hajnika, najvyšších sudcov Zacharovcov a Csipkayho, legislatívnych úradníkov Marschalku a Ottlyka, bývalého ministra spravodlnosti a právneho učenca Bartolomeja Lányiho, profesorov práva v Budapešti Kajucha-Szentmiklósiho, Karola Kmettya, slávnych budapeštských advokátov a právnych spisovateľov Imricha Sziváka, Ľud. Králiku atď., atď., celé desiatky vynikajúcich právnikov uhorských slovenského pôvodu. Mám však za to, že by toto počínanie bolo práve tak málo reálnym, jako keby sme chceli reklamovať maďarského revolučného básnika Alexandra Petófiho pre slovenskú literatúru jedine z toho dôvodu, že bol rodom Slovák, z otca Petroviča a matky Hrúzovej.

Musíme tedy prestať na tom, že za slovenského právnika pred prevratom môžeme uznávať len toho, kto vyšiel zo slovenského ľudu, zostal mu dušou i jazykom verný a slúžil jeho právnym a kultúrnym záujmom vo svojom povolani právnickom.

Než, jaká mohla byť táto služba, keď nebolo slovenského práva, nebolo slovenskej právnickej knihy, slovenského súdu, slovenského sporného spisu, slovenskej právnickej reči, ba, keď použitie materskej reči slovenskej pri súde bolo zákonom i násilnou praksou obmedzené na dorozumievací styk sudcov

a advokátov so stranami, iného než slovenského jazyka neznalými, pomocou slovenčiny, ktorá ale — až na citáty, niektoré druhy prísah a podobné nepatrné výnimky, — nemohla sa dostať v žiadnej forme ani len do súdnej zápisnice? Je len samozrejším, že za týchto okolností bolo síce možno hovoriť o vykonávaní právnického povolania, — takmer výlučne advokacie, — slovenskými právnikmi, ale nie o riadnom pestovaní slovenskej vedy právnickej. Mal-li čo právnického povedať slovenský právnik, musel tak robiť do 40. rokov XIX. storočia po latinsky, do 50. rokov po maďarsky, od 50. do 60. rokov buď po nemecky alebo po maďarsky, a od 61. roku, od takzvanej reštitúcie právnej kontinuity uhorskej, až do samého prevratu, po maďarsky. V rokoch absolutizmu, od 49. do 61. bolo síce možno písať aj po slovensky, ale nemal kto písať a nebolo pre koho. Pracovalo sa teda až do prevratu temer výlučne maďarsky. Tak písali zo starej — už nežijúcej — generácie právnickej Št. Marko Daxner, Wrchowský, Dohnányi, Blaho, Miško Mudroň, Vendko Kutlík, Pavel Mudroň, Ondrej Halaša, Jesenský, Pivko, Dula, Št. Fajnor, Ján Milec, Strakovič, starý Dérer, Miloš Štefanovič, Ďurko Mičura, Ľud. Turzo, Samo Medvecký, Veselovský a mnoho iných slovenských advokátov, roztratených po vonkovských sídlach širého Slovenska, a tak musely tým viac robiť generácie pozdejšie, v dobách vždy stupňovaného útisku maďarského.

Napadne snáď, že citujem mená samých advokátov. Jako náhle si však uvedomíme, že maďarský režim netrpel uvedomelého Slováka — najmä právnika — v žiadnom odvetví verejnej správy, bude sa nám to javiť prirodzeným. Tým sa dá tiež vysvetliť, že aj tých niekoľko sudcov v uhorských štátnych službách, ktorí si zachovali jakési minimálne národné sebavedomie, museli sa s ním skrývať, lebo ináč prepadli najkrutejšej persekúcii. Známe len niekoľko Slovákov, ktorí sa aj počas svojej sudcovskej činnosti vždy otvorene a činne priznávali ku slovenčine. To bol v prvom rade náš veľký básnik Pavel Országh Hviezdoslav, ktorý ale práve pre nemožnosť zostať otvoreným Slovákom, sudcovskú službu opustil a ujal sa povolania advokátskeho. Druhý neohrozený vyznavač slovenčiny bol vacovský podsudca Stanek, ktorý nielen že sa so svojim slovenským presvedčením neskrýval,

ale sa zúčastňoval všetkých kultúrnych prejavov slovenských. Chodil na národné slávnosti do Turč. Sv. Martina, do Luhačovic, do Prahy, a vôbec nechcel sa dať zlomiť režimom. Zaplatil to ovšem zničením svojej kariéry. Zostal až do smrti podsudcom a bol daný pomerne ešte mladý do výslužby. Po prevrate urobili slovenskí činitelia pokus o jeho rehabilitáciu návrhom, aby bol menovaný prezidentom sedrie v jeho rodnom meste Trenčíne. Bohužiaľ — nedočkal sa pre náhle svoje úmrtie tejto rehabilitácie. V sudcovských službách uhorského štátu stál v posledných rokoch pred prevratom i terajší profesor práva, dr. A. Ráth, ale na služebnom mieste tak špeciálnom (u sedrie v Novom Sade, v terajšej Jugoslávii), že mohol pri svojej krajne húževnatej povahe v službe vydržať a svoje slovenské kredo zachovávať a vyznávať. Nebyť však svetovej války, sotva by bol mohol v civilnej sudcovskej službe sotrváť.

Neni tedy divu, keď tých niekoľko sudcov, ktorí zostali aspoň v srdci — tedy pasívne — verní svojmu slovenskému rodu, nemohli toto svoje presvedčenie nijako prejavovať, ba museli sa s ním priamo skrývať. A v iných odvetviach štátnej správy uhorskej bolo to ešte horšie, lebo keď nebolo možné vyznávať vernosť ku slovenčine v službe sudcovskej, pomerne predsa len najneodvislejšej, tým menej to bolo možné v resor-
toch iných.

Je tedy samozrejme, že slovenská mládež, pokiaľ sa venovala štúdiu právnickému, a chcela za svoj národ otvorene a bez skrývania pracovať, bola nútená voliť dráhu advokátsku, jako jediné povolanie právnické, ktoré zaistovalo slovenskému mladíkovi pomerne neodvislú a materielne dosť výhodnú existenciu, poskytujúc vedľa toho mnoho možností pracovných. Vedľa obstarávania advokátskej agendy klientskej, začali slovenskí advokáti už v rokoch 60., ale hojnejšie až v rokoch 80.—90. pracovať na poli hospodárskom, najmä na poli ľudového peňažníctva. Je zaujímavé, že pre tento účel hodily sa v slovenských pomeroch hlavne menšie akciové peňažné ústavy. Hovorili sme im „banky“, ačkoľvek svojimi rozmermi a obchodmi patrily podľa pojmov československých do kategórie ústavov svojpomocných, ichž funkciu v hospodárskej štruktúre slovenskej vlastne nahrádzovali. Družstvá

boly príliš vystavené ingerencii neprajných nám úradov maďarských, a mestské a okresné sporiteľne, záložne a pod. vše-užitočné peňažné útvary neboly ostatne v uhorskom právnom poriadku ani zavedené. Slovenskí advokáti zakladali tedy temer výlučne menšie peňažné ústavy akciové, ichž založenie nepodliehalo žiadnej koncesii a pri nichž ingerencia úradov a súdov bola minimálna. Táto zakladacia činnosť dosiahla menovite v rokoch 90. minulého a v prvých rokoch tohoto stotia výsledkov tak pekných, že mohol byť vydaný Slovenský Kompas so súvahami temer 40 akciových ústavov, ba, že bolo možno prikročiť ku vydávaniu odborného mesačníka peňažníckeho. Touto cestou usilovali slovenskí advokáti o hospodárske povznesenie svojho ľudu čo najvýdatnejšie. Vymaňovali zadlžený slovenský živél z kreditu jemu národnostne nepriateľského a tým ho nielen hospodársky, ale aj národne osamostatňovali. Pomocou slovenských peňažných ústavov podarilo sa tiež nejeden zemänský majetok rozparcelovať medzi slovenských roľníkov, a aj takto prispel k hospodárskej emancipácii celých krajov. Vďačná pamäť patrí na tomto poli menovite zosnulému už Jankovi Ružiakovi.

Vo vlastnom advokátskom povolani slúžili slovenskí právnici svojmu ľudu nielen v jeho obyčajných právnych potrebách, ale menovite v jeho politických procesoch, jako obhájcovia, jako právní zástupcovia v sporoch peticionálnych (t. j. vo správnych sporoch o platnosť poslaneckých mandátov), pri reklamáciach proti zločinným manipuláciám pri súpisoch slovenských voličov, pri persekúciach predvolebných a povolebných, pre rôzne fantasticky navymýšľané administratívne prestupky, pri sekatúrach s daniami, pri procesoch cirkevne-disciplinárnych atď., atď. Právne porady dávať a slovenské strany zastupovať v týchto veciach pokladal každý priemerný slovenský advokát za svoju samozrejmu povinnosť, a to povinnosť neplatenú, ba často vykonávanú s veľkými hmotnými obetiami vlastnými.

Keď sme však prvej povedali, že práca slovenských advokátov bola takmer výlučne praktická, to neznamená, že by sa slovenskí advokáti vôbec neboli zabývali aj vedeckým pestovaním práva, trebárs vždy so zreteľmi rýdze praktickými. Hojné doklady toho sa nachádzajú na stĺpcoch martinských

Národných Novín, Hlásnika, skalického Hlasu, Hodzovho Slov. Týždenníka, Robotníckych Novín, Slov. Peňažníka, jako i početných krajových mesačníkov, jako Zvolenských Novín, Dolnozemskeho Slováka, Považských Novín, Oravy a iných. Písaly sa najmä články populárne s úmyslom ľudovú výchovným, o právach politických, o pozemkových knihách, o dedičskom práve, o komasáciach a segregáciach, o práve spolkovom, bernom, exekučnom atď. Tieto články nemaly ovšem ambícií akademických a v celku neprekračovaly medze popularizácie znalosti niektorých, pre slovenský ľud zvlášť dôležitých inštitúcií právnych a nemôžu byť nazývané vedeckým pestovaním práva v pravom smysle. Vedeckej práci sa ešte najviac približujú z novších čtené state dra Ivana Dérera, M. Krnu, Lajka Mičátka, E. Bazovského, E. Medveckého, Vladimíra Fajnora a mnoho iných, tehdy ešte mladých slovenských advokátov. Za vyslovene vedecké práce treba považovať obsiahlejšie štúdie dra Emila Stodolu z rôznych oborov práva a menovite práce dra Augusta Rátha, publikované v českých časopisoch právnických, najmä vo Sborníku věd právnických a státních a tiež v Slovenských Pohľadoch, — najviac z oboru práva občanského.

Nebude bez záujmu, keď si pripomenieme, že snaha o vytvorenie právnickej terminologie slovenskej javí sa silne už v 70. rokoch min. stotia. Najviac sa touto otázkou zabýval podľa ústneho sdelenia bývalý advokát prešporský Michal Mudroň. Jeho pokusy spočívaly ovšem na základoch terminologie českej, ale čiastočne i ruskej, — maly však v sebe aj mnoho krkolomného alebo aspoň neprirodzeného. Rozlišovali na príklad rozsudok (vo veciach civilných) a odsudok (vo veciach trestných). Vedľa rozsudku (prvostupňového) maly termín nadsudok alebo presudok pre druhú a termín dosudok pre tretiu inštanciu súdnu. V rámci písomného pojednávania riadneho znaly výrazy protispis, protiodveta, protizáverečný spis alebo záverečný protispis, pravotáreň, zodvihnutie pravoty a mnoho iných výrazov, ktoré dnes už pôsobia na nás až nemožne, ale v tie časy maly svoju dôležitosť, aspoň čo živé slovo slovenské. Občas sa tiež vynorovala myšlienka založiť právnický časopis. Najviac naliehal na to dr. Emil Stodola, majúci od mladosti sklon k pestovaniu

theorie práva. Ale pre nedostatok odberateľov a ešte väčší nedostatok spolupracovníkov k založeniu časopisu pred válkou nedošlo. Veď počet slovenských advokátov nikdy nepresahoval súčasne sto a počet študentov-právnikov včetně advokátskych koncipientov ani 40!

Konečne v roku 1918 na jar, keď už niektorí zasvätenejší národovci v zázemí jasne počuli rachot blížiacich sa dejinných udalostí, ozval sa znovu náš dotiaľ často zaznávaný theoretik dr. Emil Stodola a začal vydávať revue Právny Obzor, vtedy ešte v Budapešti. Pokus jeho bol podľa dnešného merítka viac než skromný, ale v tehdajších pomeroch znamenal priekopnícky čin prvého rádu. Pomáhali mu pri tom najmä dr. A. Záturecký a dr. M. Slávik, oba najviac z oboru názvoslovnia. Tí, ktorí boli v rak.-uhor. mundúroch narukovaní, alebo v legiách, rešp. v zajatí, boli menej šťastní. Nemohli byť svedkami zrodzenia a detských krôčkov prvého slovenského časopisu pre pestovanie právnej vedy. Časový podnet ku pripravovaniu právneho života slovenského na blížiaci sa prevrat, vyšiel asi z kruhov viedeňsko-českých. Kolega dr. Emil Stodola nám to snáď niekedy sám povie alebo napíše. Fakt je, že úsilie o slovenskú právnickú terminológiu, jako staviva pre budúce pestovanie *slovenského* práva viacej už neumlklo, ale vtelilo sa po prevrate najprv v „Návrh právneho názvoslovnia“ a pozdejšie v dvojdielny „Právnický terminologický slovník“, dnes už temer všeobecne užívaný.

V prozreteľných kruhoch českoprávnických myslelo sa na prípad prevratu a nášho osamostatnenia aj na to, že bude treba postarať sa o zmiernenie otrasov v živote hospodárskom a právnom. Jedni zamýšľali ponechať na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi dosavadný právny poriadok uhorský, prispôsobený potrebám nového štátneho života, druhí zase, — medzi nimi podľa udania i sám nebožtík dr. Pantůček — chceli rozšíriť právo rakúsko-české aj na Slovensko a Podkarpatskú Rus, a týmto radikálnym činom docieľiť jednotný právny poriadok pre celý štát. Zákon č. 11/1918 prijal riešenie prvé, čím nám bola ponechaná oná duplicita právnych noriem, ktorú dosiaľ nevládala úplne odčiniť ani seba obetavejšia unifikáčna práca faktorov vedy, zákonodárstva a praksi. Tým však zasahujem už do doby po prevrate.

II

Kým do prevratu nebolo zvláštnej právnickej oblasti slovenskej, nastala po prevrate i v tomto smere zmena čo najradikálnejšia. Održenie Slovenska a Podkarpatskej Rusi od štátneho územia niekedy uhorského a jeho pričlenenie k republike Československej, urobilo z územia slovenského a podkarpatoruského zvláštnu právnu oblasť a stvorilo tým vlastne nový právny systém slovenský, trebárs s bývalým právnym systémom uhorským na začiatku v celku súhlasný. Z toho plynie, že sa podstatne rozšíril aj pojem slovenských právnikov, následkom čoho aj práca slovenských právnikov dostala po prevrate novú tvárnosť. Slovenským právnikom musíme uznávať každého, kto pracuje v obore práva slovenského, bez rozdielu, kde to činí a kto a jakým jazykom. Slovenským právnikom sa otvorila úplná svoboda právnickej práce vo všetkých jej odvetviach, od kathedier univerzitných profesorov, až do všetkých odvetví štátnej správy a do všetkých právnických povolání. Slovenský právnik má teda voľný prístup k takejkoľvek práci právnickej. Túto prácu môže vykonávať v medziach ústavných zákonov nielen štátnym oficiálnym jazykom československým, ale aj rečou svojej jazykovej menšiny, v praxi zpravidla maďarčiny, alebo nemčiny. Tejto možnosti značná časť slovenských právnikov aj hojne využíva, konajúc svoju právnickú prácu po maďarsky, ba udržiujúc hmotne i duševne viac právnických podnikov maďarských. Tak na príklad výborný týždenník právnický, „Csehszlovák jog“ v Košiciach, súkromú maďarskú sbierku zákonov a nariadení v Prešove a iné. K rozvoju právnej vedy slovenskej v jazyku maďarskom značne prispieva aj sama republika, vydávajúc — jako jej zákon ukladá — našu Sbíerku zákonov a nariadení vo vzornom preklade maďarskom.

Za prácu slovenských právnikov po prevrate musíme tedy pokladať všetko, čo v právnej oblasti slovenskej produkujú či theoretickým či praktickým pestovaním práva právnici nielen československí, ale aj inojazyční.

Pri tom všetkom musíme sa zmieniť ešte zvlášť o poprevratovej práci slovenských právnikov v užšom slova smysle, to jest tých, ktorí sú rodom Slováci. Nejde pri tom o štatistiku,

o podrobnú registráciu, ani o nejakú bibliografiu vykonanej práce, ale ide o aspoň približné naznačenie, v čom táto práca spočíva a kde sú pre ňu doklady. Nemôžem sa podrobiť v týchto riadkoch ani požiadavku presnosti, ani úplnosti. Tento požiadavok bude právom vznesený až na historikov slovenského právnictva po prevrate. Dúfajme, že nás nenechajú dlho čakať na vedecké plody svojej bádateľskej práce! Ja zase len kreslím, — a zase len z hruba.

Keď chcem pri tom postupovať aspoň chronologicky, musím začať s účasťou slovenských právnikov na práci pri prevrate samom a bezprostredne po ňom. Pri prevrate samom nebolo — myslím — v Prahe slovenských právnikov, ale bolo ich niekoľko v Turč. Sv. Martine pri deklarácii a takmer všetci boli vodcami alebo dôležitými činiteľmi pri prevratovej činnosti miestnej, po celom Slovensku. Vlastná práca slovenských právnikov začína ale až po prevedení prevratu, pozvaním značnejšieho ich počtu do revolučného Národného Shromaždenia čo poslancov a hlavne do prvého ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska drom Šrobárom. Pokračujúca vojenská okupácia Slovenska privodila čo skoro sriadenie civilnej správy, dosadenie slovenských županov, ktorí boli až na dvoch — sami slovenskí advokáti. Títo si pribrali na čelné miesta zase temer samých advokátov, alebo aspoň advokátskych koncipientov slovenských, takže boli v prvom roku republiky takmer všetci slovenskí právnici (až na nemocných a prestárlych) zapriahnutí do nových štátnych úradov československých jako župani, župní poradcovia, župní tajomníci, hlavní slúžni, slúžni, notári župní a obecní, vládni tajomníci, vládni poradcovia atď. Krom toho hneď v marci r. 1919 bolo prevedené menovanie prezidenta súdnej tabule v Bratislave, jedného slovenského člena Najvyššieho súdu, dvoch vyšších úradníkov v ministerstvách pražských atď., vesmes samých advokátov Slovákov. Kto bude písať dejiny prevratu a prvých dôb po prevrate na Slovensku, užasne nad veľkou a krajne obetavou prácou slovenských právnikov na všetkých miestach, kamkoľvek ich postavila dôvera vlády a potreba doby. Najmä v obore správy politickej vykonali v oných ťažkých časoch služby nedocenené, ba nedociteľné. Je síce pravda, že mnohí z nich necítili v sebe povolania pre

dráhu úradnícku, a prepustili svoje miesta ochotne iným, ktorí na ne reflektovali. Tým však nijako im neubýva zásluhy, že sa obetovali do krajnosti, kým ich republika v úradoch potrebovala! Organizácia súdnictva, vedená s počiatku drom Ivanom Dérerom, postupovala pri preberaní súdov dosť podobne, jako organizácia správy politickej, — ale ku preberaniu súdov došlo — jak samozrejmo — vždy o niečo pozdejšie. Na miesta, ktoré bolo treba obsadiť po mnohých prepustených alebo utečených sudcoch maďarských, povolani boli českí sudcovia, ktorí ujmúc sa právnickej práce slovenskej, eo ipso stali sa tiež slovenskými právnikmi. I do politickej správy bolo treba priberať vždy viac a viac českých právnikov, takže káder československých právnikov na Slovensku stále vzrastal! Dnes sú československí právnici, t. j. Česi a Slováci vo všetkých odvetviach štátnej správy približne v takom pomere zastúpení, jaký im patrí podľa štatistiky národnostnej (v pomere k inojazyčným).

O sriadení a pôsobení ministerstva unifikačného účtujú z dnešnej príležitosti povolanejší činitelia. Je známo, že k sriadeniu jeho došlo hlavne z ohľadu na Slovensko a že z dosavádznych desiatich ministrov unifikačných bolo deväť Slovákov, z tých sedem právnikov. Vo sbore jeho úradníctva sa vždy nachádzali a nachádzajú slovenskí právnici, a to aj na miestach veľmi zodpovedných.

Pri založení právnickej fakulty menovaný bol jeden riadny profesor Slovák a pozdejšie jeden Slovák docent dostal veniam docendi. Počet slovenských učiteľských síl na právnickej fakulte dosiaľ sa nerozmnožil. Súvisí to snáď s tým, že slovenskí právnici sa vládu výhodne umiestiť v praktických, výnosnejších a menej namahavých povolaniach právnických, a čiastočne snáď aj s tým, že mladá naša fakulta má ešte príliš krátku tradíciu, než aby bola mohla už dosavádzať vytvoriť ovzdušie pre učenecký dorost neodolateľne lákavé. Je však isté, že slovenská mládež stupňuje svoju prácu a svoje ambície i v tomto smere a pri laskavom a otcovskom vedení svojich profesorov venuje sa čo nevideľ aj povolaniu učiteľov práva.

Nápadné je, že počet advokátov Slovákov stúpa len veľmi nepatrne. Snáď preto, lebo štátné úrady a menovite verejné notariáty pohltily dosť značný počet starších slovenských

advokátov, ichž nahradzovanie značne zpomaľuje zlepšenie ich štatistiky. Lutovať treba, že slovenskí advokáti sa priamo hrnú do Bratislavy, ačkoľvek tu v centre hľadajú v ústrety existencii cele neistej. Vidieť nechávajú temer vyľudnený, ačkoľvek im poskytuje zpravidla istejšiu a lepšiu budúcnosť, než hlavné mesto. Škoda je vonkov zanedbávať. Vymstí sa to nielen národu, ale aj samým patričným advokátom slovenským.

Nemožno nespomenúť pôsobenia advokátskej komory v Turč. Sv. Martine, ktorá vykonala napriek nesmiernym ťažkostiam cenný kus práce na poli konsolidovania pomerov v advokácii.

Jediné právnické povolanie, ktoré možno pokladať za úplne skonsolidované, je verejnotárske. Konsolidačná práca táto bola zo všetkých právnických povolání najlákavejšia.

O práci Právneho Obzoru a Právnickej Jednoty vydáme počet súborne a zvlášť pri blížiacej sa inej príležitosti, desaťročnom jubileu Právnickej Jednoty samej.

Treba tiež s povďakom spomenúť spisovateľskej a edičnej činnosti dnes už čertých právnikov slovenských, českých, aj inojazyčných z oboru slovenského práva.

K záveru treba ešte zmieniť sa o českej práci právnickej na Slovensku, alebo pre Slovensko. Nie preto som si nechal túto časť tematu na koniec, že by snáď bola menej dôležitá, ale len preto, lebo ku koncu vynikne najlepšie neodškriepiteľná pravda, že snáď ani jedna odborná práca nevyžadovala tak nutne a tak veľké množstvo ťažkej a obetavej práce českej, ako práve odborná práca právnická. Keď pohliadneme na našu Sbierku zákonov a nariadení, keď preberieme jednotlivé odvetvia právnickej práce, menovite úradnickej, na Slovensku, keď študujeme nescíselné judikáty našich najvyšších súdnych stolíc, keď si uvedomíme až veľkolepú — vzhľadom ku krátkej dobe — prácu našej právnickej fakulty, keď laskajúc hľadáme statné chrby našich právnych učebníc, príručiek a komentárov temer zo všetkých oborov slovenského práva, keď prelistujeme desať posledných ročníkov Právneho Obzoru, keď si poprečítujeme zápisnice našej Právnickej Jednoty, — na každom kroku, na každej stránke nachádzame hojné a požehnané stopy bratskej spolupráce českej, bez ktorej by boli

bývali slovenskí právnici bezmocní, alebo aspoň dlho-dlho ochromení. Spoločná práca slovenských a českých právnikov bola vždy a dúfame, že zostane navždy — tak svorná, jako snáď v žiadnom inom obore pracovnom. Vyvrcholuje ona menovite u oboch našich najvyšších súdov a v ministerstvách spravodlnosti, vnútra, financií a unifikácie. Retrospektívne výklady zo všetkých oborov práva, ktoré nám po-dali v štyroch predchádzajúcich schôdzach profesori Laštovka a Milota, ministerský radca Tuš a ministerský radca Schrotz, svedčia nielen o veľkom množstve, ale i o vysokej kvalite unifikačnej práce, vykonanej prevážne právnikmi českými. A keď som hovoril o pracovnom podieli slovenských právnikov po prevrate, nemal som na mysli prepínať ich sebavedomie, ale len povzbudiť ich ku ďalšej, ešte obetavejšej práci a menovite utvrdiť ich v presvedčení, že vedľa spoločnej práce na spoločných právnych ústavoch a na unifikácii dosiaľ rozdvojeného práva, nemenej i v sjednocovaní duší a myslí našich tkvie najbezpečnejšia záruka toho, že budeme môcť v nasledujúcich desaťročiach vydávať počet z práce vždy väčšej a vždy požehnannejšej.

KAPITOLA XVI

Súdnictvo na Slovensku

*Dr. Martin Mičura**

ÚZEMNÝ obvod vrchného súdu v Bratislave tvorí 12 bývalých severozápadných žúp bývalého Uhorska, z ktorých 8 pripadlo Československej republike celým územím. Južnú hranicu tvorí z väčšej časti Dunaj.

Územný obvod vrchného súdu v Košiciach tvorí 9 severných a severovýchodných žúp bývalého Uhorska ležiacich na južných svahoch Tatier a Karpat, ktoré dľa Trianonskej mierovej zmluvy pripadly republike Československej. Z týchto žúp iba 2 pripadly celým svojím územím republike Československej, z ostatných boly južné časte, obývané výhradne maďarským obyvateľstvom, ponechané Maďarsku, južná časť najvýchodnejšej župy marmarošskej obývanej obyvateľstvom rumunským pripadla kráľovstvu rumunskému.

Obvod vrchného súdu v Košiciach obsahuje i územie Podkarpatskej Rusi, ktoré sa dľa zmluvy medzi hlavnými a sdruženými mocnosťami a Československou republikou v Saint Germain en Laye zo dňa 10. septembra 1919 pripojilo ku Československej republike, a ktorému ústavou republiky je zaručená samospráva. Územie to tvorí 4 z 9 uvedených žúp.

Národnostné zloženie obyvateľstva územia, tvoriaceho teraz *obvod vrchného súdu v Bratislave*, bolo dľa sčítania ľudu prevedeného v roku 1890 podľa úradných štatistických zistení maďarských, ktoré sa dialy podľa materinského jazyka, toto:

* Narodil sa r. 1883 v Trenčíne. Pred vojnou prevádzal právotársku prax. R. 1918 bol županom v Zlatých Moravciach. Bol ministrom pre správu Slovenska v prvom kabinete Černého r. 1921. V r. 1923 bol vymenovaný za prezidenta Vrchného súdu v Košiciach. Od r. 1923 je poslancom za čl. ľudovú stranu na Slovensku.

Slováci	Rusi	Maďari	Nemci	Úhrnom
1,133.011	66	419.797	140.923	1,712.261 ¹⁾

Národnostné zloženie obyvateľstva vrchného súdu v Košiciach bolo dľa tohože sčítania:

	Slováci	Rusini	Maďari	Nemci	Úhrnom
5 slov. žúp	434.225	83.648	315.864	86.783	933.667
4 rus. župy	41.764	282.433	165.707	78.329	643.686

Obraz ten zmenil sa už dľa štatistík maďarských z roku 1910 nepriaznive pri národnostiach slovanských, lebo ku príkladu v čisto slovenskej župe šarišskej vykazuje štatistika vzrast obyvateľstva maďarského materinského jazyka z 5708 na 18.088, aniž by sa snažila to vysvetliť.

Dľa sčítania ľudu, prevedeného úradu československými v roku 1921, ukazuje sa tento obraz národností a náboženského vyznania:

Obvod vrchného súdu v Bratislave:

Slováci	Rusini	Maďari	Nemci	Úhrnom
1,493.517	638	453.579	91.389	2,099.723 ²⁾

Obvod vrchného súdu v Košiciach:

	Slováci	Rusini	Maďari	Nemci	Úhrnom
5 slov. žúp	520.607	85.830	182.808	48.533	901.734
4 rus. župy	19.737	372.884	102.144	10.460	606.568

Z týchto štatistických dat sa jasne podáva, že obyvateľstvo obidvoch vrchných súdov je prevážnou väčšinou slovanské.

Aby bolo možno posúdiť vývoj súdnictva a zmeny nastavšie po 28. októbri 1918, nutno krátko naznačiť organizáciu súdov dľa predpisov uhorských.

Až do roku 1871 nebolo súdnictvo oddelené od správy a bolo vykonávané úradmi administratívnymi. Teprve v tomto roku nastalo rozdelenie súdnictva od správy a ako súdy

¹⁾ Zbytok pripadá na iné národnosti.

²⁾ Zbytok pripadá na iné národnosti.

I. stolice boli sriadené súdy okresné a sedrie (sborové súdy I. stolice). Tieto posledné rozhodovali v senátoch. Súdnicstvo bolo potom vykonávané vo veciach trestných i občianskych: okresnými súdmi, sborovými súdmi I. stolice (sedriami), súdnymi tabuľami a kráľovskou kúriou v Budapešti dľa zásad výkonu súdnicstva v troch instanciách. Okresné súdy rozhodovali vo veciach trestných o prestupkoch a niektorých prečinoch, vo veciach občianskych a sporoch do 5000 K a o sporoch, ktoré im boli prikázané bez ohľadu na hodnotu sporného predmetu (ku pr. spory z nájmu a árendy, služobných smlúv, výživného nemanželského dieťaťa atď.). Sedrie rozhodovali v trojčlenných senátoch v I. instancii vo veciach trestných o zločinoch a dôležitejších prečinoch, vo veciach občianskych o všetkých sporoch, ktoré neboli poukázané do pôsobnosti okresných súdov, a o sporoch, ktoré boli výlučne prikázané do pôsobnosti sedrie (na pr. spory o rozvod a rozluka manželstva, o manželský pôvod dieťaťa, zo svereneckého pomeru atď.). U sedrií boli organizované tiež súdy porotné, ktoré rozhodovali o určitých, zákonom vypočítaných najťažších zločinoch. Skladaly sa z trojčlenného senátu sudcov z povolania a 12 porotcov. U sedrií boli sriadené tiež súdy mladistvých. Sedrie boli tiež súdmi odvolacími v tých veciach trestných a občianskych, v ktorých rozhodovali okresné súdy v I. instancii. Súdne tabule rozhodovali o odvolaniach vo veciach trestných i občianskych, o ktorých rozhodovali sedrie v I. instancii, z časti boli i III. instanciou vo veciach trestných i občianskych, rozhodnutých okresnými súdmi v I. a sedriami v II. instancii. Kúria rozhodovala vo veciach občianskych ako III. a posledná instancia o dovolaniach proti rozsudkom súdnych tabuľ vydaných nimi ako súdom II. instancie a o dovolaniach proti rozsudkom sedrií ako instanciou odvolaciou nad okresnými súdmi v tých veciach, kde hodnota sporného predmetu prevyšovala 5000 K a spor prislúchal bez ohľadu na hodnotu sporného predmetu do pôsobnosti súdov okresných. Vo veciach trestných rozhodovala kúria ako posledná instancia o zmatečných sťažnostiach proti rozsudkom súdov porotných a tým rozsudkom súdnych tabuľ, ktoré vydaly ako súdy odvolacie.

Súdna správa bola sústredená v ministerstve spravodlnosti,

ktorému prislúchalo vymenovanie tých zamestnancov justičných, ktorí neboli menovaní kráľom. Do kompetencie ministerstva spravodlnosti prislúchalo aj poukazovanie služobných príjmov a hospodárenie úverom, povoleným v rozpočte na súdnicstvo.

Predsedovia súdnych tabuľ mali vo veciach justičnej správy príslušnosť veľmi nepatrnú, zprostredkovali vlastne iba rozhodnutia ministerstva spravodlnosti.

Disciplinárne súdnicstvo vykonávaly sedrie a súdne tabule, syndikátne nároky proti sudcom a súdnym zamestnancom bolo možné uplatňovať iba po zistení ich viny v disciplinárnom pokračovaní.

Hmotné pomery zamestnancov neboly až na predpisy o penzii upravené zvláštnou služobnou pragmatikou, ale radom zákonných predpisov upravujúcich zväčša služobné príjmy.

Národnosť súdnych zamestnancov nezodpovedala národnostnému rozvrstveniu obyvateľstva. Tak na pr. v obvode súdnej tabule košickej zo 718 zamestnancov bolo 603 zamestnancov maďarskej národnosti. U súdov sa úradovalo výlučne iba maďarsky. Zákon o rovnoprávnosti národností z roku 1868 dával síce možnosť pojednávať u súdov aj jazykom iným než maďarským, avšak zákony neskôr vydané vylučovali z jednania pred súdom okrem maďarského každý iný jazyk. Civilný súdny poriadok, ktorý nadobudnul platnosti od 1. januára 1915 a bol jedným z najnovších zákonov uhorských, uvádzal už predpisy o výsluchu osôb neznajúcich maďarský jazyk v tom istom § e, v ktorom jedná aj o výsluchu nemých.

Pevný základ pre kľudný vývoj súdnicstva bol daný už zákonom č. 11/18 Sb. z. a n. republiky Československej, ktorý výslovne ponechal v platnosti všetky dosavadne zákony a tým nielen zamedzil prekotné zmeny v právnom poriadku, ale umožnil aj použitie všetkých tých ustanovení zákonných, ktoré zodpovedaly miestnym potrebám a byly výsledkom dlhého vývoja právneho riadu.

Reorganizácia súdov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi dila sa zcela iným spôsobom a za celkom iných pomerov ako v Čechách, na Morave a v Sliezsku. Kdežto tu prechod do nových pomerov, najmä u súdov obsadených zamestnancami

českej národnosti, nastal takmer samočinne, bolo na Slovensku a Podkarpatskej Rusi započat od základu, lebo u mnohých súdov zostaly iba opustené budovy a veľký počet nevybavených vecí.

Organizácia súdnictva v obvode súdnej tabule diala sa z dvoch stredísk, jednak pre slovenský obvod z Bratislavy organizáciou súdnictva pri ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, jednak pre Podkarpatskú Rus zvláštnym referentom pre súdnictvo pri novosriadenej civilnej správe Podkarpatskej Rusi.

Organizácia na Slovensku bola násilne prerušená vpádom bolševických vojsk maďarských na jar 1919. Zaujímavou spomienkou je, že práve v budove súdnej tabule košickej mal sídlo predseda vlády slovenskej „republiky rád“ a že tento svojím komisárom pre súdnictvo hľadel v tej dobe premeniť súdnu organizáciu dľa zásad komunistických, sriaďoval revolučné tribunály a aj súdom nariaďoval, ako majú rozhodovať.

Prvou úlohou organizačnou bolo prevzatie súdov do správy republiky Československej. Prevzatie to dialo sa postupne a prevedené bolo na Slovensku i na Podkarpatskej Rusi takmer úplne do konca roku 1919; na Podkarpatskej Rusi boli 4 okresné sudy až do konca júna 1920 pod správou rumunskou. Pri prevzatí bolo od dosavadných zamestnancov žiadané iba složené sľubu, že budú poslušní zákonov a nariadení republiky a jej úradov a bola im aj poskytovaná lehota ku složeniu sľubu. Prísaha vernosti s počiatku vôbec žiadaná nebola. Okrem toho mali títo zamestnanci vzhľadom na dobu, v ktorej prevzatie sa dialo, nadostač času na rozmyslenie. Lež napriek tomu neodhodlala sa značná časť zamestnancov ku složeniu sľubu a odišla do Maďarska. Tak na pr. u súdnej tabule samej zostalo iba 5 sudcov; staly sa však aj také prípady, že u niektorých súdov odoprelí složené sľubu všetci zamestnanci. Ponevác pre doplnenie medzier následkom toho vzniklých nebol dostatočný počet miestnych uchádzačov, boli pre sudy prijímaní jednak tí súdni zamestnanci, ktorí sa vracali z rôznych častí bývalej rakúsko-uhorskej monarchie do osvobodenej vlasti, jednak boli prechodne použítí aj sudcovia a iní súdni zamestnanci z ostatného územia republiky.

Druhým úkolom organizácie bolo pripojenie tých častí územia, ktoré neprislúchaly po upravení novej štátnej hranice ku žiadnemu súdu ležiacemu na území republiky, k súdom ležiacim na tomto území a včlenenie tých súdov, ktorých inštančne nadriadené sudy octly sa na cudzom území, do inštančného rámca súdov československých.

Tretím úkolom bolo prevedenie úpravy služobných pomerov prevzatých a novonastupujúcich zamestnancov, úprava ich, vzhľadom k novým hospodárskym a drahotným pomerom neuspokojujúcich príjmov a úprava odpočívnych plátov penzistov a vdov a sirôt po nich. Úprava služobných pomerov všetkých zamestnancov stala sa ihneď dľa tých istých zásad v celej republike a staly sa účastnými všetkých výhod aj prevzatí zamestnanci bez ohľadu na ich národnosť.

Organizačné práce byly ukončené v hlavných rysoch do konca roku 1920 a od 1. jan. 1921 prevzaly súdnu správu predsedníctva súdnych tabúl, teraz vrchných súdov v Bratislave a Košiciach. Pre Podkarpatskú Rus bolo od tej istej doby sriadené pri súdnej tabuli v Košiciach zvláštne oddelenie a tým došlo plne výrazu autonómne postavenie Podkarpatskej Rusi i v súdnictve.

Označenia súdov byly zmenené tak, že súdne tabule nazývajú sa teraz vrchné sudy, sedrie krajské sudy; tým bolo označenie súdov v celej republike sjednotené.

Obor pôsobnosti bývalej kráľovskej Kúrie v Budapešti bol prenesený ešte v roku 1918 na Najvyšší súd, ktorého sídlo bolo neskôr položené do Brna.

Pôsobnosť predsedu vrchného súdu vo veciach súdnej správy bola značne rozšírená. Tým bolo dosiahnuté nielen rýchlejšieho úradovania, ale i možnosti brať vždy náležitý zreteľ na miestne pomery. Súdna správa bola za Uhorska — ako to už bolo hore uvedené — tuho centralizovaná, teraz nastala značná decentralizácia. Na vrchný súd bolo najmä prenesené právo vymenovania nižších zamestnancov súdnej kancelárie, zriadencov a účetných úradníkov, právo hospodárenia s úverom povoleným v štátnom rozpočte na súdnictvo. U vrchných súdov byly nove organizované účetné oddelenia.

Úplne zmenená bola úprava služobných pomerov súdnych zamestnancov, ich služobné platy a systemizácia miest. Prvá

úprava služobných platov prevedená bola ešte v roku 1919. Sjedenotenie predpisov služobných nastalo v máji 1920. V tej dobe zavedená bola pre zamestnancov služobná pragmatika z roku 1914, platná v neslovenskom území republiky, syndikátne ručenie štátu za škody spôsobené stranám pri výkone súdnictva a nové disciplinárne predpisy. Po úprave platovej v roku 1922 bola prevedená konečná úprava platových zákonov z roku 1926, ktorá dala základ aj pre novú systemizáciu miest. Dľa tejto systemizácie je pre obvod vrchného súdu v Bratislave a Košiciach určené:

	Bratislava	Košice
súdcov	313	265
súdcovských čakateľov	50	40
účetných úradníkov	11	11
kancelárskych úradníkov	284	238
úradníkov určených pre správu väznic	11	10
kancel. síl pomocných, súdnych sriadencov a dozorcov väzňov	609	527

Obsadenie miest je v prítomnej dobe uspokojivé až na obsadenie miest sudcovských, kde doteraz javí sa nedostatok právnického dorastu. Ku pr. v obvode vrchného súdu v Košiciach z 816 skutočne ustanovených zamestnancov je 562 národnosti československej, 72 ruskej, 141 maďarskej, 21 nemeckej, 18 židovskej a 2 poľskej.

V platobných služobných predpisoch nastalo úplné zjednotenie bez ohľadu na to, akej je úradník národnosti, alebo či je zamestnancom prevzatým, od inakiaľ preloženým alebo noveprijatým. Dľa stejných zásad boli upravené aj odpočívne platy penzistov, vdov a sirôt po štátnych zamestnancoch, a to bez ohľadu na to, či zamestnanec slúžil do 28. októbra 1918 alebo neskôr.

V miestnej organizácii súdov boli prevedené značné zmeny, ktoré vyžadovala zmena štátnych hraníc.

V obvode vrchného súdu v Bratislave boli zrušené sedrie v Ipeľských Šahách a Zlatých Moravciach, nariadené bolo nové sriadenie krajského súdu v Nových Zámkoch (na miesto krajského súdu v Komárne), nove sriadené boli okresné sudy v Modrom Kameni, Piešťanoch a Železovciach; zrušený bol okresný súd v Štubňanských Tepliciach.

V obvode vrchného súdu v Košiciach nove byly pre Podkarpatskú Rus sriadené sborové sudy I. stolice v Užhorode a Chustu, obvod krajského súdu v Košiciach bol rozšírený o obvod bývalej župy zemplínskej, ktorá prislúchala dľa pôvodnej organizácie do obvodu sborového súdu v Sátoraljajhely, ležiaceho dľa mierových smlúv v Maďarsku. Obvod tejto sedrie bol upravený aj dľa smluvených hraníc medzi predstaviteľmi Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Zrušené byly sudy, ktorých obvody byly značne zmenšené následkom novej štátnej hranice (Turna, Kosinovo), alebo ktoré neboly obyvateľstvu prístupné (Stropkov), novel sriadený bol okresný súd v Medzilaborciach.

V dobe prevzatia súdov do správy republiky Československej pôsobnosť porôt bola zastavená. Akonáhle ustáliily sa pomery, bola činnosť porôt ihneď obnovená. Pri tom šlo hlavne o to, aby za porotcov boli povolani sudcovia z ľudu i slovenskej a ruskej národnosti, ktorí dľa predpisov uhorských boli z úradu porotcov vylúčení tým predpisom, že porotcom môhol byť iba ten, kto zná reč maďarskú. Samozrejme je, že obnovenie porôt bolo spojené so značným zaťažením sudcov z povolania.

Do súdnictva bola zavedená aj inštitúcia súdov kmeťských pre vykonávanie trestného súdnictva nad trestnými činmi, dotýkajúcimi sa cti a spáchanými tlačou, značne rozšírený bol počet súdov nad mladistvými použitím predpisu, že možno miesto sborových súdov I. stolice poveriť výkonom súdnictva nad mladistvými aj sudy okresné. U sborových súdov I. stolice bolo prenesené rozhodovanie trestných vecí menšej dôležitosti a občianskych sporov, kde hodnota sporného predmetu nepresahovala 20.000 Kč, na samosudcu. Tiež v sporoch o rozvod a rozluku manželstva, keď strany nežiadajú prejednanie veci senátom, bolo prenesené rozhodovanie na samosudcu. Aby možno bolo usporiadanie pomerov po osobách, ktoré za války zahynuly, alebo sa staly nezvestnými, bolo doteraz nutné prevedenie nákladného a dlhotrvajúceho riadneho sporu zamenené jednoduchým pokračovaním mimopravotným. Nové úkoly a pôsobnosť bola súdom uložená zákonmi o agrárnej reforme, o ochrane nájomníkov, o nekalej súťaži, o práve pôvodcovskom atď.

Výkon súdnictva sám bol privedený do stavu riadneho a plne zodpovedajúceho terajšiemu obsadeniu, ač práve tu úkoly, súdom uložené, boli složité a ťažké. Už v dobe svetovej vojny bol výkon súdnictva nepravidelný. Časť územia obvodu vrchného súdu v Košiciach bola priamym javiskom války a práve tu boli vybojované boje víťazných ruských vojsk preniknúcich cez Karpaty do bývalého Uhorska. V mnohých veciach nemohlo byť jednané následkom vyhlásených moratorií a pre neprítomnosť strán, ich právnych zástupcov a svedkov, ktorí konali službu válečnú. V dobách prevratových a za bolševického vpádu výkon súdnictva zastal úplne. Hneď po prevzatí súdov bolo nutné vybaviť nielen staré nahromadené a iba maďarsky písané aktá, previesť opätovné amnestie, vybavovať nové veci, ktorých počet stále vzrastal a splniť aj úkoly, ktoré súdom ukládali nové zákony. Ako príklad vzrastu agendy nech je uvedená len hlavná agenda vrchného súdu v Košiciach v roku 1918—1927 a agenda krajského súdu v Levoči, ktorej obvod sa takmer vôbec nezmenil, v tých istých rokoch:

A. U vrchného súdu v Košiciach

	1918	1927
Odvolaia v občianskych sporoch . . .	475	1035
Revízie v občianskych sporoch . . .	235	816
Odvolaia v trestných veciach . . .	504	1663
Revízie v trestných veciach . . .	114	294

B. U krajského súdu v Levoči

	1918	1927
Občianske spory, I. instancia . . .	99	426
Občianske odvolaia z okresných súdov	78	294
Trestné veci, I. instancia . . .	434	861
Trestné veci, odvolaia . . .	99	282
Obchodné spory . . .	140	1003

Z časti nutno vzrast počtu nových vecí vysvetliť ovšem tým, že výkon súdnictva za války svetovej bol nepravidelný a hospodársky styk bol snižený na minimum.

Na zcela nových zásadách bolo vybudované právo jazykové. Splnením úkolu, uloženého čl. 2. smluvy medzi hlavnými

mocnosťmi spojenými a sdruženými a Československou republikou, uzavretej dňa 10. septembra 1919 v Saint Germain en Laye, určené boli jazykovým zákonom — ktorý je článkom ústavy — presne práva jazykových menšín. Zákomom bolo stanovené, že súdy (a aj iné úrady), ktorých pôsobnosť vzťahuje sa na súdny okres, v ktorom býva alespoň 20% štátnych občanov iného jazyka ako československého, sú povinné prijímať podania písané týmto jazykom a vydať v tomto jazyku aj vybavenie. Uvážili sa, že dľa praxe najvyššieho správneho súdu bolo priznané právo to aj osobám, ktoré nemajú štátneho občianstva československého, je patrný rozdiel, ktorý teraz nastal. Kdežto pred štátnym prevratom (28. októbra 1918) nemohla u súdov svojím jazykom jednať slovanská väčšina, dostáva sa teraz maďarskej i nemeckej minorite práv zabezpečených presne ústavným zákonom.

V obvode vrchného súdu v Bratislave má 14 okresných súdov maďarskú menšinu a tri sú s menšinou nemeckou; to znamená, že v toľko okresoch musí sa jednať aj maďarsky a nemecky.

V obvode košického vrchného súdu je dľa posledného sčítania ľudu 10 obvodov okresných súdov s oprávnenou menšinou maďarskou, 3 s menšinou nemeckou a 4 okresy na Slovensku s menšinou ruskou. Na Podkarpatskej Rusi má u všetkých súdov jazyk ruský (maloruský) práva oficiálneho štátneho jazyka. Odhliadnúc od mimoriadneho zaťaženia, ktoré vzniká týmto spôsobom, vydala súdna správa potrebné tlačivá s textom v menšinových jazykoch a dozerá presne na splnenie týchto predpisov.

Zvláštna pozornosť bola venovaná umiestneniu súdov a ich technickému vystrojeniu vnútorným zariadením, rozmnožovacími prístrojmi, písacími strojmí a tlačivami, prispôbovanými používaníu ich na písacie stroje. V tom ohľade boli súdy značne zanedbané, ako vidno z toho, že okresný súd v Košiciach bol umiestnený na 3 od seba vzdialených miestach a že vrchný súd v Košiciach sám pri systemizovanom počte 21 sudcov a území, ktoré obsahovalo obvody 6 sborových súdov, mal iba 4 písacie stroje.

Pre okresný súd v Košiciach bola vystavená nová 3poschodová budova a spojená v jednu budovu s budovou krajského

súdu. Tento bol adaptovaný a rozšírený prístavbou pre potný súd. Nová budova s väznicou, vyhovujúcou všetkým požiadavkám novodobého výkonu trestu, bola postavená pre novesriadený sborový súd v Užhorode. Stejne bola prevedená stavba sborového súdu a súdnej väznice v Chustu. Ďalej boli postavené novostavby a prístavby okresných súdov v Sečovciach, Michalovciach, Medzilaborciach, Veľkom Bereznom a Volovom. Projektujú sa novostavby pre okresné súdy v Ťačove a Veľkom Sevljuši. Všetkým súdom boli dodané potrebné písacie stroje; vrchný súd v Košiciach má ku príkladu teraz 26 písacích strojov.

Aká pečlivosť sa venuje vývinu súdnictva, vychádza na javo z čiastok zaradených do štátneho rozpočtu. V roku 1920 činil náklad na súdy na Slovensku 14,952.098, na Podkarpatskej Rusi 2,244.400, pre rok 1929 bolo určené v rozpočte pre obvod vrchného súdu v Bratislave 39,110.900 Kč, pre obvod vrchného súdu v Košiciach na Slovensku 22,341.910 Kč a na Podkarpatskej Rusi čiastka 13,964.110 Kč.

V roku 1923 prevzala justičná správa aj pečlivosť o siroty a opatrovancov, ktorú do tých čias vykonávaly administratívne úrady a to jednak župy, jednak mestá so sriadenými magistrátmi, takzvanými župnými, rešp. mestskými sirotskými vrchnosťami. Pečlivosť o siroty a opatrovancov, hoci počet ich za války náhle vzrástol, bola zanedbaná a boli sirotské vrchnosti, ktoré o značnom počte sirôt nemali ani vedomosti. Stav sirotských pokladníc bol biedny a nemohly pokladnice ani vklady sirôt pravidelne vyplácať, pretože umiestnily značnú čiastku sirotského imania vo válečných pôžičkách, ktoré ztratili cenu, a jednak u peňažných ústavov, ktoré neboli vybudované na pevnom hospodárskom základe a upadly do konkurzu alebo núteného vyrovnanja. Značná časť sirotského imania bola ešte maďarskými úradmi pred obsadením územia československými vojsky odvezená do Budapešti a jednanie o vydanie tohto imania nie je doteraz ukončené. V obvode vrchného súdu v Bratislave bolo sriadené 35 poručenských úradov I. stolice a 6 II. stolice, a pri vrchnom súde poručenský úrad III. stolice, v obvode košického vrchného súdu boli sriadené 32 poručenské úrady I. stolice, 7 poručenských úradov II. stolice a pri vrchnom súde bol

sriadený poručenský úrad III. stolice, ktorého prednostom je predseda vrchného súdu. Hneď po prevzatí sirotskej agendy boli stanovené nové zásady pre úradovanie a ukladanie imania sirôt, prispôsobené predpisom v zemiach historických, kde sirotská agenda patrí do oboru pôsobnosti súdov. Ihneď bol prevedený súpis všetkých sirôt a opatrovancov a poukázaním značných záloh zo štátnych prostriedkov bola umožnená výplata čiastok uložených sirotami v sirotských pokladniciach. Vklady z neistých peňažných ústavov boli postupne prevedené do ústavov finančne silných, ktoré boli presne označené a ktoré aj boli povinné vklady u nich uložené zaistiť.

Je prirodzené, že za 10 rokov novej správy nemohly byť vykonané všetky práce úplne. Bolo by ku príkladu uviesť, že jednou z prvých úloh bude založenie nových pozemkových kníh, zodpovedajúcich požiadavkom bezpečnosti právneho obchodu s nemovitosťami. Pozemkové knihy v bývalom Uhorsku boli založené začiatkom druhej polovice minulého storočia a písané boli ešte nemecky a potom postupne výhradne len maďarsky. Základom ich nebol pozemkový kataster a tým sa stalo, že dnes nevykazujú často pozemkové knihy skutočný stav držby. Ponevác sú písané proti všetkým zásadám verejnosti pozemkovej knihy iba maďarsky, sú vlastne ľudu bez potrebného výkladu so strany úradníka súdu neprístupné. So zakladaním nových pozemkových kníh bolo započaté v súvislosti so zakladaním prác katastrálnych. Práce tie boli však prevádzané veľmi zvolna a sú teprve v počiatkoch. Pre rok 1929 je však už pre zakladanie nových pozemkových kníh v štátnom rozpočte venovaná značná čiastka a učinené opatrenie, aby boli urýchlené práce katastrálne.

Zvláštna úloha pripadne súdom pri prevedení chystaného sjednotenia právnych predpisov. Doteraz platí na území Československej republiky právo dvojaké tak, ako na území tom platilo 28. októbra 1918 pri vzniku republiky. Už zákonmi Československej republiky bolo zjednané čiastočné sjednotenie právnych predpisov a odstránené boli protivy, ktoré boli v dvojakosti práva pri právnom styku najviac pocítované. Nove sjednotené bolo úplne právo zmenkové a právo autorské. Vypracované sú však už osnovy takmer

všetkých hlavných zákonov a je oprávnená nádej, že v dohľadnej dobe bude platiť právo jednotné v celej Československej republike a že právo to bude vyhovovať plne aj miestnym potrebám a dosavadnému právnemu vývoju, lebo pri unifičiacich prácach, ktoré riadi zvláštne ministerstvo, berie sa na oboje právo plný zreteľ.

KAPITOLA XVII

Hospodársky rozvoj Slovenska od r. 1918

*Kornel Štodola **

VÍŤAZSTVO dohody umožnilo, že medzi inými národmi aj Slováci mohli svobodne rozhodovať o svojom ďalšom kultúrnom, sociálnom a hospodárskom rozvoji. Od r. 1918 tvorí Slovensko, politicky a hospodársky, organickú časť Československej republiky, čo sa uskutočnilo na základe spontánneho prejavu oslobodeného národa, ktorý chcel naďalej žiť slobodne, samostatne a svojrázne. Na tento život získal si právo tým, že synovia slovenského národa spolu so svojimi českými bratmi prelievali svoju krv na strane Dohody. Významnej podpory dostalo sa ich úmyslom v deklarácii prezidenta U. S. A. W. Wilsona o právach národov. Je samozrejmé, že pristúpením Slovákov k Československej republike nastaly zmeny, a to nielen politické, ale aj hospodárske. Hneď na začiatku treba poznamenať, že Slováci si boli vedomí toho, že ustanovením samostatného štátu budú nútení prekonať na poli hospodárskom veľké ťažkosti, lebo pred prevratom celý slovenský verejný život viedla maďarská centralistická politika, ktorá sa usilovala podľa možnosti všetko v Budapešti sústreďiť, alebo aspoň odtiaľ ovládať vonkov hospodársky.

* Narodil sa r. 1869 v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde jeho rodina mala továreň na spracovanie kože. Vzdal sa obchodu pred vojnou a usadil sa vo Viedni, kde venoval sa slovenským záujmom. Bol poslancom Národného Shromaždenia r. 1918. Po prevrate 1½ roka bol referentom železníc a pošt za prvého ministra pre správu Slovenska. Od r. 1925 je senátorom a často vymenovaný je za delegáta na medzinárodné kongresy. Je predsedom Obchodnej Komory v Bratislave, zakladateľom plodnovej burzy v Bratislave, organizátorom Dunajského Veľtrhu, ktorý sa koná ročne, propagátorom myšlienky vybudovania nášho dunajského loďstva a prístavov, iniciátorom voľného skladišťa, ako začiatku voľného prístavu v Bratislave, a vynikajúcim dejateľom v každom obore slovenského hospodárskeho života. Je čelným členom agrárnej strany na Slovensku.

Slovenské hospodárstvo vstúpilo do tohoto nového života válkou úplne dezorganizované. Kríza hospodárskeho života Slovenska je charakterizovaná všetkými príznakmi, ktoré po válke pozorujeme vo všetkých ostatných štátoch; samozrejme okrem týchto vykazuje aj iné, celkom špeciálne príčiny. Z tohoto dôvodu zmienime sa v prvom rade o všeobecných príčinách, ktoré na krízu mali vliv a potom poukážame na zvláštne, domáce okolnosti. Počas války priemysel, lepšie rečeno celé slovenské národné hospodárstvo, slúžilo válke. V r. 1919 pozorujeme, že kmeňový kapitál hospodárskych podnikov je nominálne vyšší ako pred válkou, ale v skutočnosti hodnota v zlate bola o mnoho nižšia, než v r. 1913. Príčiny tohoto znehodnotenia sú dostatočne známe, lebo boli pozorovateľné aj v iných zemiach. Válečné výdaje kryjú sa pôžičkami, hlavne ale aj vydávaním nekrytých bankoviek, z čoho nastala inflácia. V Rakúsko-Uhorsku stala sa inflácia veľmi citeľnou, lebo schodky rozpočtu válečnými potrebami zapríčinené nahrádzaly sa skoro výhradne novými emisiami bankoviek a vnútrozemskými pôžičkami. Mnohonásobné zvýšené dôchody výrobcov, ďalej zvýšená zamestnanosť priemyslu, vyvolaná zvýšenou potrebou a spotrebou válečného materiálu a pre znemožnený dovoz zo zahraničia aj zvýšená potreba a spotreba iných článkov nevyhnutne musely vyvolať premenu kmeňového kapitálu v provozný a tým aj oslabenie hospodárskych podnikov. Toto oslabenie prejavilo sa so všetkými svojimi následkami až po vojne.

Vliv inflácie na hospodársky život Slovenska, ako aj všetkých ostatných častí rakúsko-uhorskej monarchie, sostril sa po válke tým, že Rakúsko-uhorská banka neprestala ani potom s vydávaním bankoviek. Československá republika niekoľkokrát žiadala, aby sa vydávanie bankoviek skončilo a aby ich obeh podliehal kontrole všetkých tých štátov, v ktorých tieto bankovky obiehaly. Ale táto snaha bola marná. Prvý krok k založeniu novej hospodárskej základne urobil minister Rašín tým, že československú menu odpútal práve pre menované príčiny. Od tohoto času sdeľuje slovenské národné hospodárstvo osud národného hospodárstva Československej republiky, o ktorom so spokojným svedomím môžeme tvrdiť, že mnohým môže slúžiť za vzor.

K príčinám válkou vyvolaným patrí aj všeobecný pokles kúpnej sily konzumentov. Na Slovensku nepriniesla inflácia všeobecné, ale len čiastočné oslabenie širokých mäs. Hlavným jadrom slovenského ľudu sú roľníci. Táto trieda infláciou oslabilala, lebo jej bolo umožnené svoje nehnuteľnosti odbremeniť, nové majetky prikúpiť, rešp. dřívejšie usadlosti zväčšiť. Pokles kúpnej sily mohol byť badať počas deflácie (roku 1922 a nasl.) u robotníctva a stredného stavu. V podnikoch nastáva nedostatok kapitálu ako nepriaznivý následok premeny kmeňového kapitálu v provozný a ako následok oslabeného odbytu. Následkom toho došlo samozrejme k zlikvidovaniu hospodársky slabších podnikov.

Po tomto krátkom náčrte prejdeme ku krátkej charakteristike špeciálne slovenských príčin, ktoré zapríčinily sostrenie hospodárskej krízy Slovenska. Predovšetkým musíme tu poukázať na predvojnové postavenie hospodárskych podnikov. Ide tu hlavne o priemyselné podniky. Industrializácia Slovenska datuje sa od druhej poloviny minulého storočia. Priemyselné podniky požívaly veľkej podpory so strany budapeštskej vlády, ktorá sledovala protekčnú politiku. Tento protekcionizmus podporoval jestvovanie kapitálove slabo vyzbrojených podnikov s výnimkou niekoľkých tých, ktoré pracovali pre vývoz. Je samozrejme, že nedostatok kapitálu nebol citeľný dotiaľ, kým nebolo žiadneho konkurenčného boja. Produkcia vnútrozemských podnikov nekryla ani tuzemskú potrebu. Nedostatok kapitálu musel sa nepriaznive prejavíť v súťaži s priemyselnými podnikmi ostatných častí Československej republiky pri nedostatku intervenčnej politiky. Nie menej dôležitou je aj tá okolnosť, že ustanovením nových colných hraníc slovenský priemysel len ťažko mohol si razíť cestu do zahraničia.

Veľmi dôležitou, ak nie hlavnou príčinou sostrenia slovenskej hospodárskej krízy bola nedostatočná dopravná sieť. Silnice nachodily sa v žalostnom stave, lebo sa im počas celej války a po nej nevenovala žiadna pečlivosť. Železničná sieť mala svoje centrum v Budapešti, takže dopravné línie smerovali na juh. Na Slovensku nebolo v smere so západu na východ žiadneho spojenia tratí okrem železnice košicko-bohumínskej. Ďalej veľká väčšina železníc bola v súkrom-

nom vlastníctve a tieto spoločnosti kládly soštatneniu veľké súkromoprávne prekážky do cesty. Československá republika stála vždy na stanovisku nedotknuteľnosti súkromného majetku a nechcela tieto železnice vyvlastniť. Doprava tovaru stala sa na týchto dráhach veľmi drahou, lebo tarify neboly prepočítané. Cena slovenského tovaru zvýšila sa o túto vyššiu dopravnú sadzbu.

Konečne musím spomenúť politický moment, ktorý veľmi poškodil slovenskému hospodárskemu životu. Touto okolnosťou bol vpád maďarských bolševikov na Slovensko v r. 1919. Mnohé na juhu Slovenska sa nachodiace priemyselné podniky byly zničené, zariadenia odmontované a odvezené. Toto samozrejme otriaslo životaschopnosť týchto podnikov. Slovensko, ochranná hrádza Európy proti bolševizmu, zaplatilo túto pozíciu oslabením svojho hospodárstva.

Teraz chcem len v krátkosti podať rozvoj slovenského národného hospodárstva do konca r. 1927. Týmto rokom sa ukončuje približne zotavovací proces hospodárstva.

Najzákladnejšie a najväčšie zmeny prežíva zemedelstvo. Toto odvetvie hospodárskej činnosti je na Slovensku najdôležitejším hospodárskym činiteľom, lebo Slovensko je prevážne agrárnou zemou. Podľa sčítania ľudu z r. 1921 činí zemedel'ské obyvateľstvo 60% úhrnného počtu obyvateľov, kým priemysel a živnosti zamestnávajú len 17.7% obyvateľstva. Keď k týmto číslam prirovnáme rozčlenenie obyvateľstva v Čechách a na Morave, vystupuje zemedel'ský charakter Slovenska ešte vypuklejšie.

Rozčlenenie obyvateľstva v Československej republike r. 1921

	Čechy	Morava	Sliezsko	Slovensko	Podk. Rus	Úhrn
Zemedel'stvo	29.7	38.6	21.9	60.6	67.7	39.6
Priemysel a živnosti . . .	41.0	35.0	57.0	17.7	10.6	33.8
Doprava a peňažníctvo . . .	12.5	10.3	10.5	7.7	7.1	10.7
Ostatné	16.8	16.1	16.9	14.0	14.0	15.9

Pri porovnávaní dát v horejšej tabulke uvedených prideme k znakom pre národné hospodárstvo veľmi dôležitým.

Tu chceme len toľko podotknúť, že Slovensko je agrárne-priemyselnou zemou, kým ostatné časti sú všetko prevážne priemyselnými zemami. Z tohoto vyplýva, že sa obe tieto časti dopĺňujú. Slovensko je komorou ostatných zemí, ktoré zásobujú Slovensko zase svojimi priemyselnými výrobkami. Z toho zase sa nám podáva ďalší vývoj slovenského hospodárstva. Československo bolo dosiaľ prinútené dovážať zemedel'ské produkty, lebo tunajšia výroba nemohla úplne zaokryť spotrebu. Dovoz je ale nie značný, a čl. nár. hospodárstvo mohlo by intenzívnejším obrábaním Slovenska so zemedel'skými výrobkami vystačiť. Inými slovami je nutné, aby hospodárska, ba agrárna politika smerovala k tomuto.

Zemedelec na Slovensku má trh pre svoje produkty zaistený. Musíme prizvukovať, že toto odbytište zdá sa byť zaisteným nielen pre terajšiu výrobu, ale aj pre budúcu, trebárs intenzívnejším hospodárením zvýšenú. Životná úroveň a tým aj zvýšená spotrebná schopnosť obyvateľstva Československej republiky stále stúpa, čo znamená značné plus pre zemedelca práve tak, ako pre výrobcu. Z tohoto výhodného polohy budú vo veľkej miere aj naši zemedelci maďarskej národnosti ťažiť, hlavne preto, lebo obývajú tie úrodnejšie územia. Tento zemedelec produkuje viac, než sám potrebuje, je odkázaný na trh a má zaistený zárobok v speňažovaní svojich zemedel'ských výrobkov, naproti čomu maďarský roľník musí zúfale bojovať o odbyt. Stále odbytište, stále sa zvyšujúca konzumčná schopnosť obyvateľstva priemyselných oblastí sú neoceniteľnými prednosťami, ktoré Československá republika poskytuje.

Veľmi silný vliv mala na sosenenie roľníckeho stavu pozemková reforma. V zemi, kde 60% obyvateľstva je zamestnané zemedel'stvom, rozhodnou je pre hospodársky život kúpna sila zemedelca. Pozemková reforma chce rozdelením veľkých latifundií zväčšiť malé usadlosti a týmto stvoríť základňu pre zvýšenie kúpnej sily zemedel'ského obyvateľstva. Môžeme povedať, že pozemková reforma vedie k utvoreniu hospodársky silného roľníckeho stavu, ktorého spotrebná schopnosť stane sa základom hospodárskeho života. Zamestnanosť priemyslu stúpa až do r. 1922, čo malo svoju príčinu v inflácii. Roku 1922 nastáva pokles. Vzostup zahraničného

kurzu našej meny a pokles vnútrozemskej cenovej hladiny vyvolal zmenšenú zamestnanosť priemyslu. Dôležitou príčinou poklesu výroby, určenej pre export, je to, že r. 1922 a 1923 nemecké výrobky následkom stúpajúcej inflácie na svetových trhoch môžu byť predávané za nižšie ceny, než u nás činí výrobný náklad. Najviac utrpel týmito okolnosťami priemysel sklársky, kožiarsky, celulózy a papiernický. Veľmi citeľným je úpadok v baníctve a hutníctve, hlavne v ťažbe železnej rudy. Ťažba železnej rudy činila v r. 1922 len 2.1 mil. q, ktoré množstvo blíži sa asi 20%-om predvojnovej ťažby. Ako príčinu tohoto úpadku môžeme určiť to, že väčšina týchto hutí je v majetku Kimamuránskej spoločnosti, ktorá svoje sídlo ako aj hlavné závody má v Maďarsku. Toto malo za následok, že osud ťažby železa bol spjatý s hospodárskym životom Uhorska, ktoré prežívalo v tejto dobe veľkú krízu.

Od r. 1924, keď deflačná kríza v Československu počala slabnúť, môžeme pozorovať aj pokles nezamestnanosti. Najkritickejším rokom bol rok 1923, ktorý celý stál v znamení deflácie. Obete hospodárskym životom prinesené zdaly sa byť nutnými pre sanáciu valuty a štabilizáciu československej koruny. Uzdravovací proces nasledujúcich rokov vykazuje silne stúpajúcu tendenciu.

Aby sme celý proces ilustrovali, uvedieme v nedostatku iných dát počet poistených u nemocenských pokladníc, z čoho nepriamo môžeme usudzovať na vzostup priemyslu.

Priemerný počet robotníkov u nemoc. pokladníc prihlásených

1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
247.698	311.115	306.910	306.730	329.628	353.710	330.828	342.759

Vieme, že tento výkaz nemôže byť smerodajným pre posúdenie situácie priemyslu, lebo skutočná výrobná krivka musela byť v týchto rokoch vyššou. Naše tvrdenie vyplýva z toho, že racionalizáciou môže byť docielený tentiež výsledok i s menším počtom zamestnaných. V našom prípade to má znamenať, že pri postupnej racionalizácii počet robotníctva ešte stúpá, t. j., že skutočná výroba musela byť o mnoho väčšou ako

z uvedených číslíc vidieť. V ďalšom uvádzame výrobu tých jednotlivých priemyselných odvetví, o ktorých máme presné údaje.

Výroba niektorých priemyselných odvetví v 100 kg

Druh výroby	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Cukor . . .	2,585.000	765.050	1,280.000	2,585.000	1,500.000	2,000.000
Žel. ruda . .	7,338.143	2,066.997	4,008.931	4,999.284	6,354.444	7,820.184
Hnedé uhlie	1,060.024	2,130.249	2,323.383	3,432.401	3,781.120 ¹⁾	4,341.627
Bavlna ²⁾ . .		207.000	—	210.000		213.000

Z ohľadu na rozvoj priemyslu chceme uviesť ešte počet konkurzov a nútených vyrovnaní na Slovensku, aby sme i v tomto ohľade dostali jasný obraz. Počet ohlásených konkurzov pohyboval sa takto:

1922	1923	1924	1925	1926	1927
36	76	56	34	36	42

Počet ohlásených vyrovnaní menil sa ako nasleduje:

1922	1923	1924	1925	1927
430	532	313	358	405

Značnú čiastku výrobných nákladov činia sociálne dávky. Sociálne zákonodarstvo Československej republiky núti zamestnávateľa, každého robotníka pre prípad nemoce poistiť, okrem čoho máme aj úrazové poistenie. Táto sociálna vymoženosť je dielom silných robotníckych odborových organizácií. Kým na Slovensku pred válkou a počas nej akékoľvek organizovanie sa robotníkov bolo zakázané, ponecháva Československá republika v tomto smere tomuto hnutiu úplnú voľnosť. Týmto spôsobom umožnila sa robotníkom jednotná obrana ich záujmov vo verejnom živote a proti podnikateľom.

¹⁾ V r. 1926 a 1927 udané je len uhlie v Handlovej vyťažené; ťažba celého Slovenska bola o niečo väčšia.

²⁾ Počet vretien. Počty pre uvedené roky sú zaokrúhlené.

Trh práce dosiahol tým najvyšší bod konsolidácie, že proti sväzom zamestnávateľov postavily sa sväzy zamestnaných. Odborových združení použilo sa aj pri podporovaní nezamestnaných tým, že sa zaviedol t. zv. gentský systém. Podpory vyplatené nezamestnaným na Slovensku v 1000 Kč:

	1920	1921	1922	1923	1924
Štátom vyplatené podpory	3.352	4.480	17.146	28.648	10.345
Podnikateľmi vyplatené podpory	1.638	2.158	1.824	2.515	595
	4.990	6.338	18.970	31.163	10.942

Pre nezamestnanosť nemáme žiadnej spoločnej základne srovnávacej, lebo od r. 1925 štatistika o nezamestnaných začína publikovať dáta o neumiestnených uchádzačoch, naproti čomu predtým oznamovala počet u dotýčnych úradov ohlásených nezamestnaných. Počet nezamestnaných uchádzačov bol v r. 1925 3932, r. 1926 4554, r. 1927 ale len 3765.

Tento diagram súhlasí úplne s diagramom nezamestnanosti celoštátnej. V r. 1928 dosahuje nezamestnanosť svoj najhlbší bod v auguste (32.069), ktoré číslo je zároveň najnižším počtom nezamestnaných v poválečnej dobe.

Vystahovalectvo na Slovensku snížilo sa v posledných rokoch. Z nižšie uvedenej tabuľky vidíme počet vystavených vystahovaleckých pasov; tieto dáta nemôžeme srovnáť s predválečnými, lebo v r. 1913 udané dáta týkajú sa skutočne vystahovalých osôb. V r. 1913 vystahovalo sa z dnešného Slovenska 19.172 osôb a prístahovalo sa 6448, takže emigračná bilancia vykazuje ztratu 12.724 osôb.

Vystahovalectvo zo Slovenska

	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Počet vystavených pasov . .	16.737	16.596	35.020	8.715	14.409	12.053
Prístahovalo sa	7.698	3.516	2.802	3.611	2.112	1.210
Rozdiel	9.049	13.080	32.400	5.104	12.397	10.843

Už som spomenul, že problém dopravy na Slovensku je jednou z najdôležitejších otázok. Doprava podporuje priblíženie sa výroby spotrebe, prekonáva zemepisné vzdialenosti a

umožňuje zásobovanie jednotlivých území. Lacná a rýchla preprava znamená lacnejší kvalitný tovar a naopak. Po prebratí veľmi zreteľne sa ukázalo, že Slovensko nemá účelného spojenia so Západu na Východ a ako sme už spomenuli, táto skutočnosť zapríčinila úpadok stredného a východného Slovenska. Na Slovensku majú byť vystavené dľa zák. č. 78 a 235 z r. 1920 nasledovné trate:

1. Druhý pár koľajníc na trati Devínska Nová Ves—Břeclava, ktorá trať spája Bratislavu s Prahou.
2. Trať Handlová—Horná Štubňa, ktorá umožní racionálny odbyt handlovského uhlia.
3. Červená Skala—Margecany, ktorá spojí východné Slovensko so stredným.
4. Veselí na Morave—Nové Mesto nad Váhom, transversálka, ktorá pôjde stredným Slovenskom.
5. Krupina—Zvolen, so stanoviska zásobovania Slovenska veľmi dôležitá trať.
6. Vajany—Drahnov, spojenie Slovenska s Podk. Rusou.
7. Niekoľko menších tratí.

Posledný odstavec zákona zmieňuje sa o výstavbe trati, ktorá by bola význačným spojením so severným Slovenskom. Úhrnné investičné náklady preliminované sú 1 miliardou Kč.

Teraz prihliadnime k tomu, čo sa previedlo do konca roku 1927. Druhý pár koľajníc na trati Devínska Nová Ves—Břeclava je už postavený, čím sa umožnilo zásobovanie Slovenska priemyselnými článkami z českých zemí a naopak zásobovanie českých zemí zemedelskými výrobkami. Ďalej bola vystavená železničná trať Vajany—Drahnov, čím sa uskutočnilo spojenie Slovenska s Podk. Rusou. I trať Krupina—Zvolen bola už odovzdaná verejnosti. Z tratí transversálnych vystavila a užíva sa odsek Veselí n. M.—Myjava, výstavba smerom k Novému Mestu pokračuje. V r. 1927 započalo sa so stavbou trati Handlová—Horná Štubňa, ktorá bude daná do provozu koncom r. 1931. R. 1931 sa zahájila tiež stavba dráhy Červená Skala—Margecany. Dĺžka tratí do r. 1927 verejnosti odovzdaných činí 154 km.

Štatistika prekladu zásielok celovagonových je spoľahlivým merítkom hospodárskej prosperity. Vývojová tendencia vykazuje vzostupnú líniu, ako to aj z nižšie uvedených dát vysvitá:

	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Naložené v tunách	510.329	600.578	731.472	853.086	867.325	953.102
vyložené v tunách	466.811	539.393	707.855	744.490	741.641	832.004
úhrnný preklad	977.140	1.139.971	1.439.327	1.597.676	1.608.966	1.785.106

Tento vzostup je znamením stáleho rozvoja slovenského hospodárstva až do r. 1928, lebo železničná doprava je tepňou, ktorá sprostredkuje prepravu tovaru z továrne do továrne alebo na trh.

Druhou dôležitou otázkou dopravnou je vodná doprava. Dunaj spája Československou republiku s južnými a juhovýchodnými, poľahke západnými štátmi. Akého nesmierneho významu sú dunajské prístavy Bratislava a Komárno pre náš zahraničný obchod, najlepšie vidíme zo štatistických dát, ktoré tuná uvádzame:

Preklad tovaru na Dunaji v tunách

	1913	1923	1924	1925	1926	1927
70.000 ⁵⁾	199.961	485.899	833.812	804.198	1.249.000	

Vzrast prekladu na Dunaji je veľmi značný. V r. 1927 započala sa stavba veľkého tranzitného skladišťa, ktoré zvýši význam bratislavského prístavu nielen pre Československú republiku, ale pre celú strednú Európu.

Cesty na Slovensku boli vo veľmi zlom stave. Počas celej války, ba niekde už aj pred ňou neboli vôbec opravované. Celých 5 rokov používaly sa bez reparatúry. Je neodškriepiteľné, že dnes v dobe automobilizmu majú veľký význam. Do r. 1927 vystavilo sa 180,5 km novej silnice, rešp. opravenej, čo si vyžiadalo 45 mil. nákladu. V tomto ohľade mnoho treba ešte vykonať. Automobilizmus sa radostne vzmáha. Počet aut na Slovensku bol v jednotlivých rokoch ako nasleduje:

⁵⁾ Preklad tovaru v Bratislave bol v r. 1913 asi 40.000, ostatný preklad v prístavoch českoslov. odhadli sme na 30.000, čo je podľa nášho názoru maximálne odhadnuté.

	1914	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
	470	448	666	875	1.191	1.751	2.688	4.347

Slovenský obchod a komerčné inštitúcie r. 1927 a 1928 dobre prosperujú, lebo ich prvotné podmienky, t. j. výroba je vo všetkých svojich odvetviach štabilizovaná. Bratislavská zemedel'ská burza, ustanovizeň, ktorá sústreďuje celý obchod zemedel'ských výrobkov, má dnes význam nielen pre slovenský hospodársky život, ale vďaka svojej seriozite a pracovitosti aj pre celú strednú Európu.

V peňažníctve Slovenska nastaly veľké zmeny. Pri tejto otázke musíme sa zmieniť aj o tom, v akom smere sa peňažníctvo zmenilo, nakoľko sa jedná o národnostný charakter peňažníctva ústavov. Okrem toho chceme aj všeobecne o peňažníctve Slovenska hovoriť.

Poválečné roky znamenajú ozdravovacie a koncentračné obdobie. Počet úč. bánk je s roka na rok menší, nakoľko fúziou malých bánk vznikaly kapitálove silnejšie ústavy, čím peňažníctvo veľmi zosilnelo. Tento proces bol hospodárskou nutnosťou. Úhrnný počet úč. bánk r. 1913 bol 171. Ďalší vývoj vykazuje stále klesajúci počet.

Počet slovenských a maďarských úč. bánk

	1918	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Počet bánk	227	174	160	127	112	93	77
Vlastný kapitál v 1000 Kč	223.467	557.480	631.546	596.204	585.612	558.681	537.094

	1913	1918	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Slovenské banky. Vlastný kapitál v 1000 Kč	36	34	17	15	15	14	18	15
	13.512	34.238	305.062	308.684	294.456	294.754	309.031	290.937

Príčinou tohoto zjavu je, že silnejšie banky pohlcujú slabšie. Vlastný majetok, úč. kapitál a rezervné fondy stú-

pažú v uvedenej dobe, čo možno pripísať infláciou vyvolanému hospodárskemu rozvoju. V r. 1923 nastala náhla zmena. Hospodárska kríza začína sa prejavovať aj v bankovníctve. Behom inflačnej periódy angažujú sa banky veľmi silne na podnikaní bez toho, žeby na prípadné následky počítali. Kríza v bankovníctve trvá do r. 1926 a len v r. 1927 nastáva zlepšenie práve vlivom hospodárskej konjunktúry.

Slovenské banky vykazujú podobný pohyb. Značne sa zlepšila všeobecná situácia slov. bánk, čo sa týka vývoja a účasti slov. kapitálu na hospod. živote v porovnaní s r. 1911 (posledný to rok, z ktorého máme presné štat. dáta). Účelnou koncentráciou zmenšil sa počet bánk.

V r. 1926 zväčšil sa kapitál naproti predválečnému stavu viac ako dvakrát, keď stav z r. 1926 vyjadríme v predválečnej zlatej mene. Dnešná čl. koruna má hodnotu asi $\frac{1}{10}$ predvojnovkej koruny, takže majetok znamená v predválečnej mene 29,094.000 zl. korún.

Peňažníctvo ľudových ústavov ide svojou cestou. K úverným družstvám pripojujú sa v r. 1923 živnostenské sporiteľne a roľnícke pokladnice. Úlohou týchto malých peňažných ústavov je sústrediť úspory kapitálove slabých, a to tak, aby na prosperite týchto ústavov boli zainteresované najširšie vrstvy obyvateľstva. Tohoto účelu dosiahnu tým, že podiely týchto ústavov znejú na malé obnosy (50—100 Kč). Z nižšie uvedenej tabuľky sú patrné výsledky práce týchto ľudových peňažných ústavov.

Rozvoj ľudových peňažných ústavov

Počet ústavov

	1913	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Úverné družstvá	386	301	354	426	444	521	583
Živn. sporiteľne	—	—	21	29	38	56	57
Roľ'n. sporiteľne	—	—	13	24 ^{*)}	34	38	38
	386	301	398	479	516	615	678

*) Stav z konca júna 1925.

Počet všetkých družstiev na Slovensku

1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
1129	1396	1489	1533	1535	2097	2107	2140	2217

I družstevníctvo vykazuje na Slovensku po prevrate veľký vzrast. O význame družstevníctva pre Slovensko je zbytočné debatovať, lebo v prevážne zemedelskom kraji a v zemi, kde iste veľkú časť spoločnosti tvoria malí živnostníci, je družstevníctvo nutnou formou organizácie.

V krátkosti sme podali obraz vývoja slovenského hospodárstva, z čoho je patrné, že složky hospodárskeho života do r. 1927 sa dobre vyvíjajú. R. 1927 znamená ďalšie pokroky, lebo tento rok stojí pre celú Československú republiku v znamení veľkej konjunktúry. Že je slovenské hospodárstvo už dnes konsolidované, vyplýva z toho, že mu štabilizáciou menovej jednotky bola daná pevná základňa, ktorá slúžila za podklad uzdravovaciemu procesu. Týmto nechceme tvrdiť, že všetky odvetvia hospodárstva slovenského sa už uzdravily, je ale nepopierateľné, že celé slovenské hospodárstvo prichádza pomaly do predválečného stavu. Niektoré odvetvia, ako textilné, celulózové, drevárske a najmä stavebné dosiahly r. 1928 už stupeň predvojnovkej výroby. Ostatné nasledujú, ačkoľvek musia bojovať so značnými ťažkosťami rázu priemyselno- a obchodno-politického. Keď povážime, že ozdravovací proces nastal behom 4 rokov, naučíme sa vážiť si nášho pripojenia sa k Československej republike. Celé zákonodárstvo sleduje tendenciu zosilniť na Slovensku základňu hospodárskeho života. Predovšetkým jedná sa o zvýšenie kúpnej sily konzumentov, z ktorých najdôležitejšími sú zemedelci. Vliv pozemkovej reformy sa už teraz stáva badateľným, napriek tomu, že je ešte nie úplne skončená. Železničná sieť má byť vlivom investičného programu každoročne zväčšovaná, stav silníc sa má zlepšiť; za týmto účelom bol založený silničný fond.

Z uvedeného je zrejmé, že hospodárstvo celého štátu je jednotnou a pevnou súčiastkou európskeho hospodárstva. Nielen, že Československá republika má aktívny zahraničný obchod, ale aj platobná bilancia posledných rokov je v rovnováhe. Štátna súvaha je od r. 1925 štabilizovaná a vykazuje

aktívny prebytok. Aj rozpočet na rok 1929 je aktívny. Prechodný štát dlh je konsolidovaný a tým samozrejme je aj menej ťaživý; zo zahraničných dlhov štátu amortizuje sa každý rok 5%. Je samozrejmé, že takýto stav financií priaznivo ovplyvňuje celú hospodársku situáciu. Celková hospodárska činnosť svedčí o zvýšenom obrate, čo je dôkazom rastúcej tuzemskej spotreby, ktorá zase dokazuje zvýšenú životnú úroveň (standard of life). Zvýšená vnútrozemská spotreba je pevným základom výroby, ktorá sa tým stáva konkurencie schopnou na tu- a na cudzozemských trhoch.

Je samozrejmé, že ďalší vývoj závisí aj od európskej hospodárskej situácie, hlavne od prosperity susedných štátov. Svetová hospodárska kríza nevyhnutne mala svoje účinky i na Československú republiku a tak aj na Slovensko. Tu sa tiež zvýšil počet nezamestnaných, zahraničný obchod sa zmenšil a nastal i pokles v štátnych príjmoch. Priemysel a zemedelstvo sú skoro tiež takto postihnuté.

Situácia stáva sa tým ťažšou, že podľa nedávneho sčítania ľudu počet obyvateľstva na Slovensku sa zvýšil behom posledných desať rokov o 332.000, totiž o 11,1 percentov. Je ťažko poskytnúť živobytie tomuto prírastku v dobe, keď vystahovalstvo — ktoré vždy bolo pozoruhodným rysom slovenského života — je značne obmedzené touto všeobecnou krízou. Je zase pravda, že v tomto ohľade situácia bola obľahčená pozemkovou reformou, ktorá umožňuje uživenie väčšieho počtu obyvateľstva, než v zašlých dobách latifundií.

Zemедeľská kríza javí sa hlavne v sníženej výrobnosti roľníctva, ktorá stojí pod vlivom nezamestnanosti, a ďalej vo zvýšenej zadlženosti zemedel'ského majetku. Akcia Evropského Výboru Spoločnosti Národov za zavedenie lacného zemedel'ského úveru na medzinárodnom podklade bola nadšene vítaná na Slovensku. Avšak treba do ohľadu vziať, že čím jednoduchšia je hospodárska štruktúra krajiny, tým účinnejšie môže vzdorovať tejto kríze. Šesťdesiat percent nášho obyvateľstva je zemedel'ské a jeho životná úroveň žiaľbohu ešte vždy nie je veľmi vysoká. Ale toto aspoň činí Slovensko najimunnnejším proti väčším otrasom. Že jeho organizmus preukázal pomerne vysoké schopnosti rezistencie v týchto ťažkých časoch, možno uzatvárať z istých číslíc, ktoré — zdôrazňu-

jeme — žiadnym spôsobom nie sú určené zahaľovať tú veľmi povážlivú situáciu. Na príklad, železničná doprava na Slovensku v r. 1929 činila 1,896.431 vagonov, kým v r. 1930 počet dopravených vagonov vzrástol na 1,938.732 (+42.351). No, v záujme spravodlivosti, musí sa dodať, že v prvom štvrtročí 1931 nastal značný pokles. Avšak na druhej strane, doprava v našich dunajských prístavoch sa dobre udržala. Ešte aj v prvom štvrtročí 1931, trebárs v Bratislave nastal malý úbytok niekoľkých percentov, v Komárne bol veľký prírastok.

Hlavným cieľom vlády je ovšem jednak najst' zamestnanie pre priemysel a takto poskytnúť trh zemedel'ským produktom, a jednak sjednať produktívny podklad opatreniam proti nezamestnanosti. Vnútorne celoštátné investičné pôžičky vo výške 1.300.000.000 Kč boly už uzavreté na tento účel. Ročne veľké sumy sú venované na výstavbu ciest a reguláciu riek a podľa príslušných zákonov pripadá Slovensku na rok 1931 213.000.000 Kč. Okrem toho nová železničná trať, spájajúca Červenú Skalu a Margecany a usnadňujúca spojenie medzi východom a západom, sa stavá za asi 300.000.000 Kč a keď bude dohotovená, otvorí kraje, poskytujúce veľké možnosti rozvoja.

Aby sme hospodársku budúcnosť Slovenska správne posúdili, musíme sa dotknúť aj psychologických a sociologických otázok. Veľmi dobre vieme, že hospodárska súčasť určitého národa závisí v značnej miere od duševných složiek hospodárskych činiteľov. Ačkoľvek Slováci žijú v blízkosti demarkačnej línie byzantského svetového názoru, nie sú fatalistami, ale majú ostrý smysl pre reálny život. Ich stále úsilie smeruje k tomu, aby sa ich osud priaznivejšie vyvinul, aby mieru svojho blahobytu zvýšili. K týmto očividným vlastnostiam charakteru pojí sa aj chuť a láska k práci. Všetko základné podmienky hospodárskeho pokroku. Kultúrny život je stále pod vlivom západu, čo samozrejme podporuje snahu obyvateľstva o zvýšenie spotreby. Zvýšená spotreba ale podmienená je zvýšenými mzdami, čo je prirodzeným následkom západníckej orientácie kultúrnej. Dosiahnutá zvýšená kúpna schopnosť i naďalej obľahčí racionalizáciu výroby.

Tradicionalne charakterové vlastnosti slovenského ľudu: usilovnosť, pracovitost', sporivost', hlboký náboženský cit, spo-

riadaný rodinný život, sú veľmi dôležitými činiteľmi ďalšieho hospodárskeho rozvoja Slovenska. Pevná hospodárska báza môže byť len tam, kde jestvujú tieto charakterové podmienky. Že Slováci majú tieto vlastnosti, dokazuje aj tá skutočnosť, že slovenskí vystahovalci počítajú sa v Amerike medzi vynikajúce pracovné sily, že sa uplatnia práve tam, kde je na trhu práce najväčšia súťaž, kde sa požaduje zvlášť pracovitost a vytrvalost. Peňažné zásielky našich vystahovalcov odhadovaly sa po prevrate na 300 mil. ročne. Z tohoto môžeme veľmi dobre posúdiť sporivosť slovenského robotníka. Táto sporivosť slovenského človeka je nezmerným rezervoárom hospodárskeho života. Začína sa utvárať tuzemský kapitál, ktorý dosiahol už takej výšky, že sme v stave v Československej republike aj úverové požiadavky nášho vývozu z vlastných síl zaokryť. V r. 1927 činil vývozný úver Kč 20.125,773.000, t. j. (po 163 Kč) 122,857.000 £. Robotníctvo samo je veľmi uznanlivé a úsudkuschné. Intelektuálna výška slovenského robotníka nenie veľmi pod úrovňou na západe žijúceho robotníka.

Poválečný vývoj slovenského hospodárstva nám ukazuje, že Slovensko muselo prekonať veľké ťažkosti a bolo nútené podstúpiť veľmi citeľné obete. Následkom energických hospodársko-politických opatrení a morálnych hodnôt nášho ľudu zotavil sa však náš hospodársky život a pomalým, ale zdravým tempom speje vopred; niet prekotných vývojových skokov. Tento zdravý základ nášho hospodárstva nám umožňuje dívať sa do budúcnosti čo aj so starosťami, ale predsa len s dôverou, lebo sme presvedčení, že naše hospodárstvo bude vstave prekonať aj ťažké hospodárske krízy.

KAPITOLA XVIII

Verejné práce na Slovensku

*Vojtech Kállay**

V TEJTO kapitole chcem poukázať na verejné práce, ktoré sa na Slovensku robia na pozdvihnutie úrodnosti pôdy a na zvýšenie produkcie. Na prvom mieste stojí regulácia riek, znemožnenie povodní a záplav, odvodňovanie vlhkých pozemkov. S tým súvisí budovanie malých ochranných hrádz v bočných dolinách i na regulovanie toku vôd i na zásobovanie dedín vodou, a tak i úprava divých hôrnych potokov a bystrín, a tvorenie rybníkov.

Obzvlášte významné sú rozličné práce na zdokonalenie hospodárskej práce: vysušovanie a zavodňovanie a iné technické diela, ktorých cieľ je úrodnými urobiť močaristé a iné pozemky, ktoré sú zapustnuté následkom neďbanlivosti. Osobitnú časť týchto prác tvorí sriaďovanie a náprava pri dodávaní vody, odvodňovanie a kanalizovanie v rozličných mestách a obciach ako i upotrebenie odpadkovej vody na ciele hnojenia. Ďalšie ciele sú komasovanie a nové rozdelenie roľníckych majetkov.

Najvyššou vrchnosťou pri týchto prácach je ministerstvo zemedelstva; štát mu dáva finančné prostriedky v štátnom rozpočte a osobitne v melioračnom fonde, ktorý dostáva prídel Kč 30 milionov ročne pre celú republiku.

Za Uhorska pre verejné práce boly zvláštne úrady, ktoré po prevrate prevzal československý štát a ponechal ich pri tejto funkcii. Keď zákonom z roku 1923 uvedený bol nový

* Narodil sa r. 1881 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Absolvoval vysokú školu technickú v Budapešti. Od r. 1907 do 1918 bol v uhorskej štátnej službe a od r. 1926 je prednostom oddelenia pre pozemné stavby u krajinského úradu v Bratislave.

župný systém, tie úrady boli zrušené a zákon z 1. júla 1928, ktorý premenil celú verejnú správu, oddal ich funkcie osobitnému oddeleniu Krajinského úradu Slovenska, ktoré oddelenie má štyri sekcie. Na vychovávanie technického úradníctva štát má osobitnú školu pre hospodárske meliorácie v Košiciach. Vyhotovenie plánov a podnikanie prác oddáva sa obyčajne súkromným inžinierom, ale pod štátnym dozorom. Pre verejné práce sú teraz na Slovensku miesta pre 39 inžinierov a 15 odborných pomocných síl.

Bývalá uhorská vláda začala organizovať službu verejných prác v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, ale výsledky za nasledujúcich štyridsať rokov boli slabé. Hlavná pozornosť sa v tej dobe venovala ochrane rovín proti povodniam a v tomto smere sa i vykonaly značné práce na južných stranách Slovenska, najmä hrádze na ľavom brehu Dunaja a na južnom toku Váhu, na východe Slovenska hate, ktoré postavilo sedem regulačných spoločností pozdĺž riek Tisy, Ondavy a Toply.

Ale v smere bezprostrednej meliorácie pozemkov sa málo urobilo. Vysušovanie a zavodňovanie sa robilo najviac len v prospech veľkostatkárov a ich árendátorov, i to dosť často spôsobami, ktorým s technického stanoviska mnoho možno vytýkať, a viac len hľadiac na extenzívne metódy hospodárenia. Pre stredných a maloroľníkov sa vlastne neurobilo nič, lebo z tých meliorácií bolo pre veľkostatky 77%, pre jednotlivcov 10%, pre obce 6% a pre družstevnícke spoločenstvá 3%. Týchto posledných bolo len 17 a maloroľníci boli vo väčšine len v troch z nich, ostatné boli v rukách veľkostatkárov. Melioračné práce, ktoré tie spoločnosti vykonaly, ani nemaly žiadaneho úspechu; niektoré bolo treba po prevrate znovu robiť a robia sa prípravy reštaurovať iné. I v ostatných spomenutých odvetviach sa len málo urobilo, na pr. len 12 vodovodov sa sriadilo, i to zväčša len hodne primitívne, a len sedem horských potokov bolo zregulované.

Čo sa vykonalo od prevratu, to možno správne zhodnotiť len uvážiac isté významné faktory. Ako v mravnej tak i v hospodárskej oblasti vojna mala veľmi rozvratný účinok, najmä bolo tak na Slovensku, o mnoho viac ako v českých zemiach; náprava sa veľmi oddialila i maďarskou inváziou

roku 1919. K tomu nesvobodno zabúdať, že odborných technických hospodárskych známostí u slovenskej roľníckej triedy temer vôbec nebolo, lebo vzdelávanie slovenského roľníckeho ľudu bolo za starého systému úplne zanedbané. Keď československá vláda prevzala maďarské úrady, nenašla tam hotových plánov ba ani len návrhov alebo prípravných náčrtov. Zbytočné spomínať, že boli i mnohé administratívne ťažkosti, nedostatok odborného personálu, lebo z 28 hospodárskych inžinierov, ktorí boli zamestnaní na Slovensku, až na deviatich, všetci odišli do Maďarska.

Následok toho stavu bol, že prvé dva roky po prevrate mohli byť len prípravné a o viacej-menej normálnych pomeroch možno hovoriť len od roku 1920, tým viac, lebo v prvom rade bolo treba budiť ešte len záujem roľníckych tried o vedecké metódy hospodárenia. Tým cieľom sriadené boli prednáškové kurzy a robily sa pokusy so vzornými roľníctvami. Až roku 1921 začaly sa práce podľa plánov, medzi časom pripravených.

Tieto práce musely byť, pravda, najprv v patričných výboroch ustálené a finančnou vrchnosťou schválené. Štatistický výkaz týchto prác je:

	vymierané				projektované				už vyhotovené alebo v práci			
	počet diel	dĺžka v km	plocha v hektar.	počet diel	dĺžka v km	plocha v hektar.	projektovaný náklad v Kč	počet diel	dĺžka v km	plocha v hektar.	náklad v Kč	
Regulácie riek	213	539	20.725	164	274	—	77.071.250	60	66	3.525	8.031.308	
Regul. hôrnych bystrín	29	108	1.248	19	36	438	11.343.700	21	11	36	2.142.041	
Meliorácie pôdy												
a) vysušovanie	427	829	60.751	331	547	22.542	63.609.800	218	174	9.000	14.103.937	
b) zavodňovanie	49	—	2.234	43	—	1.916	3.159.700	19	—	300	969.689	
Dodávanie vody	46	120	—	38	80	—	8.612.000	6	—	—	2.145.731	
Komasačie	14	—	7.354	—	—	—	—	10	—	5.067	—	
Spolu	778	1.596	92.312	595	937	24.916	163.796.450	334	251	17.928	27.392.706	
Všobecné projekty	15	340	9.700	30	1.031	74.938	1.040.789.000	—	—	—	—	
Súhm	793	1.936	102.012	625	1.968	99.854	1.204.583.450	334	251	17.928	27.392.706	

Štát na tieto podniky prispel veľmi štedre a ministerstvo zemedelstva v mnohých prípadoch poskytlo subvenciu od 50 do 80 percentov celého nákladu. Výsledky možno tabelárne takto shrnúť:

	schválené		zaplatené za	
	počet diel	Kč	počet diel	Kč
Regulácie riek	347	25.784.357	364	4.736.533
Regulácie horských bystrín	6	2.624.730	21	2.665.530
Meliorácie pôdy	—	15.233.424	—	7.594.107
Dodávanie vody				
a) nové vodovody	12	1.558.100	8	814.050
b) dodávanie vody	31	382.595	16	123.666
spolu	396	45.583.206	409	15.933.886
Opravy zrkazy povodní	—	5.550.500	—	2.057.804
Rozličné iné	11	88.222	7	15.965
Súhm	407	51.221.928	416	18.007.655

Začínať sa muselo, ovšem, s menšími dielami. Ale keď sa budil záujem roľníckych tried a spolu i uznanie a hodnotenie vykonanej práce, umožnily sa i väčšie projekty, nie len pri regulácii riek, ale i priamo pri meliorácii pozemkov. Hodno spomenúť obzvlášte sieť hatí v údolí rieky Moravy, ktorá sieť začala sa stavať roku 1928 a celý náklad na ňu má byť do Kč 67 milionov. Keď bude celé dielo hotové, tým sa zaistí proti inundácii plocha asi 17.000 hektarov. Podobne sa reguluje i rieka Nitra v okolí mesta Nitry nákladom asi 22 milionov čs. korún; 185 hektarov pôdy bolo vysušené a získané v Malej Vieske a urobené bolo ešte viac menších prác toho druhu.

Veľmi pozoruhodné je, ako rastie záujem obyvateľstva o dobrú pitnú vodu a o dostatok vody, čo je výsledkom hlavne pokusov zaobstarávať dobrú vodu i v malých horských dedinách.

Ale čo sa vykonalo doteraz, to bolo v najväčšej miere viac povahy propagačnej, na predstavenie vzorov a príkladov. Pre budúcnosť hotujú sa o mnoho rozsiahlejšie melioračné projekty v rozmeroch, v celej republike neprevýšených. V popredí

stojí všeobecný plán regulovať všetky rieky a bystriny na východnom Slovensku na čiare, kde tie vody dosahujú rovinu. Ráta sa, ak by sa tento projekt nákladom asi 250 milionov čs. korún uskutočnil, tým by sa získalo 47.000 hektarov prvotriednej ornej pôdy.

Ďalej v spojení s hatiami pozdĺž rieky Moravy robia sa ďalšie meliorácie na území, proti povodniam zaistenom. Iné nákladné meliorácie sa pripravujú na pozemkoch, patriacich družstevným spoločenstvám pre reguláciu, v Trebišove sa už začalo pracovať, plány sú hotové na reguláciu rieky Turca od Turčianskeho Sv. Martina až po vtok Turca do Váhu, na reguláciu Hornáta v Spišskej Novej Vsi, Hrona pri Brezne, Popradu atď. Práce na odvodňovanie sa už čiastočne začaly na území do 5000 hektarov v obciach Guta, Rybáry a inde.

Intenzívne sa pracuje okolo sriaďovania dodávania vody a vodovodov. Roku 1929 začalo sa pracovať na deviatich nových dielach a hotovia sa plány na dva hodne nákladnejšie projekty, ktoré zahŕňujú vyše 60 miest a dedín, na spoločné zásobovanie vodou tatranských obcí a obcí v okresoch Zvolen a Lučenec.

Isté je, že v zemiach koruny českej pred vojnou okresné vrchnosti mali o mnoho väčšiu účasť pri verejných prácach a možno s istotou dúfať, že nové vrchnosti Slovenska, ktoré teraz majú moc a povinnosť iniciatívy, budú všemožne napomáhať tieto technické melioračné práce, od ktorých ďalší vývin a pokrok slovenského roľníctva veľmi závisí.

Slovensko je v prvom rade agrikultúrna krajina a má pred sebou ohromné úlohy. Ráta sa, že najmenej 970.000 hektarov pôdy treba vlastne znovu získať, že odvodňovacie práce sú potrebné na vyše toho na 250.000 hektaroch, katastrálne zmeranie a komasovanie je potrebné na 493.000 hektaroch. Náklad na všetky tieto práce by bol do 4 a pol miliardy čs. korún, ale i dôchodok z napravenej pôdy by bol potom nie menej ako 820 milionov ročne, tedy asi 18% investovanej istiny. To samo ukazuje veľkosť potrebného podnikania na poli verejných prác.

KAPITOLA XIX

Bankovníctvo a peňažníctvo

*Fedor Houdek **

I

PRED rozpadnutím Uhorska malo skoro každé mesto a mestečko jeden alebo viac peňažných ústavov účastinných. Často viac než ich bolo treba. Ústavy tieto volaly sa bankami bez toho, aby prevádzaly bankové obchody v pravom smysle slova, plniac viac len funkcie sporiteľní a záložní. Z nich ústavy s maďarskou správou, zvlášte v dobe svetovej války, mali silnú tendenciu stať sa afilovanými podnikmi veľkých bánk peštianskych, z ktorých niektoré mali i svoje filiálky na Slovensku. Banky so slovenskými správami uhájily si svoju samostatnosť.

Všetky peňažné ústavy na Slovensku vzmáhaly sa veľmi pomaly: ich veľký počet viedol k rozdrobeniu kapitálu, čo bolo prekážkou väčších peňažných podnikaní. Maďarské banky sledovali predovšetkým dividendovú politiku, počítajúc pri požičkách 15—18% úrokov a neplnily tak svoj úkol, ako v iných štátoch. Slovenské ústavy naproti tomu lepšie vyhovovali svojej klientele, rátajúc miernejší úrokomer.

Popri týchto peňažných ústavoch bolo na Slovensku ešte niečo úverných družstiev svojpomocných, poskytujúcich roľníkom v okolí úvery hodne lacnejšie. Úverné družstvá zakladaly sa hlavne po dedinách, ale ich počet bol príliš malý vzhľadom k tomu, že roľníci tvoria $\frac{2}{3}$ obyvateľstva a žijú rozložení asi v 3.000 obciach. Skoro polovica týchto úverných

* Narodil sa r. 1877 v Ružomberku. Skončil Čs. obchodnú akademiou, bol bankovým úradníkom a pred vojnou veľkoobchodníkom. Stal sa členom čs. Národného shromáždenia a referentom pri ministrovi pre správu Slovenska. R. 1919—20 v Tusarovom ministerstve bol ministrom zásobovania, od r. 1922 je predsedom Ústredného družstva v Bratislave.

družstiev nachádzala sa v maďarských krajoch, ažpráve slovenské kraje boli väčšie.

Na Slovensku nebolo žiadnych hypotečných ústavov, poskytujúcich amortizačné dlhodobé úvery, len niekoľko ústavov zo spomenutých prevádzalo i tento druh obchodov, ale v miere veľmi obmedzenej. Hypotečné ústavy v Budapešti nezaujímali sa o slovenských roľníkov, ich činnosť rozprestierala sa viac len na maďarské kraje. Tak podobne v Uhorsku nebolo peňažných ústavov zvláštnych pre živnostníkov.

Pred válkou vlastný i sverený kapitál v slovenských peňažných ústavoch pôžičky už skoro vyčerpaly, väčšina z nich pracovala s reeskontom. Príčina toho väzela skorej v stúpajúcej zadlženosti, než snád' v podnikaniach, potrebujúcich kapitálu. Pri vypuknutí války vkladatelia začali si vklady hromadne vyberať, preto vláda nariadila moratorium. Nastal kľud. Ale ako papierového obeživa pribúdalo v Rakúsko-Uhorskej monarchii (a jeho vnútorná hodnota stále klesala), ubúdalo pôžičiek a dlhov u bánk a vklady začali rýchle rásť. Ku koncu války väčšina peňažných ústavov vykazovala veľký prebytok hotovostí, ktorý stav potrvál za čas i po prevrate. V tej dobe početné banky zvýšili svoje účastinné istiny, už i z dôvodov daňových.

Konec r. 1918 našiel na Slovensku 228 účastinných peňažných ústavov, ktoré vykazovali 146 mil. kor. základnej istiny, 77 mil. kor. rezerv, 1.200 mil. kor. vkladov. Okrem toho bolo 270 úverných družstiev, z nich bilancie uverejnilo 238, ktoré malý splatenej podielovej istiny 3.8 mil. kor., rezerv 2.2 mil. kor., vkladov 53.4 mil. kor.

II

Poválečné hospodárske pomery časkoro privodily veľké zmeny a pole úplne opanovala kríza, ktorá zasiahla i peňažné ústavy. Mnohé z nich prebytky mali u peštianskych bánk, mnohé mali uložené hotovosti vo válečných pôžičkách. Banky so slovenskými správami boli opatrnejšie a zdržanlivejšie, mali len toľko válečných pôžičiek, koľko ich musely upísať na príkaz maďarskej vlády. Proto už r. 1919 stúpila všeobecná dôvera v banky so slovenskými správami a u týchto začaly sa vklady rýchle vzráhať. Slovenské peňažné ústavy následkom

toho mohly zachraňovať menšie ústavy, ktoré potom zväčša slúčili sa s nimi. Krízu zväčšilo veľké znehodnotenie valút a cenných papierov maďarských a rakúskych, nakoľko neslovenské peňažné ústavy boli vo spojení s bankami peštianskymi a viedenskými.

Kríza neostala bez vlivu aj na úverné družstvá, založené už pred r. 1919, zvlášť keď všetok ich prebytok vyše 30 mil. kor. zostal im až dosiaľ v centrále v Budapešti. Okrem toho dľa usnesení maďarskej centrály bolo tiež hodne válečných pôžičiek u úverných družstiev. Okolnosti tieto činnosť väčšiny úverných družstiev úplne ochromily, vkladatelia nemohli dostať svoje vklady späť a ony nemohly ani poskytovať úvery. R. 1923 dostaly zálohou od čs. vlády na podklade zvláštného zákona (č. 253 z r. 1920) 15 mil. Kč, aby aspoň čiastočne mohly započat činnosť. Neskoršie aj im sa dostalo pomoci pri všeobecnej sanačnej akcii peňažných ústavov.

Rázna finančná politika československej vlády krízu túto prekonala a pohroma, ktorá zaplavila zvlášť Nemecko, Rakúsko a Maďarsko, zastavila sa na hraniciach Československej republiky. Niektoré slabšie peňažné ústavy však musely likvidovať.

Bolo treba aj zvláštnych opatrení zákonných v záujme vkladateľov a tomu slúži zák. č. 239 z r. 1924. Zavedené bolo jednotné bilancovanie, povinné štvrťročné výkazy stavov, povinná revízia všetkých ústavov, obmedzenia pri poskytovaní pôžičiek a zvýšené zabezpečenie istoty vkladov. Intencia tohoto zákona prejavila sa tiež v tom, zjednodušiť finančné problémy, vytvoriť menej ale silných bánk, ktoré majú slúžiť obchodu a priemyslu, miesto početných ale nevýznamných peňažných ústavov akciových.

Preto sa menší počet akciových bánk na Slovensku a vznikajú slučováním väčšie banky. Proces tento ešte trvá.

V súvis s horeuvedeným zákonom vytvorený bol za prispenia vlády aj t. zv. *Zvláštny fond*. Z neho sa dostalo pomoci sanačnej všetkým peňažným ústavom, ktoré utrpely značnejšie ztraty pre poválečnú krízu hospodársku. Súčasne pamätované je i na budúcnosť, vytvorením t. zv. *Všeobecného fondu*, zo stálych ročných zákonom určených príspevkov od všetkých peňažných ústavov, ktorý fond má podobný účel ako Zvláštny

fond, pomôcť v budúcnosti ústavom, ktoré utrpely väčšie ztraty. Zodpovednosť správ a dozorných výborov zákon zdôrazňuje a zvyšuje.

III

Po pričlenení Slovenska k Československej republike začínajú sa pomery peňažných ústavov podstatne meniť. Politický prevrat mal ovšem i hospodárske dôsledky, tie nemohly vystať. Útisk hospodársky, pod ktorým Slováci predtým trpeli, keďže ešte i slovenským hospodárskym podnikom maďarské úrady a vlády robily rôzne prekážky, prestal, umožnený bol vývin. Ten sa zračí pekne, menovite v rozšírení finančných ústavov a organizácií.

U akciových bánk nastáva koncentrácia, čiastočne afilovaním menších ústavov k väčším, čiastočne slučovaním. Tým daný bol podklad k tvoreniu veľkých bánk, poslanie ktorých splní iste nádeje na ne viazané.

Ludovému peňažníctvu hneď v prvé roky kladie sa nový základ. V Bratislave založila sa r. 1919 centrála družstevná Ústredné družstvo, ako ústredie pre rôzne druhy zemedel'ských družstiev, zvlášť pre úverné, potravné, skladištné a výrobné družstvá. Centrála zákonom dostala právo i povinnosť úradnej revízie v pričlenených družstvách. Revízie konajú sa aspoň raz ročne. Súčasne začínajú sa rýchlejším tempom zakladať po dedinách úverné družstvá pre roľníkov a robotníkov, lebo veď rok 1918 našiel ich veľmi málo a z nich len asi polovica bola slovenských. Úverné družstvá povolané sú prijímať drobné vklady a tým pracovať proti tesaurácii, hodne rozšírenej na Slovensku a poskytujú len členom pôžičky menšie a krátkodobé. Činnosť ich obmedzená je na 1—2 obce. Dnes ich je už vyše 700. Čs. vláda napomáha ich zakladanie 3.000.— Kč príspevkom na zariadenie (pokladňa, nábytok, knihy) každého úverného družstva. Pre väčšie vklady a pre väčšie roľnícke úvery a to i dlhodobé od r. 1924 zakladajú sa po okresných mestách s činnosťou pre celý okres družstvá zvané Roľnícke vzájomné pokladnice s centrálou Sväz roľníckych vzájomných pokladníc v Bratislave. Takýchto pokladníc založených je už 54, takže skoro o všetky okresy Slovenska postarané je i po tejto stránke. Čs. vláda napomáha zakladanie

štátnym vkladom po 100—200.000.— Kč pre jednu pokladnicu. Dosavadný príspevok je 7.200.000.— Kč. Dalším článkom v ľudovom peňažníctve sú Živnostenské úverné ústavy, centralizované vo vlastnom Sväze živnostenských úverných ústavov a družstiev v Bratislave. Malí živnostníci obyčajne ťažko zaopatrujú si úver, preto bolo nutné zvláštnou organizáciou postarať sa o nich. Pre Sväz živnostenských družstiev poskytla čs. vláda štátnu záruku na 12 mil. Kč, aby si zaopatrili prostriedky na eskontovanie zmeniek členov jednotlivých družstiev. Takto sa umožňuje životaschopným živnostiam rozvitie. Živnostenské úverné ústavy zakladajú sa od r. 1923 a je ich dosiaľ 66.

V mestách vznikajú od r. 1920 komunálne sporiteľne, čiastočne samostatné, čiastočne ako filiálky českých mestských sporiteľní. Ústavy tieto nemajú vlastného kapitálu, ale pracujú len s vkladmi uloženými samými mestami a jednak s vkladmi od jednotlivcov. Za tieto sporiteľne ako i za vklady u nich uložené ručí mesto svojím majetkom a dôchodkom. Samostatných sporiteľní je dnes 8 a filiálok 4. V sporiteľniach je všeobecne nízky pasívny a aktívny úrokomer, čím stávajú sa do istej miery regulatívom na peňažnom trhu po mestách, spoločne s ľudovými peňažnými ústavmi. Okrem sporiteľní, zaoberajúcich sa tiež hlavne hypotekárnym a komunálnym úverom, dostalo sa Slovensku ešte dvoch veľmi dôležitých finančných inštitúcií pre úver hypotekárny a komunálny, a sice: filiálka Zemskej banky českej a filiálka Hypotečnej banky českej, obe r. 1924 založené v Bratislave. Posledná má od r. 1926 expozitúru v Košiciach pre východné Slovensko. Na Slovensku nebolo dosť mobilného kapitálu, ktorý by na dlhé roky možno bolo viazať do veľkých úverov ako poskytujú tieto ústavy. Tiež odpredaj záložných listov odvádzať od založenia samostatných podobných ústavov. Od Zemskej banky dostávajú úver hlavne obce (vodovody, elektrifikácia, kanalizácia, cesty, dlažba atď.) a korporácie na investície všeužitocné (meliorácia atď.) a na budovy. — Hypotečná banka zase dáva pôžičky hlavne na pozemky a budovy. Okrem toho zaoberajú sa oba ústavy eskontom zmeniek od iných peňažných ústavov aj družstevných centráľ a poskytovaním pôžičiek garančných a lombardných.

Niekoľko väčších pražských a brnenských bánk po prevrate otvorilo svoje filiálky na Slovensku. R. 1928 takýchto filiállok bolo 18.

Bankový úrad ministerstva financií prevzal filiálky bývalej Rakúsko-Uhorskej banky na území Československej republiky. Bola to štátna banka, ktorá r. 1926 zmenila sa na akciovú Národnú banku československú, poverenú vydávaním bankoviek. Na Slovensku má 5 filiállok. I táto zaoberá sa eskontom zmeniek od peňažných ústavov.

IV

Pred prevratom boli slovenské banky malými miestnymi ústavmi, ich účastiny mali v rukách najviac roľníci a živnostníci. Začaly všetky s veľmi malým kapitálom, složeným veľkým počtom malých účastinárov a ich vývin bol prirodzene pomalý. Najstarším účastinným ústavom bola Sporiteľna v Turčianskom Svätom Martine, založená roku 1868, ktorá pred časom splynula s Tatra bankou. Väčšina týchto bánk bola založená v deväťdesiatych rokoch minulého storočia.

Nasledujúca tabuľka ukazuje stav tých bánk, ktoré majú vlastné správy a pracujú hlavne so slovenským kapitálom.

	1908	1917	1928
Počet ústavov	20	33	14 (so 116 filiálkami a 6 expozitúrami)
Zaplatený kapitál a rezervy .	K 5,300.000	K 21,800.000	Kč 282,800.000
Vklady	" 35,200.000	" 102,200.000	" 1.497,400.000

Z poslednej uvedenej položky bolo roku 1928 uložené 1.116 mil. Kč vkladov na vkladné knižky.

V bývalom Uhorsku bolo, mimo shora uvedených bánk deväť iných slovenských ústavov (nateraz mimo Slovenska ostavších), ktoré roku 1917 mali 2,900.000 kor. vlastného kapitálu a 3,900.000 kor. sverených prostriedkov.

Nasledujúce číslce osvetľujú vývin dvoch najväčších slovenských bánk.¹⁾

¹⁾ „Slovenská banka“ bola založená roku 1870, „Tatra banka“ roku 1884, ale pre odpor uhorskej vlády nemohla byť otvorená až roku 1886. Uhorská vláda dala svoj súhlas k otvoreniu len pod podmienkou, že jeden z jej dôverníkov bude ustanovený za predsedu.

	Slovenská banka		Tatra banka	
	splatený kapitál a rezervy	vklady a bežné účty	splatený kapitál a rezervy	vklady a bežné účty
Prvý rok	kor. 33.000	202.000	800.000	30.000
1888	" 98.000	813.000	805.000	853.000
1898	" 220.000	1,969.000	864.000	4,787.000
1908	" 1,365.000	5,370.000	977.000	8,769.000
1918	" 9,376.000	35,932.000	1,600.000	9,908.000
1919	Kč 60,547.000	188,917.000	3,494.000	24,312.000
1928	" 121,792.000	504,194.000	92,601.000	569,083.000
Z toho vklady, uložené na vkladné knižky				
1928	372,000.000		428,000.000	

Rozmach oboch bánk po roku 1918 záleží hlavne jednak v zosilnení ich vnútorných stavov, jednak v splynutí s niekoľkými menšími ústavmi.

V

Nasledujúce číslce prispejú čitateľovi všeobecným prehľadom ako sa vyvinuly rôzne peňažné ústavy na Slovensku od jeho odlúčenia od Uhorska. (Všetky číslce sú v tisícoch Kč).

Účastinné banky

	Počet	Účastiny	Rezervy	Vklady	Pôžičky
1920	207	288.569	137.548	2,165.816	1,720.945
1928	76	379.630	166.633	3,797.860	3,551.184

Koncom roku 1928 bolo vkladov na vkladné knižky Kč 2,784.000, iných vkladov Kč 1,604.000, pôžičiek na zmenky Kč 1,140.000, iných 2,411.000. Uvedené banky mali 212 filiállok a 20 expozitúr. (Filiálky pražských a brnenských bánk nie sú zahrnuté v týchto číslciach).

Komunálne sporiteľne

Roku 1928 malo 8 samostatných a 4 filiálky komunálnych sporiteľien nasledujúcu súvahu:

Rezervy (len u samostatných)	1.122
Vklady — na knižky	246.857

Vklady na běžných účtech	52.471
— peňažných ústavov	20.888
Pôžičky — hypotečné	125.580
— komunálne	18.120
— iné	43.858
Reeskont zmeniek	5.237
Vklady u iných peňažných ústavov	62.261

Roľnícke vzájomné pokladnice

	Počet	Podiel. kapitál	Rezervy	Vklady	Pôžičky
1925	34	1.278	1.147	21.922	25.972
1928	47	5.695	3.347	177.160	212.444

R. 1928 mali roľnícke vzájomné pokladnice:

Vklady na knižky	154.000
Pôžičky — eskont zmeniek	26.000
— intabulované zmenky	144.000
— hypotečné	4.000
— na běžných účtoch	37.000
Počet členov roku 1925	6.709
„ „ „ 1928	36.182

Ich Sváz vykazoval na konci roku 1928:

Podielového kapitálu	292
Rezerv	2.438
Štátneho vkladu	7.200

Úverné družstvá

	Počet	Podiel. kapitál	Rezervy	Vklady	Pôžičky
1918	233	3.878	2.253	53.483	18.765
1925	444	6.527	4.137	118.237	77.034
1928	619	11.103	5.852	194.430	174.379

Roku 1928 bolo uložené na vklad. knížkách 192.000.000:

Pôžičky — dlhopisy	131.000
— zmenky	24.000

Pôžičky lombardné	400
— hypotečné	5.300
— na běžných účtoch	14.000
Počet členov r. 1928	119.933

Ústredné družstvo v Bratislave (centrála úverných družstiev) vykazovalo ku koncu r. 1928:

Podielového kapitálu	1.701
Rezerv	502
Vkladov	33.751
Pôžičiek	23.543

K svázu tomuto pričlenené bolo mimo 636 úverných družstiev ešte 5 svázov družstevných, 47 roľníckych vzájomných pokladníc, 866 potravných družstiev, 16 skladištných, 32 výrobných, 49 páleníčnych a liehovarníckych, 26 mliekárskych, 1 fanárske, 14 nájomných, 22 živnostenských, 55 stavebných, 5 elektrárenských a 34 rôznych družstiev, spolu 1809 družstiev s 320.000 členmi.

Živnostenské úverné ústavy (družstvá)

	Počet	Podiel. kapitál	Rezervy	Vklady	Pôžičky
1925	39	1.349	338	14.919	20.114
1928	55	3.754	1.175	54.168	75.631

R. 1928 uložené vklady na vkladné knižky	47.000
Pôžičky — zmenky	48.000
— na běžných účtoch	27.000

Počet členov: 15.777.

Ich Sváz vykázal ku koncu roku 1928:

Podielový kapitál	1.027
Rezervy	148
Vklady	11.698
Eskont. zmenky	21.044

Počet členských ústavov: 98.

Zemská banka česká, filiálka v Bratislave

Koncom roku 1928:

Vklady — na vkladné knižky a pokladničné poukázky	36.000
— na bežných účtoch	324.640
Pôžičky — komunálne	221.000
— na pozemky	11.000
— na stavby a hypotéky	24.000
Preddavky a úvery na bežný účet	41.000
Zmenky	45.000

V rokoch 1924—28 poskytnuté bolo pôžičiek:

	zálohy	vyplatené
Komunálne	Kč 325.000	Kč 246.000
Pozemkové	" 22.000	" 12.000
Stavby a hypotéky	" 97.000	" 72.000
Ěskont. zmenky	" —	" 472.000
Na bežnom účte	" —	" 359.000

Hypotečná banka česká, filiálka v Bratislave
a expositura v Košiciach

Koncom roku 1928 vykazovala:

Vklady — na vkladné knižky	11.000
— na bežných účtoch	59.000
Pôžičky — na domy	46.000
— na pozemky	40.000
— na pozemky z pozemkovej reformy	6.454
— iné	769
Reeskont zmeniek	37.495

Úhrnný počet pôžičiek v rokoch 1925—1928:

— povolených	351.000
— vyplatených	144.000

Prirovnávajúc rok 1918 k roku 1928 vidíme, že u peňaž-
ných ústavov na Slovensku uložené bolo vkladov:

	Všetky vklady r. 1928	Vklady na vkl. knižky r. 1928	Iné vklady r. 1928
Účast. banky	1.200,000.000	2.784,000.000	1.064,000.000
Filiálky českých a moravských bank	—	200,000.000	300,000.000
Komunálne sporiteľne	—	247,000.000	73,000.000
Roľnícke vzájomné pokladnice	—	154,000.000	23,000.000
Úverové družstvá	53,000.000	193,000.000	2,000.000
Živnostenské úverové družstvá	—	47,000.000	7,000.000
Zemská banka česká	—	36,000.000	325,000.000
Hypotečná banka česká	—	2,000.000	17,000.000
	1.253,000.000	3.663,000.000	1.811,000.000

Rozdiel je iste veľmi pozoruhodný.

Môžeme bezpečne konštatovať, že vklady zámožnejších, ale
aj chudobných vrstiev stále rastú a súčasne životná úroveň sa
stále zlepšuje.

KAPITOLA XX

Otázky robotníctva a sociálne zákonodarstvo

Dr. Ivan Dérer *

ODTRHNUTIE sa Slovenska od Uhorska a jeho spojenie s českými zemami v Československej republike prinieslo slovenským pracovným vrstvám také výhody, ktoré boli dotiaľ len snom. V starom Uhorsku musely robotnícke vrstvy trpeť pre stredoveký a poloorientálny systém, ktorý sa málo alebo vôbec nestaral o robotníka a svojim odopieraním práv politických ako aj brutálnou nadvládou bral všetky nádeje robotníckeho pokroku. Dnes však dostáva sa robotníkovi v Československej republike všetkých výhod demokratického štátu, a to nielen na poli politickom, ale aj na sociálnom a kultúrnom.

Všeobecné, rovné a tajné volebné právo pre všetkých plnoletých obojeho pohlavia, spojené s pomerným zastúpením, dalo základ novej ústave československej a robotník má z toho najväčší prospech. Zvlášte robotník slovenský, ktorý bol v starom Uhorsku len otrokom, vôbec bez politických práv, nie je už tým úbohým poddaným, ale občanom, ktorý sa teší rovnosti. On a jeho žena volia si reprezentanta bez akýchkoľvek obmedzení, a to nielen pre obe komory, ale aj do obecných zastupiteľstiev. Voľby do zemských a okresných zhromaždení konajú sa na základe tohoto samého oprávnenia, len zákonom

* Narodil sa r. 1884 v Malackách. Pred vojnou bol pravotárom. Hneď po prevrate r. 1918 stal sa poslancom Národného zhromaždenia a referentom pravosúdia. Po drovi Šrobárovi v r. 1920 stal sa ministrom pre správu Slovenska a bol neskôršie ministrom unifikácie. Od r. 1929 je ministrom školstva a národnej osvetu v Udržalovom kabinete. Je pravotárom v Bratislave a vodcom sociálno-demokratickej strany na Slovensku.

z roku 1927 menila na tom niečo vládna väčšina, v ktorej robotníctvo nebolo zastúpené, a to v tom smysle, že vláda menuje jednu tretinu do menovaných telies a volia sa len dve tretiny.

Robotnícke vrstvy Slovenska využívajú tieto práva úplne. Prvé poválečné voľby roku 1920 — ktoré, v srovnaní s brutálnymi voľbami starého Uhorska, možno považovať za prvé európske voľby na Slovensku — posilnily robotnícku triedu. Československá sociálno-demokratická strana mala vyše 500.000 hlasov, nemeckí a maďarskí sociálni demokrati vyše 110.000 hlasov a československí národní socialisti vyše 30.000 hlasov, čili spolu skoro 650.000 hlasov oproti 750.000 hlasom občianskych strán. Je zaujímavé srovnávať tento volebný výsledok zo Slovenska s výsledkami v celej republike, kde socialistické strany mali skoro 2,900.000 hlasov, kdežto všetky ostatné strany mali 3,200.000. Tieto čísllice ukazujú, že na Slovensku, kde majú roľníci väčšinu nad priemyselným robotníctvom, robotnícke strany mali viac hlasov než v zemiach českých s ich vyvinutým priemyslom. Vysoký počet hlasov týchto strán na Slovensku pri prvých voľbách možno nazvať zjavom poválečným, lebo obyvateľstvo po strašnom válečnom utrpení prejavilo svoju priazeň tým, ktorí si priali mier, republiku a slobodu ľudu. Predáci slovenských sociálnych demokratov ukázali za posledných rokov vojny a zvlášte pri historickej májovej schôdzi v Liptovskom Sv. Mikuláši, že ich ideálom bol československý štát, a ľud im preukázal vďačnosť za zásluhu, že vymanili Slovensko z maďarských rúk, tým, že za nich hlasoval. Tieto voľby mohli by tiež predstavovať prílišnú dôveru v účinnosť všeobecného volebného práva, ktoré bolo po prvý raz použité. Mnohí očakávali od tohoto a od nového parlamentu okamžité odstránenie všetkého zlého doby poválečnej. Keď sa nesplnili tieto príliš veľké nádeje, zjavil sa náhle medzi robotníckymi stranami nepokoj.

Už od začiatkov založenia štátu zastávaly ľavicové strany vo vláde vážny úkol: v prvej československej vláde mali sociálni demokrati a národní socialisti po troch ministroch. V lete r. 1919 bol utvorený „rudo-zelený“ kabinet s ministerským predsedom sociálnych demokratov Tusarom a ministerstvá boli rozdelené medzi obe socialistické strany a re-

publikánsku agrárnu stranu. Po voľbách roku 1920 bol tento kabinet doplnený reprezentantmi slovenských sociálnych demokratov a pisateľ tejto state stal sa ministrom pre Slovensko, o niekoľko týždňov pozdejšie dr. Ivan Markovič ministrom národnej obrany.

V jeseni roku 1920 rozštiepila sa strana sociálnych demokratov. Viac alebo menej radikálne živly boli odstránené alebo vylúčené a tieto potom utvorili stranu komunistickú, ktorá vedie od toho dňa až dodnes napínavý boj proti socialistom. Výsledkom toho bolo rozpadnutie sa „rudo-zeleného“ kabinetu a utvorenie úradníckej vlády. Bolo to až roku 1921, keď sa podarilo drovi Benešovi utvoriť novú vládu s členmi oboch socialistických strán. Roku 1922 bol tento kabinet pretvorený pod vedením ministerského predsedu dra Švehlu na všenárodnú vládu z predstaviteľov všetkých československých strán včetně socialistov. V oboch posledných vláдах boli slovenskí sociálni demokrati zastúpení jedným ministrom.

Táto účasť socialistov vo vláde republiky, ktorá trvala po roku 1920 celých päť rokov, bola sprevádzaná systematickou a nevyberčivou agitáciou komunistov, kým slovenských sociálnych demokratov napádala súčasne aj Hlinkova ľudová strana. Ale aj keď boli podnikané na socialistov súčasne útoky zprava a zľava, udržali svoju moc a pričínili sa veľmi snažne cennou prácou na budovaní republiky ako aj dôležitých sociálnych reforiem. Práca týchto piatich rokov bola veľmi dôležitá pre konsolidáciu pomerov na Slovensku. V českých zemiach bolo už známe všeobecné volebné právo aj za Rakúska a robotníci vydobyli si už politické práva dlho pred vojnou. Ale na Slovensku, aj keď mal robotník akýsi výhľad v mestách, nemal žiadnych práv na vonkove. Len polovica členov samosprávnych sborov bola volená, a to známym maďarským poriadkom, druhá polovina pozostávala z „virilistov“, totiž z občanov, ktorí platili najviac daní. Zaostalé pomery v Uhorsku, zlé cesty, nedostatok sociálnej a zdravotnej pečlivosti boli prirodzeným výsledkom samosprávneho systému, ktorý napomáhal nepotizmus a korupciu a znemožňoval tak dôležitý vývoj obcí. Istý pokrok bol možný len v mestách magistrálnych, ale obce a vonkovské mestecká hodne zaostaly.

Tieto patriarchálne, poloazijské pomery sa skoro zmenily, keď bolo zavedené všeobecné volebné právo a robotnícke vrstvy získaly si zastúpenie v obecných výboroch. Bolo hneď pozorovať nový západoeurópsky duch. V mnohých obciach boli robotníci zvolení za starostov: niekde sa spojili mešťania a robotníci, aby ich zvolili. Pracovitý robotník sdrúžil sa radostne s inými stranami, ktoré chcely konať pozitívnu prácu. V obciach, kde predtým vyvolával hádky alkohol, byly teraz vedené boje celkom iného druhu, na pr. pre stavbu moderných a hygienických škôl; byly stavané sirotince, nemocnice, cesty, zriadené obecné knihovne, bolo zlepšené vyučovanie, zavedené elektrické podniky, byly podporované stavebné podniky, inými slovami, začalo sa pracovať so zdravými samosprávnymi zásadami.

Medzitým odstránené staré uhorské stredoveké stolice, ktoré zabývaly sa len politickými a ústavnými sporami, byly nahradené šiestimi väčšími župami, ktoré zaviedly solídne spôsoby do práce a dosiahly za šesť rokov svojho účinkovania veľmi mnoho, zvlášte ohľadne veľmi zanedbaných silníc.

Parlamentné voľby v jeseni roku 1925 priniesly zmenu v stave robotníckej triedy. Socialistické strany vo vláde byly veľmi zoslabené neobmedzeným počínaním komunistov za predošlých päť rokov. Československí sociálni demokrati dostali len 631.000 hlasov v srovnaní s 1,590.000 hlasmi roku 1920 a na Slovensku mali ich len 60.000. Nemeckí sociálni demokrati dostali v celej republike 411.000 hlasov. Za to komunisti dostali 931.000 hlasov, z nich 180.000 na Slovensku. K tomu ešte slovenská klerikálna opozícia dostala 480.000 hlasov.

Tieto výsledky urobily nemožným zotrvať socialistom vo vláde a v marci r. 1926 z nej vystúpili z príležitosti sporov o otázke colnej. Nasledujúcej jesene bola utvorená čiste občianska vláda aj za účasti dvoch najväčších nemeckých občianskych strán a najväčšej slovenskej strany, strany ľudovej pod Hlinkovým vedením. Všetci socialisti boli teraz v opozícii.

Dňa 2. decembra r. 1928 byly prevedené voľby do nových zemských a okresných zastupiteľstiev v celej republike. Následok týchto volieb bolo zoslabenie niektorých vládných

strán, zvlášte slovenskej strany ľudovej a zosilnenie socialistov. Komunisti stratili vcelku mnoho hlasov, ale na Slovensku udržali si svoju silu.

* * *

Utvorenie Československej republiky znamená pre jej obyvateľstvo základnú hospodársku zmenu. Ako bolo už uvedené, boli Čechy, Morava a Sliezsko najväčšími priemyselnými zemami starého Rakúska a tiež veľiká čiastka priemyslu starého Uhorska nachádzala sa na Slovensku. Tento veľký priemysel v terajšom Československu pracoval pre hospodárske potreby 52 mil. obyvateľov, ktorý počet klesol teraz na 14 mil. Rozumie sa samo sebou, že táto hospodárska zmena bola sprevádzaná vážnou hospodárskou krízou, ktorá nebola premožená ani doteraz. Vysokostojaci priemysel českých zemí zvykol si čoskoro na nové pomery, využítkoval čo najviac poválečné zmeny a nahradil si stratu tým, že si našiel nové trhy vo všetkých dielach sveta. Pomery na Slovensku boli ťažšie. Priemysel, ktorý bol za starého Uhorska umele udržovaný štátom, nemohol si zvyknúť na nové pomery, v ktorých musel spoliehať na vlastné sily vo voľnej súťaži s inými. Politické motívy hraly tu bez sporu tiež svoju úlohu a mnoho podnikov, ktoré sa zprvu neprajne dívaly na nový režim, prialo si jeho rýchleho ukončenia a dúfalo, že bývalé Uhorsko bude obnovené, následkom čoho nestaraly sa vôbec o hospodársku konsolidáciu. Keď sa pozdejšie toto stanovisko ukázalo falošným, priemysel českých zemí, ktorý ináč vždy bol silnejší a vyvinutejší, získal väčší náskok a ten ešte zväčšoval podľa pomerov k vážnej nevýhode slovenského hospodárskeho života. Len vtedy uvedomila si slovenská verejná mienka dôležitosť celého problému. Politické strany, priemyselné kruhy a robotnícke organizácie začali pracovať ruka v ruku k obnoveniu hospodárskeho života a k uplatneniu tohoto názoru u pozdejších vlád. Tieto snahy boli korunované úspechom a v niekoľkých posledných rokoch bolo vidieť zrejme zlepšenie v slovenských hospodárskych pomeroch.

Obdobie od roku 1921 do 1926 možno však označiť za obdobie trvalej krízy, keď nezamestnanosť dosiahla výšky, aká

nebola dosiaľ na Slovensku známa. Čo sa zemedelstva týka, bolo Slovensko najzanedbanejšou čiastkou starého Uhorska a tiež pomoc, ktorú poskytoval štát priemyslu, neprinesla veľkého zlepšenia. Viac než 20.000 Slovákov vystaňovalo sa každého roku z bývalého Uhorska do Spojených štátov, skoro samí mladí, zdraví, dobrí robotníci, ktorí nemohli najst doma dostatočnej výživy. Dolary, ktoré títo vystaňovalci v Amerike usporili a posielali domov, boli za starého režimu jedinou hospodárskou investíciou. Amerika bola hospodárskymi pľúcami Slovenska, ktoré by bez nej bolo zahynulo. Latifundový systém maďarských magnátov mal veľmi ničiace účinky na slovenský ľud, zvlášte so zreteľom na vysoký počet porodov a znemožnil každú obrodu hospodárstva. Roľník si nemohol kúpiť nové pozemky, jeho trpasličí majetok byl rozdrobený na proletárske pozemkové čiastky, tisíce roľníkov šlo ročne na žne na južných latifundiach a vracalo sa s nepatrným zárobkom, aby sa pretĺkalo cez ťažké zimné mesiace a očakávalo nové žne na Dolnej zemi. Len bezpečný ventil Ameriky, ktorý uľahčil potreby slovenského pracovného ľudu, a drakonicky prísne zemedelské zákony v Uhorsku zdržaly túto hospodársku a sociálnu biedu od výbuchu, akými boli sedliacke vzbury v Rumunsku a na maďarskej Dolnej zemi.

Československá republika neprevzala teda na Slovensku v hospodárskom ohľade závideniahodné dedičstvo. Ku všetkým týmto, zo zlého uhorského hospodárenia vyplývajúcim ťažkostiam pristúpily ešte poválečné pomery, hospodárskemu životu vojnou spôsobené rany, rozbitie niekdajších veľkých hospodárskych území, všeobecná a špeciálna hospodárska kríza, ťažká schopnosť prispôsobenia sa slovenských hospodárskych kruhov atď. Následok toho bol abnormálny počet nezamestnaných, zvyšovaný ešte viac tým, že americká emigrácia, ktorá pred vojnu bola podporovateľkou slovenského hospodárskeho a sociálneho života, teraz úplne prestala v dôsledku ustanovení Spojených štátov o prisťahovalcoch. Ďalej predošlé zamestnanie mnohých tisícov slovenských roľníkov na veľkých pozemkoch v Maďarsku, Jugoslávii a Rumunsku stalo sa úplne nemožným so zreteľom na zmenené pomery.

V poválečných rokoch byly tedy hospodárske a sociálne pomery na Slovensku ďaleko od závidenia hodných. Všetko,

čo predtým malo chlieb a zamestnanie inde, bolo teraz stlačené v jeho úzkych medziach, ako vo variacom kotle, ktorý hrozil prasknutím. Že bolo zabránené výbuchu a že sa vrátili pomaly normálne pomery, bolo dielom troch faktorov: po prvé svobodného demokratického zriadenia, ktoré umožnilo najviac postihnutým rozšíriť svoje záujmy, po druhé pokročilého sociálneho zákonodarstva, ktoré zabezpečilo robotníckym vrstvám ľudskú dôstojnosť, a po tretie prevedenie pozemkovej reformy, ktorá rozdrobila veľké latifundiá, vysvobodila Slovensko z mrákot, ktoré nad ním visely po storočia, vybudovala novú existenciu pre státisíce ľudí a vniesla nové a živé sily do hospodárskeho života zeme.

Nie je mojím úkolom písať o pozemkovej reforme. Pri jej prevádzaní stalo sa mnoho chýb a mnoho sa malo urobiť celkom iným spôsobom. V mnohých smeroch sú spravdivé dôvody pre kritiku a medzi iným aj s hľadiska zemedel'ských robotníkov. Pri tom všetkom, že československé zákonodarstvo obsahuje cenné pravidlá v prospech robotníkov a zamestnancov, postihnutých pozemkovou reformou, ich prevádzanie, zvlášte na Slovensku, vyžaduje ešte mnoho. Ale i keď sa ukázalo pri prevádzaní mnoho chýb, môže sa smele povedať, že pozemková reforma bolo veľké dielo, ktoré zachránilo Slovensko pred sociálnou skazou, prispelo hodne k odstráneniu poválečných pomerov a dalo základ novým a zdravým existenciam.

* * *

Československá republika je nesporne jeden zo štátov, ktorý má najpokročilejšie zákonodarstvo a za desať rokov jej trvania bolo viac dosiahnuté v záujme robotníckej triedy, než v mnohých desaťročiach uplynulej doby. Nebudem uvádzať podrobnosti tohoto zákonodarstva, spokojím sa len s výpočtom dôležitejších zákonov v sociálnej sfére. Prvý je zákon č. 91. z roku 1919, ktorý ustanovuje osemhodinový pracovný deň a ktorý Národné shromáždenie prijalo ešte pred vynesením Washingtonskej dohody. Túto dohodu ratifikoval parlament roku 1922 a Československo je jedna z málo zemí, ktoré si ju osvojily.

Veľkej dôležitosti je zákon č. 330 z roku 1921 so zreteľom

na závodné výbory vo všetkých oboroch s viac než 30 zamestnancami, tieto výbory majú väčšinou poradnú funkciu. Rovnako ustanovizne boli zavedené zákonom č. 144 z roku 1920 pre bane, pre ktoré zaviedol zákon č. 145 z tohože roku zvláštne rozhodčie súdy. Zákon č. 655 z roku 1919 zaviedol zvláštny postup pri riešení sporov medzi zamestnavateľmi a zamestnanci v železárskom priemysle, kým rozhodčie súdy v stavebnom priemysle boli zavedené rôznymi zákonmi o zvýšení stavebného ruchu. (Zákon č. 19 z roku 1920 upravil pracovné a mzdové pomery pre služebníctvo a zákon č. 82 z roku 1920 pre strážcov.)

Dôležitým je tiež zákon č. 420 z roku 1919, kontrolujúci detskú službu a zakazujúci zamestnanie detí nižšie 14ročných. Iný zákon zabezpečuje každému robotníkovi alebo inému zamestnancovi, ktorý bol zamestnaný na jednom mieste najmenej rok, právo na minimálnu dovolenú šiestich dní s plným platom.

Celý rad zákonov upravuje podporu nezamestnaných. Tieto boli zvlášť veľmi dôležitými v rokoch po svetovej vojne, keď nezamestnanosť v Československu bola veľiká a štát vyplácal viac miliónov korún, aby ju zmiernil. Priama štátna podpora od prípadu k prípadu bola zrušená a zákonom č. 267 bol zavedený tak zvaný gentský systém, dľa ktorého je vyplácaná podpora v nezamestnanosti len tým, ktorí sú členmi odborových organizácií, a to cestou týchto, ktorým potom štát príslušné sumy vyplácal.

Veľmi dôležitými boli tiež zákony k zvýšeniu stavebného ruchu, ktorými štát poskytol buďto subvencie alebo záruku a tým umožnil veľký stavebný ruch vo všetkých okresoch republiky. To nemalo za následok len stavbu mnohých nových domov hygienickým spôsobom, ale zvýšilo aj zamestnanosť a malo priaznivý vliv na celý hospodársky život zeme.

Ale najväčším dielom sociálneho zákonodarstva je zákon č. 221 z roku 1924 o nemocenskom, úrazovom a starobnom poistení zamestnancov, ktorý vstúpil do platnosti v roku 1928. Zákon 148. z roku 1925 postaral sa o poistenie pre prípad staroby a invalidity, jednako len pre prípad samostatných robotníkov, ale účinky toho sa ešte nejavia. Zákon 92. z roku 1918 zaviedol Všeobecný penzijný ústav v Prahe a dal vláde

plnú moc, aby rozšírila poistenie súkromných úradníkov aj na Slovensko. Koncom roku 1928 prijalo Národné zhromaždenie ďalší zákon o poistení súkromných zamestnancov. Rozumie sa samo sebou, že jestvuje celý rad zákonov o podpore válečných invalidov a válečných vdov.

Táto veľmi krátka stať o dôležitých krokoch sociálneho zákonodarstva ukazuje, koľko dokázalo Československo na tomto poli. Bolo to zvlášť výhodné pre robotnícke vrstvy na Slovensku, kde sa za maďarského režimu o sociálnom zákonodarstve veľmi málo vedelo. Slovensko ďakuje za svoj veľký pokrok najviac dobrým pomerom v Čechách, na Morave a v Sliezsku, kde bol už od desaťročí veľmi vyvinutý priemysel a kde v dôsledku vyššieho stupňa kultúry a civilizovanejších pomerov mali sociálne ustanovizne väčšiu možnosť rozvoja a práva robotníkov boli lepšie zabezpečené. Robotníci sami sú v zemiach českých lepšie organizovaní a môžu lepšie hájiť a uskutočňovať svoje práva. Že slovenskí robotníci žijú teraz v jednom štáte s Čechmi, to im zabezpečuje zlepšenie sociálneho stavu. Toto je jedným z dôvodov, prečo sa stavajú proti jakémukoľvek separatistickému hnutiu, ktoré by mohlo zoslabiť sväzky medzi Slovenskom a Čechami a tým oživilo by starú moc maďarského útlaku. Vidia v československej jednote najlepšiu záruku k udržaniu toho, čo bolo v sociálnom obore vydobyté.

* * *

(Článok tento napísaný bol koncom 1928. V niektorých ohľadoch nastaly od toho času určité zmeny. V podstate však platí všetko, čo je v článku uvedené.)

KAPITOLA XXI

Pozemková reforma na Slovensku

Štefan Janšák*

Pojem národa — Vlastníctvo v dobe poddanskej
Právny pomer zemepána a poddaného v štáte

POZEMKOVÚ reformu na Slovensku nie je možno náležite pochopiť ani oceniť bez krátkej retrospektivy, ktorá nám jasne ukáže, že jej motívy a ciele nevyplývaly z národnej alebo rasovej zášti, ale korenily výhradne v dôvodoch sociálnych, majúcich na zreteli i širší záujem ľudský.

Aby sme vec jasne osvetlili, treba sa dotknúť uhorského štátneho práva ešte z dôb sv. Štefana, ktorým právom upravený je zásadne pomer občanov a ich život.

Od príchodu Maďarov do Uhorska až po rok 1848 udržalo sa právne, a po tomto roku zase fakticky, veľmi dôsledné rozlišovanie národa na dve veľké triedy: *vítazi*, čiže dobyvatelia na jednej strane a *porazení*, čiže *podmanení* na strane druhej. Na prechode medzi nimi niet nikoho a ničoho. Kriterium a charakteristikon víťazov nie je len právo nad životom a smrťou porazených, ale hlavne voľná dispozícia odňatými im statkami a hmotnými prostriedkami, ktoré v prvotných dobách obmedzujú sa *temer výlučne na pozemkový majetok*. Porazení nielen že ztrácajú pôdu, ktorú pre svoju výživu obrábali, ale nepatria ani do lona národa a stoja mimo práva. Ich nárok na právnu ochranu nie je žiadny, alebo len minimálny. Oni sú „peuple taillable et corvéable à la merci“. Existuje

* Narodil sa r. 1885 a vyštudoval za inžiniera na Morave. R. 1918 vymenovaný bol za referenta verejných prác pri ministerstve pre správu Slovenska a po zrušení tohoto úradu stal sa prednostom oddelenia verejných prác v Bratislave. Je autorom rôznych hospodárskych a historických úvah.

len národ víťazov a to sú v užšom slova smysle len šľachtici. Oni reprezentujú kolektívny pojem vlasti. Behom celého XVIII. storočia oslovujú sa vzájomne na komitátnych zasadnutiach, i zemskom sneme stavovskom, sídení šľachtici slovami: „Tekintetes Magyar Hazá!“ (Vážená maďarská vlasť!) Šľachticom pripadajú plody ich víťazstva v smysle ponímania prvotného alebo starovekého dobyvateľa.

Rozlišovanie na privilegovaných a bezprávnych nie je ovšem špecialitou len uhorského práva. Analogiu nachádzame v kodexoch celej strednej Európy. Špecialitou uhorských pomerov bolo, že výše uvedené rozlišovanie sa pečlivo udržalo až po najnovšiu dobu. Nielen, že pretrvalo celé storočie XVIII. a prvú polovicu storočia XIX., ale dožilo sa v tejto dobe i svojho posilnenia, ba najvyššieho svojho rozkvetu, zatiaľ čo západná Európa poznala nielen v literatúre, ale i v štátnom a politickom živote slobodného ducha prvých demokracií.

Feudalizmus bol všade krutý k triedam utlačených a preto nehľadíme na feudalizmus uhorský s hľadiska tortúr a šikán, ktoré museli poddaní vytrpeť. Hľadíme naň výlučne so stanoviska štátne politického príslušnej doby, posudzujúc jeho význam dľa toho, či bol osožným alebo škodlivým pre rozvoj a rozkvet štátu. A tu možno tvrdiť, že uhorský feudalizmus, majúci o veľa ostrejšie formy, než v ktoromkoľvek štáte evropskom — snáď ani Rusko nevnímajúc — brzdil zmodernizovanie Uhorska po stránke politickej i hospodárskej.

Pozemky v starom Uhorsku, ačkoľvek vlastnícky patria len pánovi, zásadne delia sa na dve kategórie:

1. rodinné, čiže allodiálne, na ktorých hospodári šľachtic s vlastnou čeladou, vlastným inventárom a nákladom na vlastné nebezpečie, čiastočne robotou poddaných,

2. sedliacke, čiže urbáriálne, ktoré síce vlastnícky náležia tiež pánovi, má ich voľnú dispozíciu, ktoré však pridelil sedľakovi k obrábaniu a k obžive. Z týchto platí mu poddaný istú časť výnosu v najrozličnejších formách. — Kategória prvá nie je ani zdanená ani zaťažaná vôbec žiadnymi poplatkami. Výnos pozemkov (nie pôda sama) kategórie druhej je zaťažovaný štátnou daňou (v prospech dynastie a celého štátu), čím indirektné je postizený i príjem zeme pána.

Tieto vlastnícké a právne pomery staly sa prameňom zá-

pasov a bojov medzi šľachtou a panovníkom, bojov buďto otvorených so zbraňou v ruke, striedavo sa opätujúcich, alebo trvalých, nepretržitých a neprestávajúcich bojov politických a hospodárskych. V dôsledku týchto pomerov pridelil zeme pánovo sa tvoriacim obciam pozemky len v rozlohe, stačiacej na veľmi nízke existenčné minimum a dosavadny prídel starým obciam snažil sa zmenšiť pri každej vhodnej príležitosti, aby svoj rodinný majetok rozmnožil a rozsah pôdy, ktorej výnos podliehal štátnej dani, zmenšil a svoj vlastný príjem zvýšil.

Tak sa stalo, že po vypudení Turkov zo stredného Uhorska a po skončení rákócziovských bojov na území terajšieho Slovenska, keď poddanské obyvateľstvo vyhynulo válkami alebo morom, šľachtici šmahom pripojili opustené pozemky urbáriálne k svojim allodiám. Na Slovensku stalo sa tak v jedenástich komitátoch a sedľakom boly odňaté pozemky, rozlohou dosahujúce *do stotisíc hektárov*.

Nehľadme na vec — jak už bolo podotknuté — so stanoviska poddaných, ale s hľadiska záujmov celého uhorského štátu. Čo sa týmto činom stalo? Zmenšením urbáriálnych, dani podliehajúcich pozemkov zmenšil sa v prvom rade daňový objekt, ktorého výnos slúžil k udržiavaniu armády, administrácie štátu, k zveľadeniu a podpore jeho hospodárstva. Štát tedy bol zrejme a citeľne poškodený, ačkoľvek šľachta mala asnaď na mysli len poškodenie nie príliš obľúbenej dynastie. Na druhej strane počet poddanských rodín, dodávajúcich vojakov jako šľachtickej domobrany tak i dynastií na obranu celoštátnych záujmov, musel nutne poklesnúť, pretože sa im odobrala možnosť obživy. Sníženie populácie touto násilnou cestou malo pochopiteľne veľký vliv i na rozkvet celého hospodárstva.

Urbarium, t. j. súhrn povinností, ktorým bol viazaný poddaný k svojmu pánovi, nebol v Uhorsku nikdy ani zákonom ani komitátnym usnesením jednotne stanovený. Každý šľachtic sostavoval si ho, menil a prispôboval svojim chvíľkovým potrebám alebo vrtochom, jako chcel. Až habsburská panovníčka Mária Terezia privádza do chaosu jakýsi systém a ducha, určujúc raz na vždy súhrn sedľakových povinností. Podstata reformy Márie Terezie spočíva v tom, že určila

za maximum dosavádne zaťaženie sedliaka, ktoré šľachta považovala za minimum.

Princíp, na ktorom spočíva zaťaženie a exploatacia poddaného v starom Uhorsku, je maximálny zisk pána. Dosiahol ho vtedy (podľa bežných názorov tej doby), keď udržoval sedliaka na pokraji medzi životom a smrťou. Sedliak nesmel zbohatnúť, pretože právne by to bola urážka pre pána a znamenala by ohrozenie jeho výsad, politickej moci, prípadne existencie. Ale nesmel ani zomrieť, čo by zase hospodársky bolo ztratou jediného provodzovacieho kapitálu.

Z tohoto právneho, hospodárskeho a sociálneho ovzdušia vyrástly zjavy, ktoré sa stanú veľmi inštruktívnymi, keď ich postavíme do pravého svetla, na základe štatistických údajov, čerpaných *výlučne z maďarských* historikov, alebo z oficiálnych maďarských prameňov.

Nezdaniteľnosť latifundií

Počet šľachty roku 1787, t. j. obyvateľstva dani nepodliehajúceho, udáva maďarský historik Marczali¹⁾ na 75.000 rodín. Vo Francii, ktorá má štyrikrát toľko obyvateľstva čo Uhorsko, je r. 1789 len 26.000 rodín šľachtických, v Prusku, zemi s eminentne šľachtickou tradíciou a režimom r. 1806 len 20.000 rodín, v Pruskom Poľsku 25.000 rodín. Ešte nápadnejšie sú rozdiely medzi Uhorskom a ostatnými zemiami rakúskymi. Roku 1846 je dľa Fényesa²⁾ v župe novohradskej každý desiaty obyvateľ šľachticom, v župe prešporskej a turčianskej každý desiaty, v komárňanskej každý ôsmy a v mar-marošskej dokonca každý šiesty; priemerne v celých Uhrách každý dvadsiaty. V tejže dobe pripadá v Čechách jeden šľachtický obyvateľ na 828 duší, na Morave na 855 duší, v Dalmácii na 568 duší, Kraňsku na 365 duší, Haliči na 68 duší a v Sedmohradsku na 23 duší.

V priamom pomere s týmto počtom šľachty ide ovšem i pozemková držba, pretože majiteľom pozemkov môže byť len šľachtic. Marczali udáva, že v druhej polovici XVIII.

¹⁾ Marczali Henrik, Magyarország története II. József korában, sv. I., str. 141. Budapešť, 1885. (Dejiny Uhorska v dobe Jozefa II.)

²⁾ Fényes Elek, Magyarország leirása I., str. 19-23 (Popis Uhorska).

storočia patria pozemky, podľa svojej plošnej rozlohy, nasledujúcim majiteľom:

	Vysokej šľachte a kňazom	Strednej šľachte a zemanom	Komposesorátom	Fisku
	%			
V Malej nížine uhorskej	58	9	24	6
V čiste slovenských krajoch	41	29	2	17
V severnej časti Dolnej Zeme	34	31	28	—

Z tejto štatistiky je zrejmé, že na južnom Slovensku (Malá Nížina Uhorska zaberala z neho kraj tvorený čiarami: Bratislava—Trnava—Nitra—Levice—Parkán—tok Dunaja až k Bratislave) 97 percent všetkej kultivovanej pôdy dľa rozlohy patrilo šľachte a štátu. Lebo komposesoráty — jakožto nedeliteľné spoluvlastníctvo komplexov polí a hlavne lesov, náležaly tiež šľachtickým rodinám, ktoré sa o výtazok z hospodárstva delily. Na urbaniálnu pôdu drobného zemedel'ského poddaného, i to ovšem len z titulu obrábania a nutnej výživy (nie jako vlastníctvo) ostaly 3%.

V krajoch čiste slovenských, ktorými rozumieme territorium obývané súvisle Slovákmi, menovite tedy údolie veľkých riek, Váhu, Nitry, Hronu, Ipľu, Šajavy, Hernádu a Latorice, a hornatiny, alebo roviny medzi týmito riekami, je pomer do istej miery priaznivejší: 89% je rozloha pozemkov majiteľov privilegovaných, 11% sedliackych, čo možno vysvetliť tým, že pre menej cennú, neúrodnú, alebo úplne bezcennú horskú pôdu nebolo prílišného záujmu.

V severnej časti Dolnej Zemi (Alföld), v kraji obývanom výlučne obyvateľstvom maďarskej národnosti, sú ostatne pomery úplne analogické (94% : 7%).

V prvom prípade 97%, v druhom 89% a v treťom 93% pôdy, rešp. jej majitelia uplatňovali nárok na nezdaniteľnosť. Magnáti, vysokí duchovní a stredná šľachta boli vyňatí zo zdanenia zákonmi, pri každom parlamente novo potvrdenými. Práve tak komposesoráty. Sporné boly pozemky (vlastne ich výnos), ktoré menily častejšie svoj charakter z urbaniálnych na allodiálne, alebo naopak.

Nedá sa ovšem myslieť, že by rozsah zdanenej pôdy bol

býval len 3%, 7% alebo 11%, menovite preto nie, že štát, lepšie rečeno habsburská dynastia, stále sa zvýšenia daní domáhala, stojac tak v otvorenom boji so šľachtou. Presných dát štatistických z XVIII. storočia však o tom niet, lebo privilegované triedy akýkoľvek súpis pozemkov a majetku zmariely. Avšak i spoľahlivé dáta z r. 1846, teda už z doby bezprostredne pred uhorskou revolúciou a zrušením poddanstva nám hovoria, že $\frac{3}{5}$ všetkej ornej pôdy, temer jedna polovica lúk, $\frac{3}{4}$ viníc a všetky lesy sú nezdanené. (Fényes Elek, Statistik des Königreichs Ungarn, III.)

Je prirodzené, že tento systém daňového hospodárstva nemohol byť bez vlivu na prosperitu štátu a obyvateľstva. V ňom možno hľadať príčinu, že sa Uhorsko ani za pol druhého storočia nevzpamätalo z rán, spôsobených mu tureckými vojnami a domácimi spormi povstaleckej šľachty.

Prameňom štátnych príjmov bolo v Uhorsku až temer do konca XIX. storočia výlučne zemedelstvo. Jaký tenký bol tento pramienok a súčasne jak nízka bola životná úroveň sedliaka-poddaného na začiatku XVIII. storočia, o tom poučuje nás taktiež oficiálna štatistika z tejto doby. Úroda obilia na urbaniálnych pozemkoch (tedy výnos pozemkov dani, poplatkom a dávkam podliehajúcim), je taká nepatrná, že sotva uživí obyvateľstvo. Na jednu dušu pripadá ročná kvota *všetkeho obilia 150 l*, po odpočítaní všetkých poddanských povinností 88 l.³⁾ Vo Francii v tejže dobe vyrobí zemedelský robotník 12 hl obilia ročne.⁴⁾

Veľký počet šľachty od daní osvobodenej, držiacej vo svojich rukách temer $\frac{9}{10}$ všetkej kultivovanej pôdy a obrábajúcej túto pôdu spôsobom najvyššie extenzívnym, mal v zápäť nízku úroveň hospodárskeho života. Až do r. 1848 nepozná uhorské zemedelstvo peňažného hospodárstva vôbec. Šľachta i ľud, každý svojím spôsobom, reprezentujú uzavrenú, sebestačnú domácnosť, s príjmami i výdavkami v naturáliách, domácnosť, ktorá si sama zhotovuje i remeselné výrobky. Pre štátnu pokladnicu neprichádza šľachta vôbec v úvahu

³⁾ Na základe ofic. publikácie uhor. štatistického úradu Magyarországon népessége a pragmatika sanctio korában (Obyvateľstvo Uhorska v dobe pragmatickej sankcie) Budapešť, 1896, str. 56. a 58.

⁴⁾ Vicomte G. d'Avenel, Paysans et ouvriers depuis sept cents ans, p. 66., 177., 180., 181.

na základe svojich privilegií a sedliak len v malej miere, vzhľadom na nepatrný príjem zo svojho hospodárstva.

Dôsledky tohoto stavu objavily sa vždy, kedykoľvek na Uhorsko postavené byly požiadavky finančného rázu. Objavily sa jako nepatrná schopnosť platiť dane, udržovať štátnu správu a prispievať tak k existencii a rozkvetu štátu. Roku 1752 platia dane do spoločnej štátnej pokladnice:

	zl.
1. Celé Uhorsko, Sedmohradsko, Hrvatsko-Slavonsko a vojenská hranica	4,312.095
2. Čechy, Morava a Sliezske	5,939.060
3. Všetky ostatné zeme rakúske (Hor. a Dol. Rakúsy, Štýrsko, Korumtany, Kraňsko, Tyroly, Cirkevné subsidium)	4,453.570

Válka o dedictvo rakúske (1740—1748) a válka sedemročná (1756—1763) vyžiadaly si mimoriadnych vydaní 260 mil. zl. Z toho zaplatily dobrovoľnými dary a úverovými operáciami:

	zl.
Uhorsko	7,863.000
Zeme české a rakúske	115,224.000

teda Uhorsko 6.4%. Celá uhorská ríša, majúca r. 1787 — 8 milionov obyvateľov, sotva prispela od pragmatickej sankcie až po éru Jozefa II. na spoločné válečné výdaje viac, než 700.000 duší počítajúce Štýrsko a o 50% menej, než 900.000 ľudí počítajúca Morava.⁵⁾

Ani v polovici XIX. storočia nie sú pomery iné. Roku 1848 platia vojenské dane:

	zl.
Celé Uhorsko	4,395.244
Čechy, Morava a Sliezske	9,060.000
Rakúske zeme (výš podrobne uved.)	6,263.000
Halič, Benátsko, Lombardia	16,395.000 ⁶⁾

⁵⁾ Eckhardt, A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Budapešť, 1922. — Hospodárska politika viedenského dvora v Uhorsku v dobe Márie Terezie, str. 255, 256.

⁶⁾ Fényes Elek, Statistik des Königreichs Ungarn. III., 1849.

Tieto číslice zrejme ukazujú, jakým podružným faktorom bolo Uhorsko v celoštátnom hospodárstve monarchie. Snáď by sa mohol niekto domnievať, že opozíciou proti dynastii, panovníkovi a jeho politike, odopieraním a nezaplatením daní ostávaly hospodárske hodnoty na území Uhorska k dobru obyvateľstva a užšieho teritoria uhorského. To by bola úplne myšlna domnienka. Uhorsko nemá, okrem primitívneho hospodárstva poľného s pracovnými metódami ranného stredoveku, ani priemyslu, ani remesiel, ani obchodu, ba ani spojenia so svetom, len trochu schodnými komunikáciami, umožňujúcimi vzájomnú výmenu produktov. (Roku 1757 nastupoval Marquis de l'Hôpital úrad francúzskeho vyslanca v Petrohrade a pre válečný stav [sedemročná válka] cestoval cez Mníchov, Viedeň, severnú časť Uhorska do Varšavy. Mal sprievod 80 ľudí na 23 vozoch a 23 vozov zavazadiel. Pri prechode Uhorskom potreboval denne záprah 700 koní [sedem sto] pre zlé cesty. Schwertner, Statistik von Ungarn I. 409.)

Špeciálne postavenie Slovenska v dobe feudalizmu Väčšie zaťaženie daňovými bremenami

Poznatky a údaje vyššie uvedené vzťahujú sa na celé teritorium Uhorska (bez Sedmohradska), nech už bolo obývané ktoroukoľvek národnosťou. Postavenie Slovenska, ako teritoria, a s hľadiska dnešného, jako územia obývaného Slovákmi, poskytuje ešte inú zaujímavosť. Jak známo, Slovensko ostalo ušetrené od tureckej okupácie a celý štátny, politický, cirkevný a kultúrny život celého Uhorska sústredil sa na ňom. To by sa zdalo byť pre Slovensko udalosťou veľmi prospešnou a významnou, prispievajúcou k jeho povzneseniu a zvelebeniu. Skutočnosť však bola úplne opačná. Všetky hospodárske nedostatky i politický tlak, ktoré so sebou prinášal feudálny režim, a všetky následky tohoto režimu muselo práve Slovensko odpykať. Šľachta a privilegované triedy vôbec, prchajúc pred nebezpečím tureckým, našli útulok na Slovensku. Štatistika z r. 1720 zisťuje, že trebárs teritorium Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ušetrené panstva tureckého,

tvorilo len 27% celého Uhorska, hostilo 53% celého počtu privilegovaného obyvateľstva, tried hospodársky a výrobné úplne pasívnych, jestli nie sterilných. Zaiste tomuto sústredeniu možno ďakovať, že na Slovensku ostalo tak málo sedliackej pôdy. — Slovenské komitáty majú šľachtického obyvateľstva priemerne 7.5%, rýdze maďarské, medzi Dunajom a Tisou 2.5%, za Dunajom (v Panonii od tureckej okupácie ušetrenej) 5.9%. V dobe tureckej okupácie jedine slovenské územie platilo dane do štátnej pokladnice.

Po odchode Turkov opustená zemedelská pôda nemá žiadneho zemepána. Ujíma sa jej vojenská štátna správa. Nomádskym spôsobom na nej žijúce obyvateľstvo vymyká sa každej štátnej a vrchnostenskej kontrole, a prirodzene aj povinnosti platiť dane. Z tohoto dôvodu, keďže štátna pokladnica nemôže ostať prázdna, zaťažené je i naďalej väčšími daňmi obyvateľstvo Slovenska. Behom času, jako postupovala poválečná konsolidácia, zaťažované boly daňmi i župy v úrodných krajoch, Maďarmi obývaných, Turkom odňatých. Dane tieto sa z roka na rok stupňovali. Súčasne klesaly dane v komitátoch slovenských. Stúpanie a pokles, javiaci sa zväčšením alebo zmenšením počtu daňových jedničiek, bolo však len absolútne. Relatívne ostalo teritorium Slovenska zaťažené vždy o mnoho väčšími, než územia ostatné.

Počet port (porta, dosť komplikovaná daňová jednotka, ale zato vzájomný vzťah zdanených žúp dosť presne vyjadrujúca; možno ju premeniť na peniaze, vtedajšiu menu, zlaté florins, jejž peňažná hodnota bola v každej daňovej periode iná) činí:

	r. 1723	r. 1847
<i>V župách slovenských (Slovákmi obývaných)</i>		
Prešporok (Bratislava)	343 ¹ / ₄	200
Nitra	343 ¹ / ₄	224
Trenčín	220 ¹ / ₂	130
Tekov	150 ¹ / ₄	88
Zvolen	76 ³ / ₄	52
Novohrad	112 ¹ / ₂	100
Orava	71 ¹ / ₂	54
Turiec	46 ¹ / ₂	24
Hont	160	92
Liptov	64 ³ / ₄	34

	r. 1723	r. 1847
<i>V župách maďarských (Maďarmi obývaných)</i>		
Jászkún	67 ¹ / ₂	125
Heves	95 ¹ / ₂	148
Csongrád	39	170
Somogy	90	123
Tolna	27 ¹ / ₄	128
Fejér	56	111
Csanád	15	39
Békés	20	84
Pešť	137 ¹ / ₄	362
Bács	66	368

(Marczali Henrik, Magyarország története II. József korában sv. I., str. 77.)

Vo všetkých komitátoch slovenských je patrný veľmi značný pokles počtu daňových jednotiek. Naopak v župách bohatých, úrodných, Maďarmi obývaných vidno veľký vzostup. To je ovšem štatistika absolútna, ktorá neberie zreteľ na hustotu obydlenia, na počet obyvateľov a na rozlohu zemeľskej, poddanskej pôdy, pri zdanení jedine na váhu padajúcu. Jestliže vezmeme v úvahu i tieto faktory a okolnosti, objaví sa nám obraz zdanenia v inom svetle. Tak na 10 obyvateľov pripadá r. 1847 dane:

v župách slovenských	zl.	v župách maďarských	zl.
Prešporok	7.24	Jászkún	2.97
Nitra	4.63	Pešť	2.97
Trenčín	3.43	Heves	3.92
Tekov	5.52	Csongrád	5.65
Zvolen	5.97	Somogy	3.92
Novohrad	4.03	Tolna	4.68
Orava	4.65	Baranya	4.87
Turiec	4.28	Csanád	3.76
Hont	5.68	Békés	3.92
Liptov	3.34	Bács	5.70
Spiš	3.—	Borsod	3.61
Šariš	3.59	Bihar	3.21

(Fényes Elek, Statistik des Königreichs Ungarn III. 1849.)

Z tohoto srovnania vidno, že obyvateľ hornatej, zemeľskej chudobnej župy Zvolenskej, platil dvojnásobné dane proti obyvateľovi bohatej župy Peštianskej; obyvateľ Oravy (v kto-

rej sa rodí väčšinou len jačmeň, ovos a zemiaky a žatva začína v polovici augusta) platil toľko, jako bohatstvom prekypujúce Tolna a Baranya za Dunajom, kde sa rodí hojnosť všetkých zelenín a žatva obilia začína v druhej polovici júna. Biedny Trenčín, s miniaturnými poliami, na vysokých stráňach neprístupne položenými, platil toľko, čo Boršod, Bihar, viac než Arad a Pešť. Ba i Liptov, Spiš a Šariš, kraje s podnebním a úrodnostou podobné Orave, boly ďaleko pred Pešťou.

A k podobnému výsledku dospievame i keď berieme za zdanenú jednotku plochu jedného uhorského jutra. Pri tom nezabúdajme podotknúť, že tento nepriaznivý pomer zdanenia, idúci na účet a v neprospech Slovenska, existoval ešte r. 1847, keď už, dľa horeuvedených udajov, nastal istý presun daňových jednotiek (port), ktorým sa Slovensku značne uľavilo. Aký mohol byť asi tento vzájomný vzťah v dobe, keď Slovensko nieslo temer celé daňové bremeno, začiatkom a behom XVIII. storočia? A keď berieme v úvahu i dobu tureckej okupácie (ktorá pripúšťala do istej miery dokonca dvojaké zdanenia v pohraničnom pásme), vidíme, že bremeno celého štátneho života od počiatku tejto okupácie v Uhorsku, bezpečne od polovice XVI. storočia až do polovice storočia XIX., teda celých tri sto rokov, niesol v plnej miere slovenský poddaný sedliak, dávajúci 50% výnosu svojej práce k dispozícii zemepánu a štátu.

Zrušenie poddanstva r. 1848

Jeho hospodársky a politický význam pre sedliaka Starý feudalizmus v novej forme

Právom sa môžeme pýtať, jakým spôsobom zachoval sa k sedliakovi moderný konštitučný štát uhorský, vyšlý r. 1848 z maďarskej revolúcie. Tento štát dal mu síce formálne a právne slobodu, ale hospodársky odňal mu všetky podmienky existencie. Tu stojíme pred podivuhodným paradoxom, vyžadujúcim ešte obsirnejšieho vysvetlenia. Maďarská ústava z r. 1848 vyslovila síce zásadne politickú rovnosť všetkých občanov, ale prakticky činí ju odvislou od pozemkovej držby. Len občania, vládnúci určitým množstvom pozemkov, jako svojim vlastníctvom, majú politické slobody, menovite teda

volebné právo aktívne a pasívne. Všetci tí, ktorí sú majiteľmi pozemkov v menšej rozlohe, než určuje stanovená medza, ďalej robotníci a bezzemci vôbec, sú z politických slobôd vylúčení.

Aby sme vysvetlili, ktorí občania stali sa v podstate účastníkmi takýchto práv, nutno sa vrátiť ešte do storočia XVIII., k úprave katastru a urbáru Máriou Tereziou. Do katastrálneho súpisu pozemkov, zostaveného za vlády tejto panovníčky, dostali sa výlučne len pozemky urbáriálne, sedliakmi obrábané, ktorých výnos bol zatažený daňou v prospech štátu. A týchto pozemkov bolo mizive malé množstvo, jako sme videli z horeuvedenej štatistiky: asi 3%, 7% alebo 11% obrábanej pôdy dľa rozlohy. Tereziánsky kataster bol základom, z ktorého sa vychádzalo r. 1848 pri zrušení roboty a pridelení pozemkov do vlastníctva sedliakov. Revolučné zákonné články IX. až XIII. z r. 1848 vyslovujú síce, že urbáriálna pôda, dosiaľ poddanými sedliakmi obrábaná, patrí im naďalej jako vlastníctvo, ale ideove dobre myslený zákon mal len nepatrný hospodársky a politický efekt, keďže sa vzťahoval len na pozemky v XVIII. storočí do tereziánskeho katastru zapísané. Keďže ich bolo málo, dala uhorská ústava z r. 1848 vznik chudobnému stavu roľníckemu. A pokiaľ šľachtická pôda i po r. 1848 ostala zásadne nedeliteľnou, populácia sa však stále množila, agrárna reforma uhorská z doby revolúcie, velebená maďarskými historikmi a publicistami jako veľký pokrok a výtobytok tejto revolúcie, mala v zápatí za sebou vznik ťažkých problémov sociálnych. Tieto problémy zostaly nerozriešené ešte začiatkom storočia XX. a Uhorsko vstupovalo s nimi i do svetovej války.

Vývoj hospodárskych pomerov v Uhorsku po r. 1848, napriek tomu, že je veľmi komplikovaný, vykazuje niekoľko charakteristických rysov, ktoré československú agrárnu reformu učinia ľahko pochopiteľnou a odôvodnenou. V zásade podržala zemedelská politika všetky tendencie, ktoré mala pred r. 1848. Feudálny režim javil sa v ďalšom sústreďovaní pozemkovej držby v rukách niekoľkých málo jednotlivcov. Rozsah pozemkov, patriacich cirkvi, činil v 1870. roku 1,288.612 kat. jutár, v r. 1900 už 2,506.275 kat. jutár (1 kat. jutro = 0.5754 ha); fideikomisy vzrástly v tejže dobe

s 463.352 k. j. na 2,363.822 k. j. V r. 1910, bezprostredne pred vypuknutím svetovej války, 1945 veľkostatkárov (s veľkostatkami nad 575.4 ha) malo vo svojich rukách 7,451.640 ha, t. j. 31.2% celej kultivovanej pôdy, pričom na jedného padlo priemerne 3831 ha. Súčasne 1,353.875 drobných majiteľov (do 2.8 ha) hospodáril na 1,467.533 ha pôdy. Tieto pomery stanú sa inštruktívne až pri srovnaní s ostatnými zemiami európskymi. V Nemecku veľkostatok zaberá len 10% pôdy, vo Francii nachádza sa len 16% veľkostatkov s rozlohou nad 200 ha, v Dánsku 19% s rozlohou nad 118 ha, v Holandsku 48% s rozlohou nad 20 ha. (Szende Pál, A nagybirtok és Magyarországnak jövője, Budapešť 1911, Veľkostatok a budúcnosť Uhorska).

Daňové výhody veľkostatku Extenzívna jeho produkcia

Veľkostatok svojím politickým vlivom upravil si daňové otázky v smysle pre seba najvýhodnejšom, súčasne však pre hospodársky rozvoj štátu veľmi nebezpečnom. Základom pozemkovej dane nebol skutočný výnos, čili pozemková renta, ale t. zv. katastrálny výnos. Všetka pôda bola totiž v rokoch osemdesiatych devätnásteho storočia rozdelená v bonitné triedy a stanovené bolo raz na vždy, koľko určitá bonitná trieda môže vyniesť a jak môže tedy byť daňou zatažená. Na zostavenie bonitných tried, jako i na riešenie daňových otázok vôbec mala rozhodujúci vliv župa, v ktorej pri vedení všetkých záležitostí rozhodovali veľkostatkári. A tak dopadlo triedenie v ich prospech.

Pozemková renta zvyšovala sa koncom XIX. a začiatkom XX. storočia všestrannou racionalizáciou poľnohospodárskej exploatácie, ale raz na vždy stanovená pozemková daň ostala nezmenená. Tým sa stalo, jako uvádza maďarský daňový odborník Hegedűs Loránt, že veľkostatok mal 15 až 35násobný výťažok, než z jakého platil pozemkovú daň. Ostatne zabezpečily sa privilegované triedy proti možnému preťaženiu i tým, že stanovily fixný kontingent pozemkovej dane, v neprekročiteľnom obnose ročných 74 milionov korún, čo tvorilo práve 4% všetkých štátnych príjmov. Tento režim trval

plných 30 rokov pred vypuknutím války svetovej. Drobný sedliak ovšem podliehal mu tiež, ale u neho pozemková daň v pomere k ostatným daniam nehrala žiadnu rolu.

Z uvedeného vidno, že ako v dobe poddanskej odoprely privilegované triedy priamo platiť dane, tak tu nepriamo našly cesty, vymaniť sa z povinnosti prispievať k udržovaniu štátu, čo rovná sa zatajenej sabotáži jeho záujmov.

Veľkostatok dáva prednosť extenzívnemu hospodárstvu obilnému, pretože ono vyžaduje menej starostí, práce a spojené je s menším rizikom. Zavádzaním motorizácie výroby odstraňuje ľudskú prácu ručnú, odníma výživu poľnohospodárskemu robotníctvu, ale tiež snižuje počet dobytky. Hospodárske dôsledky tohoto spôsobu hospodárenia, dôsledky, ktoré má veľkostatok v zápätí a ktoré by sa zdaly na prvý pohľad len vhodné pre podoprenie čistej akademickej argumentácie, sú príčinou práve dnes veľmi akútnej krízy v zemedelstve Francie. Motorizácia celej výroby činí tam ručnú prácu zbytočnou a ženie vonkovské obyvateľstvo v massách do miest, kde mu zdanlive kynú ľahšie podmienky životné. Pokles dobytky na vonkove je tak značný, že 1 q maštalného hnoja stojí 90 frankov. Je ovšem i opačná možnosť: útek obyvateľstva do miest núti zemedelcov k motorizácii výroby. V tomto prípade ovšem je úkol ťažší: vytvoriť múdrou agrárnu politikou také psychologické ovzdušie vonkova, aby populácia z neho neodchádzala.

Všetky uvedené nedostatky javia sa v stupňovanej miere v zemedelstve predválečného Uhorska. V období 1870 až 1909 stúpila plocha pozemkov, osiatych pšenickou z 25% na 31% všetkej kultivovanej pôdy, cukrovka pestovala sa na ploche 0.86% a krmná repa na ploche 1.54%. Pri veľkostatkoch padlo na 100 kat. jutár len 32 kusov dobytky a na drobných hospodárstvach 113 kusov; temer 4krát toľko.

Exploatácia veľkostatkov pomocou nájmu — Bezzemci Pracovné zákonodarstvo — Vystahovalectvo

Špeciálnym zjavom exploatácie veľkostatku v Uhorsku je jeho hromadný nájom, dávajúci skutočným majiteľom svedectvo, že nie sú schopní, či už z príčin psychologických či

fyzických, viesť a spravovať vlastné pozemky. Nad týmto zjavom pozastavuje sa i konzervatívna publicistika maďarská, obracujúc sa zvláštnym spisom na maďarskú aristokraciu (Miklössy István, Keresztény magyar népünk gazdasági romlása, Budapešť, 1913, Hospodársky úpadok nášho kresťanského maďarského národa). Miklössy v tomto diele zostavil pečlivú štatistiku o vlastníckych a nájomných pomeroch zemeľskej pôdy a dospel k poznaniu, že najčulejšími obrábateľmi sú židia. Ačkoľvek tvoria len 4.9% populácie Uhorska, držia vo svojom vlastníctve zo 17,565,152 kat. jutár strednej a veľkostatkárskej pôdy (statky nad 100 kat. jutár) 12% a v nájme 15.5%. K čomu treba podotknúť, že 66% obyvateľstva bývalého Uhorska zamestnávalo sa (podľa štatistiky z r. 1910) zemedelstvom. V niektorých komitátoch bol zjav hromadného nájmu obzvlášť nápadným, špeciálne tam, kde prevládal veľkostatok. Tak v župe Bereg činil 24.2%, v Hajdú 63.7%, v J. N. K. Szolnok 24.1%, v komárňanskej 26.3%, v prešporskej 29.7%, szabolcsskej 36.7% rozlohy kultivovanej pôdy. Miklössy ovšem nenašiel v týchto hospodárskych pomeroch nič viac, než nebezpečie rozťahujúceho sa semitizmu, ktoré nutno vraj zlomiť vlasteneckým režimom politickým, čo v maďarskom jazyku znamená policajné zakročenie. A predsa nielen Židia, ale i Rumuni a Sasi v Sedmohradsku, vďaka organizáciám svojho družstevníctva a bankovníctva, získali v poslednom desaťročí pred válkou 150.000 kat. jutár stredného a veľkostatku maďarského.

Dôsledky jednostrannej agrárnej politiky v Uhorsku možno pozorovať vo všetkých odvetviach hospodárskeho i sociálneho života. Najnápadnejšie sú na populácii. Fideikomisy, nedeliteľné komposesoráty, nemôžu dať vzrastajúcemu obyvateľstvu pôdu k dispozícii, opierajúc sa na platné zákonné ustanovenia. Ostatné veľkostatky, požívajúce daňových, hořesmenutých výhod a colnej ochrany, nepocitujú potrebu parcelovať a odpredávať pôdu. Preto sa tvorí veľmi četný, sociálne nepohodlný a pre uhorskú vládu nevítaný stav bezzemkov, ktorý nemôže byť zamestnaný ani priemyslom, nachádzajúcim sa ešte v začiatkoch. Trieda bezzemkov skladá sa z členov rodiny, pracujúcich v teže zemeľskej domácnosti, z úradníkov na veľkostatkoch, zo zemeľskej čeladi a konečne z ro-

botníkov a nádenníkov. Problém bezzemkov je najkrikľavejší v končinách hornatých, kde niet dostatok pôdy. Z nich rekrutovalo sa sezonné robotníctvo poľnohospodárske, nachádzajúce každoročne zamestnanie len na 6—8 týždňov, behom hlavných poľných prác v lete. Cez 10 mesiacov v roku konzumovalo svoj malý zárobok a čo viac, úplne nečinne, neproduktívne čakalo budúcu žatvu.

Otázky, týkajúce sa sezónneho robotníctva zemedelského, hlavne jeho pomer k zamestnávateľovi a právo spolčovania, upravené sú zák. čl. II. z r. 1898, ktorý zaujal celkom konkrétne a precízne stanovisko k určitým sociálnym zjavom, v tejto dobe do popredia vystupujúcim. Prirodzene, že toto stanovisko vyznieva v neprospech robotníkov. Mimo toho sezonná práca samotná nesie charakter neistoty, nestálosti. Každoročne je iný zamestnávateľ, mimo sídla robotníka, ktorý prichádza do neznámeho prostredia a je bez rady a opory. Trvanie sezonnej práce je pomerne krátke, robotníctvo na ňu sa smluvne zaväzujúce je chudobnejšie a menej vzdelané, ako robotníctvo priemyslové. Uzavieranie pracovnej zmluvy dialo sa prostredníctvom „gazdu“ (najímateľa, správcu a dozorcú pracovných síl), a tak robotník nepoznal často ani jej obsah. Všetko toto sú momenty, ktoré zhoršujú podmienky robotníka, oberajú ho o veľkú časť výsledku jeho práce a vydávajú ho na pospas zamestnávateľovi. Nás zaujíma však oná stránka zákona, ktorá rieši spory zamestnávateľov so zamestnancami. Ich jadrom môže byť, jako to z prirodzenosti pracovného pomeru vyplýva, jedine mzdový spor. Zákon, ktorého autori sú veľkostatkári, obsahuje úplne jednostranné ustanovenia, ktoré majú zamedziť akékoľvek dorozumenie medzi robotníctvom ohľadne zvýšenia mzdy, zlepšenia pracovných pomerov a ovšem i jakejkolvek prípravy alebo dohody ohľadom stávk. Zákon má čiste policajne trestný charakter a nepozná ducha novodobých sociálnych prúdov, ktoré v tejto dobe sú už bežné v celej Európe.

Trieda bezzemkov stala sa v Uhorsku veľmi povážlivým hospodárskym a populačným zjavom, o čom poučuje nás zase oficiálna štatistika.

Rok	Počet všetkých obyv. v zemed. zamestnaných	Sarnost. majitelia a nájomci absolútne	v %
1890	4,459.712	1,613.742	36
1900	4,916.008	1,537.092	31
1910	4,580.485	1,622.857	35

(A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, II. Str. 32—36, 40—42. Magyar statisztikai közlemények, 1910. Népszámlálás, III. Str. 694—701. Sčítanie ľudu v zemiach koruny uhorskej r. 1900, II. Str. 32—36, 40—42. Maďarské štatistické zprávy, 1910. Sčítanie ľudu, III. Str. 694—701.)

Z týchto dát vidno, že bezzemci tvoria priemerne $\frac{2}{3}$ všetkého v zemedelstve zamestnaného obyvateľstva. Na území terajšieho Slovenska a Podkarpatskej Rusi činí ich absolútny počet v r. 1910 634.990 z celkového počtu obyvateľov 3,565.605 duší. S triedou bezzemkov zamestnávala sa i uhorská vláda, ale len celkom povrchno, vyhýbajúc sa základnému a kardinálnemu riešeniu, ktoré mohlo sa niesť len dvojitým smerom: zamestnaním prebytku obyvateľstva v priemysle, alebo pridelením pôdy. Preto snažilo sa obyvateľstvo samo si pomáhať, hľadajúc možnosť existencie v cudzine, hlavne v oboch Amerikách. Podľa oficiálneho sčítania malo celé Uhorsko r. 1900 — 19,122.340 duší, z čoho je Slovákov 2,008.744, totiž 10.5%. V období 1901—1905 vysťahovalo sa priemerne ročne z Uhorska 84.848 duší, z toho Slovákov 22.275, t. j. 26.3% celého počtu vysťahovalcov. V období 1906—1910 odchádza ročne z Uhorska 124.953 ľudí, z toho 23.438 Slovákov, t. j. 18.8%. Po roku 1910, ačkoľvek Slováci tvoria už len 9.4% všetkého obyvateľstva Uhorska, ich vysťahovalecká kvota pohybuje sa medzi 15—16%. (A magyar kir. kormány 1914. évi múködéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapešť, 1916. Str. 48, 55. Zpráva o činnosti uhorskej vlády a o stave zeme v roku 1914. i so štatistickou ročenkou, Bpešť, 1916.)

Tieto číslce nám až vtedy ukážu jasne, v akej sociálnej neistote žilo obyvateľstvo Uhorska pred vojnou, aké ťažké existenčné podmienky malo, keď ich srovnáme s prirodzeným prírastkom obyvateľstva. Zo srovnania nám plynie, že v období 1901—1905 temer polovica, v období 1906—1910 viac

než polovica prírastku populácie celého Uhorska bola nútená hľadať zamestnanie mimo rodnej zemi (r. 1901—1905 ročný prírastok 186.606, počet vystaľovalcov ročne 84.848; r. 1906—1910 ročný prírastok 204.055, počet vystaľovalcov 124.953). Jestliže berieme v úvahu len obyvateľstvo slovenskej národnosti, vyzerajú pomery srovnania ďaleko nepriaznivejšie. V období 1901—1905 činí ročný prírastok Slovákov 24.857 duší a počet vystaľovalcov 22.275 duší; v období 1906—1910 ročný prírastok 26.186 a počet vystaľovalcov 23.438 (l. cit. str. 48, 55.). Ako vidno, novo pribudnutá populácia Slovenska nenašla v žiadnej forme doma zamestnanie: ani ako poľnohospodárski robotníci, drobní potulní obchodníci, ani jako priemyslové robotníctvo. Temer všetci boli prinútení vystaľovať sa. To je veľmi pozoruhodný zjav v štáte, o ktorom práve zastancovia integrity celého Uhorska stále tvrdia, že tvoril hospodársky dokonale vyváženú a vyrovnanú jednotku, ktorá si sama sebe stačila. Mala vraj bohaté kraje zemedelské v rovine, ktoré zamestnávaly chudobu z končín hornatých, primerane vyvinutý priemysel, nachádzajúci svojho konzumenta v zemedelcovi. Všetky hore uvedené číslice a dátá podávajú však svedectvo o opaku.

Hospodárske a sociálne výhody pozemkovej reformy československej

Z predchádzajúcej úvahy vyplýva, že pozemková reforma javila sa pre československý štát a zvlášte pre Slovensko ako absolútna nutnosť. Jej cieľom bolo a je zvýšenie produktivity pôdy nielen intenzívnym obrábaním, ale hlavne pestovaním priemyslových plodín, na domácom i svetovom trhu hľadanejších a lepšie platených. So zvýšením výnosu pôdy a zavedením progresívneho zdanenia je v priamom pomere i stupňovanie daňovej kapacity obyvateľstva, na ktorej novému štátu veľmi záležalo. Musel plniť nielen nové úkoly, dostavivšie sa v súvislosti so svetovou válkou vo vnútornej správe štátu, ale hlavne a na prvom mieste chcel čestne a loyálne, v plnej miere dostať svojim medzinárodným záväzkom, z mierových smlúv vyplynulým. Že sa mu to bez ťažkostí podarilo behom krátkej doby, aká je jedno desaťročie v živote štátu, možno ďakovať

na prvom mieste pozemkovej reforme. Plnenie záväzkov voči susedom a vytvorenie pokojných vzťahov k nim predpokladá ovšem úplný poriadok doma. K nemu sa dospelo odstránením príkrych sociálnych diferencií a nedostatkov, dedičstvo to starého feudálneho režimu. Tým prispelo Československo k vytvoreniu kľudnej atmosféry v celej Strednej Európe, atmosféry potrebnej k zdolaniu celého radu medzinárodných povinností.

Sociálny problém v Československu konkrétne javí sa v tom, aby bol odstránený veľký počet bezzemkov, ďalej poľnohospodárskych robotníkov a aby novou úpravou pozemkového vlastníctva nadobudol prevahy malý a stredný rodinný závod zemedelský nad veľkostatkom. Len takým spôsobom možno zainteresovať veľké massy obyvateľstva na produktívnej práci, massy inak nespokojné, naklonené každej deštruktívnej myšlienke, pretože nemajú čo riskovať a ztratiť. Malý a stredný vonkovský majiteľ je vo svojom vlastnom záujme stúpencom konzervatívnych myšlienok a vzdialený rozvratných, ktorých následky by sám prvý pocítil. Rozumne a včas prevedenej pozemkovej reforme podarilo sa zadržať v Československu vlnu bolševizmu, ktorý vyžiadal si najväčšie obete práve tam, kde vlastníctvo pôdy vyvolávalo najväčšie sociálne a hospodárske diferencie.

Novo vytvorenými majiteľmi pôdy stúpol neobyčajne i konzum. Vyšší hospodársky blahobyť nových majiteľov a istota ich existencie zvýšily totiž sociálne a kultúrne potreby, ktoré hľadajú svoje ukojenie konzumom domácich výrobkov priemyslových, a ovšem tiež zahraničných, pokiaľ ich Československo samo nemá. O tom podáva najlepšie svedectvo cifra nášho dovozu zo zahraničia.

Pozemkovou reformou zjednodušil sa tiež veľmi problém vystaľovalecký, ktorého konečné priaznivé riešenie možno očakávať i od našej rozumnej sociálnej politiky vôbec. V Československej republike, majúcej 13,612.006 obyvateľov, pribýva ročne okružle 140.000 ľudí, ktorým nutno zaopatriť novú existenciu. Tento úkol je tak ďaleko plnený, že za hranice odchádza ročne len 22.266 vystaľovalcov (r. 1927) z celého štátu. Videli sme vyššie, že za bývalého režimu z 2,008.744 Slovákov odchádzalo ročne 22.000—23.000 do

Ameriky, kdežto dnes na 13 a pol miliónov obyvateľov pripadá len asi 22.000 vysťahovalcov. V poválečných hospodárskych ťažkostiach, ktoré pocítily rovnakou mierou všetky európske štáty, nepodarilo sa dosiaľ odstrániť vysťahovalectvo úplne a jeho odstránenie nemožno ovšem očakávať len od pozemkovej reformy. Ale každoročne klesajúci počet vysťahovalcov a všeobecná dobrá zamestnanosť vo všetkých odvetviach hospodárskych a priemyselných budí najlepšie nádeje i v tomto smere.

Zákonný podklad pre pozemkovú reformu

Základom pre pozemkovú reformu je záborový zákon zo dňa 16. apríla 1919. Účelom tohoto zákona bolo dať rozľahlé majetky pozemkové k dispozícii štátu pre pozemkovú reformu. Tohoto účelu bolo dosiahnuté ustanoveniami rečeného zákona, podľa ktorých veľké pozemkové majetky, patriace jednej osobe, alebo niekoľkým spolumahajiteľom, boli prehlásené za zabrané. V dôsledku prevedeného záboru dosavadný majiteľ ztráca neobmedzené dispozičné právo nad svojimi pozemkami a môže ich predávať, prenajímať, dlžobami zafažovať len so svolením štátneho pozemkového úradu. Majiteľovi ovšem nie sú jeho pozemky vzaté. Štát je zmocnený, aby zabrané pozemky prevzal a rozdelil. Pod zábor spadajú pozemky, ktorých rozloha presahuje 150 ha zemeľskej pôdy (pole, lúky, zahrady, vinice, chmeľnice), alebo 250 ha, jestliže sa jedná o pozemky vo všeobecnosti.

V smysle zákonných ustanovení ostáva majiteľom zabraných veľkostatkov 150 ha zemeľskej pôdy, alebo 250 ha pôdy vôbec, vo zvláštnych prípadoch siaha táto hranica až po 500 ha. Zo záboru sú vylúčené stavby a zariadenia úplne samostatné, neslúžiace k hospodáreniu na zabraných nemovitostiach, ďalej majetky zemí, okresov a obcí. Majitelia zabraných pozemkov povinní sú hospodáriť na nich riadne, v opačnom prípade má štát právo zakročiť proti nim sriadením vnúternej správy, alebo stálej kontroly a dozoru v inej vhodnej forme.

Náhrada za pozemky, zabrané k účelom pozemkovej reformy, upravená bola zvláštnym zákonom a stanoví sa v kon-

krétnych prípadoch s patričným zreteľom na stav peňažného trhu a zemeľskej produkcie v celom svete. Prechodné, náhlé a neodôvodnené zvýšenie cien pozemkov, spôsobené válečnými pomerami, nemohlo byť vzaté vôbec v úvahu, ale vzaté boli za základ priemerné ceny, docielené v rokoch 1913—1915 pri kúpach vzájomnou dohodou (z voľnej ruky). Za účelom celkom objektívneho stanovenia týchto cien rozdelené bolo územie štátu na 4 produkčné oblasti (cukrovky, obiliny, zemiaky, lúky). Pre každú z nich stanovená bola záväzná stupnica cien, pri čom braný bol zreteľ na veľkostatky dobre a zle obrábané. Pri uvážení i tohoto momentu môže diferovať cena až o 15% viac alebo menej od pevne stanovenej stupnice cien. Hospodárske stavby k exploatácii pozemkov potrebné oceňované sú zvlášť na mieste samom. Pokiaľ sa týka lesov, berie sa ohľad na druh dreva, jakosť pôdy a vek stromov.

Podľa horeuvedených zásad stanovená cena platí len pre veľkostatky do rozlohy 1000 ha. Pri oceňovaní väčších komplexov nastupuje istá redukcia ceny, ktorá pri 1000 ha činí 0.1%, pri 5000 ha 4% atď. až maximálne 30% pri rozlohe pozemkov 30.000 ha, alebo viac. V prípade, že štát prejíma súčasne so zabranou pôdou i časť inventáru živého alebo mrtvého, platí zaň v hotovosti bežnú cenu. Podľa týchto zásad dáva sa náhrada za investície melioračné a zlepšovacie vôbec, prevedené od 1. augusta 1914, za stromy ovocné a za náklady spojené s budúcou žatvou obilia, nachádzajúceho sa na koreni, jestliže prevzatie stalo sa pred sobraním úrody.

Náhradu za pozemky štátom odňaté platí Štátny pozemkový úrad alebo v hotovosti, alebo záznamom do „Knihy náhrad“, ako pohľadávku majiteľa voči štátu. Náhrada je splatná odo dňa prevzatia pozemkového majetku a od toho istého dňa je zúročená 4%. V prípade, že štát nezaplatil v hotovosti, je povinný dlžobu zaznamenanú v „Knihe náhrad“ umorovať 1/2%-om ročne. K prevedeniu týchto finančných operácií pamätá zákon sriadením „Náhradovej banky“, ktorej funkciu obstaráva od r. 1923 Poštový úrad šekový. Indirektná pôžička majiteľa zabraného pozemku je s jeho strany nevypovediteľná. Naopak banka môže ju splatiť po trimesačnom predbežnom oznámení alebo v hotovosti, alebo zúročiteľnými

a umoriteľnými parcelnými obligáciami v nominálnej ich hodnote. Eventuálne dlžoby hypotekárne, ktorými je prejmaný majetok zaťažený, spláca štát buďto hneď, alebo ich ponecháva na pozemkoch ďalej za pôvodných podmienok splácania a zúčtenia.

Sriadením Náhradovej banky zamedzil štát škodlivú infláciu bankoviek, alebo emisiu obligácií, ktorá by sa javila nutnou, keby sa za zabrané pozemky platilo priamo hotovými.

Zabrané pozemky pridelované sú buď jako majetok, alebo jako nájom drobným roľníkom, malým vonkovským remeselníkom, bezzemkom vôbec, schopným akýmkoľvek spôsobom prevzatú pôdu zaplatiť, alebo na ňu splácať, hlavne však bývalým československým vojakom, válečným invalidom, družstvám, složeným z vyššie uvedených osôb, družstvám zemeľským, obciam a verejným spolkom všeobecne prospešným, konečne vedeckým a humanitným inštitúciám. Podrobnosti, týkajúce sa prídely, upravené sú zvláštnym zákonom z januára 1920.

Tento zákon pripúšťa každú bežnú formu vlastníctva a exploatacie. Prevláda všeobecne vlastníctvo individuálne, ku ktorému výsledku dospelo sa tým, že zabraná a pridelená pôda použitá bola vo väčšine prípadov k doplneniu, prípadne rozšíreniu existujúcich už malých podnikov zemeľských. Rozsah malých podnikov nove vytvorených stanovený je zákonom na 6, 10, 15 ha, podľa jakosti pôdy. Vedúcou zásadou je tu, aby podnik bol sebestačný.

Pri prevádzaní zákona prídelyového postupovalo sa prakticky tak, že parcelovala sa len určitá časť zabraného veľkostatku, zbytok však, s príslušnými budovami a inventárom bol ponechaný pre exploataciu vo veľkom, jako tak rečený „zbytkový statok“. Tým uspokojil sa veľký počet drobných žiadateľov a súčasne sa ponechal statok vo väčšej rozlohe, ktorý sa prídelyje osobám, majúcim naň nárok. Medzi také osoby patria na prvom mieste dosavádni majitelia alebo nájomci, ďalej úradníci zabraných veľkostatkov, potom bývalí legionári, bojovavší jako dobrovoľníci v armádach mocností spojeneckých. Z toho je patrné, že pozemková reforma v Československu nie je jednoduchým drobením, ale že sa ponecháva i značná časť veľkých podnikov zemeľských.

Vedľa uvedených spôsobov prídely existuje ešte ďalší, pri ktorom vytvoril sa akýsi druh sedliackeho fideikomisu, ktorý sa menuje „nediel“. Takýto pozemkový majetok o rozlohe 6—15 ha nesmie nový majiteľ ani predať, ani prenajať, ani hypotékou zaťažiť bez svolenia Štátneho pozemkového úradu.

V mnohých prípadoch noví nabývatelia pôdy nemajú dostatočných finančných prostriedkov, aby pridelenú im pôdu zaplatili. Na túto eventualitu pamätá československý štát zvláštnym zákonom o úverovej pomoci nabývateľom pôdy. Výška úveru, ktorý im môže byť poskytnutý, siaha až po 90% ceny pôdy a 50% ceny budov alebo urobených investícií stavebných. Obežný kapitál prevodzovací môže byť požičaný nabývateľom pôdy len pri spolupráci družstiev záujmových, peňažných alebo iných finančných ústavov. Tieto inštitúcie obdržia potrebné obnosy buď v hotovosti od Štátneho pozemkového úradu, alebo im štát poskytne nutnú záruku.

Keď štát dáva úver na časť nabývacej ceny, tento úver je zapísaný nielen v pozemkovej knihe, ale i na účte „Náhradovej banky“, ktorá je poverená štátom, aby spravovala a hájila jeho záujmy u dlžníkov. S poskytnutým úverom podržuje si štát určité práva na získaný majetok, ktorý je podrobený kontrole Pozemkového úradu a nesmie byť bez jeho svolenia predaný behom 10 rokov. Keď dlžník nevyhovuje uloženým mu záväzkom, štát má právo odňať mu majetok a novým predajom kryť svoje pohľadávky.

Pri Pozemkovom úrade sriadený bol vedľa toho zvláštny fond, počítajúci 20 milionov Kč, ktorých sa používa pre podporu a prevádzanie vnútornej kolonizácie.

O úradníkov statkov zabraných a novým nabývateľom pridelených pečuje Štátny pozemkový úrad niekoľkorakým spôsobom (pokiaľ ovšem nie sú prevzatí majiteľmi zbytkových statkov) : prídelyje im pôdu, obstaráva zamestnanie, zodpovedajúce ich predošlému postaveniu, dostávajú náhradu v hotovosti alebo starobnej penzii, alebo konečne náhradu v prípade invalidity.

Výkonným orgánom pozemkovej reformy je Štátny pozemkový úrad, utvorený na základe zákona z júna r. 1919. Na jeho čele stojí prezident a dva viceprezidenti, menovaní na návrh ministerskej rady prezidentom republiky. Úrad

podlieha priamo ministerskej rade. Kontrolu jeho činnosti prevádza parlament prostredníctvom Správneho výboru, pozostávajúceho z 12 členov, volených oboma snemovňami na dobu 3 rokov. Všetky dôležité rozhodnutia, učinené dľa zákonov o pozemkovej reforme, podliehajú schváleniu tohoto výboru. Časť pôsobnosti Štátneho pozemkového úradu presunutá je na obvodové úradovne, jakých je na Slovensku a Podkarpatskej Rusi štyri: v Trenčíne, vo Zvolene, Prešove a Užhorode. Tieto úradovne menujú pre určité rayony svojich prídelových komisárov.

Výsledky pozemkovej reformy na Slovensku

Za účelom poznania rozlohy zabranej pôdy bol zostavený r. 1920 soznam všetkých záboru podliehajúcich majetkov. Podľa úradných dát patrí pod zábor v celej republike 3,963,064 ha všetkej pôdy, z toho 1,229,688 ha pôdy zemedelskej. Príslušné dáta pre Slovensko činia: 1,424,594 ha celej zabranej pôdy, 502,065 ha zemedelskej pôdy.

Dľa veľkostných kategórií a majiteľov rozpadá sa na Slovensku zabraná pôda nasledovne:

Vel'kostná kategória	Počet vlastníkov
od 0 — 250 ha	103
" 250 — 500 "	394
" 500 — 1.000 "	216
" 1.000 — 5.000 "	194
" 5.000 — 10.000 "	29
" 10.000 — 50.000 "	24
" 50.000 — 100.000 "	1
nad 100.000 ha	0
Celkom	961

Jak vidno z tejto tabuľky, najväčšiu časť zabranej pôdy tvoria veľké latifundie, patriace pomerne veľmi malému počtu majiteľov. Ostatne, jak už bolo povedané, pozemková reforma nezaberá všetku pôdu. Každý dosavádny majiteľ môže žiadať v smysle záborového zákona pre seba minimum 150 ha zemedelskej, alebo 250 ha pôdy vôbec, ktorá hranica je posunutá v niektorých prípadoch až po 500 ha. Vzhľadom

na tieto zákonné ustanovenia bola zabraná pôda na území celej republiky zmenšená asi o pol miliona hektárov. Okrem toho pripúšťa zákon predaj zabranej pôdy z voľnej ruky za bežnú cenu, na ktorej sa obe strany dohodnú.

Začiatocné prekážky rázu administratívneho a technického nedovoľovali, aby sa prídel zabranej pôdy previedol definitívne. Na druhej strane však poválečné pomery produkčné a bieda malého roľníckeho ľudu nútila k rýchlym, trebárs provizorným opatreniam, na ktoré pamätá čl. 63. prídelového zákona. Dľa tohoto článku môže Pozemkový úrad donútiť majiteľa zabranej pôdy, aby prenajal časť pôdy drobným žiadateľom na dobu najvyš 6 rokov za bežných podmienok normálneho nájmu. Na Slovensku bolo v smysle tohoto zákonného ustanovenia pridelené 65,034 drobným nájomcom 33,780 ha pôdy. Pachtovný pomer sa však behom ďalšieho prevádzania pozemkovej reformy likviduje, takže je dnes už len asi 3000 ha pachtu.

Vďaka tomuto zákroku ľud nadobudol dôvery v budúce prevádzanie pozemkovej reformy; na mnohých miestach čelilo sa ním tiež proti vznikajúcim nepokojom komunistickým.

Zo zabranej pôdy bolo pridelené v jednotlivých rokoch na Slovensku:

Do konca roku	prídelcom v počte	všetkej pôdy v ha
1922	5.992	9.588
1923	11.289	22.265
1924	18.152	35.181
1925	20.034	45.667
1926	22.014	49.304
1927	21.553	67.938
v roku 1928 pravdepodobne bude pridelené asi	20.000	53.500
Celkom asi	119,034	283,443

z toho cca. 203,267 ha pôdy zemedelskej.

Z uvedených dát je zrejmé, že prídel stúpil v pomere, jako sa zdokonaľovala praks Pozemkového úradu a štátna administratíva vôbec.

Vo väčšine prípadov bolo pridelená pôda použité k doplneniu a rozšíreniu malých, už jestvujúcich zemeľských podnikov. Táto prevládajúca forma drobného prídelu bola vynútená sociálnou štruktúrou nášho zemeľstva, kde prevládajú malé podniky, s rozlohou pozemkov pod 5 ha. V menej prípadoch slúžil drobný prídel k vytvoreniu nových zemeľských podnikov, strednej veľkosti. Jeho právna forma je vo všeobecnosti súkromné vlastníctvo. Len v málo prípadoch dostalo sa prídelu tiež obciam, ktoré sa však musely zaviazat, že získanú pôdu prenajmú drobným zemeľcom.

Celkový počet nabývateľov pôdy, berúc v úvahu i provizorné opatrenia, činí 198.157. Toľkým rodinám bol poskytnutý nový prameň výživy a možnosť existencie. Pozemková reforma stala sa teda veľkým sociálnym dobrodomím, ktoré odstránilo už z veľkej časti následky uhorského feudalizmu.

Účastníci pozemkovej reformy delia sa koncom marca r. 1927 takto:

	%
Drobní, jestvujúci už roľníci	53
Smiešané zamestnania (vonkovskí remeselníci, robotníci, zamestnanci štátnych dráh atď.)	24
Bezzemci	23
Bývalý personál veľkostatkov tvorí	6
Legionári	5

Pozemková reforma v ČSR nie je jednoduchým, mechanickým drobením a nivelovaním zemeľských existencií. Toho najlepšie dôkaz podáva okolnosť, že do konca marca 1927 vytvorené bolo 1292 zbytkových statkov o celkovej rozlohe 107.75 ha. Na Slovensku v polovici r. 1928 je 89 zbytkových statkov v rozlohe 20.491 ha, z čoho je 15.951 ha zemeľskej pôdy. Na jedného majiteľa pripadá priemerne 230 ha.

Prídel zbytkových statkov prevádzal sa v jednotlivých rokoch na Slovensku takto:

Prídel		Výmera pôdy v ha	
v roku	počet	celkom	z toho zemeľ.
1922	1	175	159
1923	9	1.542	1.077
1924	27	5.461	4.373
1925	6	1.406	1.142
1926	29	9.470	7.960
1927	10	1.496	1.240
1928	7	941	—
Do konca roku 1928	89	20.491	15.951

V prípade, keď sa jedná o vytvorenie zbytkového statku, rozdelí sa všetka pôda dľa dvorov, pri čom pojem dvor znamená hospodársku prevoznú jednotku. Obytné stavenia alebo budovy slúžiace k exploatacii pozemkov, k dvoru náležajúcich, v mnohých prípadoch i priemyselné podniky, s exploataciou súvisiace, predstavujú hospodársku hodnotu, ktorá by mechanickým parcelovaním ztratila svoj význam a svoju cenu. Zemeľský priemysel, majúci pre náš štát taký veľký význam, bol by poškodený; porušený bol by tiež zdravý pomer medzi zemeľským podnikom veľkým, stredným a malým. Práve z týchto dôvodov javí sa tvorenie zbytkových statkov nutným.

Rozloha zbytkových statkov na Slovensku tvorí asi 7.3% všetkej pridelennej pôdy. To znamená, že na prvom mieste bol braný zreteľ na potreby drobných zemeľcov. Pravidelne ovšem a na každom zabranom veľkostatku nie je vytvorený súčasne i statok zbytkový, čo by predpokladalo rozdelenie pôdy v pomere 7% : 93%. Jestliže z ohľadov hospodárskych javí sa na zabranom veľkostatku vytvorenie statku zbytkového nutným, potom ponecháva sa mu zpravidla 40% pôdy s hospodárskymi budovami a event. priemyselnými podnikmi; zbytok prídelí sa drobným žiadateľom. Je teda v konkrétnych prípadoch pomer 40% : 60%.

So zabranou pôdou je ovšem v úzkej súvislosti i priemysel, viac-menej od nej závislý. Podľa úradnej štatistiky bolo zistené, že na zabraných veľkostatkoch je v celej republike 60 cukrovarov, 239 pivovarov, 56 sladovní, 608 liehovarov, 42 škrobární, 276 mlynov, 68 mliekární a syrární, 406 píl, 496 tehelní. Závody, ktoré právne a hospodársky spolu

súvisia, sú dľa zákonných ustanovení vyňaté zo záboru. Tento nárok uplatnila väčšina priemyselných podnikov s úspechom, takže koncom r. 1925 bolo pozemkovou reformou priamo dotknuté len 89 liehovarov, z ktorých 66 bolo premenených na družstvá a 23 zabezpečený bol nerušený provoz v inej forme. Vo všeobecnosti možno povedať, že pokiaľ sa pozemková reforma nejakým spôsobom dotkla záujmov zemedel'ského priemyslu, snažila sa riešiť otázku tak, aby jeho prosperita a rentabilita nielen nebola otrášená, ale aby naopak jeho výnos bol zvýšený, v súvislosti so zmenenými pomermi.

Pozemková reforma mala na Slovensku veľký význam pre rozšírenie a zvelebenie obcí po stránke stavebnej. V žiadnom štáte európskom nebolo usporiadanie obcí neúčelnejšie než v bývalom Uhorsku. Roľnícke usadlosti postavené sú na parcelách, ktorých šírka nie je väčšia než 12—15 m pri dĺžke 100—150 m. Pri tom stavebná parcela nepatrí v celej dĺžke majiteľovi, ale rozdelená je medzi 3—10 majiteľov, bývajúcich na spoločnom dvore. Len jeden majiteľ má dom s úzkou frontou do ulice, všetci ostatní majú svoje bývania obrátené do úzkeho dvora, ktorý tvorí spoločný a nedeliteľný majetok všetkých. Z týchto vlastníckych pomerov, brzdiacich akýkoľvek hospodársky rozvoj a pôsobiacich nepriaznive i po stránke hygienickej a sociálnej, nemohly slovenské obce vyviaznuť pre naprostý nedostatok stavebnej pôdy v okolí obcí.

Nevhodné usporiadanie obcí má svoj pôvod v dobe poddanskej. Vtedy byly obce zakladané za účelom exploatacie panských pozemkov. Ich veľkosť bola stanovená raz na vždy počtom roľníckych usadlostí (sessií), t. j. určitou rozlohou stavebných pozemkov. Zemepán mal záujem na tom, aby výmer stavebných a s nimi súvisiacich záhradných pozemkov bol čo najmenší, lebo z nich sa neplatil desiatok. Preto stavebné plochy obcí byly minimálne. Jestli sa obyvateľstvo v obci rozmnožilo, znamenalo to jeho zchudobnenie, lebo na tejže ploche muselo najst obydlie viac ľudí. Tak vznikaly spoločné dvory, obývané zpočiatku najbližšími príbuznými, neskoršie cudzími spolumajiteľmi.

Len pozemková reforma československá odstránila toto hospodárske zlo, umožňujúc jednak prídelením zemedel'skej pôdy mimo obvodu obce predaj pozemkov z voľnej ruky,

jednak dávajúc sama k dispozícii stavebnú pôdu. Na Slovensku pridelené bolo 14.089 žiadateľom spolu 2922 ha stavebných pozemkov. (V celej republike 32.651 žiadateľom 6302 ha).

Vedľa drobného prídelenia jestvujúcim zemedelcom a tvorenia zbytkových statkov ďalším spôsobom pozemkovej reformy je *vnútorná kolonizácia*, ktorá sa ukázala nutnou z dôvodov populačných. V hornatých krajoch Slovenska je veľká populácia v pomere k nepatrnej rozlohe k dispozícii stojacej tam pôdy. V týchto končinách niet vhodných veľkostatkov, ktoré by uspokojily potreby usídleného už zemedelca. Prebytok populácie bol nútený pred prevádzaním pozemkovej reformy hľadať zamestnanie v cudzine. Československý štát snaží sa vytvoriť práve pre tento prebytok existenčnú bázu doma pomocou vnútornej kolonizácie. Pre jej realizáciu nutno ovšem voľiť kraje s riedkym obydlením a rozsiahlymi pozemkami, reforme k dispozícii stojacími. Tejto podmienke zodpovedá práve dolný tok riek Váhu, Nitry, Žitavy a Hronu, prípadne Žitný Ostrov, v danom prípade náhodou v susedstve národnostnej hranice maďarskej menšiny. Vnútorná kolonizácia predpokladá tvorenie úplne nových obcí so sieťou komunikačnou, verejnými budovami a obytnými stavbami. V ceste tejto akcie stoja vysoké ceny materiálu stavebného. Napriek tomu však založené bolo 38 obcí, obývaných 1350 rodinami a hospodáriacich na pôde v rozlohe presahujúcej 19.000 ha. Ťažkosť a nesnádze kolonizačné, presahujúce finančné a hospodárske sily jednej obce, pomáhal odstraňovať štát *úverovou pomocou* v medziach príslušného zákona. Tak bol kolonistom poskytnutý úver v rozličných formách siahajúci nad 80 milionov Kč na zakúpenie pozemkov, ½ miliona Kč jako provodzovací kapitál, 107 milionov Kč na stavebné náklady a 3 miliony Kč na investície do pozemkov.

Pozemková reforma československá prináša svoje výhody, jako už to bolo spomenuté, všetkým príslušníkom štátu bez ohľadu na rozdiely národnostné alebo rasové. Ktokoľvek vyhovuje požiadavkam a predpokladom, za jakých sa pôda prídela, môže sa stať účastným dobrodenia pozemkovej reformy. Na Slovensku žijúca maďarská menšina participuje na-

sledovne na pozemkovej reforme: v 25 súdnych okresoch bolo dané k dispozícii do 31. marca 1928 — 6094 žiadateľom (rodinám) 8188 ha pôdy v drobnom prídele, 18 žiadateľom roľníckej nediely v rozlohe 200 ha, z čoho v 565 prípadoch stavebné plochy o rozlohe 155 ha a obciam 255 ha.

Maďarské obyvateľstvo použilo vo veľkej miere výhody a možnosti § 7. záborového zákona, ktorým povoľuje sa predaj a kúpa z voľnej ruky, po predchádzajúcom schválení Štátneho pozemkového úradu. Úhrnom v 42 súdnych okresoch s maďarskou menšinou 4035 malých zemedelcov zakúpilo 10.308 ha pôdy a povolené bolo sriadiť a odkúpiť 17 zbytkových statkov v rozlohe 3413 ha. Zo zabranej pôdy bolo dané k dispozícii maďarským maloroľníkom jako pacht (ktorý prejde neskoršie do vlastníctva), vo 12 súdnych okresoch 5533 ha.

Z uvedených dát je zrejмый rozsah pozemkovej reformy, ktorej blahodárné dôsledky možno sledovať v celom našom hospodárskom a sociálnom živote. Desiatky tisícov malých roľníkov bolo ňou posilnených a zvelebených, nezamestnanosť (hlavne v prvých poválečných dobách priemyselovej krízy) zmiernená, vystahovalectvo zmenšené, stredné triedy zemedelské zabezpečené, otázka bytová na vonkove priaznive riešená. Obavy, spomínané pri započatí pozemkovej reformy, že sa s ňou dostaví pokles produkcie, sa nespĺnili. Pozemkový úrad pečuje so všestrannou obozretnosťou nad tým, aby nabyvatelia prídelu svojou finančnou schopnosťou, zručnosťou a odborným vzdelaním stáli na výške doby a prípadným neďbalým hospodárením nezavinili úpadok vlastný i celého zemedelstva. Okrem toho stoja v službách roľníctva vedecké ústavy prvých kvalít, počínajúc od vysokých zemedelských škôl a výskumných ústavov až po praktické hospodárske kurzy pre mužov a ženy, pracujúcich vlastnoručne na pôde. Na Slovensku bolo pred r. 1918 len päť hospodárskych škôl všetkých kategórií. Dľa úradnej štatistiky z r. 1922 bolo na tomže území 16 odborných zemedelských škôl vôbec a mimo toho 39 ľudových škôl hospodárskych.

Pozemková reforma československá snaží sa priblížiť svojimi zásadami a pracovnými metodami na jednej strane potrebám a psychológii slovenského ľudu, na druhej strane požia-

ďavkam svetového trhu zemedelského a svetovej úrovni zemedelstva vôbec. A v tom je záruka jej užitočnosti a prosperity.⁷⁾

Odporcovia pozemkovej reformy z radov publicistov, zastávajúci viac alebo menej priamo záujmy maďarskej šľachty, vyčítajú jej mnohé vady a nedostatky. Na niektoré z nich treba reagovať.

Československý politický prevrat stal sa vraj „z diktátu Dohody“, nebolo u nás vnútornej revolúcie a nebolo jej organickej súvislosti s pozemkovou reformou.⁸⁾ O domnelom diktáte dohody je dnes celá Európa dokonale informovaná. Podobný názor nutno odkázať do rámca snáh, majúcich za cieľ postaviť Slovákov do takého svetla, akoby po politickom oslobodení neboli túžili. Na druhej strane hospodársku súvislosť pozemkovej reformy s politickými cieľami a túžbami Slovákov nič lepšie nedokumentuje ako skutočnosť, že ona tvorí súčasť politického programu národnostnej strany slovenskej od r. 1906, keď o svetovej vojne, prípadnom rozpadnutí Monarchie a s ňou i Uhorska nemohlo byť reči. Za rozmnoženie sedliackej pôdy agrárnou reformou pracuje nielen slovenská žurnalistika predvojnová, národnostní poslanci na politických schôdzkach, ale aj každoročné sjazdy slovenských roľníkov v Uhorskej Skalici a v Budapešti.

Ďalej sa hovorí o pozemkovej reforme československej, že sociálne a hospodárske ohľady pri jej prevádzaní ustúpily úplne do pozadia a zdôrazňovali sa iba dôvody politické, t. j. akási odmena obyvateľov československej národnosti za vernosť preukázanú novo sa utvorivšiemu štátu, alebo ich zaviazanie k vďačnosti. O metodách politickej práce v súvislosti s hospodárskymi reformami môžu byť ovšem rozličné názory. Jedno však nemožno uprieť tvorcom pozemkovej reformy československej. Boli si dokonale vedomí starého princípu fyziokratov: „chudobní sedliaci, chudobné kráľovstvo, chudobné kráľovstvo, chudobný kráľ!“ Práve tak dobre poznali základný zákon celého hospodárskeho denia, objavený klassic-

⁷⁾ Dáta: Štátny pozemkový úrad a publikácia: Dr. K. Viškovský a Ing. A. Pavel „La réforme Foncière“. Orbis, Prague 1928.

⁸⁾ L. Steier, Ungarns Vergewaltigung, Amalthea-Verlag, Wien. Str. 453, 454, 457, 458.

kým národohospodárom *Adamom Smithom*, ktorým zákonom je „prirodzená snaha človeka zlepšiť svoju hospodársku situáciu“. Jestlize československý štát, podporujúc túto prirodzenú snahu, previedol racionálnu distribúciu pôdy, viedly ho k tomu iba ohľady sociálne- a fiškálne-hospodárske. Nie však iné. Nechcel upadnúť do tejže chyby, ako štát maďarský, ktorého pokladňa nemala nikdy dosť prostriedkov na intenzívne vedenie verejného hospodárstva, a to jedine z dôvodu, že poskytoval buďto direktne, alebo indirektne daňové oslobodenie veľkostatkárom. Po tejto stránke organizácia československého štátu snažila sa byť tiež dokonalejšia. Prevzala ďalšiu zásadu *Adama Smitha*, na ktorej spočívajú verejné financie všetkých moderných štátov, že *totíž občania majú prispievať k jeho udržaniu v pomere svojej hospodárskej kapacity, t. j. v pomere dôchodku, ktorého sa im pod ochranou štátu dostáva*. Tieto všeobecné zásady národohospodárske, v pozemkovej reforme československej uplatnené, dokazujú tiež, že ona nie je výsledkom ani náhody, ani politického násillia, ani bezmyšlienkovitého vrtochu.

Československému štátu sa ďalej vytyka, že z intenzívne obrábaného veľkostatku narobil extenzívne kultivované malo- statky, prípadne drobné sedliacke usedlosti, kdežto vraj každá sociálna a hospodárska reforma je prípustná len vtedy, keď sa ňou nielen zlepšuje životný standard väčšiny obyvateľov, ale súčasne zabezpečuje niveau dosavádnej produkcie.

Pozemková reforma československá prevádza sa behom posledných desať rokov. Nastaly značné presuny držby, trvajúce už dlhšiu dobu. A práve z tohoto dôvodu nemožno uviesť presnú číslicu, ktorá by udávala dnešný výnos pre hektár v pomere k dobám predvojnovým, keď hospodáril sa na veľkostatku. Ale máme niekoľko nepriamych dôkazov, podávajú- cich nezvratné svedectvo o tom, že stav slovenského zemedel- stva sa zlepšil a že výsledky jeho hospodárenia na pridelených pozemkoch sú o mnoho rentabilnejšie, než keď tieto pozemky boli obrábané metodami, bežnými u veľkostatku. Jedným z dôkazov je počet a rozloha *prevedených meliorácií*. V býva- lom Uhorsku prevádzaly sa meliorácie od r. 1870 do r. 1918, tedy okružhle asi 50 rokov, po ktorú dobu zmeliorované bolo

na území dnešného Slovenska v 615 podnikoch spolu 55.191 ha pôdy. Pripadlo tedy priemerne na jedno desaťročie 61 podni- kov o rozlohe 5519 ha. Z horeuvedeného počtu 615 podnikov boli 474 veľkostatkárske (t. j. 77%), 60 malostatkárske (10%), 65 obce, mestá, fary, školy (10%) a 17 družstiev (3%). V obore *regulácie tokov* a brehových opevnení previedla býv. uhorská vláda 106 podnikov, s celkovou dĺžkou stavieb 200 km. (Desaťročný priemer činí 10 podnikov po 22 km úprav.) Z toho pripadlo na veľkostatky 19, na menších záujemní- kov 60, na obce 27 a na družstvá žiadon podnik.

V záležitosti *hradenia bystrín* zakročila uhorská vláda po celé päťdesiatročie len v 7 prípadoch a o dobrú pitnú vodu postarala sa len pre 12 obcí.⁹⁾

Československá vláda previedla za posledných desať rokov (od r. 1919 do konca r. 1929) *plošné meliorácie* v 401 podni- koch o celkovej rozlohe 20.532 ha, *reguláciu tokov* v 126 pod- nikoch so 136 km úprav, *hradenie bystrín* v 13 podnikoch a vodovody pre 19 obcí. Rozdiel medzi rozsahom prác, slúžia- cich k *zintenzívneniu zemedelskej produkcie* v prípade prvom a druhom je až príliš nápadný, než aby bolo treba zvlášť naň poukazovať. Výsledky dosiahnuté v tomto obore za českoslo-venského režimu sú v období jedného desaťročia štyri- až päť- násobne vyššie, než malo býv. Uhorsko za päťdesiat rokov. A k tomu treba dodať, že takmer všetky meliorácie prevádzajú sa dnes na *podklade družstevnom* (za bývalého režimu bolo na území Slovenska 24 vodných družstiev, za českosloven- ského režimu založené bolo a funguje 141), na žiadosť a iniciatívu samých roľníkov, z polovice ich vlastným nákladom.

Iným dôkazom zvýšenej zemedelskej produkcie je *motori- zácia výroby*, umožňujúca nielen rýchlejšie prevádzanie roľ- níckych prác, ale zvyšujúca aj ich rentabilitu po všetkých stránkach. Veľkostatky upotrebovaly v poľnohospodárstve veľké garnitúry oriacich a mlátiacich strojov. Je pravda, že podľa jednoznačného svedectva všetkých zástupcov výroby hospodárskych strojov dodávanie takýchto garnitúr na Slo-vensko bolo obmedzené. Ale za to nepomerne stúpila potreba menších strojov: továrnicko vyrobených pluhov a brán, stro-

⁹⁾ Zpráva o činnosti štátnej zemedelsko-technickej služby na Sloven- sku v r. 1918—1927. Bratislava, 1928. Str. 43—46, 180—188.

jov siacích, obrábacích, traktorov, mlátačiek a lokomobíl.¹⁰⁾

Racionalizácia zemedelskej výroby patrná je i z pokroku, aký učinila na území Slovenska *elektrizácia vonkovských obcí*, patrná z nasledovnej srovnávacej tabuľky:

	Za maďarského režimu r. 1914	Za českoslov. režimu r. 1929
Počet obcí zásobovaných elektrickým prúdom	61	280
Výkon elektrárň (rendement)	7.000 KW	24.300 KW
Vyrobená energia za 1 rok	7,5 mil. KWh	45 mil. KWh
Investovaný kapitál	22 mil. kor.	175 mil. Kč

Elektrický prúd stal sa dnes i na vonkove, najmä v zámožnejších obciach nezbytnou energiou svetelnou i motorickou. Záujem vonkova na elektrizácii podporovaný je v Československu jednak priaznivou jej zákonnou úpravou, jednak priamymi subvenciami, obciam poskytovanými. Princíp elektrizácie spočíva v tom, že akciové spoločnosti, vyrábajúce a distribujúce prúd, povinné sú prijať za akcionárov všetky zásobené obce a časť svojich ziskov, docielených elektrizáciou zámožných krajov, povinné sú investovať do elektrizácie krajov chudobnejších. Tým spôsobom vyrovnávajú sa príliš ostré difference, ktoré by ináč v pokroku rozličných krajov nastaly.

Najlepším dôkazom hospodárskej prosperity vonkova je *vývoj roľníckych peňažných ústavov*, sriadených na podklade družstevnom a obmedzujúcich svoju činnosť na roľnícke obyvateľstvo. Za československého režimu vznikly dve organizácie, zaoberajúce sa výlučne zemedelským úverom: *Ústredné družstvo* v Bratislave, založené r. 1919, so svojimi odbočkami na vonkove a *Sväz roľníckych vzájomných pokladníc*, založený roku 1924. Výsledky dosiahnuté týmito organizáciami sú nasledovné:

¹⁰⁾ Firma Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth podala dáta o odpredaji svojich strojov na Slovensku. Od r. 1919 predá ročne priemerne 350 veľkých mlátiacich garnitúr stredným roľníkom, družstvám, alebo podnikateľom. Iná firma, vyrábajúca hospodárske stroje, totiž Melichar-Umrath a spol. udala, že v poslednom desaťročí predala na Slovensko veľmi značné množstvo svojich špeciálnych hospodárskych strojov, a to hlavne siacich, distribúterov umelého hnojiva, strojov žiacich a vyorávačov zemiakov.

	Ústredné družstvo (koncom r. 1928)	Roľn. vzáj. pokladnice (k 30. IV. 1930)
Počet družstiev	619	60 (s 55.000 členmi
Členské podiely	11,1 mil. Kč	8,2 mil. Kč
Rezerv. fondy	5,8 mil. Kč	5,7 mil. Kč
Vklady	194,4 mil. Kč	286,5 mil. Kč (s 50.000 vkladateľmi)
Poskytnuté pôžičky	174,3 mil. Kč	312,— mil. Kč

Za maďarského režimu sústredené byly úverné družstvá, na teritoriu Slovenska sa nachádzajúce, v budapeštianskej centrále Országos Központi Hitelszövetkezet (krajinské ústredné úverné družstvo). Roku 1918 činil ich počet 233, mali 3,8 mil. kor. členských podielov, 2,2 mil. kor. rezervných fondov, 53 mil. kor. vkladov a 18,7 mil. kor. poskytnutých pôžičiek.

Srovnáním zemedelského družstevného peňažníctva na teritoriu Slovenska za starého režimu maďarského a nového československého rezultuje tento obrázok:

	Za maďar. režimu	Za českosl. režimu
Počet družstiev	233	679
Členské podiely	3,800.000 kor.	19,300.000 Kč
Rezervné fondy	2,200.000 kor.	11,500.000 Kč
Vklady	53,000.000 kor.	480,900.000 Kč
Poskytnuté pôžičky	18,700.000 kor.	486,300.000 Kč ¹¹⁾

Z uvedených dát o meliorácii zemedelskej pôdy, o motorizácii výroby, o upotrebení elektrického prúdu v zemedelstve a o priaznivom finančnom stave roľníckeho peňažníctva je patrné, že po prevedení pozemkovej reformy československej nenastal *pokles produkcie v zemedelstve*, ponač v tom prípade by žiadne investície neboly možné, ale naopak, že sa produkcia zvýšila.

¹¹⁾ V týchto dátach nie sú zahrnuté kapitály uložené v bankách, alebo sverené bankám v akejkoľvek inej forme.

KAPITOLA XXII

Úloha miest a municipálna správa

*L'udevít Okánik**

ZA bývalých časov, a zvlášť ku koncu XIX. storočia, mestá na Slovensku, okrem niekoľko malých výmieniok, neboly slovenské, súc podriadené panujúcemu nátlaku maďarského režimu tak na poli politickom jako i kultúrnom. Aby však sme mohli oceniť úlohu miest v starom Uhorsku, musíme na krátko venovať pozornosť ich historickému pôvodu.

Prvé počiatky mestskej správy v Uhorsku patria do XIII. storočia a od tých čias mestá hrajú vážnu, stále vzrastajúcu úlohu v živote zeme. Panovníci z domu Árpádovho udelili mnohé vzácne výsady rozličným cudzím kupcom (hospites), a títo „hostia“ časom nadobudli si zvláštneho postavenia, celkom odlišného od ostatného obyvateľstva. Za Bélu IV. tieto práva rozšírili sa aj na iných mešťanov a mestské obyvateľstvo — jako celok — bolo vyňaté zpod právomoci župnej správy a boly mu udelené extenzívne práva samovlády.

Od tých čias každé svobodné mesto malo svojich vlastných autonómnych zástupcov a úradníkov. Mešťania volili si svojho sudcu (major villae, vilicus) a radcov (jurati cives), a mestská rada vykonávala právne a administratívne funkcie. Podrobnosti samosprávy často sa veľmi podstatne rôznily a je snadno v tejto prvej dobe rozoznať rozličné typy miest.

Mestá, ktoré povstaly popri hrade — a tak to bolo s väčšinou — podliehaly právomoci hradného sudcu a župana;

* Narodil sa r. 1869 v Skalici. Bol r. kat. kňazom v ostrihomskej diecéze, v rokoch 1900—1918 dekanom vo svojom rodnom meste. Roku 1910 kandidoval do uhorského parlamentu ako člen slovenskej národnej strany. Pri prevrate stal sa poslancom revolučného Národného zhromaždenia, neskoršie vymenovaný bol za župana v Nitre. Od r. 1923 je kanovníkom, od r. 1930 farárom v Bratislave (pri dóme). V r. 1924—29 bol i starostom mesta Bratislavy.

v týchto mestách jestvoval okrem mestských úradov aj hradný úrad vojenského rázu.

Najväčšiu mieru svobody a najpriaznivejšie podmienky rozvoja prirodzene nachádzaly sa v tých mestách, ktoré vyvinuly sa z jednoduchých dedín. Avšak jestvoval i typ „kráľovského mesta“, založeného na kráľovských zemiach a platiaceho poplatky (census) priamo kráľovi, zprvu za jednotlivých občanov a neskoršie za mesto samé jako celok. Boly i mestá, ktoré musely dodávať kráľovi istý počet vojakov, na príklad Bratislava sedem kopijníkov.

V tejto začiatočnej dobe mestá ešte vždy nehraly žiadnu politickú úlohu.

Prvé mestá, získavšie si politické a autonómne práva, boly nemecké obce na Spiši, ktoré za Bélu IV. v r. 1243 a 1254 obdržaly dve výsadné listiny, oslobodzujúce ich zpod právomoci spišského župana a pridelujúce ich pod ich vlastného grófa saského. Zvláštnou výsadnou listinou z r. 1271 z dvadsaťštyroch spišských miest utvorila sa zvláštna jednotka, na čele ktorej stál „comes“ a „iudex“. Za túto autonomiu mestá tieto boly viazané platiť kráľovi 300 strieborných mariek jako daň (ratione terragii) a počas vojny poskytnúť 50 zbrojnošov. Tiež nadobudly si práva dolovať zlaté bane, platiac za toto „urburu“, či jednu osminu hodnoty čistého kovu.

Rok 1445, po bitve u Varny, je medzníkom v dejinách uhorských miest, lebo boly vtedy poprve svolané do snemu jako osobitný stav. Od tohoto okamihu začína sa súperstvo medzi mestami a šľachticmi.

Samospráva miest pokračuje v čiarach nie rozdielných od tých v susedných štátoch. Obyvatelia kráľovských svobodných miest, kráľovských baňských miest a miest, podriadených feudálnym pánom, boly spravované zvláštnym mestským zákonom nemeckého pôvodu. Avšak táto cudzia zelina v novej pôde pomaly nadobúdala miestnych zvláštností a prispôsobila sa uhorským potrebám.

Najvyššia moc nad kráľovskými mestami, tak súdna jako i administratívna, bola v rukách tavernica.¹⁾ Už za Ludvíka

¹⁾ Tavernicus zodpovedá camerariusovi na západe. Meno toto pochádza zo slavianskeho slova tvor. Srovnaj Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, strana 189.

Veľkého († 1386) zakázané im bolo upravovať odvolania na osoby mimo kráľovstva. Počnúc od r. 1405 požívaly právo odvolať sa ku kráľovi vo vážnych záležitostiach. Kráľ Matej šiel ešte ďalej a vyňal isté mestá — na príklad Stolný Behrad, Ostrihom a Levoču — zpod právomoci tavernica a postavil ich priamo pod právomoc kráľovského zástupcu (personalis). Takýchto miest bolo v Uhorsku 22, v Hrvatsku 6.

Pôvodne sedem miest podliehalo právomoci tavernica — skoro všetky na území terajšieho Slovenska: Budín, Trnava, Bratislava, Bardiov, Prešov, Košice. Ich počet konečne vzrástol na dvadsať v Uhorsku a jedno v Hrvatsku. Kráľovské baňské mestá podriadené boli kráľovským županom. Časom utvorili sa v dve konfederácie: Nižná Uhorská, vedená Kremnicou a Vyšná Uhorská, vedená Gelnicou. Za Mateja kráľa Ján Thurzo zostavil zbierku rôznych výsad uhorských miest pod názvom *Vetusta Jura Civitatum sive Jura Civiles*. Táto práca a neskoršie sborníky z počiatku XVII. storočia slúžili za základ pre tavernicove zákony (*articuli juris tavernicalis*), potvrdené Rudolfom II., v Prahe r. 1602 a obsahujúce pravidlá organizácie, kompetencie a pokračovania tavernicovho súdu.

Štvrtý stav tvorili kráľovské svobodné mestá (*liberae et regiae civitates*), podliehajúce priamo kráľovskej moci a požívajúce zvláštne výsady kolektívnej šľachty. Menšie mestá, založené na cirkevných pozemkoch, mali určité práva samosprávy, ale žiadnych politických práv.

Hlavné orgány mestskej samosprávy boli „vnútorná rada“ (*electa municipia*) a vonkajšie zastupiteľstvo (*electa communitas*) — predošlá pozostávajúca zo starostu, mestského sudcu, mestského kapitána (policajný veliteľ) a od 4 do 12 členov, podľa počtu obyvateľstva. Starosta sám vybavoval menšie politické a hospodárske veci, vyžadujúc si mienku rady vo vážnych veciach, kým mestský sudca prevádzal dozor nad policiou a vykonával rozhodnutia rady. Vonkajšie zastupiteľstvo zodpovedalo zastupiteľstvu u župy a obyčajne pozostávalo z 36 do 125 členov, ktorí sa koptovali v prípade uprázdnených miest. Jeho hlavné funkcie boli ročné voľby starostu, sudcu a iných mestských úradníkov, avšak nie členov vnútornej rady, ktorí zaujímali svoje miesta doživotne. Malo posledné

slovo vo všetkých finančných otázkach. Volilo delegátov do snemu a dávalo im potrebné úpravy. Jeho predseda volal sa „tribún ľudu“ (*tribunus plebis*).

Trebárs počet miest stále rástol, ich význam a vliv klesol vzhľadom na neobmedzenú moc šľachty, a počas kritickej doby od r. 1825 do 1848 v uhorskom sneme len jeden kolektívny hlas priznaný bol delegátom všetkých miest. Uhorská ústava mala, čo ani nie je potrebné uvádzať, prísne aristokratický ráz do doby revolúcie, odohravšej sa v posledne uvedenom roku.

Behom absolutistickej doby, ktorá potom nasledovala a ktorá všeobecne spojuje sa s menom Bacha, nastala tendencia obmedzovať, pokiaľ to len bolo možné, každý druh autonómie a germanizovať, kde sa len dalo. Po páde Bachovom starý župný systém bol obnovený a s ním i staré zásady zákona a administrácie. Ale behom tejto doby centralizačné tendencie začaly sa objavovať medzi maďarskými štátnikmi, ktorí dúfali vybudovať silný a dobre učlenený uhorský štát s úplnou ústrednou kontrolou nad administratívnym strojom.

Po dosiahnutí vyrovnania s Rakúskom v r. 1867 tieto tendencie ešte zosilneli a ich hlavným propagátorom bol Koloman Tisza. Jedným z prvých praktických výsledkov bolo zrušenie zvláštnej autonómie niekoľkých menších miest — na príklad Pezinku a Sv. Jura na Slovensku.

V r. 1876 župné hranice boli upravené. Zákonmi XXI. a XXII. z r. 1886 župy podliehali štátnej kontrole a zbavené boli viacerých funkcií, ktoré predtým vykonávaly. Už v r. 1880 urobený bol pokus premeniť župných úradníkov na štátnych, a v tomto smysle bola predložená i osnova zákona r. 1891 grófom Szapárom. Avšak miestny odpor bol tak veľký, že od tohoto plánu muselo sa upustiť a docielil sa iba zákon XXXI. z toho roku, nariaďujúci utvorenie Najvyššieho správneho súdu.

Zákonom II., vynesným novou Československou republikou (28. októbra 1918), bolo ustálené, že všetky jestvujúce uhorské zákony a nariadenia zostanú predbežne v platnosti, inými slovami, ich právna kontinuita bola zachovaná a pokojná doba prechodu zabezpečená. Keď prišiel prevrat, stredisko verejného života na Slovensku spočívalo vlastne v župnej a

municipálnej správe, vynímajúc niekoľkých úradov ústrednej kráľovskej vrchnosti. Funkcie žúp, vykonávané ich úradníkmi a miestnymi zastupiteľstvami boli už vysvetlené v inej časti tejto knihy²⁾ a preto zostáva iba zaoberať sa mestami.

Po prevrate mestá a obce na Slovensku vstúpili do novej fázy vývoja. Ich finančný status bol v minulosti stanovený zákonom XXII. z r. 1886, podľa ktorého čerpaly príjmy zo svojho vlastného dedičného majetku, z obecných prirážok, vyrúbených na štátne priame dane, a z verejných prác, kým mestá municipálne, následkom zvláštneho vládného povolenia vyrubovali vlastné prirážky aj na nepriame dane. V smysle cestného zákona mestám bolo dovolené vyberať i mýtné. Mestské a obecné rozpočty podliehali schváleniu vyššej vrchnosti.

Po prevrate ich finančný status bol upravený zákonom 329. z r. 1921 — takzvanou obecnou finančnou novelou — a zákonom 334. z r. 1921, vzťahujúcim sa na štátne prídely.

Do 1. júla 1927 pôsobnosť municipálnej správy a mestského zastupiteľstva v Bratislave a Košiciach podliehala schváleniu župného úradu, a od tej doby, v smysle zákona 126. o krajinskom sriadení, krajinskému úradu.

Bratislava a Košice vzrastajú v rozmere a aj v počte svojho obyvateľstva, avšak Bratislava vyvodí a úspešne koná svoju misiu hlavného mesta Slovenska. Musela sa ona stať vedúcim kultúrnym a politickým centrom, lebo jej prístav a priestranné zázemie poskytujú jej všetky podmienky prirodzeného vývoja. Je teda samozrejmé, že celý slovenský život sústredňuje sa teraz v Bratislave a tu sa umiestňujú i hlavné ústavy.

Bratislava, nemeckými kolonistami zvaná Pressburg a v stredoveku známa jako Posonium, bola v najstarších dobách bodom, kde sa národy stretali a zápasili. Jej blízkosť ku Carnuntumu a starovekej obchodnej ceste „viae exploratorum“ učinila ju svedkom mnohých svetových bojov. Odtiaľto národy severu dorážaly na rímsku ríšu a posunuly jej hranice na italský poloostrov.

Budúcnosť Bratislavy je predurčená jej polohou. Tu sa stretávajú tri stredoeurópske štáty: Československo, Rakúsko a

²⁾ Vid' kapitolu XIV.

Maďarsko, a Dunaj spojuje ju priamo s balkánskymi štátmi Jugosláviou, Bulharskom a Rumunskom.

Rozvoj hlavného mesta Slovenska a vzrast dunajského prístavu rapidne napreduje. Od prevratu počet bratislavského obyvateľstva sa temer zdvojnásobil a nikde v celej republike, okrem Prahy, nedosiahnul stavebný ruch takých rozmerov. Každý Slovák a Čech je pevne presvedčený, že kým Praha je srdcom Československa, Bratislava je pľúcami, ktoré prinášajú zdravý vzduch, život a krásu do jeho sústavy.

KAPITOLA XXIII

Národnostné menšiny na Slovensku

*M. Bella**

PODEĽA sčítania ľudu na Slovensku z r. 1921 celkový počet obyvateľstva bol 3,000.870 duší; z toho bolo Maďarov 650.547, Nemcov 145.844, Rusínov 88.970, Židov 73.628. K Židom treba poznamenať, že hoci sú registrovaní na základe vlastného priznania k národnosti židovskej, teda za Židov, rečove sa delia medzi ostatné národnosti Slovenska, prislúchajúc rečove predovšetkým k Maďarom, Nemcom a v malom počte i k Slovákom. Vzhľadom na túto okolnosť, ako aj na to, že Rusíni, prebývajúci na slovenskom území, sú rečove i kultúrne natoľko príbuzní Slovákom, že sa od nich sotva delia, sú na Slovensku len dve národnostné menšiny v pravom smysle slova: Maďari a Nemci. V ďalšom budeme si preto všimnúť len týchto dvoch menšín, ktorých percentuálne číslo je 21.68%, poľahke 4.65%. Štát československý bol síce sriadený v mene sebaurčovacieho práva národa československého, čo samozrejme zahrňuje aj sebaurčovacie právo národov ostatných. Historicky povstávajú vzájomná prepletenosť jednotlivých národov na území celej strednej Európy, ako aj požiadavky rázu vecného (hospodárske, komunikačné atď.) urobily nezbytným, že vedľa Čechov a Slovákov musely byť pojaté do nového štátu aj značné zlomky národností iných, nemalo-li sa stať sebaurčovacie právo národa československého iluzorným tým spôsobom, že by mu toto právo bolo síce

* Narodil sa r. 1869 jako syn slovenského evanjelického učiteľa neďaleko Lipt. Sv. Mikuláša. Študoval teológiu a stal sa evanjelickým farárom v Ružomberku a poslancom uhorského snemu (1906—1910). Bol poslancom a podpredsedom Národného Shromaždenia, potom bratislavským županom až do r. 1927. Je prezidentom Zemeľskej Rady na Slovensku a predsedom Slovenskej Lígy.

priznané, ale podmienky, umožňujúce mu samostatný národný život, by mu byly odopreté. Sledujeme-li jednania mierovej konferencie v tejto otázke, vidíme všade, že ohľady na iné národy, teda uznávanie sebaurčovacieho práva národov susedných, často prevážily i ohľad na existenčné podmienky národa československého. Platí to zvlášť o južnej hranici Slovenska, najmä o strednom a východnom jej úseku, kde rozhodly viac ohľady národopisné, čím hranice Slovenska byly zatlačené hodne na sever od svojich hraníc prirodzených a i historických. O nerozriešiteľnosti problému novej úpravy strednej Európy bez národnostných menšín svedčí ináč okolnosť, že niet tu ani jedného štátu, ktorý by takýchto menšín vo väčšej-menšej miere nemal. Vzhľadom na túto okolnosť dôsledné a priamočiare vykonávanie sebaurčovacieho práva nebolo možným, a bolo potrebné postarať sa aspoň o to, aby práva takýchto menšín byly v nových štátoch dostatočne zabezpečené.

Národnostné práva národnostných menšín v Československu zakladajú sa na ústavných a na zákonných predpisoch. Ich prameňom sú záväzky medzinárodné, prevzaté Československom v mierových smluvách, i záväzky rázu mravného, prýštiace z vyše storočnej tradície národného boja za národné práva proti nepriateľským vládcam predošlých štátov uhorského a rakúskeho: Maďarom a Nemcom. Slúži národu československému dozaiste len ku cti, že práva, ktoré po storočie vindikoval pre seba, bez váhania priznal i svojim dosavádnym utlačovateľom, akonáhle sa kocka zvrtila a okolnosťami, utvorenými svetovou vojnou, bolo mu dopriane založiť, poľahke znovu vzkriesiť svoj vlastný štát. O prevahe tradície rázu mravného svedčí nielen okolnosť, že ústavou a inými zákonmi byly národnostným menšinám priznané práva o veľa rozsiahlejšie, než ako ukladala národu československému smluva mierová, ale ešte viac fakt, že tieto ústavné a zákonné predpisy sú v skutočnosti i zachovávané. Význam a hodnota toho zvlášť vynikne, keď uvážime, že podobné záväzky medzinárodné, aké má Československo, prevzaly aj niektoré iné štáty, na pr. Maďarsko, kde sa z nich však nevykonáva takmer nič. Vzhľadom na to, že pokiaľ ide o prirodzené, ústavné, občianske a politické práva, panuje v republike Českosloven-

skej úplná a naprostá rovnosť, zabezpečená predovšetkým všeobecným, rovným, tajným a pomerným právom hlasovacím, obmedzíme svoj výklad len na niektoré zaujímavejšie doklady tejto rovnosti, predovšetkým pokiaľ ide o právo jazykové, ako technické riešenie otázky jazykového práva národnostných menšín.

Že národnostné menšiny na Slovensku sú i v službách štátnych zastúpené, dokazujú tieto výkazy, vzaté z hlavných oborov štátnej správy (stav je uvedený všade podľa úradných dát z roku 1928), hoc treba poznamenať, že o percente zamestnancov nerozhoduje len vôľa zamestnávateľa, ale i počet prihlasujúcich sa.

	Čechov a Slovákov	Maďarov	Nemcov	Iných
A. Služba administratívna	—	—	—	—
B. Pošty, telegr. a telefony riad. Bratislava (úradníci)	1.523	25	14	7
C. Súdnicstvo (obvod. súd. tabule Bratislava)	1.008	259 (výše 25%)	—	74
D. Zemedelstvo	256	19	13	7
E. Železnice	12.809	1.175	174	28
F. Školstvo (profesori stred. škôl a uč. ústavov)	754	99	58	11

Na ľudových školách sú učitelia samozrejme vždy príslušnej národnosti.

O školské a kultúrne záujmy národnostných menšín je postarané týmto spôsobom. (Stav poč. ako roku 1927—28.)

Školstvo	Národné neštátne			Národné štátne		
	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov
a) Ľudové						
slovenské	1.938	2.909	153.001	945	1.959	94.376
maďarské	661	1.171	62.014	75	152	7.455
nemecké	89	192	9.751	30	103	5.006
ruské	96	106	6.468	5	9	500
b) meštianske						
slovenské	12	42	1.682	92	495	20.644
maďarské	13	44	1.640	7	28	1.009
nemecké	4	13	555	1	14	631
ruské	1	3	139	—	—	—

Štát mimo úplného hradenia vecného i osobného nákladu na školách štátnych prispieva na osobný náklad pri školách neštátnych tam, kde udrzovateľ školy nevládze platiť učiteľov podľa zákonných predpisov (doplnia platy na zákonom ustálenú výšku).

	Osobný náklad (v Kč)	
	na školy štátne	na školy neštátne
československé	51,726.266·75	50,960.784·—
maďarské	3,956.280·83	21,202.287·—
nemecké	2,483.197·55	3,610.721·—
ruské	189.396·42	2,036.378·—

	Stredné školy				Učiteľské ústavy			
	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Roč. nákl. Kč	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Roč. nákl. Kč
slovenské	39	—	12.816	19,926.774	14	—	1369	4,406.461
maďarské	7	—	2.791	2,174.689	2	—	154	296.061
nemecké	3	—	1.175	4,237.601	—	—	—	—
ruské	—	—	—	—	1	—	137	150.687

Časopisy (I. VI. 1928)

	slovenské	maďarské	nemecké	viacjazyčné
politické	53	27	7	1
humoristické	3	2	—	—
vedecké, vzdeláva- cie, zábavné	35	9	—	4
odborné a spolkové	55	19	11	46
hospodárske	6	4	—	1
ženské	2	—	—	—
náboženské	19	5	2	—

Schôdze verejné (za rok 1927)

	československé	maďarské	nemecké	iné
povolené	2903	583	78	46
zakázané	63	45	8	1
rozpustené	14	2	2	3

Najdôležitejšou složkou národnostných práv bolo a je všade právo *jazykové* natoľko, že jeho nedostatočné riešenie mohlo by v mnohých smeroch väčšinu práv ústavných a iných urobiť proste iluzornou. Mierové smluvy v tomto ohľade viažu Československú republiku v tom smere, že v mestách a okresoch, v ktorých je usadlý značný zlomok obyvateľstva inojazyčného, je jej povinnosťou postarať sa, aby deťom týchto občanov dostalo sa vyučovania v ich vlastnej reči. Na druhej strane občania aj iného, nie-československého jazyka nemajú byť hatení v zakladaní vlastných škôl súkromných a v používaní vlastného jazyka v týchto školách. Prehľad školstva podľa národností, prv uvedený, ukazuje, že tomuto záväzku sa úplne vyhovel.

Ďalší rečový záväzok hovorí o povinnosti poskytnúť občanom iného, ako československého jazyka, možnosť užívať pred súdmi svojho jazyka v slove i písme. Skutočné pomery, upravené zákonom a nariadením, sú v tomto ohľade pre národnostné menšiny o veľa priaznivejšie, nakoľko táto možnosť je im, ako aj neobčanom s nimi stejného jazyka daná, nielen pred súdmi, ale aj pred ostatnými úradmi verejnými (administratívnymi, finančnými atď.) a povoľuje sa im nielen to, že sami môžu užívať pred príslušnými verejnými orgánmi jazyka svojho, ale za istých predpokladov majú právo aj na písomné vybavenie svojej veci svojou rečou. Príslušné ustanovenia sú stručne tieto: vo všetkých okresoch, kde tá-ktorá menšina dosahuje 20% obyvateľstva, sú úrady povinné prijímať a vybavovať podanie príslušníkov takýchto menšín nielen v štátnom, ale aj v jazyku príslušnej národnostnej menšiny. Podobný postup je v jednaní úradnom, započatom bez podania strany. Úradovanie vnútorné deje sa v týchto prípadoch jazykom štátnym. I vnútorné úradovanie deje sa v jazyku menšiny v tých správnych a súdnych obvodoch, kde tá-ktorá národnostná menšina dosahuje aspoň $\frac{2}{3}$ počtu celkového obyvateľstva. Podobné predpisy platia i pre úrady takýmto obvodom nadriadené, ide-li o obvod kvalifikovaný ako menšinový. Nedosahuje-li národnostná menšina v niektorom okrese ani 20%, úraduje sa síce výlučne štátnou rečou, ale príslušníkom tej-ktorej menšiny je i tu styk s úradmi

usnadnený v ich reči, pokiaľ je to, vzhľadom na rečové znalosti úradníkov, možné.

O praktickom dosahu týchto nariadení urobíme si náležitú predstavu, uvážime-li, že veľká väčšina národnostných menšín býva v obvodoch kvalifikovaných za menšinové. (Tak na pr. z Maďarov na Slovensku býva 435.426 duší v obvodoch s $\frac{2}{3}$ maďarskou menšinou, 252.254 duší v obvodoch s maďarskou menšinou aspoň 20%-nou a len 51.000, teda mizivá menšina, v obvodoch nemenšinových.)

Toto sú ustanovenia, pokiaľ ide o úrady štátne. Pokiaľ ide o úrady samosprávne, zastupiteľské sbory a verejné korporácie, určujú si tieto svoj úradný a jednací jazyk samy. Je-li v niektorej obci aspoň 50% inej národnosti, je aj jej jazyk jazykom jednacím. V zastupiteľských sboroch platí toto oprávnenie už pri 20% inej národnosti v obvode, o ktorého zastupiteľstvo ide, podobné procento zaväzuje samosprávne úrady prijímať a vybavovať spisy menšiny v jej jazyku. Menšinové práva jazykové voči verejným korporáciám sú analogické, ako u štátnych úradov. Podania československé sú však tieto orgány zaviazané bezpodmienečne prijímať a v tejže reči vybavovať, taktiež možno tohoto jazyka užívať v schôdzkach a poradách.

Veďľa týchto zákonov, upravujúcich práva národnostné priamo, je niekoľko zákonov iných, ktorých účelom nie sú síce opatrenia národnostného rázu, ale vzhľadom na to, že sa rôznych národností týkajú rôzne, môžu mať pre rôzne národnosti rôzny význam. Sem patrí na pr. zákon o pozemkovej reforme, o štátnom občianstve atď., na ktoré sa národnostné menšiny, ako na skrivodlivé často odvolávajú, podľa našej mienky však neprávom, nakoľko tieto zákony platia pre všetko obyvateľstvo a príslušníci československého národa sú nimi práve tak postihnutí, ako ktorékoľvek iného národa menšinového. Dôvody k ich vyneseniu boli rázu sociálneho (pozemkovej reforma), štátne bezpečnostného (štátne občianstvo) atď.

Vo všeobecnosti možno poznamenať, že z nástupníckych štátov los národnostných menšín je najlepší v Československu. Voči celkovej tendencii nášho zákonodarstva odvolávať sa na ojedinelé, zväčša hneď odčinené prehmaty niektorých prihorlivých úradníkov, osvojivších si podobné metódy za režimu

maďarského, ktorému predtým slúžili, je podľa našej mienky nelojálne. Možno poznamenať snáď aj to, že doterajšia úprava národných pomerov v Československej republike nie je posledným slovom v tejto veci. Ubývanie válečnej mentality ukazuje zmeny, ktoré sú priaznivé rozšíreniu národnostných práv. Predpokladom ďalšieho vývoja, smerujúceho ku kultúrnej, a snáď aj inej autonomii národnostnej, pravda, bude naprosto lojálny pomer národností k štátu, v ktorom smere hoc možno zaznamenať aj úkony potešiteľné (na pr. vstup Nemcov do vlády, šírenie vládnych strán a vzrast lojálneho elementu v obyvateľstve maďarskom), pomery budú vyžadovať ešte dôkladnej nápravy.

KAPITOLA XXIV

Účasť Čechov pri tvorení nového Slovenska

*Dr. Emil Stodola**

EUROPSKÉ a obzvlášte stredoeurópske pomery sa následkom svetovej vojny veľmi premenili. Po niekoľko storočnej nesamostatnosti dosiahly Poľsko, Jugoslávia, Československo a, voľky-nevoľky, aj Maďarsko úplnu samostatnosť.

Ak možno nazvať túto zmenu pre všetkých prekvapením, tak pre Slovákov, ktorí patrili do Veľkomoravskej ríše, pred tisíc rokmi zničenej, znamenalo to priamo zázrak a podľa prezidenta Masaryka najťažšou úlohou pri utvorení Československej republiky bolo uznať samostatnosť Slovákov, lebo Česi boli viacej-menej v celom svete známi podľa ich dejín, významu ich umenia, vďaka dôležitosti Prahy a českomoravských zemí, ale Slovensko veru nikto neznal.

Slováci boli svetu neznámi. Profesor Breslauer na berlínskej univerzite začiatkom 80. rokov minulého storočia líčil Slovákov vo svojich prednáškach o dejinách stredoveku ako „ein durch lange Knechtschaft herabgekommenes Volk“. Buď Bohu chvála, že sa národ náš od toho času silno ku svojmu prospechu zmenil.

Slovenská mládež bola v Uhrách podľa janičiarskej metódy vychovávaná v nenávisti proti slovenskému vlastenectvu; jazyk zákonodarstva, súdnictva, správy a školstva bol maďarský, až na výnimku niekoľko sto cirkevných škôl slovenských. V maďarskom parlamente sedeli traja Slováci, prístup do stoličných shromaždení bol Slovákom všetkými možnými pro-

* Narodil sa r. 1861 v Lipt. Sv. Mikuláši, kde jeho rodina mala továreň na kožu. Pred vojnou bol pravotárom v Budapešti a jedným z vodcov tamojšej slovenskej evanjelickej obce. Od r. 1919 je pravotárom v Bratislave, je členom slovenskej národnej strany v Turč. Sv. Martine, a autorom mnohých právnych a štatistických úvah. Je starším bratom Kornela Stodolu.

striedkami znesnadnený. (Zneužitie moci pri voľbách, systém hlasovania virilistov: najviac dane platiacich atď.) Do štátnej služby nebolo možno dostať sa slovenskému vlastencovi; veľký básnik slovenský Pavel Országh Hviezdoslav, ktorý bol najkonciliantnejším človekom na svete, po krátkom pôsobení na sudcovskej dráhe musel sa zriecť svojho úradu. Štátne väzenia vo Vacove a Segedíne mali Slovákov často za hostov.

A predsa dodávalo Slovensko dane a vojakov; slovenský vojak mal obzvlášte dobré meno pre dodržanie disciplíny; čo sa týka daní, poznamenáme, že Slovensko nebolo nikdy passívne v porovnaní s inými čiastkami bývalého štátu uhorského, ba naopak. Slováci nasledovali medzi gramotnými hneď za Maďarmi a Nemcami; v zemedelstve bolo to isté; slovenský robotník bol pre jeho skromné potreby a pre jeho pilnosť veľmi obľúbený, práve tak aj slovenská slúžka. Ľud bol pobožný a nadaný; vytvoril slovenské ľudové umenie, z ktorého najmä výšivky a piesne boli vo svete známe. Nie jedna z maďarských celebrít pochádzala zo slovenských rodičov, medzi inými aj najslávnejší maďarský básnik Petöfi (Petrovič).

Slovenský ľud mal veľkú chybu: v politických veciach bol príliš ústupný. Tým viacej treba oceniť, že slovenský ľud sa zdvihol vo svetovej válke a prezidentovi Masarykovi dal v osobe generála Štefánika a iných cennú podporu morálnu, okrem toho značne pomohol materiálne a tisíce dobrovoľníkov (legionárov) poslal do boja.

Ľvú účasť osloboditeľskej práce vykonali prirodzene Česi, vďaka ich inteligencii, energii a aj pomerne značnej číselnej prevahe (6 milionov Čechov proti 2 mil. Slovákom), a to tak v tuzemsku, ako aj za hranicami. Česi si Slovákov, vo spoločnom zájme pochopiteľne, už pred válkou pripútalí k sebe a vo válke sa ich ešte lepšie zaujali.

Ich praktickému, vždy na realnosť smerujúcemu duchu, ich širokému horizontu, obetavosti a energii môžeme ďakovať, že sa naše osvobodenie podarilo a teší nás to, že sme im mohli v tejto práci osožné a cenné služby preukázať.

Robím čestnú povinnosť, keď toto zdôrazňujem z príležitosti desaťročného trvania Československej republiky.

Toto je najhlavnejšia účasť Čechov na novom Slovensku.

Opakujem raz už spomenutú okolnosť, že medzi Čechmi a Slovákmí už dávno pred vojnou, možno povedať: cez celé storočia, boli národné a kultúrne styky. Pri takých pomeroch nie je div, že Slováci, na základe starej sympatie, ktorú k Čechom mali, a blízkeho kmenového príbuzenstva k nim, ale i vďaka múdrosti vedúcich kruhov českých, hodili sa s radosťou do otvoreného náručia Čechov.

Je zásluhou českej inteligencie, že jednu časť našej mládeže vychovávala na českých vysokých, stredných a odborných školách, a to s veľkými peňažnými obeťami; Čechom môžeme ďakovať, že sme si zachovali vlasteneckého ducha slovenského a národného. (Spomínam tu na pr. výborného českého básnika Heyduka.)

Len ten, kto pred prevratom nestál pod týmto blahodárnym vlivom, alebo sa opodial držal, alebo kto trpí na slávomam nacionalistický, môže nechápať, čo za služby nám Česi vo válke preukázali.

Drieť u nás panovala tendencia velebiť ruský carizmus, ruský absolutizmus a všetko, čo bolo ruské. Ocenenie významu Ruska pre slovanské národy bolo u tejto starej školy celkom oprávnené, to dokazujú aj udalosti vojny. Lebo keby sa Rusko nebolo pustilo do války, Francúzi, Belgičania a Angličania sotva by boli zastavili nepriateľský nápor.

Predsa nám mladším prirodzený pud riekol, že nesmieme sa odvracať od Čechov, za to, že sa oni nemôžu chlúbiť pompou a mocou, ako ríša cárova.

Reálna politika vyžadovala intimnejšiu vzájomnosť s blízkymi kmenovými príbuznými, na ktorých sme boli odkázaní v kultúrnom a inom ohľade; vzrastajúca politická osvietenosť žiadala revíziu názorov o ruskom jedine spasnom absolutizme. Štúdiá na českých vysokých a stredných školách, úzky kontakt medzi oboma kmeňmi zosilnily obapolnú priateľnosť, následkom ktorej sa utvoril vo válke československý štát.

Darujúcou stránkou v tomto úzkom kontakte bol starší, pokročilejší brat Čech, ale mladší brat Slováč tiež prispel podľa svojej sily ku spoločnej domácnosti. Niejedno z najlepších mien v českej literatúre a v českom verejnom živote pochádza zo Slovenska. Diferencovanie, ktoré nastalo v duševnom živote československom, pri utvorení sa slovenskej

literatúry v 40. rokoch minulého storočia, bolo aktom nutnosti; plodilo pekné pôvodné duševné tvorby a nebude škodiť nijako spoločným záujmom.

Vojna a prevrat našly Čechov a Slovákov hotových k stálemu spolužitiu, hotových sjednotiť sa v jeden politický celok. Po prevrate nastala nová kapitola vplyvu Čechov na Slovensko. Aby sme v krátkosti shrnuli ich činnosť tu vykonanú, musíme povedať, že *Česi nám boli veľmi nápomocní na poli súdnictva, správy, vzdelania ľudu, nacionalizovania, socializovania a demokratizovania.*

Nech tu stojí ešte niečo o ich činnosti.

Bez českej pomoci by bola bývala nemožná organizácia správy Slovenska, spomeňme si tu na poštu a telegraf, na dráhy, ktorých personál odoprel službu; chýbaly spoľahlivé domáce sily.

Čo sa týka vzdelávacej činnosti Čechov, poznamenáme, že oni umožnili svojou nadmiernou prebytočnou inteligenciou utvorenie vysokých, stredných, čiastočne aj ľudových škôl, a to s vyučovacou rečou slovenskou.

Celé Slovensko je rozdelené na kultúrne sväzy; máme zákon (článok 730. z roku 1919), ktorý kladie za povinnosť každej, i najmensej obci, aby si zariadila knihovňu a tento zákon sa uplatnil na celej čiare.

Nacionalizujúci vliv súdnictva a štátnej správy, ako aj cirkvi a škôl, doplňuje spoločenský život obzvlášte telocvičnými jednotami (Sokol), ktoré predtým boli prísne zakázané, ale dnes spolu s jednotami Orla ožívujú celý spoločenský život Slovákov.

Ako korollarium vzdelávacích vplyvov českých musím vyzdvihnúť smysel Čechov pre umenie a obzvlášte pestovanie hudby. Im môžeme ďakovať bratislavské a košické Národné Divadlo, viac hudobných škôl a celé rady vzdelávajúcich umelcov a diletantov.

Vďaka mocnému kultúrnemu impulzu Čechov a ich pomoci mohli Slováci na Slovensku vystupovať ako kultúrny faktor.

V starom Uhorsku bola neznáma štátom organizovaná charitatívna činnosť, vyjmúc cirkevných dobročinných ustanovizní a Červeného kríža, ktorý posledný však rozprestieral sa

iba na úradné kruhy a len v nepatrnej časti na slovenskú inteligenciu.

Pri nemocenských pokladniach chybovala takrečená vrchná stavba: starobné a invalidné poistenie. Neznámé bolo i obligátne penzijné poistenie súkromných zamestnancov.

Všade na tomto poli stala sa po prevrate pod dominujúcim vplyvom Čechov ohromná premena. Červený kríž je dnes poradňou matiek, opatrovňou nemlúvňat a asylom dieťok osirelých a zanedbaných a spoluúčinkujúc s niektorými inými poprednými kultúrnymi ustanovizňami, stal sa z vojenskej inštitúcie inštitúciou mieru a humanity. Nemocnice dnešné nie sú ku porovnaniu s bývalými. Smysel pre sociálne momenty, ktorý prezident Masaryk, ešte ako bývalý univerzitný profesor, nikdy neprestal hlásať, bol u Čechov vyvinutejší než u nás, čo súvisí i s tamojším silným socialistickým smerom a tento zasa s veľkým počtom robotníkov.

V Čechách zaoberali sa pred prevratom — vďaka najmä prezidentovi Masarykovi — mnoho so socializáciou v najšľachetnejšom smysle slova a s humanizmom, a táto činnosť zanechala hlboké stopy v našej slovenskej mládeži.

Môžeme dúfať, že zdravý internacionalizmus, čo výsledok poválečných pomerov, si aj na Slovensku voči maďarským menšinám cestu prekliesni a že aj u nás nastane kooperácia s nimi podľa vzoru spolupráce Nemcov s Čechmi, ktorú prezident Masaryk vymohol.

Prevrat priniesol Slovensku už dávno vytúžené, avšak vždy popierané všeobecné volebné právo, čím sa k politickej práci najmenej štyrírasy toľko občanov pritiaхло ako predtým; počet slovenských poslancov a senátorov sa zdesaťnásobil až zpäťnásobil.

Demokracia umožňuje Slovákom a každému občanovi dosiahnuť všetky postavenia v štáte, až po najvyššie. Ak po prevrate spolková činnosť vôbec rozkvitla, bolo to obzvlášte zrejme na politickom poli vo forme schôdzok a organizácií politických strán.

Vplyv novej demokracie nivelizuje v takej miere, že stavovské privilegia zmizly, ale súčasne zmizla aj arogancia triedy, predtým na Slovensku panujúcej, ktorá si namýšľala,

že 'je jedinou oporou štátu; vysoké tituly vyšších úradníkov a zemanov tiež zmizly, a mizne i príliš veľká poníženosť ľudu a následkom toho sa chovajú teraz ľudia povedome, ako sa patrí na človeka. U nás je každý občan, aj pán prezident republiky, len „Pán“ (Monsieur). Ako na poli verejnom, tak aj na poli *súkromno-hospodárskom*, počítujeme presnosť a pracovitosť Čechov, asi v nemeckej škole nadobudnutú, ale ovšem cítiť aj rozmnoženú ostrú konkurenciu.

Jednotlivé vytrhnuté príklady, ako na pr. zpráva Zemeľskej rady pre Slovensko, z ktorej sa dozvedávame, čo sa na poli zemeľstva pod českým vedením po prevrate vykonalo, potvrdí, čo som bol spomenul; ako mnoho vykonala pozemková reforma, o tom hovorí osobitná časť tejto knihy.

S veľkou expanziou spolkovníctva súvisí aj *družstevníctvo*. Táto časť altruistickej činnosti na poli materiálnom stojí v Čechách, na Morave a v Sliezske na najvyššom stupni. Skvelý príklad je, čo malá skupina sliezkych Čechov urobila pred vojnou v Opave, na poli Raiffeisenovských družstiev a verejných skladišť.

Česi prešli spomenutú nemeckú školu a urobili nám jej výdobytky na rozličných poliach, tak menovite aj na poli spolkovom a družstevníckom, prístupnými. Ich činnosť po prevrate je, aby som len jedno meno, meno farára Krojhera spomenul, len pokračovaním ich predválečnej práce.

Keď už o spolkoch hovoríme, nesmieme zabudnúť na spolky ako Radhošť a Československá Jednota v Prahe, ktorých zásluhou bolo, že istej čiastke našej mládeže uľahčily, ba v niektorých prípadoch vôbec umožnili vysokoškolské štúdiá v Prahe.

Prv než bych svoje riadky skončil, musím s vďakou spomenúť pomoc takých českých idealistov, ktorí nám pred prevratom pomohli na pranier postaviť maďarské násilie. Nespomínajúc starších, spomienem len niektoré mená z novšej doby: tak meno dr. Lederera, ktorý informoval Björnsona o útisku maďarskom, dr. Kolíska, informátora pápežskej stolice v Hlinkovom procese, Kálala (autora spisu: „Vyhubiť“) a iných, taktiež českých poslancov v rakúskom parlamente: Staňka, Kramára, Udržala a iných, ako aj českú žurnalistiku.

V českom bankovníctve nachádzalo nevyvinuté slovenské bankovníctvo stálu pomoc.

Už samé jestvovanie českého národa bolo pre Slovákov dávno neoceniteľnou morálnou podporou, o mnoho vyvinutejšia česká literatúra najbližším a veľmi často vyhľadávaným prameňom poučenia a zábavy, ako aj vyššieho estetického pôžitku.

Slováci odmieňali sa bratskému kmenu za prijaté veci podľa najlepšej svojej možnosti, dali mu básnikov a učencov, ako *Kollára* a *Šafárika* a iných; zakladateľ československého štátu, *profesor Masaryk*, pochádza tiež zo slovenských rodičov.

Ako to povaha môjho pojednania vyžaduje, vylíčil som len jasné stránky spolužitia Čechov a Slovákov.

Nie jedno želanie Slovákov sa nespĺnilo. V dôsledku rôznosti krajov a národnej psyche povstalo nie málo a nie bezvýznamných protiv. Na niektorom poli, tak najmä na poli hospodárskom, naplňujú duše Slovákov ťažké obavy a *politická stránka utvorenia československého štátu musí prísť do správneho súladu so stránkou hospodárskou*. To ale nič nemení na veľkej zásluhe Čechov, totiž, že *národ slovenský previedli pomocou spojencov z politického otroctva do národnej svobody*, za čo im všetky vrstvy slovenského národa, bez rozdielu strán, vďaku vzdávajú.

Osvobodením sa dostal slovenský ľud teprv do styku s ostatnými svobodnými národmi a nevyhnutne potrebnú podporu im pri tom podávajú starší, zkušeni Česi.

A teraz sa pýtam: Čo by nás bolo očakávalo, keby boly centrálné mocnosti zvíťazily?

Arcivojvoda Jozef píše vo svojich memoároch, že chcel vybojovať Uhorsku úplnú svobodu a personálnu úniu; ale „bojím sa“ — píše — „že v prípade víťazstva vždy silnejší a silnejší centralistický smer všetko zmarí“. ¹⁾

Ak mal arcivojvoda Jozef také obavy, o čo vážnejšie a odôvodnenejšie boly naše obavy? . . .

Ale stalo sa ináče! „Deus afflavit et dissipati sunt.“

¹⁾ „Neue Freie Presse“, č. 22.928/1928.

KAPITOLA XXV

Miesto Slovenska v novej Európe

Dr. Štefan Osuský*

NAJJEDNODUCHEJŠÍ a súčasne i najpoučnejší spôsob predstavy, jaké miesto Slovensko zaujíma teraz v novej Európe, by bol urobiť porovnanie s jeho predvojnovým položením. Ale keďže Slovensko netvorilo osobitnú administratívnu bytosť, bola by to veľmi ťažká, jestli nie celkom nemožná úloha vybrať jeho podiel v dejinách starého Uhorska. Avšak nemôžem sa zdržať a nepoukázať na to, že ten historický fakt, ktorý maďarskí spisovatelia predstavujú jako jednu z najpozoruhodnejších služieb, preukázanú Maďarmi európskej kultúre, nemôže sa pripísať maďarskému národu. Mienim tým odpor, kladený tureckému vpádu do strednej Európy v XVI. a XVII. storočiach. Ovšem tým nechcem povedať, že Maďari nikdy nepostavili sa proti Turkom, alebo že nikdy nezastavili ich pochod na západnú Európu. Predsa však treba zdôrazniť, že kým turecký paša vládnu v Budíne za vyše jedného a pol storočia po osudnej bitve u Moháča (r. 1526), jedna tretina zeme Uhorska nikdy nebola Portou podmanená, a že tento fakt, ktorému maďarskí historikovia pripisujú spasenie kresťanskej kultúry v Európe, a odtiaľto čerpajú svoju najväčšiu národnú hrdosť, týka sa Slovákov aspoň v takej miere jako Maďarov, lebo bolo to Slovensko, ktoré sa Turkom nikdy nepodarilo obsadiť.

* Narodil sa r. 1889 na Brezovej. Študoval vo Viedni, v Springfiede, Illinois teológiu a v Chicagu sociológiu a právo. Absolvoval univerzitu v Chicagu, kde založil „Slovenský Denník“. V r. 1916 presťahoval sa do Londýna a pracoval s T. G. Masarykom v Československej Národnej Rade. V r. 1918 vymenovaný bol za československého vyslanca do Londýna; v r. 1920 bol generálnym tajomníkom československej mierovej delegácie. Od r. 1921 je československým vyslancom v Paríži. Je znalcom politických pomerov v podunajských štátoch.

Miesto Slovenska v novej Európe určené je povahou slovenského ľudu, jeho sociálnym, hospodárskym a kultúrnym stavom, jeho zemepisnou polohou a okolnosťami, ktoré panovaly pri vzniku jeho svobody. V prvom rade možno tvrdiť, že niet nič bojovného v povahe slovenského ľudu: nikdy nepodnikal vojny dobývacie, nikdy nepodmani iné národy pod svoju vôľu ani nevyužítkoval iných pre svoje vlastné ciele: a sú veru mnohí, ktorí ešte vždy považujú toto za vadu v slovenskej povahe — za vadu, podľa nich zodpovednú za jeho dlhú porobu.

Okrem toho, Slovák nielen že rešpektuje práva a blaho iných národov, ale z púhej obavy, že spôsobí im krivdu, podrobil sa ich zlému zachádzaniu. Nedostatok všetkej pozitívnej činnosti, ktorá v prípade ruskej inteligencie vyplýva z jej preintelektualizovanej kultúry, môže sa v istom smysle považovať za prirodzenú povahu Slovákov. Nie je bez príčiny, že s medzinárodného hľadiska Slováci sú opisovaní jako „holubičí národ“. Slovom, nie je tak potrebné obmedzovať Slováka v jeho chovaní k iným národom, jako povzbudzovať ho v jeho mužnom uplatňovaní tých ľudských vlastností, ktoré jeho príliš citlivá povaha dosavád nechala ticho odpočívať.

Tak v obore sociálnom ako i hospodárskom a kultúrnom Slovensko je neuveriteľne zanedbanou krajinou. O Slovákoch nemôže sa povedať, že majú svoj vlastný, pevne založený sociálny systém, ktorý by bol výrazom istej hospodárskej sily, alebo že majú svoju vlastnú modernú kultúru. Som plne vedomý tých veľmi veľkých nevýhod, jestvujúcich následkom takéhoto stavu vecí. Nevedie to k upevneniu kolektívnej duše ľudu, zvlášť keď ten ohrožený je vidinami sociálneho rozvratu, hospodárskej zkrasy a politického rozkladu za jeho hranicami. Avšak na druhej strane nesmieme podceňovať tie veľké výhody, ktoré tiež môžu vyplývať z tohoto položenia. Postup sociálneho, hospodárskeho a politického vzrastu a evolúcie nie je prílišne hatený minulosťou, ktorej mŕtvá ruka nespočíva tak ťažko na energiách ľudu. Jestli je pravda, že Slovensko dnes je výslovne konzervatívne v svojich názoroch, takto slúžiac iba za brzdu prirodzenému pokrokovému smeru Čiech, môže byť len málo pochybnosti o tom, že toto je iba dočasné. Celá budúcnosť Slovenska leží pred ním, kým bu-

dúcnosť Čiech rozdelená je medzi včerajškom a zajtrajškom. Jestli dnes Slovensko, následkom pomerne primitívnych pomerov, tam dosiaľ panujúcich, ešte vždy zachováva mnohé povery, je aspoň prosté predpojatosti, vyvolanej filozofickými a ideologickými formulami. Mne sa zdá, že takáto predpojatosť je o mnoho nebezpečnejšou prekážkou racionálnemu prispôbeniu sa novým pomerom života v dnešnej Európe, než nejaké púhe povery. Tieto musia sa rozplynúť pod lúčami čistej inteligencie a ľudskej vnímavosti, kým povery, zahalené do racionálnych a filozofických formúl, sú úplne imunné voči tej aj najväčšej inteligencii. Povery nezatvárajú dvere pred ľudskou kultúrou, kdežto pseudo-kultúra je skoro nedobytnou baštou ľudskej namyslenosti a nevedomosti.

Sú ešte aj iné pohnutky, ktoré budú mať pozitívny vliv na jednanie Slovákov. Okolnosti, ktoré vo svetovej vojne priniesly Slovensku svobodu, spojily ho definitívne so západnou kultúrou. Ono nemôže vopred sľubovať vernosť ideám a morálnym hodnotám z tej doby, lebo by to znamenalo zrieknuť sa viery a dôvery v svoj vlastný budúci osud. Víťazstvo v r. 1918 definitívne umiestnilo Slovákov medzi rady západných národov. Nemožno trvať na tom, že dlhé stáročia maďarskej vlády priniesly Slovákom nejaký zrejmy pozitívny prospech, už či vo forme alebo podstate; naopak ony priniesly metódy a spôsoby, ktoré sú priamym protikladom západnej kultúry. Únik Slovenska z východnej do západnej oblasti kultúry je udalosťou pre jeho budúcnosť nie menej vážnou, než skutočné dosiahnutie svobody.

Jeho miesto v novej Európe je ďalej určené zemepisnými príčinami. Keby úplna reorganizácia Európy v r. 1918 bola nemožná bez osvobodenia Čiech, tak národopisné a hospodárske faktory urobily toto osvobodenie nemožným bez Slovenska. Slovensko bude mať ohromný vliv na budúcnosť novej republiky. Nielen preto, že Slovensko hraničí so štyrmi štátmi: Poľskom, Rumunskom, Maďarskom a Rakúskom, ale jeho postavenie na Dunaji dáva štátu ako celku ďalší styk s východnou a juhovýchodnou Európou a voľný vodný prechod cez stred Uhorska a Jugoslávie a potom cez Bulharsko a Rumunsko do Čierneho mora. Pre Československo, ktoré nemá priameho prístupu k moru, táto cesta je životného významu.

Takéto pohnutky a potreba toho, aby Slovensko malo kontrolu nad celou dolinou Váhu, byly rozhodujúcimi faktormi pri ustálení československo-maďarskej hranice tak, aby zahrňovala i Žitný ostrov.

Na nešťastie ustálenie hraníc Slovenska Parížskou mierovou konferenciou v r. 1919—1920 malo za následok, že na Slovensku ponechaná bola maďarská menšina. Z tohoto ľudia veľmi ľahko uzatvárajú, že jestvovanie takejto národnostnej menšiny je samo v sebe dôkazom, že hranica nebola dobre ustálená, že hranica je nespravodlivá, a čo je ešte horšie, nespravodlivá vôľou vyjednávateľov.

Je iba prirodzené, že západná Európa, hľadiac cez vlastné pojmy, vyplývajúce z pomerov, v ktorých žije, nachádza veľmi pravdivú ťažkosť v porozumení pomerov, panujúcich v strednej Európe. Prípad Francie môže slúžiť za príklad. Postup sjednotenia francúzskeho národa bol úspešne skončený predtým, než idey francúzskej revolúcie začaly rozvívať európske národy. Od tej doby jeho politické a administratívne hranice zodpovedaly dosť presne jeho národopisným hraniciam. Okrem toho, mestá vystavené byly francúzskym vonkovským obyvateľstvom a preto mali poslanie hospodársky, sociálne a politicky upevňovať ľud okolitého kraja.

Postup v strednej Európe bol celkom iný. Po prvé, sťahovanie národov, prichodiacich z východu a juhovýchodu do Európy, vytvorilo mnoho oblastí, kde viac národností sa usadilo a tak nastalo i národnostné pomiešanie. Mestá neboly vystavené vonkovským obyvateľstvom, ale Nemcami a neskôršie Maďarmi pre ich vlastné vojenské, politické a hospodárske účely. Bolo to cudzie teleso, ktoré takto pustilo korene medzi miestne obyvateľstvo. Tento postup bol zosilňovaný za Habsburgov, keď títo pokúšali sa germanizovať celú svoju ríšu a keď neskôršie vydali Uhorsko pod nadvládu Maďarov. Maďari sa uplatňovali hlavne v mestách a dávali silne centralistický smer priemyselným, administratívnym a školským snahám svojej národnej politiky.

Takáto bola situácia, pred ktorou v r. 1919—1920 stáli vyjednávateľia o nové hranice. Aj keby parížska mierová konferencia bola vedená čisto národopisnými pohnutkami, bolo by ešte vždy nemožné vyhnúť sa zahrnutiu národnostných

menšín na oboch stranách nových hraníc. Boli by bývali postavení pred alternatívu obetovania vonkovského praobyvateľstva obyvateľom miest, alebo naopak: a toto by bolo znamenalo ešte častejšie obetovanie buďto slovenských alebo maďarských obcí. Pridať k tomuto treba ešte nezbytné opravy, ktoré príroda a život nadeľujú, opravy, vynútené zemepisnými a hospodárskymi pohnútkami, jako aj neúprosnou potrebou dopravných spojení a máme pred sebou všetky nesnádze, vyplývajúce z ustálenia nových hraníc v strednej Európe. Od tých čias jediný praktický problém, ktorý teraz leží pred nami, je zredukovať tieto nesnádze na minimum.

Problém sám má tri hlavné stránky, podľa toho, keď pozerať naň so všeobecne ľudského, s vnútorného a so zovnútorného hľadiska. Čo už bolo povedané o povahe a ideách, ktoré zdúševňujú slovenský ľud, dostatočne dokazuje, že ľudský vzťah k ľuďom bude jeho vedúcou zásadou. Je to tá zásada, ktorá zvíťazila vo svetovej vojne a ktorá dala mu jeho svobodu.

Vnútorňá politická stránka tohoto problému musí byť považovaná za praktický dôsledok, keďže on javí sa skrze také konkrétne otázky jako občianska rovnoprávnosť, reč, školy atď. Zaoberajme sa ním so stanoviska školstva. Celý *raison d'être* Československa spočíva na predpoklade rozumného a inteligentného názoru na život a na funkciu moderného štátu. Následkom svojej zemepisnej polohy, politických okolností svojho vzniku a svojho národopisného zloženia, Československo je štátom, ktorého funkcia určená je nie tak pohnútkami krve a dedičnosti jako psychologickými a duševnými pohnútkami. Preto je dôležité, aby jeho obyvateľstvo bolo dobre školené, a tuto pripojujeme sa k najlepším tradíciám Čiech. Áno, celé obyvateľstvo bez rozdielu národnosti a reči musí byť dobre školené, jestli má mať mentalitu tej novej obce, zvanej Československý štát. Je teda v záujme štátu sledovať školskú politiku, ktorá rešpektuje pôvod a materinskú reč každej časti jeho občanov; lebo cieľom takého štátu nie je vytvoriť jednotu krve a reči, ale jednotu politického názoru.

Zovnútorňá stránka tohoto problému spiata je s hlavným cieľom povojnovej Európy, totiž so zachovaním mieru. Medzinárodne hovoriac, mierové smluvy pre ochranu menšín

majú za svoj jediný účel organizovanie mieru skrze národnostnú, náboženskú a rečovú spravodlivosť. Tento cieľ súčasne určuje i medze jeho medzinárodného záujmu.

Spol. Národov, pod zárukou ktorej podmienky o ochrane menšín sú postavené, má veľmi ťažkú a chúlolistivú úlohu. Lebo jestli neprestajné porušenie takýchto podmienok štátmi, ktoré ich prijaly, mohlo by ľahko vytvoriť okolnosti, ohrozujúce svetový mier, využívanie menšinových mierových smlúv tretími štátmi pre ciele svojich vlastných sebeckých politík by vrhlo strednú Európu do stavu anarchie. Avšak zostáva pravdou, že cieľ menšinových mierových smlúv súhlasí so životnými záujmami Československa, jako aj so snahami slovenského ľudu.

Jestli sa pripustí, že Slovensko sa snaží, aby vytvorila sa shoda mienky za rešpektovanie národnostného, rečového a náboženského názoru všetkých jeho občanov, je iba prirodzené, aby ono podporovalo aj hospodársku spoluprácu jako podmienku všeobecného dobrobytu. Povedať toto znamená vynieť výrok nad rakúsko-uhorskou monarchiou a ospravedlniť jej zánik. Lebo sociálne, hospodárske a politické polozenie rôznych národností pod habsburskou vládou bolo také, že nebolo možné ani materiálne ani ľudsky postaviť ich všetky na tú samú úroveň rovnoprávnosti, čo je nevyhnutná podmienka utvorenia tej vzájomnej dôvery, bez ktorej spolupráca v našom modernom živote je nemysliteľná.

Behom januára 1930, na Haagskej konferencii mal som príležitosť rozoberať túto otázku s drom Schoberom, rakúskym kancelárom. Počas týchto veľmi ťažkých vyjednávaní neušla jeho pozornosti moja veľká horlivosť pochopiť a podporovať blahobyť i Rakúska: a pri jednej príležitosti s povzdychom zvolal, že keby v starom Rakúsku zástupcovia našich rôznych národov boli preukázali také samé vzájomné pochopenie, jako teraz počas haagskych pojednávaní, dejiny by boly iste vzaly celkom iný zvrät. Neváhal som odvetiť, že pomery v habsburskej monarchii vylúčily také jednanie a že jej zánik bol potrebný, aby sme sa mohli stretnúť na podklade rovnoprávnosti. A ďalej dôvodil som, že vzdor hraniciam, ktoré nás delia, sme bližšie k sebe, než by sme kedy mohli byť, keby bola

stará monarchia zostala. Ba sme teraz zreli pre skutočne úzku a priateľskú spoluprácu.

Tieto slová boli potvrdené minulého septembra na shromaždení Spol. národov, kde nielen rakúsky kancelár, ale i maďarský zástupca gróf Albert Apponyi snažne sa primlúval za užšiu hospodársku spoluprácu medzi podunajskými národami. Toto je nová reč — reč, ktorú staré Rakúsko-Uhorsko, vzdor všetkým mocným zdrojom, stojacim mu k dispozícii, nebolo v stave naučiť tie národy, z ktorých pozostávalo. Čoho sa za viaceré storočia habsburská monarchia dokázala neschopná, to nová Európa dosiahla behom dvanástich rokov normálnym uplatnením národnej svobody. Rovnoprávnosť a pocit rovnoprávnosti poskytujú národom v strednej Európe možnosť, aby sa vzájomne sblížovali. Nová Európa rodí nielen novú reč, ale aj nový duch a mentalitu: a sme vedomí rozkazu nielen žiť a dať žiť, ale aj vzájomne sa pri živote udržovať.

R. W. SETON - WATSON

SLOVENSKO KEDYSI A TERAZ

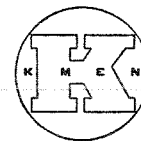
VÝSLEDOK SPOLUPRÁCE

S MNOHÝMI SLOVENSKÝMI SPISOVATEĽMI

VYŠLO V NOVEMBRI 1931

NAKLADATEĽSTVO ORBIS A. S.

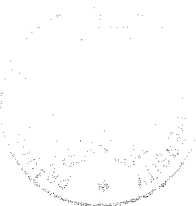
V PRAHE

PÍSMO: RONALDSON

TLAČILA TLAČIAREŇ A. S. ORBIS

SEKCIJA ZA
HISTORIJU

REPUBLIKANA
KUPČINA

OD TOHOŽE AUTORA

Sarajevo

ŠTUDIA O VZNIKU VELKEJ VOJNY

1926

Hutchinson and Co.

18 s. netto

SRBSKO-CHORVATSKÉ VYDANIE (NOVÁ EVROPA, ZÁHREB) 1926

ČESKÉ VYDANIE (MELANTRICH, PRAHA) 1929

TIMES, LITERARNA PRÍLOHA — Dr Seton-Watson má schopnosť osvetliť novým svetlom jeden z najdôležitejších a súčasne jeden z najmenej povšimnutých prvkov v tomto probléme. Je to dielo, ktoré pre tento dôvod je ojedinelé a má zaistené stále miesto v literatúre predmetu, o ktorom pojednáva... Vypravovanie a analýza (diplomatických dejov z júla 1914) sú prevedené s veľkou zručnosťou: autor má nesporne kompletnú znalosť celej literatúry a je to vcelku viac právná než ktorákoľvek podobná knižka, ktorú známe.

TIMES — K veľkej rade literatúry, ktorá sa zaoberá svetovou vojnou, dr Seton-Watson podáva príspevok veľmi dôležitý, nepostrádateľný rovnako tým, ktorých snahy sú koncentrované k dosiahnutiu úplnej historickej presnosti a tým, ktorých záujem je predovšetkým utilitaristickým... Vďaka jeho znalosti Strednej Európy a severného Balkánu, jeho dokumentácia je podivuhodne úplná.

DAILY TELEGRAPH — Je to príspevok z bežných dejín, ktorý má veľkú cenu.

DAILY MAIL — Majstrovské dielo najväčšej politickej dôležitosti napísané s dokonalou spisovateľskou pôsobivosťou dra Seton-Watsona a širokou znalosťou skutočností... Veľká čiastka knihy je zaujímavá, ako detektívny román.

MANCHESTER GUARDIAN — Kladie všetky karty na stôl a napísal nesporne najlepšiu dosažitelnú knihu o celom spleťtom probléme rakúskych a srbských protichodných snáh.

PUNCH — Blahoprajeme profesorovi Seton-Watsonovi k jeho správnej a vítanej nestrannosti, s ktorou pojednáva o tomto známom spornom témate.

UNIVERSE — Nie len že je dôkaz podaný v úplnom majstrovskom štýle, ale kniha je k tomu napísaná aj takým úchvatným spôsobom, že len málo ľudí ju odloží pred dosiahnutím konca.

ECONOMIST — Je ťažko pochopiteľné, že by ešte zostala nejaká evidencia, ktorá by vecne zmenila hlavné úsudky dra Seton-Watsona... Jeho kniha prispela k pochopeniu najväčších a najdôležitejších otázok, ktorými sa dnešný svet zaoberá: dozeraniu na zahraničnú politiku v záujme mieru.

Dr G. P. Gooch v CONTEMPORARY REVIEW — Zmiznutie habsburského cisárstva je iste najdôležitejším zjavom z prvých dôsledkov svetovej vojny a „Sarajevo“ nahradí pozorné štúdie tým, ktorí chcú najst príčiny pádu tohoto mocnárstva. Autor je nielen majstrom všetkého, dosiaľ o veci vydaného materiálu, ale tiež obohacuje našu znalosť zo svojich bohatých osobných skúseností a vlastných dotazov pred veľkým úpadkom a po ňom.

Sir John Marriott v SUNDAY TIMES — Píše ako žiak a dejepisec a nie ako obyčajný účastník. Je to práca svedomitého žiaka bez silnej politickej sympatie, starajúc sa predovšetkým a úprimne o vylúštenie a objasnenie pravdy.

Mr Wickham Steed v OBSERVER — Snaží sa byť presným a nepreháňať, presným bez nejasností a nestranným bez rozdielu.

Plukovník F. E. Whiston v BOOKMAN — Reprezentuje reakciu proti propagande a to znamená, že je to snaha k dosiahnutiu vedeckej a nestrannej metódy dejepisného bádania miesto prehnaných a často falošných údajov interesovaných účastníkov.

Národnostná otázka v Uhorsku.

So 42 vyobrazeniami a mapami. 1908. (Constable and Co) 16 s. netto.

ČESKÉ VYDANIE (PÍŠA, BRNO, 1910)

QUARTERLY REVIEW — Jeho metódou je nenechať nič nevyjasnené, ale dať vysvetlenie pre každé zistenie, nakoľko len možno z maďarských a úradných prameňov.

SPECTATOR — Mimoriadny dokument.

NATION — Táto kniha dosahuje hosnosti standardnej autority v tomto veľmi dôležitom predmete.

TIMES — Táto kniha je oddaná a nebojácna snaha osvetliť temný kút Európy a ospravedlniť jeden z najtalentovanejších a najzaujímavejších slovanských kmeňov. Nemôže si dovoliť ju ignorovať nikto, kto študuje maďarskú politiku a žiaden, kto píše o rakúsko-maďarských veciach, lebo spočíva na solídnej dejepisnej znalosti, ktorú si cudzinci málo kedy získajú.

Juhoslovanská otázka

1911 Constable and Co. 12 s. 6 d.

ROZŠÍRENÉ A REVIDOVANÉ NEMECKÉ VYDANIE 1913

(BERLIN, MEYER und JESSEN, 14 MK)

TIMES — Historický dokument, výsledok presného štúdia a bystrého pozorovania ľuď a vecí na samom mieste.

MORNING POST — Je to dielom jeho kritiky, že sa uskutočnilo zničenie kossuthistického idolu z rokov päťdesiatých a šesťdesiatých. V tejto knihe nerobí mu veľkú ťažkosť ukázať, že vláda maďarského absolutizmu je práve tak úplná v Chorvatsko-Slavonsku, ako v samom Uhorsku, a tým soslábi jej odôvodnenie.

ECONOMIST — Toto nové dielo dostáva hneď hodnotu klasickej práce o jednom z najúchvatnejších problémov modernej politiky.

CONTEMPORARY REVIEW — Nikto z Angličanov nevenoval toľko zvýšenej pozornosti vnútornej politike tejto dvojitej monarchie, a nikto sa nepokúsil tou mierou, aby sme ju mohli pochopiť. Táto najnovší kniha je plná a rovnako dôležitá ako kniha predošlá. Je to prvá dôkladná štúdia o chorvatskej otázke v našom (anglickom) jazyku... Hodnotný príspevok k súdobým dejinám.

NATION — Táto nová kniha ešte pridáva, nakoľko je možno, k autorovej všeobecne ustálenej reputácii. Je to vzor, ako sa má zachádzať s ťažkou otázkou bežných dejín.

Korupcia a reforma v Uhorsku ŠTÚDIA VOLEBNÝCH PRAKTÍK

1911 Constable and Co. 4/6 netto

ROZŠÍRENÉ NEMECKÉ VYDANIE

(LEHMANN, MNÍCHOV) 1912

MORNING POST — Autor neteoretizuje a nedogmatizuje. Píše jednoducho faktá s naprostou autoritou a uspokojuje sa tým, že tieto hovoria za neho.

PREUSSISCHE JAHRBÜCHER — Autorova Národnostná otázka v Uhorsku vyvolala zaslúženú senzáciu. Jeho posledné dielo je závažná práca.

NEUE ZÜRCHER ZEITUNG — Pripomína Zolov román „J'accuse“ a Björnsonove drtivé články... Práca je napísaná s prekvapujúcou znalosťou predmetu.

Pozdvihnutie národov na Balkáne

So 4 mapami 1917 (Constable and Co.) 10 s. d. netto

TIMES — Máme v záverečných kapitolách diela iste kritický súvahu mimoriadne dôležitého obdobia moderných dejín východnej otázky.

WESTMINSTER GAZETTE — Majstrovský popis oboch balkánskych vojen.

Nemci, Slovania a Maďari

1916 (Williams and Norgatte)

TIMES — Táto autorova kniha je akýmsi úvodom k čítaniu a chápaniu jeho významných prác.

OBSERVER — Nie je to len nahodilý spisovateľ?

Nové Slovensko

1924 Praha (Borový). Anglicky a slovensky.